

ETT EGET UTOMHUS

Ett eget utomhus

Perspektiv på livet
i villaträdgården

*Allan Gunnarsson,
Katarina Saltzman
& Carina Sjöholm*

MAKADAM

MAKADAM FÖRLAG
GÖTEBORG · STOCKHOLM
WWW.MAKADAMBOK.SE

UTGIVEN MED STÖD FRÅN

Brandförsäkringsverkets stiftelse för bebyggelsehistorisk forskning
Kungliga Patriotiska Sällskapet
Magnus Bergvalls Stiftelse
Stiftelsen Lars Hiertas Minne
Stiftelsen Längmanska Kulturfonden

Kopiering eller annat mångfaldigande kräver förlagets särskilda tillstånd.

Ett eget utomhus. Perspektiv på livet i villaträdgården
© Allan Gunnarsson, Katarina Saltzman, Carina Sjöholm och Makadam förlag 2017
Fotografier och skisser av författarna
Tryck: Bulls Graphics, Halmstad 2017
ISBN 978-91-7061-231-2

INNEHÅLL

INLEDNING	9
<i>Fyra aspekter av trädgård</i>	12
<i>Informanter</i>	16
VAD GÖR EN TRÄDGÅRD?	23
<i>Att bli med trädgård</i>	24
<i>Föreställningar om villaliv</i>	26
<i>Ett eget utomhus</i>	28
<i>Den nya trädgården</i>	31
<i>Trädgårdsintresse</i>	32
<i>En plats att bara vara</i>	35
<i>Trädgården som min</i>	36
<i>Att lära sig trädgård</i>	39
<i>Kunskapens rötter</i>	40
<i>Läsa och lära</i>	44
<i>Arrangerat lärande</i>	47
<i>"Learning by doing"</i>	50
<i>Kunskapens natur</i>	53
<i>Drömmar, trender och ideal</i>	57
<i>Drömmarnas marknad</i>	58
<i>Rakt eller böljande</i>	60
<i>Naturlikt</i>	61
<i>Rosendrömmar</i>	66
<i>Japanskt, engelskt eller medelhavstrendigt</i>	68
<i>Ätbart i trädgården</i>	69
<i>Prylar och prydnader</i>	72
<i>Kreativitet i litet format</i>	76
<i>Drömmar, planer och projekt</i>	78
<i>Mellan dröm och förverkligande</i>	81
TRÄDGÅRDENS RUM OCH GRÄNSER	85
<i>Rummen i trädgården</i>	86
<i>Vad är en trädgård?</i>	87
<i>Trädgård utan rumskänsla</i>	89
<i>Trädgårdsrummet och dess väggar</i>	91

Rum på rum	96
Bak och fram	98
Funktionerna gör rummen	102
Ute blir inne	108
Villaträdgården som plats och rum	111
<i>Grannar och gränser</i>	115
Insyn kontra utsikt	116
Mellan privat och offentligt	119
Att exponera sig mot det offentliga	123
Att ta steget ut i det offentliga	125
Grannrelationer och grannsamverkan	128
När man inte kommer överens	131
Delade ljud, dofter och synintryck	133
Min ordning och andras	137
<i>Mellan natur och kultur</i>	142
Kultiverad natur?	144
Gräsmattans natur och kultur	146
Samexistenser och sammandrabbningar	150
När det blir för mycket och för stort	154
Vänner och fiender bland djuren	159
Växter och andra aktörer i samspel	162
ARBETE, REDSKAP OCH MARKNAD	165
<i>Arbete och samverkan i trädgården</i>	166
Plikten som drivkraft	168
Lusten som drivkraft	171
Arbetsfördelning i trädgården	175
Det krävande trädgårdsarbetet	177
Tid för trädgårdsarbete	181
Impuls eller strategi	184
Fritidsarbete i samverkan	187
<i>Trädgårdens redskap</i>	189
I redskapsboden	190
Gräsklippare och andra maskiner	194
Gammalt eller nytt?	196
Redskap som vägvisare	200
Redskap i vid bemärkelse	202
<i>Trädgård och marknad</i>	205
Odla för att äta	205
Lägga pengar på trädgården	211
Jord i påse	216
Marknad för tjänster	218

<i>Dela och dela med sig</i>	221
<i>Ta tillvara och återbruka</i>	224
<i>Delandets sociala dimension</i>	226
 TID OCH FÖRÄNDRING	 231
<i>Året i trädgården</i>	232
<i>Vår</i>	234
<i>Sommar</i>	239
<i>Höst</i>	245
<i>Vinter</i>	248
<i>Rytm, rutin och ritual</i>	252
 <i>Trädgården genom livet</i>	 256
<i>Med småbarn i trädgården</i>	257
<i>Liten blir stor</i>	262
<i>Livets böljegång</i>	266
<i>Singel med trädgård</i>	269
<i>Att åldras med trädgård</i>	272
<i>I nya händer</i>	278
 <i>Att förvalta det växande</i>	 280
<i>Att överta en trädgård</i>	280
<i>Växter med personlig historia</i>	287
<i>Reseminnen</i>	291
<i>"Gammalt och fint"</i>	293
<i>Kulturarv i trädgården</i>	295
 AVSLUTNING	 299
<i>En egen värld i världen</i>	299
<i>En värld att dela med andra</i>	300
<i>Naturen som medskapare och motkraft</i>	301
<i>Trial and error i trädgården</i>	301
<i>Delning och återbruk</i>	302
<i>Laborativt skapande i samverkan</i>	303
 <i>Tack</i>	 305
<i>Appendix: Perspektiv, metod och material</i>	307
<i>Käll- och litteraturliste</i>	318

INLEDNING

Villaträdgård. Gräs, grus och en grill på altanen. En rabatt eller två, några träd och buskar. Kanske en pool eller ett växthus; röda vinbär eller prydnadsgräs; hammock eller studsmatta? Plats för bil, cyklar och soptunna. Precis som hos grannen – och ändå inte. Trädgårdarna i ett villakvarter kan vid första anblicken te sig likartade. Samma storlek och form, samma jord och kanske också samma innehåll? Innanför häckar, staket och andra mer eller mindre synliga gränsmarkeringar är ändå variationen stor. I några trädgårdar trängs fruktträd, rabatter och köksväxtland, medan andra ter sig nästan ödsliga, med sin gräsmatta eller stenläggning. En del är prydliga, andra lite stökiga, de flesta lite av varje.

Det är lätt att bli nyfiken om man promenerar längs gatan i ett villaområde och passerar rader av trädgårdar där olika spår av aktiviteter, olika stilar, material och typer av växtlighet avlöser varandra. Vad händer egentligen i trädgårdarna mellan husen i alldeles vanliga villakvarter? Vad görs, vem gör vad, och vad betyder villaträdgården för dem som bebor, formar och använder den? I den här boken kommer vi, två etnologer och en landskapsarkitekt, att utforska de olika ideal, praktiker och livssituationer som avspeglas i villaområdenas trädgårdar. Dessa trädgårdar är individuella men samtidigt skapade utifrån gemensamma kulturella normer, vilket gör dem till en viktig arena för studier av spänningsfältet mellan det enskilda och det gemensamma. Vi vänder blicken mot det alldagliga och hemtama och gör en närgående granskning av processer genom vilka enskilda människor och familjer bokstavligen formar sin egen kulturmiljö.

Den omfattande floran av trädgårdsrelaterad media, med trädgårdsböcker, tidskrifter, tv-program och webbsidor, speglar en del av de betydelser som många idag tillmäter trädgården. Allt större försäljningsställen, trädgårdsmässor och en expanderande trädgårdsturism visar att detta är en snabbt växande marknad av stor ekonomisk betydelse. Parallellt med detta har intresset för stadens gröna rum tagit sig nya uttryck, bland annat i olika typer av stadsodlingsprojekt där det offentliga rummet tas i anspråk för odling. Samtidigt har trädgård i olika sammanhang kommit att lyftas fram som en resurs för

Många bor i villa, men vad händer egentligen mellan husen i villakvarteren?

hälsa och välbefinnande, och rehabiliteringsträdgårdar och trädgårdsterapi har blivit etablerade begrepp. Gemensamt för dessa olika trender är att trädgård och egen odling förknippas med ideal om hållbarhet och välbefinnande.

Men det mesta trädgårdssysslandet äger fortfarande rum i trädgårdar som omger privata villor, radhus och andra småhus runtom i landet. Att bo i småhus är enligt Statistiska centralbyrån det vanligaste sättet att bo i Sverige idag. Det egna huset med en egen tomt är också ett självklart ideal för många. Som själva innebilden av ett nutida boende i eget hus framträder *villan*, omgiven av en trädgård och gränsande till andra villor och villaträdgårdar i ett till synes enhetligt *villaområde*.

Därför, och för att anmärkningsvärt lite tidigare forskning i Sverige ägnats åt dessa miljöer, valde vi att i det forskningsprojekt som denna bok bygger på, särskilt uppmärksamma vår tids villaträdgårdar och villaområden. Den nutida villaträdgården är intressant att studera inte bara som en liten värld i sig, utan också som del i ett landskap där många trädgårdsinnehavare tillsammans skapar ett gemensamt landskap. En del bidrar till detta genom att odla och fylla sin trädgård med växter av olika slag, medan andra ser tomten

som en plats för uppställning av bilar, husvagnar och båtar eller en yta för hundens och barnens lek. Vi har strävat efter att få med dessa olika bruk och synsätt i vår studie.

Genom fältarbete i två villaområden i de södra delarna av landet har vi lärt känna en rad trädgårdsinnehavare och deras trädgårdar. De områden vi besökt är ett egnahemsområde från 1930-talet och ett villaområde från 1960- och 70-talen. Båda områdena kan betraktas som tidstypiska miljöer, skapade för boende i eget hus i stadens utkanter. Idag omnämns båda dessa områden allmänt som ”villaområden”, och vi har valt att benämna dem så. Båda rymmer hus och tomter som från början haft en relativt enhetlig karaktär, vilket ofta var fallet under de decennier då dessa byggdes. De flesta husen är friliggande villor, men även radhus och kedjehus förekommer. Under årens lopp har hus och trädgårdar successivt förändrats och omformats, och vi har under fältarbetet kunnat iaktta den stora variation som idag rymms inom vart och ett av de studerade områdena.

I fokus står de människor och de trädgårdar vi besökt. Bokens huvudpersoner är de 38 innehavare av villor och radhus som vi intervjuat, och som i boken kommer att ge sina bilder av livet med trädgård. Genom samtalsintervjuer, observationer, filmade rundvandringar och uppmättningsarbete i trädgårdarna har vi fått inblickar i hur de formar, använder och uppfattar sina tomter. Många samtal har dessutom berört relationen till grannar och grannskap och tagit sats i ett helt livs samlade erfarenheter av trädgård i olika former. Informanterna presenteras i boken med fingerade namn.

I relief till dessa, och som ett viktigt komplement, står svaren på de etnologiska frågelistor som vi sänt ut via fyra av landets folkminnesarkiv. Frågelistorna har genererat ett stort och rikt material med utförliga berättelser om enskilda människors relationer till trädgårdar. De så kallade meddelarnas skriftliga svar citeras flitigt i boken, och de framträder i de flesta fall utan namn. Alla meddelare har inte egen trädgård, och precis som när det gäller intervjupersonerna definierar sig inte alla som trädgårdsintresserade.

För att kunna ställa trädgårdsinnehavarnas utsagor i relation till hur samma frågor behandlas i media och litteratur har vi använt ett urval av olika typer av trädgårdslitteratur, såväl handböcker som mer filosofiskt och historiskt orienterade böcker samt rapporter och tidskrifter. I vår analys och diskussion har vi inspirerats av vetenskaplig litteratur från många olika ämnesområden, inom såväl kultur- och samhällsvetenskap som landskapsarkitektur och angränsande områden. Den som vill veta mer om forskningsprojektet och de vetenskapliga metoder och perspektiv som vi arbetat med kan läsa om detta i bokens appendix *Perspektiv, metod och material*.

Bokens huvudfokus är människors berättelser om hur de tänker kring trädgård, deras levda erfarenheter och egna uppfattningar och definitioner. Många av de frågor som trädgårdsinnehavarna reflekterar över sträcker sig långt utanför trädgårdens gränser och innehåller många länkar till livet i stort. Den privata trädgården kan vara en förmedlare av såväl normer som ideal, och i någon mån kan den därmed ses som en spegling av samhället och aktuella värderingar i vår samtid.

Fyra aspekter av trädgård

Boken är resultatet av en gemensam skrivprocess där vi tillsammans har byggt upp och skrivit bokens olika delar och kapitel. Det innebär att våra olika kompetenser och inriktningar har vävts in och samman i de enskilda delarna som inleds med förvärvet och formandet av trädgård och avslutas med tidens gång och trädgården som ett levande och föränderligt kulturarv. Vi har valt att göra en indelning med tolv kapitel, sorterade under fyra huvudteman som fått rubrikerna *Vad gör en trädgård?*, *Trädgårdens rum och gränser*, *Arbete, redskap och marknad* och till sist *Tid och förändring*. Här följer en kort presentation av respektive kapitel med betoning på vilka aspekter av livet med trädgård som belyses och vilka teoretiska ingångar och perspektiv som har utvecklats.

VAD GÖR EN TRÄDGÅRD?

Kapitlet *Att bli med trädgård* är en introduktion och ingång till livet med eget hus och trädgård och inte minst ett liv i villa. Vilka föreställningar finns om ett sådant boende? Här berättar människor som valt denna boendemodell, och andra som valt bort den, om sina bevekelsegrunder. Några har styrts av ett starkt trädgårdsintresse medan andra mest har velat ha "en plats att bara vara" för sig, familjen och kanske husdjuren. Mot kapitlets slut diskuteras hur man kan göra trädgården till ett hemma för sig själv och familjen. I detta resonemang introduceras *placemaking* som begrepp och teori.

Att lära sig trädgård är en process som kan ske på olika sätt. En del läser och går på kurs och lär, medan andra på något mystiskt sätt bara tycks kunna, kanske som ett resultat av ett helt liv med trädgård och trädgårdsmänniskor sedan barnsben. Här vill vi visa på och diskutera olika sätt att lära med olika slags kunskap och praktik som resultat. Även de tydligt kunniga bland våra informanter har ibland svårt att sätta fingret på vad deras kunskap består av eftersom den är vunnen genom ett experimentellt och laborativt lärande. Kapitlet diskuterar också hur trädgårdsinnehavare lär genom att varva praktik och observation med att notera, reflektera, läsa och dra slutsatser. Resonemangen om detta söker stöd i några filosofers och pedagogers tankar om praktisk kunskap och hur den byggs upp.

Drömmar, trender och ideal kan vara viktiga drivkrafter när trädgårdar skapas, omskapas och upprätthålls. De tar form i ett spänningsfält mellan trädgårdsinnehavarens behov och önskningar och marknadens locktoner. Här vill vi genom att förmedla människors olika drömmar och ideal ge en bild av hur trädgårdar på olika sätt kan gestalta sig i kreativa, men också handfasta processer. Berättelserna ger också exempel på sådant som aldrig blev eller bara blev till hälften eftersom tiden, orken eller pengarna tog slut. Antingen det handlar om naturligt eller formellt och strikt, drömmar om rosor eller något medelhavsaktigt finns marknaden där, både som trendsättare och som leverantör av de material, föremål och växter som hör till trenden.

TRÄDGÅRDENS RUM OCH GRÄNSER

Rummen i trädgården formas och fungerar på skiftande sätt bland trädgårdsinnehavare. Bor man i villa och radhus finns alltid någon typ av gränsmarkering mot omgivningen som kan vara låg eller hög, gles eller tät, men som ger en yttre ram med olika grad av inneslutning och exponering som resultat. I kapitlet berättar olika trädgårdsinnehavare om sina utomhusrum, hur de används och inreds och ibland delas upp i mindre rum. Ofta ger husets placering på tomten två separata rum i form av en bak- och framsida med olika funktioner. Planskisser från några av våra informanternas trädgårdar får illustrera relationen mellan rum och funktion. Mot trädgårdsinnehavarnas berättelser ställs trädgårdshandböckernas normer och råd medan litteratur om plats- och rumsskapande bidrar med en teoretisk tolkningsram.

Kapitlet *Grannar och gränser* speglar vad som händer i mötet mellan olika privata sfärer och mellan det privata och offentliga i villakvarten. Berättelser som poängterar värdet av grannar och granngemenskap ställs mot andra där grannsämjan står på spel eller redan är ett minne blott. Vi ifrågasätter tomtgränsen som en fast och säker gräns för det privata genom att ge exempel på hur livet i en villaträdgård exponeras när ljud och lukter delas tomter emellan. Andra exempel som ges på gränsens relativitet är när tomtägare utvidgar sina projekt och skötselåtgärder till angränsande offentlig mark. Även inom den egna tomten finns olika grader och zoner av privat–offentligt, vilket ett par exempel bland de villa- och radhusboende tydliggör.

Någonstans *Mellan natur och kultur* finns trädgården, som sällan eller aldrig visar sig vara det ena eller det andra utan snarare både och. Kapitlet visar hur synen på natur och kultur, liksom vad som är önskat och oönskat i trädgårdarna, skiljer sig åt, inte bara människor emellan utan också hur den över tid förändras för den enskilda. Ny information och kunskap kan, liksom visade prov på oanad expansionskraft, förvandla en omhuldad växt till en uttalad fiende. Fredlig samexistens övergår ibland i krigiska sammandrabbningar. Ett avsnitt ägnas åt vänner och fiender bland djuren och ett annat åt gräsmattan som en arena som tydliggör olika grader av generositet respektive antipati gentemot så kallade ogräs. De komplexa interaktionerna mellan mänskliga och icke-mänskliga aktörer diskuteras här i termer av *biosociala tillblivelser*.

ARBETE, REDSKAP OCH MARKNAD

I kapitlet *Arbete och samverkan i trädgården* sätts kropp och arbete i centrum. Det som utförs i privatträdgården beskrivs ofta som arbete, samtidigt som det för de flesta är en fritidssysselsättning. Trädgårdsarbetet följs inledningsvis längs två spår, det ena merendels pliktdrivet och det andra övervägande lustdrivet, där det lustdrivna inte nödvändigtvis motsvaras av lättskött då lusten emellanåt kan leda till arbetskrävande förändringar i trädgården. Andra teman som här berörs är impuls kontra strategi i arbetsprocessen, samt hur arbetsfördelningen ser ut i trädgårdarna. Att arbetet kan vara tungt och krävande

I villakvarterens till synes enhetliga trädgårdar ryms en mångfald av olika sätt att använda och utforma den egna tomten.

vittnar några trädgårdsodlare om, men många ser en kompensationen för slitet i fysisk träning, en återhämtning från stressigt lönearbete och i samspelet med det som spirar, växer och så småningom bär frukt.

Trädgårdens redskap ger en direkt koppling till den klassiska redskapsforskningen inom etnologin och utforskar vad redskapen står för och betyder i vår egen tid. Vi tittar in i redskapsbodar och får en bild av vad som finns där av nytt och gammalt, välanvänt och kvarglömt, och jämför med hur redskapen och deras användning lyfts fram i trädgårdslitteratur av olika ålder. I en berättelse får vi här ta del av hur de ärvda redskapen i en övertagen trädgård blir aktörer som vägleder trädgårdsinnehavaren i hennes skötselarbete och odling. Till redskapen räknar vi inte bara de traditionella utan även kläder, datorer, böcker med mera, som alla underlättar och understödjer livet i trädgården.

Trädgård och marknad handlar om den hushållning av resurser som kretsar kring trädgården. En aspekt med ekonomisk bäring är hur trädgårdsodlare ser på det de skördar på sina tomter. Bidrar det till familjeekonomin eller är det andra värden som framhålls? De tjänster som erbjuds hus- och trädgårdsägare blir fler och fler, och marknaden lockar

med sitt utbud av varor där konsumtion lätt leder till ny konsumtion, ibland utan verklig behovskoppling. Trädgårdsinnehavarna visar emellertid att många hittar andra och informella vägar, såsom återbruk och delning, för att skaffa växter och annat material. Delandets glädje leder till att överflöd i den egna trädgården kommer andra till del. Modellen att på en informell marknad erbjuda och dela med sig av varor och tjänster diskuteras avslutningsvis i termer av hållbarhet.

TID OCH FÖRÄNDRING

Året i trädgården är det första av tre kapitel som har tiden i fokus. Här låter vi en lång rad trädgårdsägare ge sin bild av hur livet och arbetet i trädgården är sammanflätat med årets tider och gång. Tidsresan inleds med våren då trädgården och livet i den vaknar och avslutas med hur vintern hejdar växtprocesserna och trädgårdsodlaren drar sig inomhus. Men inte givet för passivitet; några använder vinterns mellanrum till att sammanfatta det gångna trädgårdsåret och planera för det nya. Trädgårdens cirkulära tid ger en koppling till ett äldre bondesamhälle med sina repeterade rutiner och ritualer. I kapitlets avslutande del ges exempel på hur rutin och ritual vävs samman, exempelvis under den dagliga rundan i trädgården eller när potatisen sätts, för att senare skördas, kokas och ätas för första gången det året.

Kapitlet *Trädgården genom livet* beskriver en tidsresa av ett mer linjärt slag fast med både höjder och dalar. Vi följer via våra meddelare och intervjupersoner vilken roll trädgården, och inte sällan flera olika trädgårdar, har haft genom livet. I bokens första kapitel tog vi sats i familjebildning och husköp. Här går vi vidare med hur barnaåren formar trädgården och trädgårdslivet och vad som händer när barnen flyger ut. Alla med trädgård lever dock inte med familj. Berättelserna ger också inblickar i hur trädgården och dess växter i någon mån blir som anförvanter i en biosocial gemenskap. De som börjar bli till åren ger oss inblickar i hur det är att åldras med trädgård. Ibland är det ljusa bilder av ett romantiskt förfall betraktat från vilstolen och ibland en sorg över att behöva lämna över till andra. Förr eller senare hamnar trädgården i nya förvaltande händer.

Att förvalta det växande är en uppgift som varje trädgårdsägare tar på sig, något som i sig knyter samman flera av de aspekter som bokens olika kapitel har behandlat. Drömmar och ideal vägs mot trender, den egna kunskapen och tiden som finns att bruka och sköta. Besluten som fattas, antingen det handlar om att ta tillvara och vårda eller att förnya, leder till arbete, redskapsanvändning och inköp. Med hjälp av kulturarvsinriktad trädgårdslitteratur och olika förvaltningsstrategier speglas de beslut och förvaltningsvägar som vi ser i vårt material. Nästan alla har i sina trädgårdar föremål eller växter som är bärare av minnen och därmed har en särskild betydelse och knyter an till ett bevarande av såväl växter som berättelser om växter.

Efter dessa tolv kapitel följer en *Avslutning* och ett appendix, *Perspektiv, metod och material*, som ger en fördjupning kring hur arbetet med att samla in bokens material gått till, samt en kort översikt över tidigare forskning.

Hur ser villaträdgården ut och vad används den till? Svaret beror mycket på vem som bor i huset och brukar tomten.

Informanter

Nu är det snart dags att ge sig ut i villaområdenas trädgårdar och ta del av trädgårdsinnehavares tankar om och erfarenheter av livet med trädgård. Men först vill vi presentera de trädgårdsinnehavare vi besökt och vilkas berättelser kommer att leda oss genom boken.

Genom fältarbete i två villaområden har vi mött de människor som blivit våra informanter och som delat med sig av sina trädgårdserfarenheter. Hos dessa har vi varit på minst ett, i vissa fall flera, besök. Vi har genomfört intervjuer och gått på rundvisning i trädgårdarna, som vi också videofilmat. I några av trädgårdarna har vi dessutom gjort uppmättningsritningar. Här följer en presentation av informanterna i de två studerade områdena. Det "äldre området" är till största delen byggt på 1930- och 40-talen medan det "yngre området" huvudsakligen är uppfört under 1960- och 70-talen. Informanternas namn är fingerade.

Informanter i "det äldre området"

Anneli har bara haft sin trädgård några år när vi träffas. Hon närmar sig 50 år, är gift och har tonårsbarn. Familjen hade tidigare koloniträdgård och har även två fritidshus. Hon odlar grönsaker, komposterar, samlar frön och driver upp plantor. Med huset följde ett växthus som hon gärna experimenterar i.

Astrid är i 35-årsåldern och har tillsammans med sin make haft sin villa med trädgård i fem år när vi ses. Under denna tid har de fått två barn. De har fått höra att huset tidigare ägts av en trädgårdsmästare, men tomten var ganska vildvuxen när de tog över. För Astrid har trädgården fungerat som rehabilitering.

Bengt är snart 60 och bor tillsammans med Ingela i ett hus som hans farfar byggt. Där växte han upp tillsammans med sina föräldrar. Mycket är ändrat och ombyggt i såväl huset som trädgården. Idag har de en mycket arbetad och utsmyckad trädgård där prydnadsväxterna dominerar. De har barn och barnbarn som bor i samma område.

Boris är i 85-årsåldern och har tillsammans med sin hustru Irma bott i sin villa med trädgård i 40 år. Den består av ambitiösa rabatter där han ständigt flyttar runt perenner, lökar och ettåriga växter. De har en omfattande köksträdgård, växthus, damm och mycket dekorationer med en hel del återvunnet material.

Ebba är 35 år och har tillsammans med man och barn haft sin villaträdgård i åtta år. De har tagit bort träd och buskar, byggt bod med lekstuga, har en del gräsmatta och några särskilda växter hon värnar om, exempelvis pioner och hallon.

Frank har passerat 65 och är pensionär. Han har bott 17 år i sitt gavelradhus, där han numera bor ensam. Där har han ägnat sig mycket åt olika slags projekt; han har bland annat själv ritat och anlagt en uteplats. I trädgården finns flera fruktträd, trädgårdsland och perennrabatt. Han har hund och fritidsbåt.

Hanna närmar sig 45 år och har bott sju år i sin villa med trädgård. Hon föll för trädgårdens lummighet, men sedan de flyttade in har hon och maken ändrat mycket, bland annat för att anpassa den för barnen. De har byggt en altan, men andra delar återstår ännu att få ordning på, till exempel på framsidan. Hon har gått trädgårdskurs.

Helen är i 45-årsåldern och har tillsammans med sin man bott 14 år i sitt gavelradhus. De har barn och katt, i trädgården står ett badmintonnät och i ett äppelträd finns en trädkoja som barnen inte längre använder. Sandlådan har blivit rosenrabatt, som ersättning för de rosor som fick tas bort när huset behövde dräneras. Har även fritidshus.

Ingela har passerat 55 och är gift med Bengt. Villan de bor i är hans föräldrahem, där de båda numera ägnar mycket tid och intresse åt trädgården. Växter i rabatter och krukor ägnas stor omsorg, hon samlar egna fröer och beställer också, bland annat från England. Har skapat egna utsmyckningar i trädgården, och har nyligen skaffat växthus.

Irma är i 80-årsåldern och gift med Boris. Hon poängterar att det är han som odlar och hon som tar hand om det trädgården ger. Hon fyller kyl och frys med sådant som odlats i den egna trädgården. Paret har en liten hund.

Karin är i 70-årsåldern och bor sedan många år i ett gavelradhus med en liten men innehållsrik trädgård bestående av fruktträd, rabatter och flera komposter. Hon och maken har även ett fritidshus. De har vuxna, utflugna barn. Själv är hon uppvuxen i ett närliggande hus i samma område.

Marianne är 70 år och har bott tio år i sitt hus med trädgård. Hon flyttade dit som fränksild med en son som numera är utflugen. Hon vistas mycket i sin trädgård och har genomfört många projekt, byggt uteplats och ny biluppställningsplats. Hon planterar och flyttar runt växter och för en envis kamp mot ogräsen. Har fritidshus.

Nina är knappt 50 och bor i sitt barndomshem. Hon bor ihop med Tom och har två barn, hund och katt. Hon är intresserad av växter och trädgård, och de har en lummig, ganska vildvuxen villaträdgård där barnen har stor handlingsfrihet. Trädgården har en oklar gräns mot angränsande kommunal mark.

Sofia är 35 år och bor med man och två små barn i nästan nybyggt radhus med en strikt anlagd liten trädgård med uteplats, murade odlingskärl i medelhavsstil och en liten gräsmatta med ett nyplanterat silverpärön. Har fått hjälp av föräldrar och svärföräldrar som rådgivare.

Tom är drygt 50 och bor ihop med Nina och deras två små barn i hennes barndomshem. Är intresserad av ätbara växter och medicinalväxter och samlar och odlar gärna sådana, både på den egna tomten och i angränsande grönområde.

Informanter i "det yngre området"

Anders är drygt 50 och har bott nästan 20 år i sin nuvarande villa med trädgård. När han och Pia tog över den var trädgården nästan igenvuxen. Nu har de byggt ut huset, har flera uteplatser där de bland annat grillar och har utedusch. Trädgården rymmer träd, buskar, perenner och örter. De har två tonårsbarn och flera katter.

Barbro är i 65-årsåldern och pensionär sedan några år. Hon har haft sitt radhus i ungefär tio år efter att tidigare ha bott i andra hus i området. Har en liten välfylld trädgård med rosor, perenner och örter av allehanda slag. Hon använder sitt utomhus mycket under förlängd säsong och har hund.

Berit är i 70-årsåldern och bor sedan 22 år i sitt hus med trädgård och har tidigare bott i andra hus i området. Hon är änka och numera särbo och har utflugna barn. Trädgården ska helst inte ta alltför mycket tid att sköta eftersom hon ofta reser utomlands. Från trädgården, som ligger i utkanten av området, har hon fin utsikt.

Evy har passerat 70 och bor sedan drygt tre decennier i sin villa tillsammans med Lenart. De köpte huset när det var nybyggt och har anlagt trädgården själva. De är båda mycket engagerade i trädgården men har lite olika ansvarsområden. Evy har stort växtintresse, är medlem i Trädgårdsamatörerna och reser gärna på trädgårdsresor.

- Harriet** är 75 år och bor tillsammans med Valter sedan många år i en villa med trädgård. De har byggt ett uterum som de nyttjar mycket och nyligen tillkom ett nytt cykel- och redskapsskjul.
- Jessica** närmar sig 40 år och bor sedan nio år med man och barn i ett kedjehus med en liten trädgård, som rymmer bland annat studsmatta, trädkoja, mycket leksaker, några fågelholkar och ett för tillfället inte använt växthus. Framsidan är stenlagd och planterad med prydnadsgräs. De använder sig mycket av allmänningen utanför.
- Johan** har passerat 45 och bor tillsammans med Ylva och deras barn. För drygt två år sedan flyttade de till sin nuvarande villa med trädgård efter att tidigare ha bott i radhus i samma område. Johan odlar gärna, bland annat tomater och chili i uterummet, och även i en köksträdgård. Familjen har kaniner. En djurgravplats finns i ett hörn.
- Kristina** är snart 60 och bor tillsammans med Örjan sedan 23 år i en villa där trädgården successivt gjorts om, med nya projekt varje år. Båda har stort växtintresse, och de har vid några tillfällen öppnat sin trädgård som visningsträdgård. I trädgården finns många perennrabatter, fruktträd och andra odlingar samt en pool.
- Lennart** är snart 70 och bor tillsammans med Evy i en villa med en trädgård som de själva anlade när huset var nybyggt. Lennart ansvarar för vissa delar av trädgårdens skötsel, han sköter bland annat gräsmattan minutiöst.
- Lisbet** är i 65-årsåldern och har bott 36 år i sin villa med trädgård. Hon är änka och har utflugna barn. Tidigare utgjordes trädgården till stor del av gräsmatta, numera är där mycket stenläggningar och stenpartier, där perenna växter och konstverk blandas. Anläggandet av stenträdgården beskriver Lisbet som en del i ett sorgearbete.
- Malin** har passerat 35. Hon bor sedan fem år tillsammans med Mattias och deras barn i ett radhus med en liten trädgård. En altan och en gräsmatta är vad som ryms innanför den höga häcken. På framsidan finns en liten uteplats som de egentligen skulle vilja göra om, men familjen har hittills prioriterat annat.
- Margareta** är i 75-årsåldern och bor tillsammans med sin man Sven i en villa där de bott i 45 år. När de flyttade in var huset nybyggt, och utomhus fick de själva rita och anlägga trädgården. Till en början prioriterades gräsmatta för barnens skull. Nu har de en omsorgsfullt vårdad trädgård med köksland, rabatter, stenlagda gångar med mera.
- Mattias** är snart 40 och delar radhus och trädgård med Malin och deras två barn. Paret säger att de prioriterar umgänge med varandra och barnen framför mer omfattande projekt i trädgården. Är glad att inte behöva ägna så mycket tid åt gräsklippning och annan trädgårdsskötsel.
- Mikael** är drygt 40 år och nästan nyinflyttad i sitt radhus. Han och sambon väntar sitt första barn och har ännu inte hunnit göra så mycket i sin trädgård. Mikael svärmor har hjälpt till att plantera en perennrabatt. De har grill och vid entrén står ett par krukor med chiliplantor.
- Patrik** är i 35-årsåldern och lever tillsammans med sin fru Sanna och deras två barn. De bor sedan tre år i ett kedjehus med en liten trädgård där de byggt en heltäckande

träaltan med högt plank runtom. Patrik genomförde själv stora delar av det praktiska arbetet med altanbygget. Han är uppväxt i samma område.

Pia är i 50-årsåldern och bor sedan 1990-talet i en villa tillsammans med Anders och deras barn. Använder trädgården mycket året om, har en eldplats och sittplatser med fallar som gör det möjligt att sitta ute året om. Har även en meditationsplats med en buddhafigur.

Sanna har passerat 35, är gift med Patrik och har två barn. Tillsammans har de planerat och genomfört omvandlingen av trädgården till en heltäckande träaltan. Några små odlingsytor finns, till exempel med en clematis vid en vägg. De har även ett uterum och ett nybyggt trädgårdsförråd.

Solveig är i 50-årsåldern och har tillsammans med man och ett barn bott åtta år i sin villa med trädgård. De flyttade från ett äldre hus i samma område till det här huset, som då var helt nybyggt. De har anlagt det mesta i trädgården själva, bland annat perennrabatter.

Sven är i 80-årsåldern och lever tillsammans med Margareta i villan där de bott sedan den var nybyggd. Sven ägnar mycket tid och intresse åt trädgården och kan visa upp skisser över sina omsorgsfullt anlagda rabatter. Han sköter de stenlagda gångarna noggrant och odlar även i en köksträdgård.

Valter har passerat 75 och lever tillsammans med Harriet i deras gemensamma villa med en trädgård där gräsmattan omges av rabatter längs med tomtgränsens häckar.

Ulrika är i 55-årsåldern och har bott ett halvår i sitt radhus. Hon är synskadad och har ledarhund och den lilla trädgården är anpassad så att hon kan känna sig fram. Hon har en uteplats på en träaltan och odlar blommor i krukor. På baksidan finns också en liten uteplats, men den har hon inte tagit i bruk än.

Ylva har passerat 45 och lever tillsammans med Johan och deras barn i en villa med trädgård, där de bott drygt två år. Båda har tankar om hur trädgården kan utvecklas, med bland annat nya rabatter och en ny gångväg till entrén. Ylva ansvarar för mycket av det praktiska i hemmet.

Örjan är snart 70 och bor tillsammans med Kristina i en villa med en trädgård som de båda ägnar stort intresse och engagemang. Trädgården innehåller bland annat ett woodland och ett antal miniatyrkompositioner med sedumväxter.

De som svarat på frågelistan

Vid sidan av de informanter vi mött under fältarbetet har vi också samlat in berättelser om livet med trädgård genom en etnologisk frågelistas som skickats ut genom fyra svenska folkminnesarkiv. Svaren på frågelistan kommer från hela landet, och de utgör ett mycket viktigt komplement till intervjumaterialet. De som svarat på frågelistan kallar vi meddelare, och när vi citerar deras berättelser hänvisar vi till deras svar med hänvisning

till det arkivnummer där svaret förvaras. I de flesta fall har vi valt att inte namnge meddelarna, med ett undantag, nämligen **Folke** som har en bärande roll i kapitlet *Arbete och samverkan i trädgården*.

VAD GÖR
EN TRÄDGÅRD?

Att bli med trädgård

För 12 år sedan köpte vi hus. Det ”hängde” med en trädgård. Min make var mycket bekymrad över detta. ”Du som är uppväxt inne i stan, du kan ju ingenting. Vem ska göra allt? Jag?”, undrade han flera gånger. Jag försökte lugna honom och säga att vi skulle göra tillsammans. (DAG F 1387)

När vi frågat trädgårdsinnehavare om vilken relation de har till sin trädgård har vi fått mycket varierande svar. Några har alltid haft trädgård, en del har haft flera olika trädgårdar medan andra är helt nyblivna trädgårdsinnehavare. För somliga är det omöjligt att tänka sig att leva utan trädgård, för andra är trädgården mer något man fått ”på köpet” när man skaffat hus. En konstaterar helt enkelt att ”till en villa hör oundvikligen en trädgård” (LUF M 26236).

I detta kapitel kommer vi att diskutera vad det kan innebära att bli med trädgård. Trädgårdsinnehavare startar från olika utgångslägen, beroende bland annat på vilka kunskaper och erfarenheter de har sedan tidigare. Det har också stor betydelse om trädgården måste anläggas från grunden eller om den redan finns och kanske är uppvuxen. Andra viktiga faktorer för utgångsläget som nybliven hus- och trädgårdsägare är tomtens storlek, jordmån, innehåll och skötselkrav. Hur starten än ser ut så finns det en rad mer eller mindre tids-, arbets- och kunskapskrävande uppgifter att ta tag i och man kan fråga sig vad det är som motiverar så många att skaffa ett boende som inkluderar ett stycke mark som kräver skötsel och engagemang. Vilka förväntningar finns på det utomhus som kringgärdar det egna huset, och vad betyder trädgården när man väl flyttat in och bott i villan ett tag? I kapitlet, liksom i boken i övrigt, kommer olika röster till tals, dels ur svaren på den etnologiska frågelistan, dels bland de trädgårdsägare som vi har intervjuat.

Att skaffa sig ett hus med trädgård är för många ett stort beslut som fattas efter moget övervägande och kanske år av sparande. För andra är det något som bara händer, exempelvis genom att man får arva en fastighet. En meddelare berättar att hon och hennes närmaste ”av livet blivit tilldelade olika trädgårdar” (LUF M 26231) snarare än att hon

Den nyblivna trädgårdsinnehavaren ställs inför många val om vad man ska använda sin trädgård till.

aktivt sökt efter en trädgård de ville ha. Vissa har levt på samma plats hela livet och sköter idag en trädgård som övertagits från tidigare generationer: "Farmor och farfar lade grunden till en ovanligt välansad trädgård, som min far och mina fastrar fortsatte att utveckla", skriver en meddelare och menar att intresset för trädgårdsodling har gått i arv (LUF M 26173).

För många blir det av olika skäl aldrig aktuellt att skaffa sig en trädgård; det kan vara en fråga om ekonomi men också om livsstil och prioriteringar. En del är säkert glada att slippa ha trädgård: "Detta är inte mitt favoritämne. Jag föredrar naturen som den är. Trädgård = arbete och problem" (LUF M 26181). En liknande inställning finns hos en del av dem som på äldre dagar flyttat från eget hus till lägenhet och som vittnar om att det var en befrielse att inte längre behöva sköta trädgården.

Andra drömmer dock om en egen trädgård, en dröm som kan vara stark och livslång även om den aldrig gått i uppfyllelse. En kvinna i 80-årsåldern skriver exempelvis: "Har

haft mycket trädgård i mitt liv men aldrig någon egen [...] trots att jag egentligen är en trädgårdsmänniska" (DAG F 1308). Hon har genom åren ofta och gärna påtat i släktingars trädgårdar men förklarar att hon av ekonomiska skäl inte haft möjlighet att skaffa sig en egen. Att ekonomin har betydelse för möjligheterna att förverkliga drömmar om trädgård är tydligt. Att äga hus och mark har generellt sett genom historien varit förbehållet de ekonomiskt privilegierade, och även idag kan ett eget hus vara en ouppnåelig dröm, även om huspriserna varierar mycket mellan olika bostadsområden och delar av landet. I det ena av de två områden där vi genomfört vårt fältarbete har priserna länge legat relativt lågt jämfört med andra delar av samma stad, och några av våra informanter har valt att bosätta sig där just därför. Det gäller exempelvis Marianne som flyttade dit efter en skilsmässa. Först letade hon efter en bostadsrättslägenhet, men ögonen föll även på en och annan husannons:

Och då hittade jag, då var det ett hus här i detta [område] som lät så bra. Två rum eller tre rum här uppe, och rum i källaren, för min son skulle ju flytta med också. Och då tänkte jag: "Men, då kan jag." Och kostnaden, började räkna på det: "Herregud, det blir ju inte dyrare än att köpa en lägenhet." (Marianne)

För Marianne var möjligheten att ha en egen trädgård den avgörande fördelen med att bo i villa jämfört med i lägenhet. Även tidigare bodde hon i villa, men det är först nu när hon är ensamstående med eget ansvar för hus och tomt, som hennes intresse för trädgård tagit fart och blivit en viktig del av hennes liv.

Föreställningar om villaliv

Att bo i villa med tillhörande trädgård är idag en mycket vanlig boendeform i Sverige. Trots detta, eller kanske just därför, finns tydliga föreställningar om livet i villaområdena. Villan, och kanske även villaträdgården, verkar vara föremål för en ambivalent hatkärlek och förknippas inte sällan med vad som ibland beskrivs som "svenssonliv", en konventionell livsstil för dem som stadgat sig och bildat familj. Etnologen Annette Rosengren har skrivit om det egna huset som en norm för barnfamiljer men konstaterar att det också handlar om att ha "någonstans att hålla till", ett eget tillhåll där man har en frihet att fixa. Ur ett genusperspektiv konstaterar hon att trädgården inte minst för kvinnor kan vara en anledning att vistas utomhus (1991, s. 146).

Uttryck som "villa, Volvo, vovve" används emellanåt som led i en kritisk distansering från en livsstil som kanske kan framstå som alltför konform och förutsägbar. Samma uttryck kan dock användas med glimten i ögat, som en igenkänningsfaktor men också med visst mått av självdistans, bland dem som själva valt eller hamnat i denna livsstil. För även bland dem som bor i villaområden ser vi exempel på en ambivalent hållning till villalivet:

Jag hade aldrig tidigare bott i ett villaområde. Nu har jag gjort det i snart elva år och trivs bättre än jag trodde. Villorna är byggda på 60-talet när Kisa expanderade som mest. Många av dem som byggde husen bor kvar och är nu pensionärer. Här är lugnt och trivsamt. (DAG F 1375)

Kanske framträder villaboendets för- och nackdelar allra tydligast när man sätter trädgården i fokus. När tidningen *Vi i Villa* i september 2014 frågade sin läsarpanel vad som är det bästa och sämsta med att bo i villa hamnade trädgården högt på listorna över både fördelar och nackdelar (*Vi i Villa* nr 1, 2015). På listan över "De största fördelarna med att bo i villa" var de flesta relaterade till trädgården, att först och främst helt enkelt ha en trädgård och därigenom kunna "utnyttja sommarhalvåret maximalt", inte minst genom att kunna grilla och äta utomhus. Å andra sidan framhölls som en av fem punkter på listan "Därför kan det vara jobbigt att bo i villa" att: "Trädgården tar för mycket tid" (*Vi i Villa* nr 1, 2015). En av dem som svarat på vår frågelista, en kvinna i 30-årsåldern, lockas inte av att bo i villa och ser flera nackdelar:

Jag skulle aldrig kunna tänka mig att bo i ett villaområde eftersom jag kan tänka mig att trädgårdarna där måste se enhetliga, nyklippta och representativa ut. Jag vill inte höra grannars gnäll om man låtit bli att klippa gräset eller rensat ogräset några dagar. (LUF M 26199)

Även om resultatet av *Vi i Villas* undersökning inte är fullt representativt för landets villaboende, speglar det att trädgården spelar en stor roll i många villaboendes liv. De funktioner som lyfts fram som goda sidor, så som att den är en utomhusplats där man kan ta det lugnt, äta och umgås under sommarhalvåret, ställer inte heller så stora krav på trädgårdens innehåll och skötsel.

Anneli bor sedan ett par år i villa och njuter av att ha trädgården precis utanför dörren. Tidigare har hon haft koloniträdgård, och hon kan därmed jämföra kolonisters och villaägares inställning till trädgård. Hon menar att i koloniområden, åtminstone dem hon känner till, "är ju alla liksom lite mer fanatiskt odlingsintresserade, de är ju där just för att odla". I villaområdet å andra sidan verkar trädgårdens roll vara en annan: "Här är det många som liksom mer *har* en trädgård." Vad hon menar med betoningen av att man "mer *har* en trädgård" kan förstås diskuteras. En möjlig tolkning är att för många villaägare är huset trots allt huvudsaken och trädgården något man får, så att säga, på köpet. Hon framhåller också intresset för odling som en viktig skillnad, det vill säga odling av grönsaker, frukt och annat ätbart. I nutida villaträdgårdar är långt ifrån alltid sådan odling prioriterad, medan blommande växter, prydnadsgräs, dekorativa stenläggningar och annat som i första hand fyller visuella funktioner får större utrymme.

Några av våra informanter relaterar till en föreställning om att trädgård, och kanske i synnerhet villaträdgård, kan vara något man har för att visa upp snarare än för att man tycker om att ägna sig åt trädgård. Vi noterar dock att ingen av dem säger att de själva har

sin trädgård bara eller i första hand för att visa upp. Tvärtom värjer de sig inför denna tanke. Genom att distansera sig och betona vad de *inte* gör bekräftar de samtidigt att föreställningen finns och har betydelse för hur man tänker kring trädgård.

Ett eget utomhus

”Jag har bott i många trädgårdar, men den jag bor i nu är den första som är min egen, om man nu överhuvudtaget kan äga en trädgård”, skriver en kvinna om den trädgård hon blivit ägare till som nybliven pensionär (LUF M 26177). Det kan finnas många skäl till att man bosätter sig i eget hus med trädgård, och hur det går till när man blir med hus och trädgård kan som vi sett också variera. Det är inte så lätt att sätta fingret på vad det är som gör att man bestämmer sig för en viss plats att bo på, men ibland kan det vara en detalj i trädgården som blir avgörande. En av dem vi intervjuat, Frank, berättar om hur det gick till när han bestämde sig: ”Jag gick med mäklaren, gick vi runt alltså i trädgården. Och så plockade jag upp ett äpple och så ... åkte jag iväg sedan och så åt jag äpplet och: ’Gud vad gott! Det måste jag ha.’” En liknande historia berättar en kvinna som tillsammans med sin man höll på ganska länge med att leta trädgård och hus men inte lyckades förmedla sina önskemål till mäklaren om ett litet hus med stor trädgård. Till sist hittade de dock vad de sökte, ett småhus på 80 kvadratmeter med nästan 2 000 kvadratmeter tomt. Det som för dem blev den avgörande detaljen var en upptäckt de gjorde i trädgården:

Visningen var i februari, en vinter med ganska lite snö så min man fick syn på blåsippbladen i det lilla orörda skogsparti som fanns på tomten. Han utbrast: ”Finns det BLÅSIPPOR också?” Vi verkade nog smått galna för huset verkade vara i ganska dåligt skick, i varje fall på ytan, men blåsipporna avgjorde köpet för oss. (DAG F 1530)

Husspekulanter uppmanas ofta av kloka rådgivare att vara uppmärksamma på en mängd tekniska, juridiska och ekonomiska faktorer vad gäller hus och tomt, som att noggrant sätta sig in i lånevillkor och att låta besiktiga huset för att kunna fatta ett väl genomtänkt beslut. Ändå är det många som framhåller helt andra typer av detaljer som avgörande för köpet. Ett liknande exempel ger Hanna som har bott med familjen i ett radhus i ungefär sju år. Hon berättar om hur det gick till när de flyttade in i en villa som visade sig vara ett renoveringsobjekt. Familjen flyttade från en annan stad och hade ingen tidigare koppling till området utan valde det mest för att ”prisbilden såg bra ut”, men det som växte i trädgården spelade också viss roll:

När vi köpte så var det ett land utefter hela huset här, det var rosor hela vägen och såna höga, rosa, fina. Det föll jag lite för, men sen när vi byggde altanen då var dom ju tvungna att flytta, och jag flyttade alla och satte ner dom här men det är bara en som har överlevt. (Hanna)

Studsmatta och trädskoja tar plats i barnfamiljens trädgård. Växthuset som fanns i trädgården när familjen flyttade in har de ännu inte hunnit använda.

Hanna föll för trädgården och de rosa rosorna, som kanske i någon mån skymde skavankerna på huset, men det var inte den enda faktorn som spelade in. Drivande var också familjesituationen med en ettåring och en treåring som föräldrarna gärna ville erbjuda en skyddad utemiljö utanför dörren. Men barnen och husrenoveringen tog den mesta tiden så trädgården blev mera lekplats och byggarbetsplats än odlingsyta, och nästan alla rosorna dog. Drömmen att få odla och sköta om en trädgård fick vänta, men i Hannas berättelse framstår de initiala bilderna och drömmarna som viktiga för hennes val av boplat.

Det är inte ovanligt att valet att bosätta sig i hus med trädgård tidsmässigt hänger samman med att man bildar familj och får barn. Enligt SCB bor hälften av Sveriges befolkning i ett eget ägt småhus och 70 procent består av familjer med barn i skolåldern (SCB:s tidskrift *Välfärd* nr 1, 2014). Astrid, en av våra yngre informanter, är väl medveten om att hennes boendekarriär är representativ för många i Sverige. ”Vi gifte oss, vi köpte hus och sedan blev jag gravid så, pang, pang, pang. Det bara blev så [skratt]. Enligt regelboken, det var liksom inte riktigt meningen, men det, det blev så.”

Astrid bor sedan fem år i ett 30-talshus som behållit mycket av sin ursprungliga karaktär. Liksom många andra som själva vuxit upp i hus med trädgård framhåller hon att trädgården är en viktig del i att bo, som man säger, *i hus*: ”Det är klart man kan ha barn i en lägenhet men ja, men vi båda är ju uppvuxna i hus så, ja, det är det man känner att

Den nära kontakten mellan inne och ute nämns av många som en av de stora fördelarna med att ha en egen trädgård.

man nog vill ha ändå.” Även husdjur som man har eller planerar att skaffa kan vara ett skäl att välja ett boende med egen trädgård. Flera av våra informanter har eller har haft hund, katt eller andra husdjur, och framhåller trädgårdens betydelse för djuren. Att barnen, katten eller hunden, liksom de vuxna i familjen, kan gå rakt ut i trädgården ses som en värdefull aspekt av att bo i hus. Helen, som bor med man och numera tonårsbarn i ett gavelradhus på en sluttande tomt med höga häckar och gamla äppelträd, berättar att hon började reflektera över värdet i att ha ett eget utrymme utomhus i samband med att hon bildade familj:

Jag började tänka lite när jag då åkte hem och hälsade på mina föräldrar att vad skönt att ha ett sådant här område att kunna gå ut och sätta sig och äta eller bara sätta sig ute och äta frukost och ändå vara hemma. Men jag tror inte att jag hade någon föreställning om att jag kanske ville ha det så eller inte så, utan det fick bli utifrån vad som fanns då, men i alla fall att det fanns ett utrymme att göra någonting med. (Helen)

Både Helen och hennes man är uppväxta med trädgård. När de flyttat ihop bodde de först i lägenhet, men Helen blev mer och mer övertygad om att hon ville ha tillgång till träd-

gård. Efter att ha tittat på ett antal olika boendialternativ bestämde de sig för ett radhus med trädgård på tre sidor. Det händer att hon funderar på om det hade varit bättre att bo kvar i lägenhet och ha mer tid för annat. Under lägenhetsåren fyllde parkerna en viktig roll, särskilt när vädret var fint: "Men jag kände nog att jag ville ha just det här att kliva ut ur en dörr och fortfarande vara hemma." Det är i denna möjlighet som många med Helen ser det största värdet med det hon beskriver som ett eget utomhus: "Det är nog just det här att man har en liten yta utomhus som är ens egen och som tillhör ens hem på något sätt, att det är liksom ens egen sfär att bestämma över och vara i framförallt", säger hon. Efter 15 år i radhuset uppskattar hon fortfarande denna möjlighet högt: "Det är frihet, lite lyx tycker jag att ha det, att det är ens eget."

Den nya trädgården

Hur tar man sig då an sin trädgård när drömmen om hus och tomt blivit verklighet? Inte sällan växer insikten gradvis om vad som krävs för att skapa, vårda eller omforma trädgården så som man vill ha den. Särskilt påtagligt kan det bli för dem som flyttar in i ett nybyggt hus på en nyanlagd tomt. En äldre kvinna minns hur det var när hon och hennes man skaffade tomt och byggde hus för mer än 60 år sedan:

När min man och jag köpte tomten 1950 så var det en gammal åker som legat i träda i flera år full med stenar och ogräs, men vi var unga och blåögda. Att få ett hus byggt var lätt, men vad göra med det som var runtom? Det fick bli etappvis. Första etappen blev ett potatisland och det blev potatis – både till oss och så vi kunde sälja till vänner och bekanta. Så småningom kunde vi plantera träd, skugga måste ju finnas, det blev gräsmatta och rabatter med blommor och grönsaker. (LUF M 26176)

I denna berättelse om de första åren med hus och trädgård ges en bild av en klassisk nybyggarprocess med mycket arbete innan trädgården blev som den blev. Huset byggdes med inköpt arbetskraft, men tomten fick paret själva ta hand om. I nyanlagda områden är detta nu liksom då ett vanligt scenario. I citatet nämns bland annat potatis- och grönsaksland, vilket är tidstypiskt och kan jämföras med de trädgårdar som anlades från 1960-talet och framåt, då snarare lekytor och uteplatser prioriterades, omgivna av buskplanteringar och vintergröna växter (Wilke 2006, s. 198ff). Ett exempel från 1960-talet ger Sven och Margareta, som berättar om hur det var för dem var att flytta in i en nybyggd villa i slutet av detta decennium:

Det är klart att då var det ju tufft allting och där var inga häckar, ingenting, det var bara mark utanför. Så hade vi ju barnen och då planerade vi ju för barnen att det skulle vara en stor gräsmatta, det var vi väldigt inne på. (Sven)

Istället för att börja med potatisodling som ett första kultiveringssteg såddes alltså gräs på stora delar av tomten. Gräsmattan är fortfarande ett viktigt inslag i Svens och Margaretas trädgård, även om där när vi besöker dem också ryms olika träd och buskar, stenlagda uteplatser, en liten köksträdgård och flera blomsterrabatter. Ett liknande tillvägagångssätt beskriver Evy och Lennart som köpte ett nybyggt hus med cirka 500 kvadratmeter tomt i samma område i slutet av 1970-talet. De fick hjälp att fräsa och jämna ut jorden och sådde sedan gräs över hela ytan ”eftersom vi inte riktigt visste hur vi ville ha det”. När gräset tagit sig och en bild av hur trädgården skulle disponeras tagit form, skapades rabatter med buktande kant längs häckarna i tomtgränsen. Gräsinsådden gav dem tid att i lugn och ro tänka ut hur de ville ha sin trädgård, som sedan i stora drag har behållit den form den fick för nästan 40 år sedan.

Den som istället flyttar in i ett befintligt hus och tar över en uppvuxen trädgård ställs inför andra val. Anders, som tillsammans med Pia flyttade in i ett slitet 60-talshus på 1990-talet, konstaterar att han från början hade svårt att se vad trädgården skulle kunna användas till:

Alltså, vi köpte ju inte huset för tomten, för den såg ju hemsk ut när vi flyttade hit, men Pia hon såg möjligheterna och det är ju mycket hennes förtjänst det här kan jag säga. [...] Nästan hela tomten var ju täckt av tall, sådan här lågväxande tall. Det är svårt att förklara men den hade brett ut sig, jag kan visa sedan när vi kommer ut, men mycket tall och, vad heter det, tuja. Sådant där vintergrönt. (Anders)

Idag, närmare 20 år senare, är en uppstammad tuja det enda som återstår av allt det vintergröna som fanns i trädgården när paret flyttade in. Successivt har Pia och Anders satt sin egen prägel på trädgården och anpassat den efter nya behov och önskemål, med barn och husdjur i familjen. Gräsmatta, uteplatser, trädgårdsland, gångstråk, olika slags lekytor och rabatter har anlagts, huset har byggts ut och träd har hunnit både planteras och sågas ner. Vid våra besök beskrev de också flera kommande förändringar som för tillfället var i planeringsstadiet. Trädgårdsintresset har vuxit i takt med att trädgården utvecklats och tagit form efter familjens drömmar och behov. Det är en på många sätt krävande och ofta utdragen process att göra en tomt till en egen trädgård, en process som ofta är kopplad till olika former av eget skapande och rejäla arbetsinsatser.

Trädgårdsintresse

Även om många som flyttar till hus är unga par och nybildade familjer gäller det inte alla. En del lämnar huset när de blir äldre medan andra skaffar hus och trädgård just då. En kvinna berättar om hur hon och hennes man i 50-årsåldern började se sig om efter ett eget hus när barnen flyttat hemifrån. För dem var trädgårdsintresset avgörande för beslutet:

Dessförinnan bodde vi i en större lägenhet i Uppsala med två uteplatser. Vi tog bort fler och fler cementplattor från den uteplats som var standard i området för att kunna odla. Till slut fanns det knappt plats för de få trädgårdsmöblerna och vi beslöt oss för att leta efter ett hus med tomt. (DAG F 1530)

Det finns förvisso många skäl att man väljer att bo så att man har en egen trädgård, men för en del är ett intresse för trädgård avgörande. Ett sådant intresse kan yttra sig på många olika sätt; det kan exempelvis handla om att producera egna grönsaker, bär och frukt, att skapa vackra rabatter och kunna njuta av färger, former och dofter, eller att lyckas med svårodlade och sällsynta växter. För några handlar det i första hand om att vårda och sköta det som redan växer på platsen, för andra främst om att göra något nytt och eget, att anlägga något man själv tycker om. En man minns hur han för 25 år sedan flyttade "med en släpkärra full med växter" till vad han beskriver som "ingenting runt en nybyggd villa". Där har han sedan dess byggt upp vad han kallar "en natur-nära trädgård", och han reflekterar över vad trädgården betyder i hans vardag:

Att bo utan trädgård är för mig otänkbart. [...] Jag kan gå runt och njuta av anblicken av en vårbloppande lök eller en perenn trots att det växer ogräs runtomkring eller disharmoni i färger. Jag kan också gå ut en kulan novemberdag och bara gå och titta och njuta. Men, jag kan ibland också gå med min lilla smala planteringsspade i handen och bekämpa ogräs energiskt. (DAG F 1333)

Att vara aktivt trädgårdsintresserad leder oftast till att kunskapen både breddas och fördjupas. Men man kan också vara trädgårdsintresserad utan att för den skull vara särskilt kunnig – åtminstone inte i egna ögon. Helen berättar att hon inte kan särskilt mycket om trädgård och inte heller ägnar särskilt mycket tid åt sin lilla radhusträdgård. Hon klipper gräset, häcken och sina två äppelträd men har i övrigt inte så mycket trädgårdsväxter att pyssla om. På frågan "Skulle du betrakta dig som trädgårdsintresserad?" svarar hon:

Ja, faktiskt. [...] Det här med trädgård, då tänker man ofta på de här magasinsträdgårdarna, mycket blommor och allt vad det är och att man tycker att de personerna då är trädgårdsintresserade, men jag är ändå, jag är trädgårdsintresserad men jag har liksom inte utvecklat det ännu. Men det lilla som jag gör det tycker jag är roligt. Och jag tycker om att titta in i andras trädgårdar. (Helen)

Även i frågelistsvaren framhåller en del att de är intresserade men att de inte betraktar sig som kunniga. Det kan handla om att de menar sig sakna kunskap om växters namn och egenskaper men också om jorden som de planterar i eller om hur en trädgård kan formas, förändras och tas om hand. Andra uttrycker att de inte är trädgårdsintresserade men visar samtidigt ett påtagligt intresse för mycket av det som finns och sker i trädgården. Ett sådant intresse kan vara något som växer fram efter hand när trädgårdsinnehavet är

Vad innebär det att vara trädgårdsintresserad? Frågan kan få många olika svar beroende på vilka den ställs till.

ett faktum. En meddelare inleder sin långa berättelse med att säga att ”Jag hyser vad man nog kan kalla hatkärlek till min trädgård” och utvecklar svaret:

Vi har från början planerat och anlagt den själv. Den har dock förändrats en del över tiden och ansvaret för det är nästan helt och hållet mitt, eftersom min make inte är intresserad av trädgårdsskötsel. Det är egentligen inte jag heller i ordets konventionella betydelse, men jag tycker att det är intressant att se vad som växer och groer, helst så arbetsfritt som möjligt. (LUF M 26236)

Det finns uppenbarligen olika sätt att tala om trädgårdsintresse, och det gäller inte minst när det handlar om andra människors intresse: ”Sen har jag några grannar som är superintresserade av trädgård! Dem får jag mycket tips, råd och fröer av” (DAG F 1380), ”Jag har en väninna som är trädgårdsfrälst och när växterna brett ut sig för mycket brukar jag få en del” (LUF M 26222). Genom att beteckna någon som ”superintresserad” respektive ”trädgårdsfrälst” markerar man att personen sticker ut genom ett extraordinärt intresse,

som ofta uppfattas vara parat med tydlig kunskap och kanske en trädgård utöver det vanliga. I uttalandena ovan beskrivs detta som något positivt, i synnerhet som de "superintresserade" också gärna delar med sig av sina växter och kunskaper.

En plats att bara vara

Vad är då den egna trädgården för en plats, och vad vill trädgårdsinnehavarna använda den till? Av de berättelser som utgör vårt material är det uppenbart att det finns många olika sätt att använda och uppfatta den egna trädgården. En relativt ung kvinna, född på 1980-talet, som ännu inte har någon egen trädgård men som vill ha en i framtiden, skriver så här om trädgårdens betydelse:

En trädgård har fantastiska sociala fördelar med grillkvällar och fika i trädgården. [...] Det är så fantastiskt härligt att kunna sitta ute i en trädgård om somrarna och känna svala brisar medan man läser en bok eller fikar. Istället får man lägenhetsboende som jag är trängas med andra människor i parker om jag vill ta mig ut på sommaren, och som litet smått folkskygg är inte det något drömtillfälle. [...] Jag anser att trädgården är en privat sfär som är en del utav hemmet. (LUF M 26199)

Trädgården framstår som en plats där man kan vara social och umgås, men där man också vill få vara ifred och bara vara. Att "bara vara" behöver inte betyda total sysslolöshet utan kan också innefatta avkopplande pyssel och rekreativt arbete som är intressestyrt snarare än klockstyrt. Men det kan vara svårt att hitta en balans där det är trädgårdsinnehavarens lust snarare än trädgårdsförvaltandets krav som vägleder livet och görandet i trädgården. Johan som tillsammans med Ylva och två döttrar bor i en villa, berättar om hur de förändrat trädgården steg för steg och att det tagit en hel del tid och energi i anspråk. Men det får inte bli ett måste, säger Johan:

Jag har sagt hela tiden att det här med trädgård och sånt, det får liksom vara någonting som kommer, någonting man tycker är roligt. Alltså, det får aldrig kännas som ett tvång. Det har jag sagt till min fru också, "om du ser att jag blir stressad, så säg till mig". Eller, jag känner ju lite grann det själv också. Det ska ju vara någonting som är avkopplande, annars får man lägga det på en annan nivå, man får sluta om det blir så att man måste gå ut och luka eller man måste gå och fixa och dona, och så. Så vill jag inte att det ska bli, utan det ska ju vara för att man tycker att det är roligt och avkopplande. (Johan)

Avvägningen mellan nytta och avkoppling, mellan projekt man vill genomföra och risken att det blir för mycket av det roliga, kan vara en svår balansgång. Samtidigt ser vi att trädgårdsinnehavare uttrycker att de uppskattar att bara vara i sin trädgård. För den som inte

längre yrkesarbetar kan det finnas särskilt goda möjligheter till lugna stunder i trädgården. Frank som är i 70-årsåldern ger exempel på hur han njuter av pensionärstillvaron när han på morgonen går ut i morgonrocken för att hämta tidningen och sedan, om vädret tillåter det, sitter ute en god stund med en tekopp och tidningen och hunden vid fötterna.

För den som är mitt i livet, med heltidsarbete, barn och andra engagemang, kan det vara särskilt värdefullt att hitta stunder och platser för avkoppling i trädgården. Solveig, som för åtta år sedan flyttade in i ett nybyggt hus där hon och maken själva fick börja med att planera och anlägga sin nya trädgård, poängterar värdet av att ha en uteplats att koppla av på:

Man sitter ute och fikar och man sitter ute en sommarkväll när det är skönt och grillar kanske. Nu är vi inte sådana väldiga grillare precis men ibland händer det ju. Sitter ute och läser, kopplar av och solar och så. Jag tycker det är väldigt skönt det där att kunna gå ut och sätta sig och sola och höra fåglarna kvittra och lite sådär. (Solveig)

Just att äta och koppla av utomhus är två funktioner som framhålls som viktiga. Det är sällan särskilt spektakulära saker man ägnar sig åt i sin trädgård och för de flesta handlar det inte heller särskilt mycket om att profilera sig eller sätta sin tydliga prägel. Att ha en trädgård framstår snarast som ett ganska enkelt sätt att skapa ett slags frizon där man i viss utsträckning har makt att själv forma sin verklighet. Så som Helen när hon konstaterar att äta ute, ligga på en solstol och slappa och spela badminton tillhör trädgårdens viktigaste funktioner: "Det är väl det man gör i trädgården."

Trädgården som min

Hur gör man då en trädgård till sin? Att äga den är en sak men att verkligen känna att den är ens egen kräver en insats. Det egna hemmet blir till exempel inte automatiskt ens eget hem utan det är en kombination av olika insatser och ansträngningar som gör att det blir så vilket exempelvis etnologen Orvar Löfgren skrivit om i olika sammanhang (Czarniawska & Löfgren 2012, Löfgren 2016, Willim 2006). Detsamma gäller en trädgård. Initialt handlar det om att försöka ta platsen i anspråk genom att bearbeta den och skapa rutiner för såväl arbete som för vila. Det handlar om att göra platsen till sin. Kulturskribenten och journalisten Per Svensson skriver i sin bok *Svenska hem* om livet i villaförorten. Där donas det och det mesta görs på egen hand. Carportar byggs, husgrunder dräneras och växter planteras för att trycka tillbaka alienationen och "inreda världen så att den blir mer hemlik" (Svensson 2002, s. 7).

Att ta ett hus och en tomt i anspråk och göra dem till sitt hem kan ses som ett sätt att utifrån ett från början känslomässigt neutralt rum skapa en betydelsebärande plats. Sådana förskjutningar av det rumsligas betydelser har ofta diskuterats i termer av *space* och *place*. Exempelvis geografen Yi-Fu Tuan (1974) och filosofen Edward Casey (1996) har

Att göra trädgården till sin kräver mer än att bli juridisk ägare till hus och tomt.

diskuterat hur *space*, det vill säga det geometriska och i social mening "tomma" rummet, genom att bearbetas och laddas med betydelse kan utvecklas till ett *place* med en egen identitet kopplad till användaren. En sådan förskjutning kan vi se i hur Evy beskriver att hennes och Lennarts trädgård "med gemensamma krafter successivt har vuxit fram till det den är idag", en plats som de är "nöjda med" och har "mycket glädje av". Platser inte bara är, de *blir till*, och präglas därmed av de aktörer som skapar dem (Casey 1996, s. 27). Genom att plats är något som ständigt fortsätter bli till, utvecklas också nya meningar där sociala relationer kan skapas och underhållas (jfr Saltzman 2001, Sjöholm 2011). I analogi med detta kan vi konstatera att trädgårdar kontinuerligt görs snarare än att de är eller *finns*.

Ofta motiveras som sagt värdet av att ha ett eget utomhus med att det är så lätt och värdefullt att bara ta steget ut genom dörren när man har behov av att vara utomhus, och kanske vill plocka in örter, mata fåglar eller rensa ogräs. Andra menar i gengäld att det är just närheten till trädgården som påminner om alla de saker man borde göra: klippa gräset, måla grunden, rensa hängrännor, röja i förrådet eller tukta det vildvuxna buskaget.

Att välja det egna tempot är något som värdesätts och den egna trädgården möjliggör en relativt hög grad av flexibilitet. Den är min och det är jag som väljer när jag gör vad. Samtidigt är påfallande många trots allt medvetna om när man *bör* göra sådant som hör till bestämda delar av en process eller året. Känslan av att i någon mån kunna välja när man gör vilka saker framstår som det betydelsefulla:

Vad skulle jag gjort om jag hade bott i lägenhet? Ja, då hade jag varit tvungen att gå ut och promenera varje dag eller ta cykeln och cykeltur men, ja, så ska man kanske hem och äta och hålla på och göra matsäck varje dag och åka ut. Det är väl inte så kul. Men här går man bara in och gör sin mat och sitter ute och äter, och ut och jobba igen. Jag tycker det är perfekt. (Marianne)

I det här kapitlet har vi sett att det finns många olika drivkrafter som leder till att människor "blir med trädgård". Att bli med trädgård och sträva efter att göra den till sin, så som en rad trädgårdsägare har beskrivit, kan ses som en platsskapande process. Oavsett varför man blivit innehavare av ett eget hus med tillhörande tomt, och hur man väljer att använda tomten, behövs det så småningom engagemang, arbete, redskap och kunskap för att kunna ta tillvara trädgårdens möjligheter.

Att lära sig trädgård

Hur lär man sig att ta hand om en trädgård, och vad behöver man egentligen kunna? Den som nöjer sig med att bara ha en plats att vara ute på och inte har så kinkiga grannar kan möjligen klara sig helt utan särskilda trädgårdskunskaper. Den som har ambitioner och dessutom god ekonomi kan köpa kompetens genom att anlita kunnig arbetskraft. Många ser det emellertid som positivt att kunna själva och vill gärna lära sig mer, åtminstone om sådant som man själv är, eller under arbetet blir, intresserad av.

I trädgårdarna finns miljöer och projekt där olika slags kunskap och kompetens kan komma till användning. Vi har mött flera trädgårdsägare som gett sig i kast med att exempelvis bygga en altan, gräva en damm eller göra en stenläggning. En del tar professionell hjälp, andra drar nytta av kontakter de har skaffat sig genom sitt arbete, och några tar hjälp av släkt och vänner. Men många lär sig själva, till exempel genom att läsa böcker, ta del av information i media, i handeln och på internet eller helt enkelt genom att pröva sig fram, lära av sina misstag och så småningom förstå hur man kan göra. Vilka kunskaper man kan ha nytta av i trädgården beror i stor utsträckning på vad det är för en tomt man har att ta hand om, och vilka ambitioner som finns när det gäller hur den ska användas. Vill man i första hand använda ytan utanför huset som uppställningsplats för bilen, husvagnen eller båten kan exempelvis kunskaper i betonggjutning eller plattsättning komma mycket väl till pass. För den som gillar att grilla, äta och umgås på en stor och välbyggd altan är det bra att kunna både snickra och laga mat. Och för den som vill odla i sin trädgård, oavsett om det handlar om grönsaker, stenpartiväxter eller rosor, är kunskap om olika växters behov och skötsel till god nytta. Till synes vitt skilda kunskapsområden, såsom ekologi, färg och form, dränering, växtskydd och elinstallationer kan också på olika sätt komma till användning i trädgården. Trädgårdsrelaterad kunskap kan således omfatta många olika typer av kompetenser, och det är knappast möjligt att ge ett enhetligt svar på vad man behöver kunna för att sköta en trädgård.

I samtal om trädgård framstår ibland de kunskaper man har eller inte har som något givet. Det kan verka som om en del *bara vet* en hel massa saker om hur trädgården bäst

bör skötas, som andra inte vet. Etnologen Jonas Frykman har i boken *Berörd*, som handlar om hur erfarenhetsbaserade färdigheter blir kroppsliga erfarenheter, exemplifierat med den tysta kunskap som krävs för att enligt konstens alla regler ta ner ett träd: "Min vägledare kunde fälla ett träd på samma sätt som han kunde slå en äng med lie, byta slippers under spåren och odla grönsaker i trädgårdslandet. Det var en förvärvad kroppslig färdighet som hade prövats på en viss materialitet." (2012, s. 80)

Det kan alltså handla om känsla för när och hur olika sysslor bör utföras, i vilken jord olika växter trivs bäst eller hur man skapar en trivsamt uteplats. De som inte har egna erfarenheter kan uppleva att det finns en förväntan om att trädgård är något som alla kan. För några kan exempelvis ett besök på plantskolan skapa känslor av osäkerhet, snarare än habegär eller lust att skapa och odla. Att kunna hantera en gräsklippare, sätta en planta, planera sin tomt, bygga, ja, till och med att njuta är emellertid något man på ett eller annat sätt lär sig.

En del av de kunskaper som kommer till uttryck i trädgårdsarbete av olika slag är erfarenhetsbaserade kunskaper som kan vara svåra att redogöra för och som inhämtas och förmedlas på informella sätt. Sådan kunskap har av filosofen Michel Polanyi benämnts tyst eller oartikulerad kunskap, *tacit knowledge*, vilket enligt Polanyi är en effektiv kunskapsform såväl för den professionella yrkesutövaren som i det vardagliga arbetet i hem och trädgård. Tyst kunskap innefattar ett intuitivt sammanfogande av teori och praktisk handling (Polanyi 1966, s. 49). Vi ska i det här kapitlet med hjälp av våra informanter titta närmare på hur olika typer av kunskap om trädgård, inklusive tyst kunskap, byggs upp, förmedlas och tillämpas i vardagliga sammanhang. Samtalen visar att trädgårdsinnehavarna ofta har svårt att sätta ord på exakt vad deras kunskap består av, liksom om de är kunniga eller ej. Däremot berättar de en hel del om hur och var de lärt sig det som de behövt kunna för att bygga upp, odla och sköta de trädgårdar de förvaltar.

Kunskapens rötter

Vad anser sig våra meddelare och informanter ha för kunskap om trädgård, och hur och var har de lärt sig det de kan och vet? I sina svar framhåller flera av dem att rötterna till de egna kunskaperna om trädgård finns på platser där de vistats under barndomen. Det kan exempelvis vara på en gård på landet, i en villaträdgård eller, som här, i en koloniträdgård:

Mitt intresse för blommor och växter började när jag var liten. Mina föräldrar hyrde en kolonilott där de odlade massor av grönsaker och blommor. Självt fick jag en liten jordplätt cirka 1 x 1 meter. Där odlade jag tusenskönor, för jag tyckte att de var de vackraste blommor som fanns. (LUF M 26189)

Flera presenterar en tydligt formulerad berättelse om hur det egna trädgårdsintresset växt fram och verkar vilja göra gällande att intresset gått i arv. En av dem är Evy, som är entu-

siastisk förvaltare av den villaträdgård hon och maken själva anlade på 1970-talet. Bland våra informanter är hon en av dem som framstår som mest trädgårdskunniga. Hon åker på trädgårdsresor och har gått kurser i trädgårdsskötsel men har också provat sig till ett ökat kunnande på ett mycket medvetet sätt. Därför återkommer vi till henne flera gånger i detta kapitel. Evy berättar att hon blev intresserad av trädgård för att hennes mor var så intresserad, och kanske spelade det viss roll att hennes morfar, som hon dock aldrig träffade, var trädgårdsmästare:

Min morfar han hade en fantastisk stor trädgård och den är jag ju uppvuxen i också, med jättegångar och allt. Ni vet en gammaldags trädgård med fruktavdelning och grönsaksavdelning och blommor. Otroligt, och där gick man och villade bort sig i gångarna och var så intresserad av alla växter och humlor. Två morbröder också som fortsatte på den gården sedan och de var ju lika intresserade, så det har legat mig varmt om hjärtat. (Evy)

Tidigare generationers trädgårdsintresse och trädgårdskunskap framhålls ofta som betydelsefulla källor till inspiration och kunskap. Idéhistorikern Ronny Ambjörnsson beskriver i sin bok *Den hemliga trädgården* såväl sin morfars och mormors som sin farmors och farfars koloniträdgårdar och reflekterar över den betydelse dessa haft för hans eget trädgårdsintresse (2015, s. 17ff). På motsvarande sätt nämns far- och morföräldrar och deras trädgårdar som betydelsefulla i flera av våra intervjuer och frågelistsvar (jfr Ravn 2011, s. 199ff). En meddelare skriver exempelvis att jag ”har alltid hört att jag är lik min farmor i mycket till exempel gröna fingrar och att rota i jorden” (LUF M 26198). I intervjuerna nämner flera sina föräldrar som källa till kunskap om odling och trädgårdsskötsel. Ett exempel är Lisbet, en ensamstående villaägare som sedan hon blev pensionär kommit att bli mycket engagerad i sin trädgård. Hon berättar att hon har fått höra att hon är lik sin pappa:

Min pappa var ju också väldigt intresserad av trädgårdar. Min väninna var här från Kristianstad, jag hade samlat ihop några stycken gamla klasskamrater, och vi gick i trädgården också och ”Ni kan få skott och ni kan få det här” och hon sa: ”Du är precis som din pappa, han gav också alltid mamma många skott”. [...] ”Du är precis, jag känner igen det här”, sa hon [skratt]. (Lisbet)

Det är inte självklart att den som vuxit upp med trädgård, hemma eller i närheten, har varit direkt involverad i trädgårdsarbetet, men erfarenheten kan ändå ha satt sina spår. Etnologen Eva Londos skriver i en studie av konstnärliga utsmyckningar i privata trädgårdar om hur många av hennes informanter via minnesbilder försökt återuppliva delar av sina upplevelser av barndomens trädgårdar eller åtminstone haft minnet som en inspirationskälla (1998, s. 85). Johan, som med tiden blivit en intresserad trädgårdsodlare, berättar att han som barn upplevde koloniträdgårdar både hos mor- och farföräldrar,

och att även hans frus föräldrar haft koloni: "Så man har ju fått lite i sig när man har varit där. Tittat lite och sånt. Man har inte rört, fick inte röra så mycket [skratt], men man har sett lite grann och sådär, så att man har fått lite inspiration." Att ha trädgårdsminnen från barndomen behöver dock inte innebära att man fått klart för sig hur saker och ting fungerade i trädgården. En trädgårdsinnehavare berättar exempelvis att hon som barn hade tillgång till sin mormors stora och innehållsrika trädgård och "när jag sen fick 5 000 kvm trodde jag det skötte sig själv" (LUF M 26231).

Ibland nämns tvärtom uppväxtens arbete med att exempelvis plocka vinbär eller klippa gräsmattan som skäl till att man *inte* är trädgårdsintresserad: man fick nog helt enkelt. Mattias bor tillsammans med Malin i ett radhus där trädgården är mindre än huset. Den utgörs av en altan och en liten gräsmatta omgärdad av en hög häck. Mattias berättar att han under uppväxten bodde i hus med stor trädgård där han fick hjälpa till inte minst genom att klippa den vidsträckta gräsmattan. När den var klar väntade farmors och farfars liksom den vid sommarstället på att bli klippta. "Så jag känner att det är rätt skönt att ha en *liten* trädgård", säger Mattias. Ett annat perspektiv bidrar en meddelare med som minns hur sonen deltog, fast mycket passivt, i arbetet när hon och maken anlade sin villaträdgård:

Eftersom huset var nybyggt när vi flyttade in, så fanns det naturligtvis en hel del att göra på tomten. Min man, som då var i sina bästa år, slet ganska hårt med hacka och spade. Den tonåriga sonen stod inne i ett fönster och tittade på. Han måste ha deltagit i arbetet rent mentalt, för när vi senare talade om den första tiden i villan brukade han säga: "Kommer ni ihåg vad jobbigt det var när vi arbetade med tomten?" Åt denna kommentar brukade min man le lite roat, men han sa aldrig någonting. (DAG F 1315)

Senare utvecklade sonen ett eget trädgårdsintresse, vilket bland annat kom till uttryck i att han köpte frön och plantor och placerade ut i föräldrarnas trädgård. "Jag brukar ibland tänka, att det var för att han aldrig *måste* hjälpa till, som han fått detta intresse, och att han nu frivilligt hjälper mig i trädgården sedan jag blivit änka", kommenterar modern (DAG F 1315). Att delta passivt i trädgårdsarbete kan således vara ett sätt att grundlägga ett intresse och eventuellt också att lära.

Utbildning i trädgårdsskötsel för hemmabruk betraktas idag som en enskild angelägenhet och något man kan ägna sig åt på sin fritid om man är speciellt intresserad. Historiskt sett har synen varit en annan. Under senare delen av 1800-talet och en bra bit in på 1900-talet var trädgårdsskötsel ett skolämne, och det ansågs vara en viktig nationell och samhällelig angelägenhet att alla lärde sig odla såväl matnyttiga grödor som prydnadsväxter (Johansson 1987, Lindholm 1995). En del av de äldre meddelarna minns och berättar om hur de som barn under första halvan av 1900-talet skolades in i trädgårdsarbete under sin skolgång. En av dem skriver:

Första gången som jag kom i kontakt med trädgårdsskötsel var i skolan. Det var på 1940-talet. Jag var 11 år. Fröken frågade om någon ville vara med på frivillig trädgårdsskötsel. Jag ville. Därför kom jag, tillsammans med ett stort antal andra barn, en våreftermiddag till en stor skolträdgård. Två äldre herrar förestod anläggningen. Jorden låg svart och nyplöjd. Vårt första arbete blev att gå i gåsmarsch med täta steg, på den nyplöjda jorden. "Magistrarna" visade vägen. Vi gick och gick. Jag tror inte att vi fick veta vad detta travande hade för uppgift. Senare förstod jag att de stora fälten indelades i hanterbara rutor med hjälp av våra tätt trampade gångar. Så småningom fick jag en odlingslott som var 3–4 m lång och kanske 1–2 m bred. Alla fick likadana "land". Vid nästa träff fick vi så frön. Det var morötter, ärter, mangold, persilja, dill och blommor. Vi fick lära oss att mäta avstånd mellan ärtor och andra större frön, genom att använda fingrar och händer. (DAG F 1312)

Odling av grönsaker och frukt var viktiga inslag i skolträdgårdsundervisningen, och ett viktigt syfte var att lära det uppväxande släktet att de genom odling även på små arealer kunde bidra till sin egen försörjning. Kvinnan som bidragit med berättelsen ovan minns vidare hur hon fick lära sig rensa och gallra morötter. Så småningom gavs lön för mödan: "Det växte bra i den välskötta jorden. På hösten hade jag många kålhuvuden, morötter, rödbetor och blommor med mig hem på cykeln" (DAG F 1312).

I takt med industrisamhällets framväxt och den kraftigt ökande urbaniseringen minskade skolträdgårdarnas betydelse (Åkerblom 2004, s. 237). En förklaring kan vara att det blev möjligt för alltför många människor att få sin mat på annat sätt än att odla den själva. Den snabba tekniska utvecklingen inom transportsystem och kyl- och lagerteknik under 1930-, 40- och 50-talen kan också ha bidragit till avvecklingen av många skolträdgårdar, även om det var först på 1960-talet som frysboxen kom allmänt i bruk i de svenska hemmen (Åkerblom 2004, s. 240f). Trädgårdsskötsel förblev emellertid ett skolämne vid svenska grundskolor under större delen av 1900-talet, men variationen var stor mellan olika skolor och olika kommuner i fråga om hur och hur länge trädgårdsundervisningen bedrevs.

Motiven för att skaffa sig trädgårdskunskap har alltså skiftat över tid. Så länge trädgårdsskötsel var ett skolämne sågs det som en del av folkbildningen och förknippades med såväl moraliska som ekonomiska värden av betydelse långt utanför den egna täppan. Frågorna diskuterades i ett nationellt sammanhang och visar att något så till synes vardagligt som trädgårdsarbete betraktades som en viktig komponent i samhällsbygget (jfr t.ex. Åkerblom 2004). I jämförelse med dagens situation och de många trädgårdskurser som erbjuds av studieförbund och i olika privata sammanhang, kan vi konstatera att trädgårdskunskap har gått från att betraktas som ett nationellt intresse för den breda allmänheten till en privat angelägenhet. Att lära om trädgård har utanför den professionella världen blivit en livsstilsfråga, något som var och en väljer om de vill och har råd.

Under barndomen är lärprocessen oftast inriktad mot *learning by doing*, oavsett om kunskapen har sina rötter i föräldrarnas eller någon släktings trädgård eller i en skolträdgård. För den vuxne ligger det ofta närmre till hands att i hög grad förlita sig på

expertkunskapen och lära via böcker och annan media, kursledare eller genom att se och lära av andras trädgårdar. Ett praktikorienterat lärande framhålls dock av många trädgårdsinnehavare som viktigt, och kanske är det rentav ett nödvändigt komplement när det gäller trädgårdskunskap. Trädgårdslärande och trädgårdskunnande innehåller så många kunskapsområden att experten i ett slag kan bli novis när ett tryggt och välkänt kunskapsfält byts mot ett nytt.

Läsa och lära

Idag finns ett stort utbud av trädgårdsböcker, trädgårdstidningar och andra forum där man kan läsa sig till kunskap om trädgård. De flesta av våra informanter äger någon eller några trädgårdsböcker, om än bara undantagsvis en större samling och de senast utgivna böckerna. Däremot är det få av dem som säger att de prenumererar på trädgårdstidningar, men ibland nappar de på kortare erbjudanden i samband med kampanjer och läser om trädgård i livsstilsmagasin, liksom i gratistidningar riktade till villaägare och i dagstidningar. Några berättar att de gärna tar del av tv- och radioprogram om trädgård. Möjligheterna att ta del av trädgårdsrelaterad information och inspiration har i takt med teknikutvecklingen också blivit fler, i form av exempelvis internetbaserade nätverk och informationskanaler.

Böcker och trädgårdsmedier fungerar lika mycket som inspiration som en källa att hämta kunskap från. Det exemplifierar Pia, som bor tillsammans med Anders och två tonåringar i sitt numera renoverade och utbyggda 60-talshus där tomten successivt omvandlats till en trädgård med många rum och olika funktioner. Pia säger att "jag ser så mycket jag kan på tv när det är trädgårdsprogram. [...] Jag tycker jättemycket om böcker och sådant och tidningar." Hon berättar att hon gärna läser livsstilsmagasin som innehåller artiklar om trädgård i kombination med mycket annat och säger att det är så hon hämtar inspiration. Tidningar läser hon framförallt på biblioteket, och på internet följer hon och inspireras av olika trädgårdsbloggar. Hon tillägger dock att hon är rädd att allt detta förpliktigar: "Det tror man ju inte när man ser min trädgård, så det vågar man knappt säga."

Ett annat sätt att ta del av information utan att det kostar så mycket är att köpa begagnade böcker. Barbro, som bor i ett radhus med en liten trädgård som hon ägnar mycket tid och engagemang, handlar gärna böcker via internet. Där hittade hon till exempel ett begagnat exemplar av *Tascha Tudors trädgård* som hon beskriver som en stor inspirationskälla: "Den är en sådan som man blir djupt förälskad i." Ur bokhyllan hämtar hon *Bonniers stora bok om trädgård*, som hon beskriver som användbar: "Där är tips och där är ritningar och där är bilder på perenner och bilder på allt möjligt, så den är bra, där är köksträdgård och den täcker det mesta tycker jag." Under samtalet förstår vi också att hon även lånar trädgårdsböcker på biblioteket.

Trädgårdsentusiasten Evy håller sig med en lite större boksamling. Hon begrundar här vad som finns i den egna bokhyllan:

Det här växtintresset har ju genererat hyllmeter med härliga växtböcker som jag slår och tittar i och får idéer. Så det har ju gjort att jag har alltid någonting att göra, alltid någon växtbok eller någon växttidning att titta i. Nu läser jag ju inte bara det utan jag läser mycket romaner och annat också, men det finns där som ett stort intresse, gå och slå upp och ”ja, nu ska jag titta på den växten”. (Evy)

Både nyare och äldre böcker, på svenska och engelska, finns i hennes trädgårdshylla. Några böcker har hon fått överta från sin trädgårdsintresserade mor. Några är souvenirer inköpta under trädgårdsresor utomlands och andra har hon fått i present. När vi står där vid hennes hylla och tittar och bläddrar är det som om hon återupptäcker några praktverk som hon inte läst på länge men som säkert var inspirerande då de köptes. Liksom andra med särskilt intresse inom ett visst område tycker Evy bättre om den smala speciallitteraturen som går på djupet. När vi frågar om hon har några favoritträdgårdsböcker säger hon:

Ja, det är väl de engelska böckerna med så vackra bilder med dessa fina engelska anlagda trädgårdar. [...] Jag har väldigt många, alltså det är temaböcker. Det kan vara om funkia, de där storbladiga växterna och det är om rosor och det är någon bok om klematis och ... så det är rätt så specade böcker. (Evy)

Sven och Margareta ägnar mycket tid åt att sköta rabatter, trädgårdsland och gräsmatta, men de samlar också nya idéer och planerar eventuella framtida förändringar i trädgården. Vid vårt besök noterar vi bland annat att de har Karin Berglunds *Din trädgård* (2006) liggande på bordet vid en av läsfätöjlerna. Margareta säger att det är en innehållsrik och bra bok som fungerar som ett uppslagsverk. Ibland när en intressant växt nämns i trädgårdsprogram på tv slår de upp den i Berglunds bok för att få en tydligare bild och lite djupare information. De har dessutom sedan många år pärmar med trädgårdskort som de använt sig mycket av berättar Sven: ”Det är bilder där det står lite grann om varje. [...] Man får reda på hur den ska behandlas. Vad trivs den i för jord? Och det ena och det andra. Hur ska den klippas?” De styva korten samlade de under en längre tid via en prenumeration. Varje månad kom ett antal kort som placerades under olika teman i pärmarna. De bygger på samma princip som kökens boxar och pärmar med receptkort som många minns från 1970-talet och framåt. Detta sätt att samla på kunskap och inspiration har under de senaste decennierna fått svårt att hävda sig i konkurrens med de nya möjligheter och stora flöden av information som finns. Men för dem som redan har dem kan kortkataloger fortfarande vara en kunskapskälla.

Och kanske har även böcker under senare år i någon mån fått konkurrens från internet, även om det inte märks särskilt mycket i utgivningen av trädgårdsböcker. Från omkring år 1990 ökade utgivningen av trädgårdslitteratur i Sverige stadigt fram till toppåret 2007, då närmare 160 trädgårdsböcker utgavs under ett år. Även om utgivningen därefter minskade, den låg 2012 kring 90 titlar, är den alltså fortfarande omfattande (Björkman 2012, s. 38). Så här skriver en 35-åring i sitt svar på frågelistan:

3

- ## PRAKTISKA RÅD

- Lyckas Med Trädgårdens

- 1) *Phalacrocorax*
- 2) *Phalacrocorax*
- 3) *Vibrio*
- 4) *Procyon*

GLE 1. GLE 101 GOLDBLATT
 GLE 2. HOFFMANN CRISTINA
 GLE 3. LARSEN
 GLE 4. TEMPISTA 'MORRIS HOFFMANN BERNSTEIN'
 GLE 5. RUDOLPH 'GOLDSTERN'
 GLE 6. PER CYNT
 GLE 7. SERRA
 GLE 8. COMBETH 'VIRGIL GOLDBERG'
 9. LARSEN 'LOS ANGELES'

LORENZO: High Gate Grant 60000

Alice's Red: Klematis
 Just Joey: Clematis
 Outen Gold: GWT
 Grandpa Dixie (Joey's)

Jag har köpt en del trädgårdsböcker till min mamma i julklapp och födelsedagspresent genom åren och det är roligt att hitta nya, intressanta böcker som kan inspirera och tillföra nya kunskaper. Sen är jag dålig på att läsa dem själv. Jag tycker att datorn och internet är ett mycket bra verktyg för att få information i trädgårdsrelaterade frågor och jag söker nog ganska ofta information via nätet om odling och trädgård. (LUF M 26188)

Även bland dem vi intervjuat nämns internet som en viktig kanal för information och inspiration. Anneli reflekterar över hur hennes eget sökande efter kunskap såväl som inköp av exempelvis fröer förändrats med den nya teknikens hjälp:

Förr då, när jag fick min första trädgård, så började jag ju läsa jättemycket. Mycket sådana här böcker som handlade om självhushållning och så, hur man ska få maximalt ut av jordplätten. Sådana böcker då. Men nu har ju internet kommit, jag har massor med sådana där olika, jag kan gå på olika sajter ... Jag beställer fröerna från Runåbergs, det är så väldigt lätt och man kan läsa om alla deras växter och så lägger de ju upp en massa beskrivningar och sånt där. Ja, det har ju blivit en, det är ju en helt ny värld faktiskt, med internet, som har öppnat sig. (Anneli)

Arrangerat lärande

Många trädgårdsinnehavare förefaller vara nöjda med att trädgården fungerar och har inga omedelbara ambitioner att lära sig mer. Andra talar om att de blivit trädgårdsbitna och menar att de därmed ständigt strävar efter att utveckla sin trädgårdskunskap. Det sker ibland via informella läroprocesser, såsom att iaktta och delta i det som händer i trädgården och ibland genom att söka kunskap i böcker, tidskrifter eller på internet. Men det finns också mer formaliserade sätt att skaffa sig kunskap om odling, design och annat som har med trädgården att göra, genom olika former av trädgårdsinriktad utbildning. Evy är en av dem som berättar om kurser hon gått:

Sedan gick jag på 80–90-talen på beskrävningskurs och jag gick på Hvilans Trädgårdsskola någon höst och så var det en liten fortsättning på våren. Det var trädgårdsanläggning och trädgårdsväxtkunskap och det ena med det andra. Så att jag har försökt att förkovra mig så mycket som möjligt. Jag har kört efter jobbet på kvällarna, men det gjorde ingenting för det var ju så roligt, så roligt. Man fick rita och anlägga trädgårdar, alltså rita så som man skulle vilja anlägga. (Evy)

Kunskap om trädgård kan organiseras på olika sätt, som här hos Sven och Margareta. Nedre bilden visar Svens egen skiss över en rabatt med vårlökar, perenner och rosor.

På de flesta studieförbund hittar man olika slags kurser som kan relateras till trädgård. Det kan vara allt ifrån grundkurser som *ABC i trädgården* eller hur man skapar en lättskött trädgård till att lära sig beskära fruktträd, kompostera eller hantera trädgårdens skördar. Även enskilda trädgårdsanläggare, designers och konsulter erbjuder kurser av olika slag. Ett vanligt tema för trädgårdskurser är att lära sig att rita och planlägga tomt, och detta är något som lärs ut av såväl professionella som erfarna amatörer. Hanna hade när vi intervjuade henne nyligen gått en sådan kurs där man fick lära sig att planlägga trädgården. Efter några år i det nyinförskaffade huset som präglats av byggprojekt och småbarnsbehov börjar hon nu se fram emot att sätta sin prägel på trädgården. Hon berättar att hon redan före kursen skissat lite på hur hennes trädgård skulle kunna se ut: "Men nu har jag ju fått lite mer ordentliga verktyg och tankar hur jag ska kunna tänka", säger Hanna.

Även Marianne berättar att hon gått på kurs, en intensiv sommarkurs på folkhögskola året innan vi sågs. Hon hänvisar flera gånger under intervjun till kursen och beskriver hur kursdeltagarna i grupp fått skissa på en trädgård, rita upp perennrabatter och praktisera sina beskärningskunskaper i några trädgårdar som kursledaren, en landskapsarkitekt, hade tillgång till. I denna typ av kurser sker inte lärandet enbart genom att läsa och betrakta utan också genom att pröva och befästa den förvärvade kunskapen i handling och i dialog med andra.

Kunskap om trädgårdsskötsel har alltså gått från att ses som en allmän angelägenhet av sådan vikt att den ingick i skolans läroplan till att betraktas som ett fritidsnöje och en fråga om livsstil för den enskilde. Samtidigt har trädgårdsrelaterad information och inspiration i allt högre grad kommit att presenteras som en produkt på en marknad, med bland annat ett växande utbud av evenemang och arrangemang så som trädgårdsmässor, festivaler, utställningar, öppna trädgårdar och trädgårdsresor med olika teman. Sådana trädgårdsevenemang speglar den stora omfattning trädgård idag har som marknad och fokuserar ofta på nyheter och trender bland produkter och tjänster. Flera av våra informanter berättar att de besökt mässor och några att de varit med på arrangerade trädgårdsresor, och att detta också kan vara sätt att skaffa sig kunskap. Några, om än inte så många, säger sig återkommande besöka de stora villa- och trädgårdsmässorna och berättar hur de fått olika idéer just i sådana sammanhang. Marianne nämner exempelvis att hon brukar besöka en årlig trädgårdsmässa i staden där hon bor: "Det är härligt alltså", säger hon och berättar att hon där köpt fröer och plantor men också ett särskilt slags växtstöd för pioner, tillverkade av en lokal utställare.

En typ av trädgårdsevenemang som tydligt utvecklats under senaste decenniet är att privatpersoner öppnar sina trädgårdar i organiserad form. Flera olika lokala organisationer arrangerar sådana evenemang, och ett par av våra informanter har själva haft öppen visning av sina trädgårdar som del i ett lokalt evenemang. Till dem hör Kristina och Örjan som på sin i villasammanhang stora tomt har byggt upp en innehållsrik trädgård. Kristinas inledningsfras när vi bad dem visa runt i sin trädgård indikerar den vana de har att visa upp den: "Då tar vi den rundan vi brukar ta när folk kommer hit." Efter att vid ett par tillfällen ha testat att öppna trädgården för besökare har de byggt upp rutiner kring hur

de visar upp och runt i trädgården. Varför har de då valt att ha så kallad öppen trädgård? Paret säger att visningarna är ett sätt att få respons på de egna trädgårdsidéerna: "Man tycker ju själv att det är fint, men vad tycker andra?" De säger att de är nyfikna på vem som kommer och att det är kul att dela med sig: "Plus att man träffar många som har ett gemensamt intresse, man har mycket att prata kring, man får ju många trevliga kontakter" säger Örjan, och Kristina fyller i: "Man fick väldigt mycket tillbaka."

Andra nämner att de ibland brukar delta som besökare när trädgårdar i närheten öppnas för allmänheten. "De har en underbar trädgård där som man brukar gå och njuta av. Så det är trevligt", säger Sven och Margareta om en trädgård i grannskapet. De låter sig inspireras, och de trädgårdar som besöks kan bli underlag för egna trädgårdsdrömmar. Den som har råd kan hämta motsvarande inspiration från mer avlägsna trädgårdar genom att delta i arrangerade resor i andra delar av landet eller utomlands. Ett par av våra informanter har som sagt gjort det och berättar med entusiasm om vad de upplevt och hur de inspirerats. Evy är en av dem:

Min första trädgårdsresa gjorde jag med den här väninnan från Österlen, det var -93, tror jag. Då gjorde vi en trädgårdsresa till engelska trädgårdar som gav mig enormt mycket. Jag var ju så, jag gapade alltså, dessa engelska trädgårdar, Sissinghurst Castle, och jag skulle kunna rabbla upp alla de där härliga fina trädgårdarna. Då var det ju inte så att jag tänkte "nu åker jag hem och så gör jag en sådan trädgård", utan man får ju impulser, små bitar, den växten skulle jag vilja ha, den kanske kan stå *där* i min trädgård. Så att jag har hela tiden inspirerats. (Evy)

Genom såväl trädgårdsresor och trädgårdsevenemang som engagemang i olika slags intresseorganisationer kan den egna nyfikenheten utvecklas till att bli ett intresse med sociala dimensioner. Vänshipsband knyts och i de nätverk som uppstår kan trädgårdsfrågor av olika slag ventileras och den egna kunskapen få påspädning. Men att åka på trädgårdsresor kostar pengar och är därmed inte en självklar möjlighet för alla. Barbro, som ägnar mycket intresse åt sin lilla radhusträdgård, säger när vi frågar om hon funderat på att åka på någon trädgårdsresa att: "Det har jag inte råd till. [...] Drömmen är ju att få komma till England en gång. Men, jag får vänta tills jag vinner på Postkodlotteriet." Resor, och i synnerhet tematiserade och paketerade resor, är ofta dyra och kan därmed fungera uteslutande eftersom många inte har råd att åka. De tematiska trädgårdsresorna skulle kunna ses som uttryck för det som kultursociologen Pierre Bourdieu kallar en särskiljandets praktik (Bourdieu 1986). Man skapar distinktion genom att visa tillhörighet till en viss grupp, en grupp som delar de egna intressena och har kunskaper inom ett visst fält. Dessa gränser för gemenskaper förändras hela tiden och Bourdieu visar att det finns många outtalade regler och uppfattningar i olika konsumtionssammanhang.

Bland våra informanter finns några som är engagerade i föreningar som Trädgårdsamatörerna och olika lokala trädgårdsföreningar, och betonar värdet av detta. Kristina och Örjan är medlemmar i ett par olika trädgårdsföreningar. Samtidigt påpekar de att de

inte har formell utbildning utan är ”glada amatörer”: ”Men det är klart, har man hållit på i 20 år, ja drygt, för vi hade ju trädgård där innan vi köpte det här, så har man ju lärt sig en del i alla fall.” De betonar värdet av den egna erfarenheten av att ha haft olika trädgårdar och hållit på under lång tid, och att ha prövat sig fram. Detta par talar helt enkelt om att lära genom att *göra* som ett närmast oundgängligt sätt att tillägna sig kunskap, vid sidan om vad fackböcker och annan information ger.

”Learning by doing”

I samtalen med trädgårdsinnehavare, såväl med dem som betraktar sig som kunniga som dem som inte gör det, noterar vi att erfarenhetens och praktikens betydelse för att nå kunskap ofta återkommer. Även om trädgårdsböcker och andra medier är till stor hjälp i sökandet efter kunskap representerar de ett generellt vetande och erbjuder generella lösningar. Dilemmat är att i trädgårdssammanhang finns det sällan några givna och i alla sammanhang giltiga sanningar, vilket betyder att ingen bok kan ge svar på vad som fungerar i varje specifik trädgård och situation. Den generella kunskapen måste anpassas och prövas i relation till varje enskild tomts speciella förutsättningar.

Även proffs måste pröva sig fram i varje ny situation de hamnar i, trots att tidigare erfarenheter är till god hjälp. Steg för steg breddas och fördjupas så den erfarenhetsbaserade kunskapen och blir till tyst eller förkroppsligad kunskap, där aktören blivit ett med sitt kunnande och kan utföra mer eller mindre komplexa handlingar utan att medvetet tänka på vad som ska göras. Landskapsarkitekten och vegetationsforskaren Roland Gustavsson har skrivit om vikten av att införliva kroppen och sinnena i ett långsamt och kontinuerligt, utomhusbaserat lärande för att kunskapen ska sätta sig och bli djup och personlig (Gustavsson 2009). Han får stöd av landskapsarkitekten Eva Gustavsson, som vad gäller professionella landskapsarkitekter och trädgårdsdesigners ser en fara i att alltför har fjärrat sig från praktiken, materialen och landskapet, vilket enligt hennes mening leder till en alltmer abstraherad och svagt platsförankrad trädgårdsutformning:

Historien har redan visat att konsten att skapa trädgårdar är intimt förbunden med en i kroppen införlivad, praktikbaserad erfarenhetskunskap, som inte kan ersättas av en teoretiskt transformerad ström av faktauppgifter. (Gustavsson 1999, s. 58)

I villaområdenas trädgårdar är det emellertid få som tar tydligt avstånd från praktiken och materialen. Här ger sig trädgårdsinnehavarna i kast med jord, växter, stenar och betong, ofta efter att ha informerat sig på olika sätt men i många fall via ett fritt och ur den professionellas perspektiv kanske vågat experimenterande utan särskilt mycket anvisningar eller skyddsnät. En del verkar föredra detta fria provande som den primära lärandemodellen framför att starta med att söka kunskap genom att fråga eller leta upp information. Man testar och går det inte i år så kanske det går nästa år, eller som en av

Kroppen och sinnena involveras när trädgårdsinnehavare prövar sig fram.

våra informanter uttrycker det: "Och så dör hälften och så modellerar man om det året därpå." Experimenterandet kan handla om att testa nya växter eller att söka sig fram kring utformning och design men också om att själv föröka sina växter.

En trädgårdsinnehavare med många års trädgårdspraktik bakom sig beskriver hela trädgården som ett slags laboratorium. Hon berättar om sina försök att skapa en trädgård på "nybyggemark" runt det hus hon flyttade till som 25-åring, och där familjen kom att stanna i ett kvarts sekel. Marken var så mager att hon beskriver tomten som "en grusbunke", men där anlade de gräsmattor, potatisland och rabatter och "försökte plantera in äpple- [och] körsbärsträd, det gick men tog tid" (LUF M 26197). Någon exklusiv trädgård blev det aldrig, konstaterar hon, och beskriver den som "en roteträdgård" där en hel del fungerade och utvecklades efter idogt provande, men "den blev aldrig färdig". Att de fortsatte att kämpa trots motgångar förklarar hon delvis med sin bakgrund som uppvuxen med och i en frodig koloniträdgård och att hon alltid fått höra att hon med sina "gröna fingrar" och lust att "rota i jorden" var så lik sin farmor. Kanske kom denna övertygelse om att hon faktiskt kunde att bli avgörande. 1998 flyttade hon och maken till ett annat hus och en "färdig trädgård fast den stått oarbetad". Här har de röjt bort gamla fruktträd och barrväxter, planterat nya träd, förökat de växter de tyckte om och förnyat annat, gödslat för att göra jorden mer näringsrik, odlat grönsaker och bär både i växthus och på friland. Hon avslutar sitt svar så här: "Så det blev en roteträdgård här också. Man kommer inte ifrån sitt jag" (LUF M 26197).

Kristina och Örjans trädgård kan också beskrivas som ett laboratorium där de experimenterar för att komma fram till vad som fungerar och vad de själva tycker mest om. Ett exempel på detta är "experimentrabatten" där växter som de inte är så väl bekanta med får växa huller om buller. "Det är ett antal hundra plantor jag har sått som jag inte har en aning om", säger Örjan, och Kristina lägger till:

Men sen dyker det upp en hel del riktiga pärlor ... som de här små röda där, de har de här mörkröda bladen och så alldeles orangea blommor. [...] De är inte så höga men de blir så här riktigt iögonfallande, som en färgklick ... och där är någon sådan där perenn fingerborgsblomma. (Kristina)

Lisbet, som har format en trädgård rik på sten, växter och egentillverkad keramikkonst, betonar att hon är en praktiker och *doer*. Hon fick med sig en hel del kunskap via barnomens trädgård och, som sagt, via en trädgårdsintresserad pappa. Sina färdigheter har hon sedan byggt på, inte minst genom att pröva sig fram. Lisbet talar om sig själv som "praktiskt lagd" och på frågan vad hon läser för att lära sig mer om trädgård svarar hon: "Jag läser aldrig böcker överhuvudtaget" och hänvisar till att hon lär sig genom att göra och att idéerna och inspirationen "kommer till mig". "Alltså trädgård, det är ju som ett hantverk, för mig", säger Lisbet.

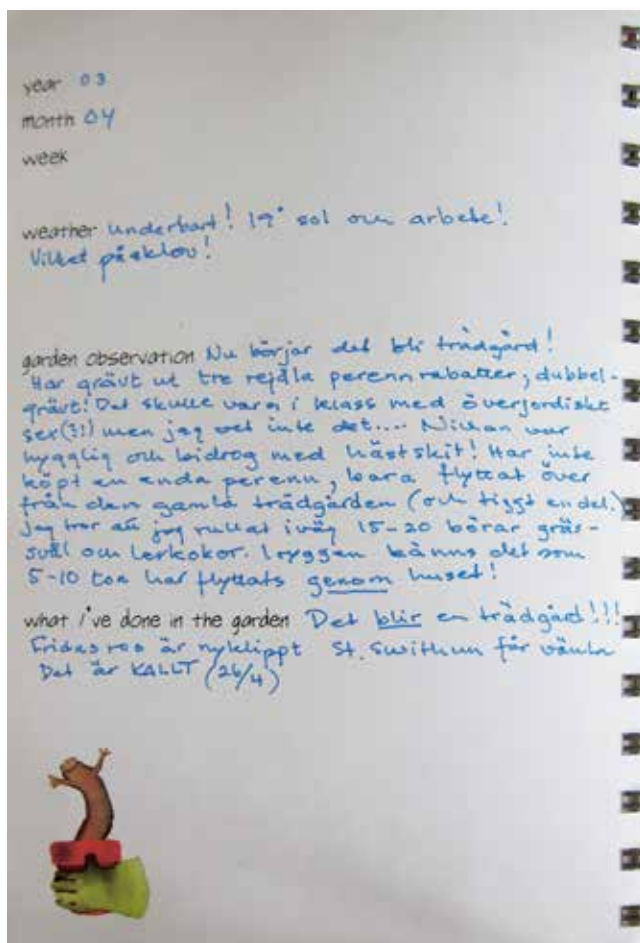
En liknande inställning har småbarnsmamman Astrid, som beskriver sig själv som en impulsperson som gärna ger sig i kast med olika projekt utan att planera och läsa in sig i förväg. Den trädgård som följde med huset hon flyttade till var "våldigt vildvuxen" efter flera års bristande underhåll, men hon såg tecken på att den en gång varit anlagd med omsorg, och hon uppskattade de historiska spåren. "Det finns en tanke liksom i den med hur det blommar och kombinationer och nivåer och allting sådär." Frågan är om denna insikt innebar att hon först skaffade sig en grund genom att läsa på om trädgårdens olika växter och de stilideal som rådde när trädgården anlades för att sedan ge sig i kast med. Astrid säger att hon förvisso har bläddrat lite i trädgårdsböcker tillsammans med sin mamma, "men jag har inte läst på så att jag vet, nej". Modellen är snarare även för henne att pröva sig fram:

Jag har alltid gillat att göra saker med händerna. [...] Ja, hålla på och se. Det är roligt att se vad som förändras i trädgården, vad som händer, det växer något här och man slänger ut en näve frö där, sedan är ju inte jag kunnig på något sätt, men jag har chansat lite här och lite där så har det fått bli som det har blivit. [...] Så det ska bli spännande nästa år att faktiskt se hur det ser ut, det kommer allt möjligt konstigt, eller så, det kanske inte blir någonting, jag vet inte, det kanske inte överlever något. Men visst, man går runt och kikar lite här och lite där och så får man inspiration i något hörn så "här kanske man skulle kunna ta bort det och sätta det istället" och, ja det blir liksom hela tiden förändring. (Astrid)

Retoriken i Astrids berättelse vibrerar av stark nyfikenhet och verksamhetslust. Trädgården tycks fungera som ett slags experimentarium enligt *trial and error*-modellen. Men frågan är om det verkligen handlar om återkommande chansningar utan någon kunskapsunderbyggnad så som Astrid verkar vilja göra gällande. Det orädda provande hon ägnar sig åt leder också efter hand till ökad kunskap och säkerhet i skötseln och utvecklingen av trädgården. Det finns en mängd inlärd handlingsmönster som kan se ut som ganska triviala färdigheter, till exempel att veta vilka växter som kan betraktas som ogräs i den planerade ört- eller perennrabatten. Detta kan ses som exempel på det som Billy Ehn och Orvar Löfgren kallar "ett slags vardagens autopilot" (2007, s. 78). Man lär sig ett handlag som efter ett antal upprepningar så småningom blir en etablerad rutin som man till slut inte ens reflekterar över att man kan eller ens gör. En handling blir en vana och vi kan sällan berätta hur det egentligen gick till. Det bara blev så. "I den internaliserade rutinen uppstår ett energisparande tillstånd", skriver Ehn och Löfgren (2007, s. 78) och tillägger att utan sådana organiserade rutiner skulle vi ha svårt att hantera vardagen. Det är en mängd saker vi inte längre behöver ta aktiva beslut om när rutinerna väl internaliserats i våra kroppar. Det rutiniserade ger oss en möjlighet att vila mentalt och låta tankarna löpa iväg mitt i en arbetssituation. Vi får tid att ägna oss åt något annat, som att mentalt bearbeta dagen på jobbet eller planera middagen samtidigt som vi till exempel rensar ogräs i grönsakslandet. Den som har en väl inarbetad, rutiniserad eller tyst kunskap kan intuitivt hantera en rad olika ogräsarter som alla kräver sitt särskilda handlag för att någorlunda enkelt och fullständigt dras eller lyftas ur jorden. Om en ny ogräsart dyker upp måste dock tankekraften inriktas mot att ta reda på, om inte vilket namn den har så till vilken kategori av ogräs den hör för att lukningen ska ge önskat resultat. På så sätt införlivas i handlaget och rutinen ny teori under perioder av fokuserat tänkande och provande som kanske också inkluderar en stunds läsning i någon bok eller på internet. Även en *doer* som Astrid lämnar antagligen ibland trädgårdslandet för bokhyllan eller datorn.

Kunskapens natur

Bland trädgårdsägare finns, som vi har sett, en del som betraktar sig som trädgårdsintresserade och andra som inte gör det, liksom det finns de som menar att de är kunniga och de som tycker att de inte är det. Ibland sammanfaller detta med hur lång tid man varit med trädgård, men det handlar också om hur man förhåller sig till sin trädgård – vilket kan förändras en hel del över tid. En del som haft trädgård länge tycker att de i trädgårdsmedier känner igen artiklar och råd som återkommer vid samma tid varje år. De menar att de numera kan så pass mycket att de klarar sig bra själva och inte så ofta behöver ta hjälp av litteratur och andra informationskällor. "Jag tycker nog att jag ... nu så behöver jag inte så mycket råd, det *har* jag behövt, men nu tycker jag att jag är lugn och trygg i min vetenskap och kan och vet vad jag vill", säger Evy som alltså sedan 1970-talet ägnat mycket intresse åt sin trädgård. När hon idag köper växter har hon klart för sig vad hon är ute

En del trädgårdsinnehavare för dagbok över sådant som händer i trädgården, allt från väder och enskilda växters utveckling till egna arbetsinsatser. Dokumentationen kan bli ett sätt att lära av egna erfarenheter.

kunskapsorientering: "Det är liksom lite fånigt att kunna namn på blommor", konstaterade hon och trodde att det antagligen skulle ha rönt större uppskattning ifall hon hade kunnat namn på fotbollsspelare eller bilmärken (Nordström & Saltzman 2014, s. 28). Även här går det att applicera nämnde Bourdieus sätt att resonera kring olika slags intressegemenskaper, smak och behov av att skilja mellan vi och dem.

Människor har emellertid ofta behov av att sätta namn på det de ser, hör och erfar, och att kunna identifiera och nämna växtarter vid namn är ett sätt att göra växtligheten begriplig. Fenomenet "växtblindhet" eller *plant blindness*, alltså en oförmåga att identifiera och förhålla sig till växter, har uppmärksamats som ett växande problem i en tid

efter och behöver oftast inte fråga vilken växt som kan trivas på en specifik plats.

För Evy är det också närmast en självklarhet att använda vetenskapliga namn när hon talar om sina växter, exempelvis när hon vid vårt besök visar oss en plantering med skuggväxter: "Sedan har jag olika sorter här, *Thalictrum*, det är de där olika, vad de heter på svenska kommer jag inte ihåg, olika rosablommande skyar." Att benämna växter med deras vetenskapliga namn kan i vissa fall inge respekt. En odlingsintresserad pensionär beskriver i sitt svar på frågelistan hur hon fått med sig kunskaper i och intresse för trädgårdsskötsel från sin uppväxt på landsbygden. Hennes mor, som var lantbrukarhustru, hade som ung gått en trädgårdskurs på en lantmannaskola: "Jag beundrade henne som kunde väternas namn till och med på latin. Med mjölkkor och många andra djur hade inte mor så mycket tid för trädgårdsskötsel" (LUF M 26196).

En etnologisk studie av människors nutida relationer till naturen visar att kunskaper som dessa kan vara förknippade med en social distinktion, och att det inte alltid är uppskattat att exempelvis kunna berätta för andra vad en växt heter. En av den studiens informanter reflekterade självkritiskt över sin egen

då människor uppfattas leva alltmer distanserade från naturen (Wandersee & Schussler 1999). I trädgårdens värld räcker det inte alltid att sortera in växter under respektive artnamn. Genom förädling och urval kan det finnas hundratals sorter och varieteter av samma art, inte minst bland perenner och rosor, som skiljer sig åt vad gäller höjd, växtsätt, blommfärg med mera. Detta ger oändliga och ständigt ökande utmaningar för den som vill behärska de hortikulturella växternas namn.

I en artikel om fågelskådares förhållningssätt till fåglar diskuterar etnologen Elin Lundquist betydelsen av artbestämning, vilket hon beskriver som en tolkningsram som bygger på biologisk taxonomi, det vill säga vetenskapen om organismernas klassificering, som erbjuder beskrivningar och namngivning av organismer, deras släktskap och utbredning. Hon menar att fågelskådares sätt att erfara omgivningen bygger på just ett taxonomiskt sätt att se på och tänka kring djur och växter (Lundquist 2014, s. 94). Artkunskapen och namngivningen blir på så vis en ingång till en djupare förståelse kring den enskilda arten liksom det sammanhang och de livsmiljöer den ingår i. Det är översättbart till vår studie. När Evy namnger en representant för släktet *Thalictrum* i sin rabatt är namnet laddat med så mycket mer än den bokstavsräcka som formar namnet, av kunskaper, erfarenheter och känslor som byggts upp genom åren.

Mot bakgrund av den insikten varnar författaren Fredrik Sjöberg i artikeln "Mångfaldens analfabeter" för konsekvenserna av att artutlärandet och därmed artkunskapen ligger på en så låg nivå idag: "Konsten att skilja en knölsyska från en grönsiska är numera förunnad en försvinnande elit" (Sjöberg 2001). Artkunskapen är som ett språk, menar Sjöberg, och den som saknar språket har också svårt att se och förstå sammanhangen vilket minskar både förmågan och lusten att värna om naturen och vår gemensamma livsmiljö. Fastän det kan betraktas både som nördigt och snobbigt att kunna namn på växter, inte minst de vetenskapliga, är det en kunskap som i Sjöbergs argumentation är viktig i strävan att skapa en hållbar gemensam värld och därmed även hållbara trädgårdar.

Men att ha kunskap om växters namn, vare sig det är de svenska eller vetenskapliga, är emellertid långt ifrån en nödvändighet för att kunna *intressera* sig för trädgård och odling. Vi har mött kunniga och engagerade trädgårdsinnehavare som bryr sig mycket om växterna men lite om vad växterna heter. En av de mer entusiastiska och intresserade odlarna i vår studie pekar exempelvis, när vi vandrar runt i hennes trädgård, på en växt som hon upptäckt sprider sig ohämmat:

Det är den där som jag insett har världens rötter och som kommer ta över alltihop om jag inte flyttar på den. Ja, jag inbillar mig att det är mandelblom, men det är det säkert inte. [...] Jag är jättedålig på sånt där med liksom blomnamn och sånt där. (Anneli)

Vi noterar att Anneli säger att hon är "jättedålig på blomnamn" med en lätt ursäktande ton som vi känner igen från andra intervjuer. Hon har ju god reda på namnen på de nyttoväxter som finns i trädgården, och som är hennes primära intresse, medan de som

i första hand klassas som prydnadsväxter eller ogräs utan nyttoaspekt inte har studerats och fastnat i minnet på samma sätt. Även om det självklart är fullt möjligt att vara duktig på att odla utan att kunna namnen på växterna finns en förväntan om att duktiga odlare också ska ha namnkunskap och helst en relativt omfattande sådan. Praktisk kunskap ställs i detta sammanhang mot boklig kunskap. Vi har lagt märke till att trädgårdsinnehavare, åtminstone i intervjusituationen, har en tendens att tillskriva den faktainriktade och bokliga kunskapen en annan och högre status än den erfarenhets- och praktikbaserade. I realiteten är emellertid båda kunskapstyperna nödvändiga för att med framgång utveckla och odla i den enskilda trädgården med dess särskilda egenskaper och förutsättningar.

Dokumentation av växter och deras namn, liksom av händelser i trädgården med hjälp av anteckningar och foton, kan fungera som ett sätt att knyta samman boklig och erfarenhetsbaserad, praktisk kunskap. Dessutom effektiviseras lärandet. Handling och observation, liksom de reflektioner som kan uppstå i samband därmed, undandras glömskan och möjliggör en mera systematisk uppföljning och utvärdering i efterhand. Under våra intervjuer var det flera som hämtade fram egna skisser, fotografier och dagboksanteckningar från trädgården för att stödja minnet och bekräfta antaganden. Att dokumentera på detta sätt kan tolkas som ett slags vetenskapliggörande av det egna lärandet, som i sig kan roa (jfr Lundquist 2014, s. 94f).

Bilderna av växter och annat i den egna trädgården kan fylla många olika funktioner. Det kan handla om att dokumentera ett minne eller en särskild händelse, men det kan också handla om att ha bildbevis. Geografen Russel Hitchings beskriver i sin studie av engagerade brittiska trädgårdsodlare hur många av dem just samlar på fotografiska minnen av särskilda växter som "lyckas" och "trivs" i deras trädgårdar. Han beskriver sina informanternas samlingar av fotografier som ett slags "trädgårdens familjealbum" som avspeglar odlarnas omsorg och engagemang i sina växter (Hitchings 2006, s. 373). Bland de bilder som våra informanter visat oss har vi sett flera sådana exempel.

I trädgårdsinnehavares läroprocesser kan vi sammanfattningsvis se ett växelspel mellan att göra, läsa på, se hur andra gör, dokumentera, reflektera, göra om, och efter hand dra slutsatser om vad som fungerar och vad som inte gör det. Det är detta som kännetecknar *the reflected practitioner*, vilket är filosofen Donald Schöns (1987) begrepp för en lärande människa och en läroprocess som varvar praktik och teori. Genom att vara uppmärksam på observerade mönster, notera och beskriva dem, pröva iakttagelserna i handling och skapa modeller för det erfarna, utvecklas kunskapen och förståelsen såväl som det praktiska kunnandet, menar Schön. Det är mot denna bakgrund inte förvånande att trädgårdsodling och trädgårdsskötsel har intresserat flera generationer av pedagoger och fortfarande, och som en del av de senaste årens stadsodlingssvåg, lanseras som ett lustfyllt och hållbart lärande för livet (www.movium.slu.se). Trädgården framstår, när de som brukar och förvaltar den är intresserade av att utveckla sitt kunnande, närmast som ett levande och flerdimensionellt laboratorium och en ideal läroplats.

Drömmar, trender och ideal

Jag är en drömmare när det gäller egen trädgård. I årtal har jag fantiserat om hur det skulle vara att ha en egen trädgård och hur den skulle se ut. Min drömträdgård är en gammaldags skånsk have av den typen som mina mor- och farföräldrar och andra äldre släktingar hade. Helst ingen gräsmatta som kräver omsorg utan en trädgård med snirklande gångar och där trädgården är uppdelad i små avdelningar omgärdade av till exempel buxbomhäckar. (LUF M 26208)

Så inleder en man i 50-årsåldern sin trädgårdsberättelse. Även den som inte har någon egen trädgård kan bära på bilder av den ideala trädgården, och oavsett om drömmar förverkligas eller ej är det intressant att fundera på vad de står för och fyller för funktion. I detta kapitel ska vi titta närmare på såväl drömda som förverkligade trädgårdsideal och hur dessa förhåller sig till trender i tiden. Meddelaren fortsätter:

Trädgården ska vara lagom stor. Den behöver inte vara alltför lättskött. Det gör inget om den ser lite vildvuxen ut, det gynnar bara mångfalden i naturen. Den ska gärna ha många doftande och färggranna växter som till exempel schersmin och lavendel för att locka till sig fjärilar och andra insekter och för att jag gillar doften av blommor. Sedan måste jag ha ett plommonträd, ett körsbärsträd, ett gråpäronträd och ett James Grieve-äppleträd. Så ser min drömträdgård ut. Vem vet – någon gång i framtiden får jag kanske en sådan trädgård. (LUF M 26208)

En annan meddelare, en kvinna i 25-årsåldern, berättar om sin längtans trädgård som även den har en behändig storlek och en blandning av nyttiga och sköna växter: "Jag drömmer om att en dag ha ett hus med trädgård där jag kan plantera en egen örtagård med kryddor, örter och annat att använda till matlagning eller oljor" (LUF M 26199). I dagsläget odlar hon kryddor som basilika och persilja på sin balkong under sommaren. Hon noterar hos sin mamma och hennes man som har en ganska stor trädgård att det för

dem tar flera timmar att klippa gräset, och så vill hon inte ha det: "Jag vill ha en lagom stor trädgård, tillräckligt stor för min örtagård och en änglatrumpet-planta. Sedan vill min sambo ha en plätt att plantera blommor och bygga stenrösen på." Även katterna skulle uppskatta en trädgård att springa och leka i, fortsätter hon, och tar sig sedan friheten att lufta en mera högtflygande drömbild: "Hade man haft personal och pengar hade ju en stor barockträdgård med labyrinter och blompartier och välklippta buskar varit en dröm, men det är ju en ganska orealistisk sådan."

Man kan fråga sig hur tidstypiska dessa drömda ideal är. Båda talar om att de vill ha en *lagom stor* trädgård, och att de vill odla sådant som är ätbart i den. Ingen av dem vill lägga energi på gräsmatta. Samtidigt betonas att det inte är en lättskött trädgård de skulle vilja ha, utan ett rikt och mångformigt innehåll tycks vara viktigare. I båda svaren finns en dragning mot det strikta och formstarka samtidigt som det finns en generositet mot en viss grad av uppmjukande förvildning. Värdet av att gynna "mångfalden i naturen" poängteras; det ska gärna vara doft och färg och många träd men inte för stora sådana. Detta är två innehållsrika berättelser som ger oss ett antal ledtrådar som vi kommer att följa i kommande resonemang kring drömmar och ideal i relation till den egna trädgården. Vi ska titta närmare på vad olika trädgårdsinnehavare berättar att de helst skulle vilja ha och göra, men också vad de aldrig skulle vilja ha eller göra i sin trädgård. Genom att fokusera på drömmar och ideal, oavsett om de förverkligas eller ej, får vi inblick i hur människor tänker kring den egna trädgården och dess möjligheter, i relationen till vad man vill, vad man förmår och vad man kan föreställa sig. I drömmen finns en frihet att tänja på gränsen för det möjliga.

Drömmarnas marknad

Drömmar är inte frikopplade från den tid som de produceras i. Om drömmars roll och funktion skriver bland andra konsumtionsforskaren Colin Campbell i boken *The Romantic Ethic and the Spirit of Modern Consumerism* (1987). Den rådande marknadsekonomi i vårt välbärgade konsumtionssamhälle bygger på att vi konsumerar efter begär snarare än behov, menar Campbell. Vi längtar efter och skaffar oss saker och ting utan att vi alltid egentligen behöver dem. Begreppet konsumtionshjulet används för att illustrera hur begärstillfredsställelse leder till nya begär. Campbell påtalar också att våra inre önskningar efter förändring och nya varor inte bara har spelat en central roll i konsumtions-samhället utan också i hela samhällets modernisering. Resonemangen är inte helt olika de som sociologen Zygmunt Bauman för när han diskuterar den moderna människans tillfredsställelse i att konsumera snarare än i själva ägandet. Enligt Baumans resonemang är konsumtion ett självuppfyllande ändamål (Bauman 2001).

Ur ett kulturvetenskapligt perspektiv kan konsumtion ses som nära kopplad till identitet: man konsumerar ofta för att visa vem man är. Detta gäller även trädgårdsrelaterad konsumtion. Det finns idag en mycket omfattande marknad kopplad till intresset för

Drömmar, trender och marknad samspelar i beslut om trädgårdens utformning. Sten och prydnadsgräs har blivit vanliga inslag.

trädgård och odling. Denna marknad omfattar inte bara växter, redskap och andra ting, utan också ideal, trender och stilar. Trädgårdslitteratur och medier är på olika sätt kopplade till en marknad vars inneboende drivkraft är att forma och styra oss som konsument. Till och med trädgården i sig själv, en plats som ur ett perspektiv kan framstå som något av konsumtionssamhällets motpol, genomsyras på olika sätt av dess anda. Också för trädgårdsdrömmar finns således en väl utvecklad marknad.

Smak, distinktion och identitet är faktorer av betydelse för trädgårdsskapandet. I intervjuerna med trädgårdsinnehavare ser vi att fantasier och dagdrömmar spelar roll som uttryck för vem man är eller vilken identitet man vill uttrycka, men de fungerar också som ett sätt att kategorisera och definiera andra. Marknaden kring trädgård speglar rådande ideal och ger uttryck för olika kulturella föreställningar i vår tid. Den säger också en del om oss som konsumenter och vårt behov av att förnya oss, förverkliga olika livsstilar och att skapa tillfredsställelse genom konsumtion. Marknad och behov av konsumtion hänger ihop och det är sällan tydligt vad som är orsak och verkan. Det är lätt att glömma det materiellas betydelse för identiteten. Fantasier och drömmar behöver sina fysiska nedslagsplatser, och trädgården kan vara en sådan plats. Samtidigt kan den också ses som en dröm som innehåller de tecken och koder som gör att den värdesätts. Tron på tecknens värde kan ses som kärnan i konsumtion: det är inte varan i sig som vi begär,

inte dess funktionella egenskaper som vi vill äga, utan det är kring *det varan betecknar* som konsumtionen kretsar. Konsumerat har vi alltid gjort, och identitet har alltid varit viktigt, men såväl konsumtion som identitet är idag synliggjorda och värdesatta på andra sätt än tidigare.

Campbell understryker att konsumtion är en kommunikativ handling och har i senare texter (exempelvis 2005) betonat att vår förmåga att längta och begära kan övergå i en förmåga att skapa. Den ständigt otillfredsställda och konsumerande konsumenten blir då något som han kallar den kreativa konsumenten. Många använder konsumtion för att uttrycka sig kreativt, exempelvis genom att bygga eller sy om och helt enkelt göra något eget och individuellt av en från början massproducerad vara.

De drömmar och ideal vi möter i villaträdgårdarna är av många olika slag, och det är uppenbart att inspiration från olika håll samlas och blandas i enskilda personers trädgårdsdrömmar. Trädgårdsminnen från barndomen varvas med nya intryck från bland annat grannar, vänner och bekanta, trädgårdsböcker, tidningar, tv-program och sociala media. Ibland avspeglar drömmarna aktuella trender som känns igen från tidskrifter och trädgårdsprogram. Genom marknad och medier förmedlas bland annat designförslag, nyheter i utbudet av trädgårdsväxter, prylar och redskap samt konkreta tips om sätt att sköta och använda trädgården. För den enskilde blandas dessa intryck med idéer man fått exempelvis när man helt enkelt tittat in i andras trädgårdar. Vi ser skillnader i hur trädgårdsinnehavarna förhåller sig till trender och ideal, men i konsumtionssamhället är knappast någon helt opåverkad av tidens trender.

Rakt eller böljande

Hur vill då dagens trädgårdsinnehavare ha det i sin trädgård? Om detta finns det som redan antytts mycket varierande åsikter som leder till olika förhållningssätt. Det är inte ovanligt att åsikterna går isär även inom familjen. Solveig, som för några år sedan tillsammans med man och barn flyttade från ett äldre hus till ett nytt, reflekterar över detta: ”Jag tror min man är mer, han vill hellre ha lite raka, alltså var sak på sin plats. Där har vi lite grann en diskussion om det där hur själva trädgården ska vara.” Ett liknande exempel ger Evy, som gör klart att det var hennes önskan snarare än makens som fick råda när trädgården skulle planeras och linjerna dras upp:

Jag ville ha en mjuk linje. Det var jag väldigt mån om. Min man tyckte, han är ingenjör, det ska vara strikt. Nej, sa jag, det ska vara mjukt, naturen är mjuk och inga nittiograder här inte. Så det blev som jag tyckte. (Evy)

Så ledde ett bestämt och tydligt ideal till att en mjuk linje blev ett grundmotiv i deras trädgård och så har det förblivit. Skötseln är noggrann, ja nästan sträng, men planteringar, rabatter och gräsytor har ett mjukt formspråk. Just frågan om raka och strikta kontra

böljande former återkommer, ibland som en rent estetisk preferens: ”Jag tycker inte vågiga kanter passar min stil”, konstaterar exempelvis en meddelare (DAG F 1333). Ibland presenteras valet mellan rakt och strikt kontra böljande som en fråga om manligt och kvinnligt. Såsom när en numera äldre kvinna som nygift underordnade sig mannens ideal och hjälpte till att skapa den ordning som han önskade på tomten kring det nya huset:

Så hade vi också ett stycke med potatis och övriga grönsaker. Min make var militär och allt skulle stå i raka rader, därför drogs sängarna upp med min hjälp och ett snöre i snörräta rader med gångar emellan. (LUF M 26206)

Köksväxter och potatis har en lång tradition som radgrödor då det underlättar sådd och sättning, identifikationen av de första bladen och en rationell skötsel. Därför kan det tänkas att ordning och symmetri oftare förespråkas bland trädgårdarnas nyttoodlare än bland de som satsar på prydnadsväxter. En meddelare skriver till exempel om sin blomrika trädgård att ”några växter i regelbundna rader har jag inte” (DAG F 1309). En viktig härledning till de olika synsätten på rakt och böljande i trädgården finns i trädgårdshistorien där en skiljelinje länge har funnits mellan den klassiska, symmetriska trädgården med raka linjer, såsom i renässansens och barockens trädgårdar, kontra en mera fri och böljande stil med vindlande gångsystem, vilken kommer särskilt tydligt till uttryck i den engelska landskapsstilen (Blennow 2002, Flinck 1996). Dessa riktningar har haft olika storhetstider och olika förespråkare men levt kvar sida vid sida med starka influenser såväl i den offentliga som den privata trädgården i Sverige.

Kvinnan som var gift med en militär låter nu som änka och drygt 90 år gammal trädgården förenklas och förvildas steg för steg. Hon gläds åt gullvivor, gulsippor, blåsippor och förgätmigej som breder ut sig alltmör, liksom åt maskrosor, harklöver, rödnarv och skatnäva som får ta plats trots att de ibland kallas ogräs (LUF M 26206). Man kan fråga sig om hennes man, om han fått leva, hade varit mindre nöjd med denna utveckling eller om han liksom sin hustru hade anpassat sitt synsätt.

Naturlikt

”Någon form av av människan skapad ordning bör väl definiera en trädgård. En naturtomt där ingen form av trädgårdsarbete förekommer utan har totalt fritt spelrum kan kanske inte kallas trädgård”, skriver en gotländsk meddelare som för tio år sedan fick den efterlängtnade trädgården efter år av lägenhetsboende (LUF M 26227). Det blev en stor, relativt igenvuxen trädgård där mycket tid och energi lades ner i synnerhet under de första åren. Men det som kan se helt fritt och naturligt ut kan ibland vara resultatet av ett mycket medvetet arrangerande och skötselarbete. En ordnande hand verkar inte alltid för att genomföra den strikta och symmetristrävande ordning som förknippas med välskurna gräskanter, strama häckar och radsådda nyttoväxter.

Sedan spelar det förstås roll var man bor rent geografiskt. Har man en tomt som mest består av berg i dagen med skrevor där torktåliga växter etablerat sig behövs ingen eller åtminstone begränsad skötsel för att nå ett idealt uttryck, skriver en kvinna uppvuxen och boende i Bohuslän, och med berghällarna snarare än anlagd gräsmatta som ideal:

Min trädgård har naturen själv designat. Den breder ut sig nedanför vårt hus där havet och den rosa bohusgraniten står så fint mot tjärblomster, silverarv, trift och styvmorsviol. Naturen har fått lite hjälp på traven genom att min man lyckats få en vid det här laget hög och frodig syrenhäck att växa i den gnutta jord som finns. (DAG F 1326)

Närmast huset finns ett rejält trädäck så den delen av tomten är i hög grad konstruerad och styrd, i motsats till berget där naturen bara "har fått lite hjälp på traven" (DAG F 1326). Så helt fritt verkar inte naturen här heller. Ett sätt att uttrycka ett mer friväxande ideal är att tala om en naturnära trädgård (jfr Kingsbury 2005). En aspekt av det naturnära berör en trädgårdsintresserad man med villatomt som på en sida gränsar mot naturmark. Han låter vilda växter samsas med de "ädla" och undviker geometriska former och formklippning, så att det upplevs som om trädgården "successivt övergår i naturen" utanför utan någon skarp gräns (DAG F 1333). "Naturlikt" är en annan benämning som han använder. Tomten är dock i många avseenden en klassisk trädgård med välklippt och, för att citera, "perfekt plan gräsmatta" kantad av rabatter med raka kanter. "Huller om buller" och "naturlikt" har sina tydliga gränser i denna trädgård som i grundstrukturen och gällande grässkötseln är strikt och kontrollerad men som i ägarens ögon ändå har naturlika drag. Kanske är inte skillnaden i praktiken så stor mellan detta stilideal och en annan meddelares, trots att retoriken skiljer sig starkt åt: "Det handlar alltså om en kulturträdgård och inte natur. Naturen får finnas på andra sidan bäcken och där får den stanna" (LUF M 26223).

Ideal är ju just speglingar av det eftersträfvade och behöver inte troget följas i det som i realiteten görs och uppnås. De begrepp som används för att uttrycka ideal kan också vara oprecisa i förhållande till de bilder de ska beteckna. Ett ideal kan snarare stå för en eftersträvad riktning. I boken *Villaträdgårdens historia* beskriver landskapsarkitekten Åsa Wilke några av de trender och stilar som är typiska för vår tids villaträdgårdar. En av dem karaktäriseras av låg skötselintensitet med ängslika gräsytor, knotiga, obeskurna äppelträd, buskrosor, gammaldags bänkar och nässelstånd vid uthusen. Allt detta ger dem en "lätt romantisk karaktär" som uppskattas av kojbyggande barn och bobyggande fåglar medan de pedantiska i kvarteret kanske är mindre entusiastiska, enligt Wilke (2006, s. 249). Ninas och Toms trädgård påminner mycket om denna beskrivning. Där får gräset växa ganska högt och örtrikt innan det klipps, fruktträden breda ut sina kronor i relativ frihet och perennerna hitta nya växtplatser utanför rabatterna. Här kan denna karaktär tolkas som en kombination av ett sökt ideal och en mycket extensiv skötsel, delvis till följd av tidsbrist och hälsoproblem under de senaste åren, då barnen tagit all tid och Nina brottats med en krånglande rygg.

En naturnära trädgård, med inbjudande miljöer för lekande barn, fåglar och andra djur – ett ideal som kan komma till uttryck även på en liten villatomt.

Liknande trädgårdsinteriörer presenteras av en del äldre meddelare som inte längre orkar sköta trädgårdarna som förr. Ibland beskrivs den låga skötselintensiteten och den gradvisa förvildningen som ett problem och ibland som mer positiv då resultatet blivit ganska charmerande och romantiskt trots att det inte alltid representerar ett eftersträvat naturligt ideal hos trädgårdsinnehavaren (jfr Bhatti 2006). Ett resultat av en sådan delvis ofrivillig förvildning är att gräsmattan inte längre klipps som förr och helt eller bitvis förvandlas till en mer eller mindre friväxande och blomsterrik äng. Men ängen kan också vara ett tydligt ställningstagande för ett naturligt ideal och en trädgård som gynnar biologisk mångfald. Den är motpolen till den välklippta gräsmattan, och trots att den tycks få växa och blomma under frihet kräver den noggrant genomförd skötsel för att vara sådär skir och vacker som i drömmarna och i exempelvis Israel Kolmodins välkända sommarsalm *Den blomstertid nu kommer* från 1694. I de villaträdgårdar vi har besökt har vi dock inte sett några egentliga och medvetet skapade ängar, vilket kan bero på att de kan vara svåra att kombinera med en begränsad tomtyta, angränsande rabatter, fet, mullrik jord, småbarn, hundar, grannar och en alltmer utbredd gräspollenallergi. Kanske sätter dessa realiteter gränser även för drömmarna. Bland de trädgårdar våra meddelare berättar om finns det sådana med andra lägen, mått och markförutsättningar än den typiska villaträdgårdens. Där är drömmen om en blommande äng betydligt lättare att realisera.

Noterade växter i Barbro's välfyllda radhusträdgård på ca 120 m² som domineras av perenner och rosor

Akleja – <i>Aquilegia vulgaris</i>	Malva – <i>Malva</i> sp.
Alunrot – <i>Heuchera</i> sp.	Mattram – <i>Tanacetum parthenium</i>
Amerikanskt blåbär – <i>Vaccinium corymbosum</i>	Murgröna – <i>Hedera helix</i>
Astilbe – <i>Astilbe</i> sp.	Myskmadra – <i>Galium odoratum</i>
Balkansippa – <i>Anemone blanda</i>	Måbär – <i>Ribes alpinum</i> (häck)
Bergklint – <i>Centaurea montana</i>	Nejlikrot – <i>Geum</i> sp.
Blåregn – <i>Wisteria sinensis</i>	Näva – <i>Geranium</i> sp. (flera olika arter och sorter)
Blåsippa – <i>Hepatica nobilis</i>	Ormöga – <i>Omphalodes verna</i>
Bolltistel – <i>Echinops</i> sp.	Penningblad – <i>Lysimachia nummularia</i>
Buskros – <i>Rosa</i> sp. (flera individer av olika arter och sorter)	Persilja – <i>Petroselinum crispum</i>
Daglilja – <i>Hemerocallis</i> sp. (olika arter och sorter)	Pion – <i>Paeonia</i> sp. (olika arter och sorter)
Dragon – <i>Artemisia dracunculis</i>	Porslinshyacint – <i>Puschkinia scilloides</i>
Fingerborgsblomma – <i>Digitalis purpurea</i>	Pärldrönn – <i>Sorbus koehneana</i>
Fjälldaggkäpa – <i>Alchemilla alpina</i>	Rabattros – <i>Rosa</i> sp. (flera individer av olika arter och sorter)
Funkia – <i>Hosta</i> sp.	Ramslök – <i>Allium ursinum</i>
Fänrikshjärta – <i>Dicentra formosa</i>	Randgräs – <i>Phalaris arundinacea</i>
Förgätmigej – <i>Myosotis</i> sp.	Rosmarin – <i>Rosmarinus officinalis</i>
Gul nunneört – <i>Corydalis lutea</i>	Silverax – <i>Cimicifuga</i> sp.
Gräslök – <i>Allium schoenoprasum</i>	Smultron – <i>Fragaria vesca</i>
Hortensia – <i>Hydrangea macrophylla</i>	Snödroppe – <i>Galantus nivalis</i> (enkel och fylldblommig)
Höstanemon – <i>Anemone</i> sp. (olika arter och sorter)	Sockblomma – <i>Epimedium</i> sp.
Höstljung – <i>Calluna vulgaris</i>	Storrams – <i>Polygonatum odoratum</i>
Japansk buskrosling – <i>Pieris japonica</i>	Strandiris – <i>Iris sibirica</i>
Japansk lönn – <i>Acer palmatum</i>	Stäppsalia – <i>Salvia nemorosa</i>
Jordgubbe – <i>Fragaria × ananassa</i>	Syren – <i>Syringa vulgaris</i>
Julros – <i>Helleborus niger</i>	Timjan – <i>Thymus</i> sp.
Jättedaggkäpa – <i>Alchemilla mollis</i>	Tremastarblomma – <i>Tradescantia virginiana</i>
Kaprifol – <i>Lonicera caprifolium</i>	Trädgårdsiris – <i>Iris germanica</i> (olika sorter)
Kaukasiskt fetblad – <i>Sedum spurium</i>	Träjon – <i>Dryopteris filix-mas</i>
Klematis – <i>Clematis</i> sp. (flera individer av olika arter och sorter)	Tulpan – <i>Tulipa</i> sp.
Klängros – <i>Rosa</i> sp. (flera individer av olika arter och sorter)	Ulleternell – <i>Anaphalis triplinervis</i>
Klätterhortensia – <i>Hydrangea petiolaris</i>	Luktviole – <i>Viola odoratum</i>
Koreansk plymspirea – <i>Arunceus aethusifolius</i>	Veronika – <i>Veronica</i> sp.
Kransveronika – <i>Veronicastrum virginicum</i>	Vin – <i>Vitis vinifera</i>
Krollilja – <i>Lilium martagon</i>	Vintergröna – <i>Vinca minor</i>
Kryddsalia – <i>Salvia officinalis</i>	Vinterkyndel – <i>Satureja montana</i>
Kungsljus – <i>Verbascum</i> sp.	Vipphortensia – <i>Hydrangea paniculata</i>
Kungsmynta – <i>Origanum vulgare</i>	Vit fingerört – <i>Potentilla alba</i>
Kärleksört – <i>Sedum telephium</i>	Vitsippa – <i>Anemone nemorosa</i>
Lavendel – <i>Lavandula angustifolia</i>	Värtörel – <i>Euphorbia cyparissias</i>
Lungört – <i>Pulmonaria</i> sp.	Vädd – <i>Scabiosa</i> sp.
	Åbrodd – <i>Artemisa abrotanum</i>
	Äppelträd – <i>Malus domestica</i>

Rosendrömmar

En del trädgårdsägare har ett stort intresse för särskilda typer av växter och försöker samla på sig så många olika sorter och arter som möjligt i den aktuella gruppen. En meddelare menar att det är ett stort botanikintresse som lett fram till att han samlar på vissa växtsläkten så som *Verbascum* (kungsljus) och *Doronicum* (vårkragar). Vitsippor finns också av olika typer i trädgården och ”nu, efter tjugo år har även intresset för pioner vaknat, vilket föranlett viss omplantering av några rabatter” (DAG F 1333). En annan meddelare har fokuserat sitt samlarintresse mot riddarsporrar och primulor, och berättar att ”vi har riddarsporrar från besök i Tyskland och England efter att vi köpt alla sorter vi kunnat hitta i lokala plantskolor” (DAG F 1530). Det som beskrivs som ett intresse kan leda till en idé om att göra den egna trädgården till en inom vald växtkategori omfattande samling att själv glädja sig åt och för besökare att imponeras av. Trots intresset för riddarsporrar och primulor är det annars rosor som är den största passionen:

Vi har just nu 190 olika sorter och fler exemplar av en del, mest gammaldags sorter av den typ som kallas parkrosor. [...] Vi har inga märkvärdiga rariteter utom de franska rosorna och är inte zonknäckare utom i fråga om en del rosor som är på gränsen till sin hårdighet. (DAG F 1530)

Drömmen om en rosendoftande trädgård är varken ny eller unik. Journalisten och trädgårdsexperten Karin Berglund talar om en flera tusen år gammal rosodlingstradition och en popularitet som är oförminskat stark (1996, s. 218ff). 60 år tidigare gavs den numera klassiska boken *Trädgården – en länk mellan hemmet och naturen* ut, och författaren Emma Lundberg inleder roskapitlet med frågan: ”Är rosen den skönaste av trädgårdens blommor?” Kanske är hon lite tvekande till om så är fallet då svaret blir: ”Den mest och allmännast älskade är den förvisso.” Lite längre fram i texten beskriver hon rosen som ”vår trädgårds förnämsta blomma” (Lundberg 1936, s. 134), vilket säger en hel del om rosens status vid denna tid.

Rosor förefaller, precis som på Emma Lundbergs tid, ha en särskild dragningskraft på många trädgårdsintresserade. För några kan rosintresset utvecklas till en nördig samlarhobby, medan andra nöjer sig med några få rosor som får bli ett sätt att insupa essensen av rosodlingens långa och rika historia. Barbro och Evy har båda ett särskilt gott öga till rosor. De talar med ömhet om rosor med fantasieggande namn som Chinatown, Winchester Cathedral, Kronprinsessan Marharetha, Queen of Sweden, Rapsody in Blue, Claire Renaissance, Peer Gynt, Madame de Honoré, Constance Spry och låter dem vara ett ledmotiv i respektive trädgård. Nästan som ett understatement säger Barbro om sin lilla radhusträdgård att ”här är mycket rosor” och tillägger ”men jag får hejda mig nu, för här är inte mer plats”.

Det finns en lång rad olika typer och grupper av rosor, från vildarter till förädlade rabatt- och snittrosor, och rosorna kan grupperas och kategoriseras exempelvis efter ur-

Strävan efter en lättskött trädgård resulterar inte sällan i stenlagda ytor med enstaka växter i avgränsade odlingskärl.

sprung eller växtsätt. I Barbros trädgård samsas rosor av olika slag, medan några meddelare berättar att de särskilt har fastnat för en speciell kategori. ”Jag älskar de gammaldags rosorna” (DAG F 1334) skriver exempelvis en kvinna, medan en annan särskilt framhåller ”rosor som doftar” och specifikt nämner att ”[e]ngelska rosor, David Austin, gillar jag” (LUF M 26195).

I en annan trädgård där ägaren drömde om en rosinramad uteplats satte hungriga rådjur punkt för drömmen: ”Det skulle bli ’min’ rosenträdgård och påminna om rosenträdgårdarna i Paris och i Haag. Rådjuren ville annorlunda” (DAG F 1329). Trots deras framfart i trädgården finns det ändå en hel del rosor kvar att njuta av – Maiden’s blush, Flammentanz, New Dawn, Lucia och Achia – med en doft som enligt innehavaren påminner om barndomsträdgårdens buskros. Mycket annat växer där också, ”men rosorna – det är nog framförallt de som hör till lyckoögonblicken mitt i slitet med vår trädgård”, konstaterar trädgårdsinnehavaren (DAG F 1329).

Japanskt, engelskt eller medelhavstrendigt

Inspiration till trädgårdsdrömmar hämtas ibland från olika delar av världen såsom från Sydeuropa och Ostasien. ”Jag skulle vilja ha ett japanskt tema”, skriver en meddelare, och fortsätter: ”det finns få trädgårdar som slår de japanska” (LUF M 26187). När Hanna visar oss runt i sin trädgård berättar hon att ”tanken är nog lite åt det mer strikta, asiatiska på framsidan och sen så får det hända annat där på baksidan. När jag gjorde den här rabatten här så var jag väldigt inne på Medelhavet”. En radhusägare i samma område säger, när vi ber henne beskriva sin trädgård:

Det är lite medelhavs, fast ändå lättskött, så kan man väl säga. Liksom inga konstigheter men vi har velat ha lite, vi har varit en del nere i Frankrike och lite det här putsade [...] lite franska Rivieran och lite det här putsade har vi tyckt om och så. Lavendel och ... åt det hållet. (Sofia)

För Pia och Anders står också det franska för inspiration, och de benämner sig själva som ”frankofiler”. Men i deras trädgård mjukas dessa uttryck upp av en sammanvävning med en mer naturinspirerad stil som tillåter att det ”får växa rätt fritt från påverkan” och att både träd och perenner får frösa sig. Dessa exempel speglar det starka intresset för Medelhavsområdets trädgårdar som vuxit fram och som bland annat kommer till uttryck i boken *Medelhavsträdgårdar på svenska* (Englander 2008). Där ger författaren stilmässiga såväl som handfasta råd till den som vill krympa avståndet mellan det svala nordiska och det solvarma och medelhavsnära. I ungefär samma riktning går tankarna hos en medelålders kvinna bosatt på Gotland som skriver: ”Vid planket har vi börjat bygga en lite Italieninspirerad pergola. Kanske lite konstigt mitt i den gotländska skogen, men vem längtar inte till Italien?” (LUF M 26209). Vad betyder ”Italieninspirerad pergola” för en trädgårdsinnehavare i Sverige idag? kan man fråga sig. Begreppet *pergola* är den latinska beteckningen för en växtinklädd pelargång med rötter i romartiden och dess villor och en storhetstid i de italienska renässansträdgårdarna (Blennow 2002). Fortfarande finns en stark koppling till Medelhavskulturen, och Englander argumenterar för pergolans betydelse som skugggivare i dessa sydliga trädgårdar (2008, s. 91). Sammanlänkningen av Sverige och Italien i en pergolas skepnad kan ses som ett utslag av tidens relativt fria och vittflygande associationer i tid och rum kring svenska trädgårdar.

Andra inspirationskällor som nämns är de engelska trädgårdarna. Kanske innebär inte inspirationen att en särskild engelsk stil omsätts i den egna trädgården, utan mer att den med svenska mått mätt fantastiska trädgårdsrikedomen i England står för generell inspiration. Ibland handlar det om att plocka hem några av de komponenter man inspirerats av under en resa till en plats som man längtar tillbaka till. Men det gäller att vara realist eller medveten om skillnader i förutsättningar om man vill försöka återskapa en miljö som skapats på en annan plats, med andra förutsättningar, påpekar en av våra informanter:

Åker man till engelska trädgårdar så är det väldigt många växter som inte trivs och tål svenska klimatet. Så man får inte vara för romantisk, utan man får vara realist. Men man kan njuta, jag njuter ju kolossalt mycket av de här kompositionerna, de är ju mästare på att göra fantastiska trädgårdar. (Evy)

Vurmen för andra länders och världsdelars trädgårdar är inte något nytt för Sverige och den svenska privatträdgården. Nämnda Emma Lundberg lyfter fram den betydelse trädgårdskulturen i andra länder och delar av världen hade för de välbeställdas trädgårdar under 1900-talets första decennier. Inte minst poängterar hon vilket genomslag den japanska trädgårdstraditionen hade för den tidens naturnära trädgårdsideal (Lundberg 1936, s. 169ff). Sedan dess, och i takt med ett ökat allmänt välstånd, har detta slags influenser blivit möjliga att inkludera även i enklare trädgårdssammanhang där de dyker upp som sterila ytor med grus och sten eller i form av element som broar, portaler och lyktor. Det japanska, och för den delen också det medelhavsinspirerade, har blivit ett inslag i de ”individualistiska trädgårdar” som enligt Wilke kännetecknar villabebyggelsen sedan 1980-talet (Wilke 2006, s. 240, 249, jfr Ravn 2011, s. 215).

Dagens geografiskt knutna trädgårdsideal är antagligen som ideal betraktade mer trendkopplade och flyktiga än många andra. Medierna har lyft fram och målat upp olika länders och världsdelars trädgårdsuttryck som eftersträvansvärda och marknaden har hängt på. Trädgårdsbutiker och plantskolor erbjuder mängder av attribut i form av specialväxter, markbeläggningar, krukor, figurer med mera som ska bidra till känslan av asiatiskt eller sydeuropeiskt. En bilkoffert fylld med trädgårdsprylar kan ge din trädgård en japansk touch som till nästa säsong kan bytas till något italienskt om orken och plånboken tillåter det.

Ätbart i trädgården

I kökslandet odlade vi potatis, jordgubbar, rödbetor, gurkor, morötter osv. Så vi var självförsörjande hela sommaren och en god del av året med att till exempel lägga in gurkor och rödbetor. Och ingenting går väl upp mot att gräva upp nypotatis och lägga direkt i kastrullen. (LUF M 26202)

Så minns en äldre kvinna med tillfredsställelse hur det var att kunna odla en stor del av hushållets behov av grönsaker och rotfrukter. Hon är fortfarande, nästan 20 år efter att hon lämnade huset och trädgården, fylld av den lycka det innebär att skörda och konsumera från egen odling. Flera betonar lyckan över, snarare än nyttan av, att året runt kunna äta av det man själv har odlat i trädgården:

Lusten att odla sin egen mat avspeglas ofta i odling av bär och grönsaker i liten skala, numera inte sällan i pallkrage.

Varje år sår jag grönsaksfröer. Det är härligt att kunna skörda morötter, rödbetor, brytbönor, ärtor, dill, persilja, sallader m.m. Vi äter dagligen grönsaker, först färska, men sedan bevarar jag i källare eller fryser. I trädgården finns även fruktträd och bärbuskar. Det är körsbär, äpplen, krusbär, vinbär och jordgubbar. Det vi inte kan konsumera färskt blir till saft, sylt, mos eller fryses ner. Det är härligt att hitta under vintern. (LUF M 26173)

Dessa äldre meddelares berättelser är som en återklang från nyttoodlingens storhetstid under det tidiga 1900-talet då fruktträd, bärbuskar och köksväxtland sågs som en av trädgårdens viktigaste beståndsdelar och inte sällan som själva meningen med att ha

ett stycke egen mark utanför huset. De blir ett eko från generationer som levde under knappare tider, då odling och förrådsuppbyggnad mera var en nödvändighet än ett utslag av ett speciellt intresse. I artikeln "Cirkeln sluts" visar landskapsarkitekten Eivor Bucht (1989) hur nyttoodlingens betydelse tonades ner redan på 1930-talet i de trädgårdshandböcker som skrevs av trädgårdsarkitekter med det "burgna borgarskapet" som kundkrets. Här fick prydnadsträdgården ett allt större utrymme medan nyttoträdgården för gemene man höll ställningarna in på 1960-talet. Åsa Wilke förlägger tiden då nyttoodlingen i villa-trädgården på allvar ifrågasattes till 1900-talets mitt. Om man som villaägare ändå skulle göra sig besväret var det för barnens möjlighet att själv kunna plocka lite bär och frukter och någon primör i den lilla odlingsavdelningen och kanske för att gynna fågellivet. En nyttokategori som var på frammarsch var dock kryddväxter, som inte krävde så mycket utrymme och som kunde kombineras med och fungera som prydnadsväxter.

Under de senaste decennierna har emellertid nyttoodlingen fått en tydlig renässans, inte som en utbredd företeelse för gemene man men som en markering av ett specialintresse och en livsstil (Wilke 2006, s. 256ff). Trädgården har i olika sammanhang kommit att lyftas fram som en resurs för hälsa och välbefinnande, och rehabiliteringsträdgårdar och trädgårdsterapi har blivit etablerade begrepp (Bengtsson & Grahn 2014, Grahn & Ottosson 2010, Nilsson 2009, Pálsdóttir 2014). Samtidigt har intresset för stadens gröna rum tagit sig nya uttryck såväl i Sverige som i andra delar av världen. Rörelser som *guerilla gardening* (Adams, Hardman & Larkham 2015, Saltzman 2008, Stahre 2014) liksom olika typer av stadsodlingsprojekt (Delshammar et al. 2012, Larsson 2009) har under de senaste decennierna etablerat sig på många håll. Gemensamt för dessa olika trender är att trädgård och egen odling ofta förknippas med ideal om hållbarhet, välbefinnande och närhet. Per Svensson är inne på liknande spår när han i boken *Svenska hem. En bok om hur vi bor och varför* skriver att moderna köksträdgårdar är vårt sätt att reagera på en ekonomisk rationalitet (Svensson 2002, s. 71). Han spekulerar över orsakerna till odlingens och köksträdgårdens återkomst och menar att ett passionerat förhållande till jord, växter och odling, hälsa och fysisk träning är sätt att skapa en motpol till den stora och hårda världen utanför trädgårdsstaketet.

Bland de trädgårdsägare vi intervjuat har de flesta något ätbart i sin trädgård, exempelvis några kryddväxter, smultron, vinbär och kanske ett par tomatplantor. Bara ett fåtal ägnar sig dock åt grönsaksodling i mer omfattande skala. En av dem är Anneli, som tidigt blev intresserad av att odla ätbara växter: "Jag började odla grönsaker och sen träffade jag min man och vi var helt inne på att vi skulle bli självförsörjande, vi skulle flytta ut på landet och odla allt." Det blev inte riktigt så, men nu har hon och mannen en egen odlingspräglad trädgård där även maskrosor och nässlor är välkomna och tas tillvara: "Plockar in mycket grönsaker och så. [...] Jag tycker det är helt fantastiskt att kunna gå ut och alltid ha gröna blad och egen sallad och sånt där och spenat och allt vad det är."

Intresset för trädgård kan dock ta sig många olika riktningar, och andra väljer mycket medvetet bort grönsaker för att ge plats åt annat i trädgården: "Vi har inget köksland. Dels har vi inte tid att sköta det, dels är intresset för andra växter mycket större än för

köksväxter” (DAG F 1333). Så olika kan idealen vara i en tid då nyttoträdgården inte längre handlar om att odla för att få mat på bordet utan mer om att odla ett intresse och en livsstil. När Eivor Bucht blickar tillbaka på 1900-talets bostadskopplade trädgårdsbruk och nyttoodling urskiljer hon tre tydliga skeden som inleds med ”trädgården som ekonomisk nödvändighet”. Detta övergår i ”trädgården som arbetsbelastning” som i sin tur avlöses av ”trädgården som lustupplevelse” med krympande arealer så gott som helt befriade från köksväxtland och fruktträd (Bucht 1989, s. 9ff). ”Välfärdens barn behöver inte själva bidra till att producera mat”, skriver Bucht, som ser en fara i att de ”ekologiska band” som tidigare bundit samman människan med naturen och jorden via odlandet går förlorade. Men hon ser tecken på en vändning och förutspår en tid när vi ser trädgården och dess odling som en ekologisk nödvändighet. I samhället i stort liksom i villaträdgårdarna ser vi exempel på att den tiden i någon mån är här.

Prylar och prydnader

Få saker delar så tydligt trädgårdsinnehavare i två läger som trädgårdspynt och inte minst tomtar och troll. En del ger sig hän medan andra ser fenomenet som en styggelse. Till den senare kategorin hör en medelålders man med stort trädgårdsintresse. Han har smyckat trädgården med några få naturstenar men deklarerar: ”Jag har inga andra prydnader, det är vedervärdigt!” (DAG F 1333) Något mildare i ordvalet och mer generös gentemot andras smak är en annan meddelare som tycker att ”folk kan ha vad de vill i sin trädgård men själv skulle jag aldrig ha tomtar eller andra prydnadsföremål” (LUF M 26216). Ytterligare ett steg mot ett halvt accepterande finns i följande påstående:

Jag tycker inte om trädgårdstomtar eller kopior av klassiska statyer! Om de inte är ditsatta med glimten i ögat förstås. Föredrar trädgårdar som är pyntade med krukor och vackra stenar om man vill ha annat än växter där. (LUF M 26186)

Frågan är om man kan avgöra om tomtarna i en trädgård är utslag av humor eller är en seriöst menad utsmyckning. Kanske krävs trädgårdsägarens förklaring som i detta fall tyder på ett visst mått av ”glimten i ögat”:

Jag tycker inte att vi är trendkänsliga, tvärtom har vi gått emot strömmen en hel del. Mest uppseendeväckande är våra trädgårdstomtar som väcker fasa hos de skönandar som ser dem. Men alla är gömda i växtligheten och svåra att se. Alla har sin historia och de flesta är köpta i Tyskland. Yngsta barnbarnet älskar dem. (DAG F 1530)

Under mitten av 1990-talet gjorde Eva Londos en undersökning om konst i trädgårdar. Hon försökte fånga en ”trädgårdarnas essens” och kom fram till en lista där de mest frekventa prydnadsobjekten var trädgårdsurnor, olika slags figurer, dammar, flaggstänger,

lyktor, stenar, solur, brunnar, portaler av allehanda slag och väderkvarnar. Londos studie ledde även till en annan lista med rubriken "Vedervärdigt i villaträdgården" med "trädgårdens tio värstingar": skulpturer och figurer (de senare fanns också med på den andra listan), ostruktur och oordning, ogräs, torkvindor med tvätt, barrväxter, väderkvarnar (som också fanns med på båda listorna), vagnshjul, traktordäck med till exempel petunior och dahlior, motorgräsklippare samt symmetri och ordning. Det är intressanta listor som är tydligt präglade av den tid då de tillkom (Londos 1998). Londos skriver i artikeln "Vackert och vedervärdigt i villaträdgården. Om trädgården som estetikens arena" (1996) om hur trädgårdar kan fungera som en arena för olika slags tyckande. Ideal när det gäller form, struktur och ordning bestäms av en mängd olika faktorer. Det handlar om tid och plats men också om sociala dimensioner som ålder, klass, etnicitet med mera. Londos ser i sina olika texter trädgården som en arena där våra personliga ambitioner blir tydliga.

I texter och trädgårdar möter vi inte bara tomtar och troll utan en lång rad andra utsmykningsdetaljer, som småfåglar, rådjur, storkar, gäss, barn, gubbar och väderkvarnar. En typ av prydnad som under de år vi genomfört vår studie blivit allt vanligare i både trädgårdar och handel är buddhafigurer, som numera kan köpas i olika storlekar i de flesta trädgårdsbutiker. Den stilmedvetne meddelare som i sitt svar på frågelistan år 2011 skrev att han gärna skulle vilja ha en buddha i sin trädgård (LUF M 26187) kanske idag funderar på om dessa figurer blivit så vanliga att de förlorat något av sin dragningskraft.

En annan skriver att "nu har väl folk nästan allting i sin trädgård, men skrotupplag tycker jag inte man ska ha i den" (DAG F 1317). Men just gammalt skrot som trädgårdsutsmyckning tillhör en tydlig trend under de senaste decennierna. "Just nu har jag hakat på trenden med gamla redskap och föremål som prydnad i trädgården. Det ska gärna vara rostigt", skriver en meddelare (LUF M 26201), och en annan berättar om mödan att få tag i detta slags föremål då många är på jakt efter dem:

Jag har anammat den nya trenden med att använda gammalt skrot, slitna möbler och gamla zinkbaljor och hinkar som trädgårdsattribut. Jag tycker de är roliga detaljer i min lite vildvuxna trädgård och de sköter sig själva. [...] Emellertid är jakten på dessa prylar populär och vi är många om buden. Det gäller att komma in i gamla uthus och trädgårdar. Jag fann en gammal rostig brandhake och en slätterkniv hos grannen och sedan kom ett par gamla diskbaljor till plus lite gamla spadar och grepar, några har jag hittat i jord och skog runt mig där det finns en del gamla torpruiner i omgivningen. (DAG F 1325)

Eva Londos poängterar att många utsmyckningar består av föremål vars ursprungliga praktiska funktion övergått till att få en estetisk eller symbolisk betydelse, vilket hon benämner "funktionell reträtt" (Londos 1998, s. 16). Att döma av citaten är de rostsamlade meddelarna mycket medvetna om att detta ideal sammanfaller med en stark trend i tiden. Frågan är som alltid hur länge ett ideal lever kvar när trendsättarna hittat nya, heta sätt att uttrycka sig i trädgården.

Kreativitet i litet format

Det slags trädgårdar vi undersökt är begränsade i sin storlek och tydligt omslutna och kan beskrivas som ett slags miniatyrisering (jfr Ehn & Löfgren 2007, s. 169). Det lilla kan ge spelrum för fantasi och skaparlust på en tydligt greppbar och avgränsad yta. Trädgården kan då leda till ett lustfyllt provande och experimenterande, som kan ha ett värde även om slutresultatet inte blir som man hade tänkt sig:

Den ger utrymme för min kreativitet och skapande förmåga. Jag kan planera och rita hur jag vill att den ska se ut. Jag kan plantera och försöka hålla efter ogräs. Att sen resultatet av mina ansträngningar aldrig blir riktigt som den bild jag hade framför ögonen när jag planerade är en påminnelse om att vi inte kan och vet bäst i alla lägen. (LUF M 25942)

I Bengts och Ingelas trädgård finns en miniskog i ett hörn, som växlar mellan att vara "trollskog" och "tomteland". Inför varje sommar bygger Ingela upp en fantasivärld full av troll i trädgårdens ena hörn med egenskapade såväl som köpta figurer, växter, olika slags belysning och röksmaskin. Under vintern görs det om till ett tomteland. Det började som något kul för barnbarnen när de var små men har fortsatt även sedan de blivit äldre. De fortsätter dock att gå en runda när barnbarnen kommer på besök, vilket aktualiserar tanken om hur trädgård kan fungera som ett sätt att kommunicera och bjuda in till den egna täppan men också ge utlopp för andra sidor av kreativiteten än dem som kommer till uttryck i exempelvis rabatterna. Även i fråga om växtmiljöer kan man i villaträdgårdar skapa ett slags miniatyrlandskap. Ett exempel är en liten blomsteräng som en meddelare beskriver som "det som jag helst vill ha":

Denna klipper jag 2 eller 3 gånger om sommaren. Här växer massor av påskliljor och krokus på våren och nu kommer smörblommor, blåsuga, prästkragar, humleblomster, ärenpris och vackert gräs och en del andra småblommor. Den är naturens egen blomsterrabatt. (DAG F 1309)

Meddelaren gläds åt de olika växternas blomning "och så kommer fjärilarna på högsommaren" som liknas vid "lätta flygande blommor". Glädjen över hur ängen lockar in naturen i trädgården är påtaglig även hos en man som skriver att han har "en liten vildbevuxen äng på ca 50–60 kvadratmeter" (LUF M 26233). Det är en bit av gräsmattan som genom bortrensning av oönskat och insädd av önskat steg för steg har blivit alltmer artrik och blomsteränglik. Trots den ringa arealen drar den till sig fjärilar och producerar hö till en hässja som är en och en halv meter lång och en meter hög. På så sätt skapas ett litet ängsbruk i miniatyr.

Evy har i sin trädgård inspirerats av och försöker efterlikna en känd trädgård hon gillar: "Här leker jag Molin [skratt], en liten, liten hörna Molin, men det är fint när det

blommar”, säger Evy när hon visar en rabatt med gråludna kattfotsblad. Den är inspirerad av Ulla Molins berömda plantering där hon ersatte en liten gräsyta med en matta av kattfot (Molin 1986). Ulla Molin (1909–1997) är en trädgårdsarkitekt som några av våra informanter uppenbarligen känner till väl, liksom hennes trädgård i skånska Höganäs. Att inspireras av en omtalad och omskriven trädgård kan handla om att försöka skapa en trädgård som liknar förebilden, men det kan också som i citatet handla om att man i mindre skala ”leker” med kända förebilder. Man tar de delar man vill ha och försöker förverkliga, inte alltid för att det passar in i helheten utan för att man vill försöka.

Kristina och Örjan, som ägnar en stor del av sin lediga tid åt sin trädgård där de har skapat en mängd olika miljöer, talar om den kreativitet som de tycker sig uttrycka i sin trädgård. Kristina inleder med att säga att ”man känner sig väldigt ... nöjd på något sätt när man är ute i trädgården”, och Örjan kompletterar med att betona att ”det är ju detta skapande och att få vara lov att vara ute”. De har tillsammans ägnat mycket tid och energi åt olika kreativa uttryck i trädgården. Han har bland annat skapat tavlor som hänger utomhus som rumsavdelare, med en komposition av fetbladsväxter, och säger att detta för honom utgjort en viktig motpol i vardagen:

Jag hade, ja man kallar det manschetttyrke, innan och då kändes det skönt när man kom hem att få göra någonting med händerna. Och vara kreativ på det sättet. Sen att vi då delar intresse det är ju kanske en grundförutsättning också om man ska hålla på som [skratt] vi har gjort de sista åren här. (Örjan)

Hans sambo Kristina kommenterar:

Jag tror alla människor har något kreativt i sig och som man måste få uttrycka på olika sätt. Jag har ju gjort annat förr, man har sytt och man har ritat men nu har det blivit trädgård, det är det som har tagit över. (Kristina)

Den kreativitet som föds och omsätts i trädgårdsskapande kan således ligga på olika nivåer och stimuleras på olika sätt. Oftast talar inte trädgårdsinnehavare specifikt om sin egen kreativitet utan låter berättelserna om görandet och formandet i och med trädgården tala. Men några av våra informanter, som Örjan och Kristina, talar om sina trädgårdar just i termer av kreativitet och kreativt skapande. De menar att det är särskilt i trädgården som kreativiteten odlas och skapandet tar form. För en del är det där de har chans att förverkliga ideal och drömmar och i vissa bemärkelser därmed också sig själva genom att ha utrymme att göra något alldeles eget. Numera finns det i det närmaste en förväntan på individer att ägna sig åt något kreativt självförverkligande på något plan (t.ex. Campbell 2005), som vi tidigare nämnt. Ambitionsnivåerna och förändringslusten skiftar från trädgårdsinnehavare till trädgårdsinnehavare. I vissa lägen kan förändring och nyskapande ha ett egenvärde genom att vara ett uttryck för ett behov av att skapa något eget i sin trädgård och att helt enkelt vilja göra avtryck.

För några blir det egna skapandet i trädgården en kontrast till ett arbete där man inte har samma möjlighet att få utlopp för sin kreativitet, för andra blir det en förlängning av ett skapande arbete fast med andra förutsättningar och material. I vissa samtal blir det tydligt att drömmen ibland är mer en fantasi och en dagdröm som ger lust och som kan förverkligas i delar, men som egentligen inte måste förverkligas i sin helhet. Colin Campbell skiljer mellan dagdrömmar och fantasier och menar att dagdrömmar är möjliga att uppnå medan fantasier i princip ärorealiserbara. Dagdrömmar kan ge dubbel tillfredsställelse genom att de både innebär längtan efter något och tillfredsställelse när de väl förverkligas. Översätter vi det till trädgårdssammanhang så kan längtansstadiet symboliseras av exempelvis besök på trädgårdsmässor, där man får idéer om hur man skulle kunna göra om delar av sin trädgård, eller drömmar som tar form när man läser trädgårdstidningar, ser trädgårdsprogram eller läser handböcker. Det är njutningen i dagdrömmandet samt lyckan i förverkligandet, om än bara i delar, som driver konsumtionen, menar Campbell (2005).

Drömmar, planer och projekt

Vad kan då stå på en trädgårdsinnehavares önskelista? Ganska mycket, visar det sig när Hanna intervjuas en majdag, först vid fikabordet på altanen och sedan när hon visar ute i trädgården. Sedan hon flyttade dit för sju år sedan har mycket förändrats, men en hel del återstår att göra:

Framsidan ska vi, den ska det läggas plattor på och styrras upp. [...] Som tanken är nu så kommer den [framsidan] ju bli nån slags förvaringsyta ändå. Fast ändå att den blir en mysig entré liksom. Vi skulle vilja ha nånting bättre att ha cyklarna i. Jag skulle inte vilja se soptunnorna men de ska ändå vara lättåtkomliga och sogubbarna kan hämta dem. Jag vill ha en lite mer lättskött yta de få gånger man behöver skotta. (Hanna)

Att styra upp och försöka skapa en helhetslösning nämns ofta som ett uttalat ideal. Dessa ideal krockar inte sällan med praktiska realiteter, vilket gör förverkligandet till en utmaning. Det är en mängd olika faktorer som styr och spelar roll i försöken att förverkliga drömmar, inte minst att det som finns i trädgården också ska vara funktionellt; cyklar ska vara lätta att ta fram och soptunnorna åtkomliga både för trädgårdsinnehavaren och för dem som ska tömma dem.

Innanför en tujahäck har Johan och Ylva en tunna för regnvatten, torkställning med mera, på den plats som de alltmör kommit att definiera som ett slags baksida. Där har de också placerat en inköpt portal som var tänkt att fungera som "en port in till trädgården". Fast, påpekar Johan, "man går inte in så jätteofta från det hållet, för nu hade vi soptunnorna och sånt, såg ni kanske när ni kom, så det ... Men det är väl tänkt så". Initialt hade Johan och Ylva alltså tankar om ett slags finingång till trädgården, men det

Drömmar kan generera förändringsprojekt av många olika slag. Även medan de pågår sätter projekten fysiska spår i trädgården.

blev en plats som kom att användas på annat sätt, det vill säga en dröm med ett påbörjat förverkligande som efter hand av praktiska skäl blev till något annat. Drömmar och ideal förskjuts successivt och tar nya vägar. När man väl har skaffat sig en trädgård, och därmed möjlighet att förverkliga de drömmar man närt, kan verkligheten i form av vardagens praktikaliteter och platsens förutsättningar tvinga fram en modifiering av drömmarna, likaväl som att man inser att drömmen inte längre är en aktualitet eller något man vill drömma om. Drömmarna hinns i fatt och slår följe med nya insikter och kunskaper och en ny livssituation. Drömmaren blir ibland mer av en planerande realist som sorterar bland idéer och hugskott med hjälp av de behov och begränsningar som olika perioder i livet för med sig.

Frank berättar för oss om hur det gick till när han för några år sedan lade om uteplatsen på husets baksida och därmed förverkligade en dröm som han retrospektivt är mycket nöjd med. Han är ingenjör och planerade själv hur projektet skulle genomföras, gjorde ritningar på millimeterpapper. En uteplats med betongplattor med ytskikt av "dansk sjösten" längs med husets baksida ersattes av en ny stenlagd yta med en svängd form och väl avvägd lutning mot angränsande plantering och gräsmatta. Under intervjun fick vi se en bildserie i datorn där han dokumenterat projektets olika moment och Frank berättar om grävning, mätning, material och växter som behövde flyttas. En häck fick kapas för att göra det möjligt att köra in en grävmaskin i trädgården. Arbetet genomfördes under

hösten och när kvällarna blev mörka användes bygglampor för att lysa upp arbetsplatsen. Han visar bilder på den färdiga stenläggningen och kommenterar formen på den:

Det har jag inte sett nån annanstans. Att det är liksom lite böljande. Och alla tycker det är väldigt fint alltså, och jag trivs väldigt mycket med det. Just formen och så. [---]
Jag har gjort allting själv här. (Frank)

Att bygga en uteplats är ett relativt stort projekt. En del är försiktiga att dra igång så omfattande arbeten, medan andra slänger sig in i det och ser hur det faller ut. I Franks fall var det mycket genomtänkt, planerat och professionellt genomfört. Så var det även för Sanna och Patrik som valde att lägga trädäck över i stort sett hela sin tomt ett par år efter att de flyttat in i sitt kedjehus. Arbetet gjorde de själva, men de tog hjälp av vänner och bekanta som rådgivare när det gällde såväl planering och inköp av material som genomförandet.

Om vissa drömmar förverkligas och inte andra kan det bero på olika saker. Ibland handlar det om att själv ha kunskap men också tid för genomförande, liksom sociala nätverk och en ekonomi som tål utgifterna. Men det handlar också i hög utsträckning om mod och förmåga att planera. Sanna berättar om hur hon och Patrik som par kompletterat varandra när de fantiserat om olika projekt: "Om jag vill dra iväg eller du vill dra iväg och göra nästa ... vissa grejer drar ju med sig mycket annat. Men ändå ... Nej, vi får slutföra det först, innan vi gör någonting annat." Kanhända bygger denna visdom på erfarenhet, då detta inte är parets första hus.

Det krävs planering för att kunna skapa drömträdgården, menar Marianne, som har blivit mycket engagerad i realiseringen av denna dröm sedan hon efter skilsmässan flyttade till sin villa med uppvuxen trädgård. Steg för steg har hon erövrat den genom att rensa, beskära och plantera nytt. Under processen har hon också insett att hon behöver lära mer för att kunna iscensätta de ideal och drömmar hon burit på. Nu har hon som pensionär gått på kurs och lärt sig mer om trädgård och trädgårdsplanering, vilket gör att hon tar ett fast grepp om utvecklingen: "Nu har jag bestämt mig att nu ska jag rita upp den här rabatten och, precis hur jag, så jag vet, innan. För annars blir det som det ser ut nu, att jag bara har slått ner lite plantor här och där." Att göra upp planer och skisser över hur rabatter ska förändras behöver inte betyda att man måste skaffa en massa nya växter, betonar hon:

Jag försöker att planera när jag tar hand om de växterna jag har. Ska väl inte köpa så mycket nytt. Jag har bestämt nu vad jag vill ha. Jag ska ha rabatter på tre ställen. Och det är den där, det ska vara en perennrabatt. Och sedan är det där, som jag har grävt upp för där har varit barrträd förut [---] där ska jag ha örter, tänkte jag. Örter och ätbart! (Marianne)

När vi besöker Marianne en tid senare har flera planer realiserats, med hjälp av en anläggningsfirma när det gäller de tyngre jobben som plattläggning och kantsättning. Marianne är nöjd med så gott som allt utom några mindre misstag som måste justeras. Plattorna och

stenen kostade så klart en del, men genom att värdera det egna växtförrådet i trädgården som helhet och komponera efter det kunde hon hålla plantkostnaderna på en blygsam nivå, säger hon. Hon menar att planeringen innan arbetet satte igång var en nyckel och att det blev ett på många sätt lyckat projekt. Nu väntar andra delar av trädgården, nya planer och krafttag. Drömmarna, planerna och projekten tycks i hennes fall aldrig ta slut.

När en trädgård tar form och förändras sker det i en ständig växelverkan mellan den materiella verkligheten och det landskap som tar form i trädgårdsinnehavarens inre. Tankar och inre bilder påverkar den fysiska trädgården, som samtidigt också ständigt inverkar på det mentala trädgårdslandskapet (jfr Löfgren 1981). En del betonar, uttalat eller mer underförstått, att arbetet med trädgården är en serie av fixande och småprojekt i en process och därmed något som pågår hela tiden utan några tydliga avslut. Andra har behov av att se att drömmarna och planerna avgränsas till rejäla och tydliga projekt med ett tydligt slut, följt av paus och planeringstid inför nästa. Anders och Pia diskuterade detta utifrån sina olika sätt att se på just process och resultat, när vi ställde frågan om de nu betraktar sig som färdiga med sina projekt:

K: Och nu är ni ganska färdiga, kan man uttrycka det så?

Pia: Nej, det tror jag inte [skratt].

Anders: Jo, det kan man visst det, du ska inte överdriva, Pia.

Pia: Nej, men alltid händer det ju något liksom.

Anders: Men färdiga och så, det kan vara skönt att ta det lugnt ett tag.

(Anders och Pia)

Efter allt tal om planer och projekt kan det vara motiverat att dröja i Anders slutkommentar om att "det kan vara skönt att ta det lugnt ett tag". Att ta det lugnt kan fungera som belöning efter slitet med förverkligandet men också handla om att utvärdera det förverkligade och få betänketid inför nästa projekt. Ibland kan pausen breda ut sig till ett stiltjetillstånd utan något bestämt före eller efter och utan någon tidspiska som driver på. Fast efter planering och anläggning kommer ju förvaltningen av det anlagda som förr eller senare leder till skötsel och underhåll, dock oftast utan den kraftansamling som ett anläggnings- eller byggprojekt innebär.

Mellan dröm och förverkligande

För en del är den trädgård de lever i både en verklighet och en sorts dröm eller fantasi genom sina möjligheter. Innehavaren ser den uppvuxna bersån i ett hörn av trädgården, där besökaren kanske bara ser en halvcirkel med pinnar. Det förverkligade flyter samman med det planerade och drömda och gör att ägaren kan stå ut med och vara nöjd med att så mycket stannar i idealvärlden och drömmarna och i det halvvägs genomförda. Det handlar om att försöka hitta en balans mellan egna drömmar och ideal och mötet med olika

möjligheter och trender som skapas i takt med att marknaden förändras och utvecklas.

Berättelserna om hur nya planer och nya drömmar görs upp inför varje växtsäsong är många. I vissa trädgårdssammanhang, som köksträdgårdar och rabatter med ettåriga växter, görs nya planer varje år. Men i mötet med trädgårdsinnehavare har vi också fått intrycket att en del inte kan låta bli att fortsätta att utveckla sin trädgård trots att trädgården domineras av växter med lång livstid. Evy menar till exempel att planeringen av de stora dragen i trädgården numera hör till det förflutna, men mindre förändringar är fortfarande möjliga:

Nu är det ju väldigt färdigt, men jag tänker *de* träden ska jag köpa, *den* växten ska jag försöka få tag i, *så* kan jag göra där istället, men det är en så gammal etablerad trädgård, så jag har inte så stora svängrum att ändra så mycket, jo det kan jag ju, ta spaden och gräva upp några kvadratmeter och ändra radikalt och det har hänt, det gjorde jag väl förra våren, men oftast inte så stora förändringar. (Evy)

En del känner sig alltså ganska nöjda med de stora dragen, och drömmarna dras mot detaljerna eller mot vilka grepp som skulle tas om det hade varit möjligt att börja om från början. I det senare fallet är drömmarna oftast bara en lek och kanske ett sätt att värdera den trädgård som blev. Andra fortsätter att drömma ganska stort och fritt med förhoppning om realisering, trots att realiteterna inte alltid medger ett förverkligande, åtminstone inte för tillfället. Pia berättar hur ett växthus varit en sådan dröm som hon och Anders har diskuterat till och från under många år: "Jag vill bygga ett och Anders sa att 'nu är du där igen' för jag vill ha det på ett speciellt sätt och Anders sa 'vi köper ett färdigt sådant' men vi har inte pratat färdigt om det."

Hoppet om ett växthus finns trots allt kvar även om det skjuts på framtiden. "Det blir ju inte nu i år ändå, men kanske nästa", säger Pia, som mot bakgrund av allt annat som har drömts om och realiserats i trädgården även i detta fall bör kunna vara hoppfull. Ett skäl till att ett projekt inte förverkligas kan vara att man inte har råd, ett annat att man inte tycker att det passar in i den trädgård man har, och ytterligare ett skäl kan vara att man inte har eller anser sig ha kraft eller förmåga att genomföra ett sådant projekt. Sven, som är i 80-årsåldern, berättar exempelvis att han egentligen skulle vilja anlägga en liten vattenmiljö med rinnande vatten i sin redan innehållsrika trädgård. Vi förstod dock under intervjun att orken för att ta itu med nya projekt var begränsad, även om han själv snarare påpekade att "det passar inte riktigt in i denna typ av trädgård". Lite längre fram i intervjun berättar han om en spännande trädgård som inspirerade honom i ett tv-program han sett:

Det var ju så att det var ju kuperat, skogsträdgård kan man säga, med stora stenar och allt sådant här. Och det är klart att då, det blir tjusigt med just detta med vattnet porlande mellan stenarna och liknande, så att ... Och det går ju att arrangera men då får man ju lägga ner en massa jobb och det orkar jag inte nu. (Sven)

Det är värt att påminna om att man inte nödvändigtvis slutar drömma för att orken tryter, men att vilka projekt man väljer att ge sig i kast med kan förändras. Trädgården förnyas och förändras även om det sker i ett makligare tempo och utan de stora omdaningsprojekten. Sven och Margareta berättar vidare om sådant de trots allt gjort i sin trädgård under de senaste åren. Framför huset planterade de förra året en del nya växter, rosor, japansk lönn, vit ölandstok och bärbuskar, berättar Sven. Margareta begrundar också ett hörn i trädgården där det en gång fanns planer för en förändring: "Ja, det skulle bli ett stenparti men det, ja ..." Trots att arbetet inte längre går så fort blir det tydligt när dessa trädgårdsägare ska verbalisera vad de gör och har gjort att det ändå är ganska mycket aktiviteter och projekt som pågår i deras trädgård. Deras berättelse är intressant för att den påminner om den mångfald av små och stora drömmar som trädgårdsinnehavare i alla åldrar hela tiden ägnar sig åt och i viss mån förverkligar.

Pia poängterar hur mycket hon är i sin trädgård utan att syssla med något speciellt och att hon prioriterar det framför att ägna tid åt ogräsrensning. Ideal ställs mot verklighet och inspiration mot förverkligande. Men det utesluter inte fortsatt drömmande och förhoppningar om nya drömmar och projekt. För tillfället står inslag av vatten i trädgården högt på önskelistan för Pia: "Något enkelt, men bara att det låter lite och porlar lite eller någonting sådant." Hon berättar att de har varit inne på detta många gånger tidigare och har lekt med olika tankar om vatten. Anders har drömt om en badtunna, själv skulle hon gärna ha ett badkar i trädgården. Än så länge har de nöjt sig med utedusch. Men det är viktigt, säger Pia, att trädgård inte bara handlar om projekt av olika slag utan också om att "bara vara". Detta kan dock vara lika svårt att realisera som de mer handfasta projekt-drömmarna.

Det är inte alltid som trädgården är föremålet för kreativitet utan den kan också vara medlet och scenen när vuxna dagdrömmar, lagar mat, läser eller ägnar sig åt konstnärligt skapande i vilstolen, på gräsmattan eller vid trädgårdsbordet. Dagdrömmen i sig kan fylla en viktig funktion. Några utvecklar nya drömmar så snart de gamla förverkligas, i enlighet med Campbells (1987) tankar om dagdrömmarnas funktion i konsumtionssamhället. En längtan efter olika produkter blir en del av drömförverkligandet. När längtan blivit tillfredsställd, det vill säga prylen, växten eller redskapet införskaffats, skapas dock en ny längtan och vi överför våra begär till nya produkter och upplevelser.

Trädgård finns för det mesta mellan dröm och förverkligande. Idealen blir grogrund för drömmar som tar en första form i planer som i bästa fall och efter kortare eller längre tid växer fram och till sig så som tänkt. Alla möjligheter som finns i en trädgård kan fungera som ett slags drömmaskiner – samtidigt som samma plats med alla sina möjligheter också kan skapa en trötthet inför allt man borde och skulle kunna göra.

TRÄDGÅRDENS RUM OCH GRÄNSER

Rummen i trädgården

Drömmar om trädgård kan bland annat rymma tankar om förtätade och sinnesstimulerande trädgårdsmiljöer med intima rum för vila och återhämtning. Hur ser det ut i de trädgårdar vi besökt och hur tänker och talar trädgårdsinnehavare om det rumsliga? Detta kapitel kommer att ge inblickar i olika trädgårdar och hur ett antal meddelare och informanter ser på sina trädgårdar som platser och rum med olika funktioner. Exempel kommer att hämtas från såväl större landsbygdsträdgårdar som villaträdgårdar. En del av de uppmätningsskisser som vi gjort i villaträdgårdarna kommer här att illustrera och förtydliga uppfattningarna om den egna trädgården ur rumsliga och funktionella perspektiv. För att diskutera detta kommer vi att använda några olika teoretiska infallsvinklar på plats, rum och rumskapande. Empirin speglas också mot trädgårdshandbäckers rumslighetsretorik och diskurser för att undersöka i vilken mån trädgårdsinnehavarna har tagit till sig de råd och rekommendationer som handlat om att utforma trädgården utifrån ett rumsligt tänkande. Handbäckernas roll är således inte att bidra med teoretiska ingångar eller att vara rättesnören utan att exemplifiera förhållningssätt som många skribenter pläderar för under denna period. De böcker som valts för denna uppgift är sådana som nått en betydande spridning och fått stort genomslag i den svenska trädgårdsvärlden.

I boken *Trädgårdens rum*, skriven av journalisten Christel Kvant tillsammans med trädgårdsdesignern Heidi Palmgren, görs en jämförelse mellan husets och trädgårdens väggar, golv och tak. Författarna poängterar värdet av tydlig struktur med rumsindelningar även i trädgården eftersom inne och ute hänger ihop (Kvant & Palmgren 1999, s. 17ff). Detta sätt att jämföra hus och trädgård och se och tala om trädgården som ett eller flera sammanlänkade rum, hör enligt Åsa Wilke (2006) till det arkitektoniska trädgårdsideal som spreds redan kring sekelskiftet 1900. Till tiden hörde en önskan att rama in tomten och dess delar med rejäla hägnader i form av staket, plank, murar och häckar. Senare tog andra och mer funktionellt och praktiskt inriktade strömningar över. Trädgårdens rumslighet med kopplingar till villans olika rum betonades visserligen under funktionalismen, men enligt Wilke var det först under 1900-talets slutskede som tiden åter var mogen för

de tydligt omslutna rummens återkomst. Trädgårdsarkitekten och trädgårdsskribenten Ulla Molin gav 1986 ut boken *Leva med trädgård* och bröt då enligt Wilke mot funktionalismens öppenhetsideal genom att framhålla värdet av att förstärka trädgårdens rumsligheter med rejäla väggar i form av häckar och plank (Wilke 2006, s. 245). Kanske är Wilkes historieskrivning något generaliserad. Trädgårds- och landskapsarkitekter som hyllade den danska funktionalismen, såsom Per Friberg, Gunnar Martinsson och Sven-Ingvar Andersson, propagerade redan under 1950-, 60- och 70-talen för ordentligt slutna och rumsindelade trädgårdar (Larsson & Martinsson 1963, Möller 2006). Helt klart är dock att den breda trädgårdslitteraturen på allvar förde fram den slutna trädgården som ideal först kring det senaste sekelskiftet, via skribenter som Lotte Möller, Karin Berglund och Christel Kvant.

Principerna och förhållningssätten när trädgården ska ges en fast och tydlig form är kopplade till olika begrepp som återkommer i handbokslitteraturen och används i undervisningen av blivande trädgårdsdesigners och landskapsarkitekter. Dit hör orden rum, rumslighet, rumsbildning och de funktionella men i trädgårdssammanhang möjligen något udda termerna väggar, tak och golv. Det här kapitlet speglar i vilken mån vi funnit dessa begrepp i meddelarnas texter och i intervjuerna med trädgårdsinnehavarna, och om de har andra sätt att tala om det rumsliga.

En annan aspekt som delvis följer med ett rumstänkande utomhus är den starka trenden att inomhusfunktionerna, inte minst de köskopplade, flyttar utomhus. I trädgårds- och inspirationsboken med den fyndiga titeln *Ute blir inne* skriven av journalisten Anna Braun i samarbete med trädgårdsdesignern Karin Strandqvist Klein (2012) får man tips om hur de aktiviteter man för inte alltför länge sedan enbart förknippade med inomhus kan flyttas ut. En uppföljare med samma titel med tillägget *Volym 2* släpptes 2014, så intresset och marknaden tycks bestå. Men hur ser det ut i de trädgårdar vi studerat, och hur ser deras invånare på trädgården och dess rumslighet?

Vad är en trädgård?

”Det är så svårt att beskriva sin trädgård”, säger Frank när vi ställer frågor om stort och smått i hans trädgård. Även om han tillbringar mycket tid i sin trädgård, och har ägnat den mycket omsorg och arbete under de 17 år han haft den, är han ovan att sätta ord på vad och hurdan trädgården är. Även på ett generellt plan tycks det vara svårt att säga vad en trädgård är, inte minst beroende på att begreppet trädgård har glidit ganska långt från sin grundbetydelse och idag kan användas på så många sätt.

Nationalencyklopedin sammanfattar betydelsen av uppslagsordet trädgård som ”ett vanligtvis inhägnat markområde för odling av växter, ofta sådana med större krav än åkergrödor”. Landskapsarkitekten och trädgårdshistorikern Kjell Lundquist konstaterar i essän *Något om begreppet trädgård och dess förändrade innebörd* (1997) att ordet trädgård har ”bestått en tusenårig prövning” med kontinuerliga omtolkningar och utvidgningar.

En klassisk definition tar sats i österländska paradisträdgårdar och den medeltida trädgården, där trädgårdens inneslutning och vad som finns och sker innanför denna poängteras (Gunnarsson 1992). Från början, menar Lundquist, har det troligen handlat om fruktträd som skyddats mot boskap och frukttjuvar av en rejäl hägnad. Efter hand har begreppet vidgats till att omfatta alla hägnade platser där sköna och nyttiga växter av olika slag har odlats och beundrats.

Det engelska begreppet *garden* är även det besläktat med gård och gärde. I skriften *Fragments on the Theory and Practice of Landscape Gardening* skrev Humphry Repton redan 1816 att trädgården (*the garden*) är ett stycke land avsett för odling och njutning som stängslats in så att boskapen hålls utanför. Nästan 200 år senare betonas fortfarande inhägnaden starkt i olika försök att definiera begreppet trädgård (till exempel Hunt 2000, Dunér & Dunér 2001). Hägnaden kan dock vara mer symbolisk än fysisk och bestå av en enkel gränsmarkering likaväl som av en vägg. Ännu längre i upplösning av trädgårdens fasta strukturer och traditionella funktioner går filosofen och konsthistorikern Mara Miller (1993) när hon försöker ringa in vad en trädgård är genom att tala om ett medvetet arrangerande av naturobjekt utomhus som inte har ett uteslutande praktiskt ändamål. Beroende på vilken utgångspunkt man har kan alltså trädgårdsdefinitionen glida ganska fritt mellan begrepp, objekt och aktiviteter som hägnad, odling och konstnärlig bearbetning. Gemensamt för alla definitioner tycks vara att den formande aktivitet som pågår i det som kallas trädgård skiljer den från kringliggande mark.

Ordet trädgård kan i vardagliga sammanhang användas både som en benämning på en miljö präglad av växter och odling men också mer generellt som en synonym till tomt, oavsett hur den används, och om där odlas eller inte. Den amerikanske journalisten och författaren Michael Pollan reflekterar över skillnaden mellan en tomt och en trädgård i sin bok *En andra natur* (2000) när han tänker tillbaka på en trädgård som hans föräldrar lät anlägga vid sin nybyggda villa i en amerikansk förort:

Som helhet betraktad *var* det för all del en trädgård, men enligt min mening (och i gängse amerikanskt språkbruk) var en trädgård en liten täppa med blommor eller grönsaker: allt annat var en "tomt". En tomt var bara en plats, medan en trädgård på något sätt var mer speciell och bäst av allt, vad mig beträffar, fruktsam: den *gjorde* saker. (Pollan 2000, s. 33)

I vår användning av begreppet trädgård har vi en vid och inkluderande ambition. Under arbetets gång har det dock blivit tydligt hur våra frågor liksom informanternas föreställningar om trädgård ofrånkomligen riktat fokus i högre grad mot odling och växtlighet än mot stenlagda, asfalterade och bebyggda ytor, trots att vi uttryckligen haft ambitionen att inkludera alla sätt att använda och utforma tomtmarken.

Det kan vara svårt att sätta fingret på vad som gör en tomt till en trädgård. Genom att användas på olika sätt kan delar av tomten upplevas som olika rum som tillsammans utgör en trädgård.

Trädgård utan rumskänsla

Enligt ett par av de handböcker vi citerar är ramen eller hägnaden runt trädgården närmast ett krav för att en plats ska få kallas trädgård. Så när Christel Kvant och Heidi Palmgren (1999) citerar den amerikanska landskapsarkitekten Ellen Biddle Shipman (1869–1950) som menar att ”en trädgård måste vara inramad, omsluten, annars är den bara ett stycke odlad mark” är det inte bara ett försök att inpränta hos läsaren att en trädgård tjänar på att förses med väggar, utan en essentiell och traditionstyngd del av trädgårdsrummets grundläggande funktion och mening (Kvant & Palmgren 1999, s. 20). Så, hur ska man då se på trädgårdar utan tydlig gränssättning och rumskänsla? Är de icke-trädgårdar? En kvinna bosatt på landsbygden utan tydliga gränser för tomten i form av häckar eller staket mot omgivande åkrar och skogsmark är inne på det när hon skriver så här:

Först tänkte jag skriva att jag inte har någon trädgård. Men i så fall ljög jag. Visst har jag, eller rättare sagt min man och jag en trädgård. Det är bara det att den ligger med gården på ena sidan och skogen på den andra och någon riktig gräns finns inte, förutom de björkar som förre ägaren planterade på tre sidor av tomtgränsen när fastighetens boningshus och uthus avstyckades från den jordbruksfastighet den hade varit fram till omkring 1960. (DAG F 1529)

Om än med viss tvekan har kvinnan med denna dalsländska tomt bestämt sig för att det hon har är en trädgård, trots att gränsen är svagt definierad och en egentlig hägnad saknas. Men skogsbrynet och björkraderna markerar ju övergången till annan mark, så fastän öppen och lös i konturen är det ingen tvekan om var gränsen går. En meddelare bosatt i Jämtland markerar också en viss tveksamhet i relation till tomtens trädgårdsstatus genom att sätta ordet trädgård inom citationstecken och senare beteckna den som "så kallad trädgård". Tveksamheten tycks i detta fall bero mindre på att den saknar en hägnad och istället definieras av en "naturlig avgränsning eftersom det som inte är så kallad trädgård är odlad mark" (LUF M 26225). Det hon poängterar är att den inte är anlagd, fastän den rymmer några prydnadsbuskar, ett äppelträd, ett miniköksland, en perennrabatt och stora klippta gräsytor.

I den trädgårdstradition som trädgårdsskribenten Lotte Möller kallar den norrländska har trädgårdens väggar inte varit något prioriterat – åtminstone inte på landsbygden. Den kan, enligt Möller i boken *Trädgårdens natur*, kopplas till ett generellt mönster i ett skogsdominerat landskap där framröjandet av en glänta som ger rum för ljus och utsikt har varit den viktigaste kultiveringsåtgärden och inte plantering av fruktträd, prydnadsbuskar och perenner: "Det viktigaste är själva tomrummet och den känsla av trygghet som det ger. Närmar sig någon huset hinner man upptäcka det innan det är för sent och besökaren – som kan vara en fiende – står framför dörren" (Möller 1992, s. 161). Denna skillnad i trädgårdsutformning och trädgårdsbruk mellan nord och syd är fortfarande märkbar, kanske främst på landsbygden.

Är trädgården rejält stor, utan granntomter, behöver man kanske inte fundera så mycket på att avgränsa och hägna in. "Staket och häckar är inte mina favoritanläggningar i en trädgård", skriver en man med 10 000 kvadratmeter tomtytta. Inte så konstigt då att han frågar sig: "Var går gränsen? Den finns inte" (LUF M 26203). Med en varierad topografi, täta planteringar och flera byggnader bildas ändå skyddade platser att dra sig tillbaka på. Att rama in längs tomtgränsen blir inte så viktigt som när tomterna ligger tätt och ytan är begränsad:

Jag tycker inte att jag kan säga att min tomt är en trädgård. Det är en tusen kvadratmeter stor stenig sluttande skogsbacke belägen vid foten av en stor kulle. [...] Eftersom jag är ensam sedan nio år tillbaka, då dog min make, så nyttjar jag inte "tomtutrymmet" så mycket som vi gjorde då. (LUF M 26220)

Denna kvinna, bosatt på den småländska landsbygden, uttrycker om möjligt ännu mer tvivel om att det som omger hennes hus är en trädgård. Hon "tycker att det är viktigt att ha ett staket eller en häck eller något annat som markerar gränsen runt en tomt eller trädgård" (LUF M 26220). I detta fall är det bristen på bearbetning och traditionellt odlade växter som står i vägen för trädgårdsdefinitionen. När hon beskriver vad den innehåller så tycks den dock rymma en del hortikulturella växter och sköts på annat sätt än en vanlig skogsbacke.

Oavsett om tomtens gräns mot omgivningen är oklar eller innehåller vildvuxet så rymmer de exempel som berörs här inom definitionen för det som brukar kallas trädgård. Begreppet är starkt, definitionsmässigt plastiskt och inkluderande (Lundqvist 1997/2000, s. 53). En trädgård kan ju idag kallas trädgård utan att den innehåller träd. Likaså kan det område som omger ett hus kallas trädgård utan att den en gång obligatoriska inhägnaden, även om trädgården som rum i så fall kan uppfattas som diffust och svagt definierat.

Att forma och befästa platser via små och stora projekt och genom skötselarbete i relation till de egna, gradvis förändrade behoven och intressena är en stark och tydlig form av *placemaking*. I filosofen Edward S. Caseys (1996) tankar kring denna process betonas handlingen, det vill säga formandet och brukandet av plats, snarare än platsen i sig. Detta riktar blicken bort från väggarnas höjd och täthet till livet som levs i trädgården. Det är inte heller det rumsliga som betonas när Karin Berglund i boken *Samtal i trädgården* berättar om ett möte med författaren och journalisten Göran Greider i hans trädgård i Dala Floda. Snarare verkar det vara umgänget med platsen under funderande, prövande och arbete som bidragit till den djupa platsförtrogenheten och den starka relationen som accentueras i följande formuleringar: "En trädgård förtöjer dig vid en plats på jorden. Det är bra eftersom vi är genomströmmade av platslöshet. Man får en navelsträng" (Berglund 2012, s. 181).

I de villakvarter vi besökt finns både vildvuxna trädgårdar och sådana som nästan bara består av en klippt gräsyta eller till största delen är stenlagda. Däremot har de nästan utan undantag någon form av avgränsning mot grannarna och det gemensamma. Så på det sättet lever villakvarterets trädgårdar mera tryggt inom trädgårdsbegreppets klassiska och ganska snäva definition än vad en del av landsbygdens trädgårdar gör.

Trädgårdsrummet och dess väggar

Jag välkomnar självklart släkt och vänner i trädgården, men jag tycker det är viktigt med en avgränsning för trädgården, i vårt fall genom de olika häckarna. Vi har en avskild altan (tujahäck samt kejsarolvon, kaprifol, blåregn och buddleja) där vi kan ligga och sola samt äta och ha fest för särskilt inbjudna. (LUF M 26230)

Höga och täta väggar runt en trädgård kan tolkas som en avvisande gest mot omvärlden. Kvinnan som skrivit raderna ovan kan kanske också uppfattas som en aning avog mot objudna besökare. Hennes trädgård är mycket tydligt en privat frizon för familjen och särskilt inbjudna. En annan meddelare som lagt ner mycket arbete på trädgården, och mycket tydligt uttrycker att hon är nöjd med det som åstadkommits, skriver: "Mitt hem är min borg och det börjar redan utanför huset kring och omkring trädgården." Denna omges av ett staket bland annat för att hålla hundarna på plats. "Runtomkring har vi också en vintergrön häck" (DAG F 1328). Så visst är borgliknelsen en väl funnen och passande bild för denna dubbelt omslutna fristad. Minst lika viktigt som att hålla ute är här att

stänga inne, och då är staketet ett nödvändigt komplement till häcken. Där det finns hundar och små barn i trädgårdarna sluts ofta gränserna mot omgivningen till extra noga.

Till de inre kvaliteter som rejäla väggar runt en trädgård kan bidra med hör ett bra klimat för såväl trädgårdens växter som för dess människor. En meddelare berättar om ett plank och en hög, murad grill som stoppar de kalla havsvindarna och ”gör verandan användbar tidigt på våren” (LUF M 26209). Täta och höga väggar silar bort en del av omvärldens störningar i form av syn- och ljudintryck och omsluter den och det som finns där innanför. I handboken *Trädgårdens rum* skriver Christel Kvant och Heidi Palmgren: ”Vem längtar inte idag efter att få försvinna in i ett grönt, lummigt, fridfullt, privat paradis, gömt bakom höga häckar?” (1999, s. 20) Kanske vill man inte heller störa omgivningen med den speciella stil, ordning eller oordning som råder i trädgården eller de aktiviteter som man önskar praktisera. Karin Berglund sammanfattar i boken *Din trädgård* (1996) alla de positiva funktioner trädgårdens väggar anses ha, inte minst för de inre kvaliteterna:

Trädgården behöver ytterväggar som skydd mot insyn, väder och vind. Väggarna ramar också in trädgården. Skyddar den som en stor famn. Håller samman hus och trädgård. Utgör gräns inte bara mot grannen utan också mot vardag och stress. Innanför trädgårdens gröna väggar finns din plats på jorden. Sol, skugga, träd och dofter, liv och grönska, vatten och fri himmel. Låt dem forma sig till rum. Rum för vänskap, för lek, för egna tankar, för vårens första blommor, för bordets fröjder. (Berglund 1996, s. 20)

De allra flesta av de trädgårdar vi besökt under projektets fältstudier är försedda med någon form av hägnad, om än den avgränsande vegetationen ibland är gles och ojämn eller under etablering och staket och murar ganska låga. Flertalet skulle nog kategoriseras som öppna och överblickbara av Lotte Möller, som i *Trädgårdens natur* (1992) för ett kritiskt resonemang gentemot de trädgårdar som inte döljer särskilt många hemligheter. Bakom häckar, murar och plank som sällan når högre än en och en halv meter levs livet med kaffedrickning och krocketspel ”i full offentlighet” och kan följas av både grannars och förbipasserandes nyfikna blickar (Möller 1992, s. 159). Men i några av de trädgårdar vi besökt har ägarna satsat medvetet på rejäla skydd mot omgivande tomter och allmän mark. Så här resonerar Anders och Pia om sin ombonade trädgård. Inledningsvis hör vi Pia:

Det var mycket viktigt att det skulle vara insynsskyddat, tyckte jag, absolut. Och det har det varit hela tiden, det är nog mer öppet nu än det var innan. Den häcken är ju jättedålig där, den var bättre och framförallt var det växtlighet framför häcken också. Vi har ju den delen där, innan utbyggnaden kom, har ju alltid varit insynsskyddad. Mot [grannarna] då var det ju sådana här schersminer, som vi var tvungna att ta bort. [Anders fyller på:] Det stämmer ja, de var ju nästan fyra meter höga. [Pia fortsätter:] Man har kunnat ligga och sola naken och sådär. Jag har alltid tyckt att det har varit viktigt att det ska vara insynsskyddat. (Anders och Pia)

Kristina och Örjan som bor i utkanten av sitt villaområde har en ganska enkel, yttre avgränsning av tomten i form av en spireahäck mot det öppna landskapet utanför. Men innanför den finns en förtätad miljö med vegetationskulisser av olika slag, inte minst i form av klätterväxter som skapar en stark rumskänsla. På frågan om graden och vikten av insynsskydd och om de kan känna sig helt privata, till exempel när de badar i poolen, svarar Kristina: "Helt privata. På sommaren behöver man inte ha någonting på sig när man badar. [...] Och sen ger det ju annat klimat i trädgården också när du får in det så här." Här finns en stark medvetenhet och en god koll på den form av rumstänkande som kännetecknar de senaste decenniernas trädgårdslitteratur. I svaret betonas inte bara insynsskyddet utan också den verkan en hög och tät hägnad har på klimatet. Den läverkan som erhålls minskar vindens avkylande effekt, vilket är positivt för den som vill vara lättklädd och bada utomhus. Finns det dessutom som i Kristinas och Örjans trädgård ett område där det "ska vara lite woodlandeffekt" med "sådana här jättestora blad och i olika former och färger och så", det vill säga med så kallade woodlandväxter som kräver en ombonad miljö med hög luftfuktighet, minskar väggarna mot omvärlden problemet med uttorkande och söndertrasande vindar. Detta understryks i trädgårdslitteraturen:

I ett woodland eftersträvas en vindstill miljö. Detta kan ordnas på olika sätt. Det blir en fråga om att utnyttja de naturliga förutsättningarna som finns och komplettera med häckar eller staket. Vinden är i sig skadlig för vissa speciella växter och kan orsaka allt från rena vindfällan till skador på blommor, blad, grenar och fruktsättning. (Lorentzon 1989, s. 94, 98)

Johan och Ylva, vilkas tomt omges av kraftiga tuja- och avenbokshäckar, har börjat ta bort delar av tujahäcken därför att några plantor dött och för att hålla andra delar av häcken lite lägre än vad de varit tidigare. Det gäller bland annat avenbokshäcken mot allmänningen som tagits ner till cirka 160 centimeters höjd och som Johan kommenterar så här: "Jag tycker att det är ganska lagom där ... när man sitter ner så ser man ju varken ut eller in. Samtidigt blir det ett par ljusinsläpp för att den inte är så hög." Vid entrén fanns tidigare ett högt och tätt staket med växter som togs bort. Nu finns ett luftigt trästaket med klätterväxter under utveckling. Kanske blir det en liknande lösning när tujahäcken mot grannen ska ersättas. "Alltså nåt luftigt, nåt staket kanske och växter som klättrar längs staketet, kanske typ något sådant staket med lite luft emellan men ändå så att det blir insynsskyddat." Som en följd av arbetet med att få en tomt som är öppen, ljus och lättskött med goda odlingsmöjligheter har väggarna mot omvärlden sänkts och luckrats upp. Ur ett arkitektoniskt perspektiv har trädgården som rum därigenom försvagats, samtidigt som dess funktion som odlingsplats stärkts.

Solveig, som bott på olika ställen inom villaområdet, jämför det nuvarande boendet som bara har några år på nacken med huset och trädgården från 1960-talet där de bodde dessförinnan. Där var häcken runt trädgården rejält hög och skyddande men också svår att klippa eftersom man fick balansera på en stege. Det var "nästan med risk för livet"

Delar av trädgården kan skärmars av och skyddas för vind och insyn med hjälp av buskar, häckar, plank och andra väggar.

som klippningen genomfördes, säger hon. Kring det nuvarande boendet finns precis som kring det förra en ligusterhäck, men den hålls på en lägre nivå. Hon tycker den är lagom när det är dags att klippa den, medan hon inte tycks vara helt tillfreds med hur den sluter om och skyddar mot insyn:

Det ska ju vara så att det är lätthanterbart. Inte för högt så att man måste stiga upp på någonting för att klippa, känner jag, men här har vi fått en ganska bra höjd, så att man ändå känner att man har sitt privata område. [...] I och med att den [trädgården] är så öppen så är det ju svårt att göra något privat så. (Solveig)

En liknande ambivalens tydliggörs i följande uttalande om en trädgård där häcken klipps på en höjd som ägarna tycker är rimlig i förhållande till vad de klarar av. Det är dock när den skjutit rejäla årsskott som den är ideal ur upplevelsesynpunkt: "Då blir den det där gröna rummet som jag tycker så mycket om" (Evy).

Det är tydligt att facklitteraturens höga häckideal inte omfattas av alla. Många, om än inte alla, villa- och trädgårdsinnehavare vi mött ser annorlunda på detta. "Lite lagom avskärmad. För det är väl det jag tycker att man ska vara egentligen. Lite lagom så ...", säger Marianne apropå behovet av att vara privat och skyddad. Höga häckar kan vara jobbiga att sköta, de skuggar och kan kanske till och med uppmuntra till inbrott. Även om de är lägre kräver de en hel del arbete, säger Bengt, som istället byggt murar som är lagom höga för viss grannkontakt runt merparten av trädgården. Men i hörnet med den

viktigaste och takförsedda sittplatsen når muren upp till ett par meter och sluter om. ”Vi har inga häckar alltså. För det första, om du tittar runt [i området] så är de väldigt dåliga, nästan alla häckar. Och sen är det en massa jobb. Bara en massa jobb.”

Landskapsarkitekterna Simon Bell (2008, s. 112f) och Catherine Dee (2007, s. 42f), diskuterar olika grader av inneslutning (*enclosure*) som leder till skiftande grad av exponering (*exposure*) i trädgården. Bell illustrerar beroendet av mänsklig längd i sammanhanget, men anger inte någon bestämd höjd. Det gör inte heller Nick Robinson, som i boken *The Planting Design Handbook* (1998) skiljer på planteringar som är mellan knä- och ögonhöjd, och hindrar rörelse men inte blick, och planteringar som är högre än ögonhöjd, som fungerar både som fysiska och visuella barriärer (Robinson & Wu 1998, s. 34, 37).

Landskapsarkitekten Gunnar Martinsson sätter en preliminär gräns vid 1,7 meter för när visuell öppenhet går mot visuell slutenhet men menar att ”ca 2 meter känns behagligare för ögat och ger en bättre rumsskapande verkan” (Larsson & Martinsson 1963, s. 447). Robinson beskriver denna brytpunkt som en övergång från ett mer eller mindre extrovert rum till ett introvert rum (Robinson & Wu 1998, s. 46). Figuren nedan visar med hjälp av tre snitt genom Pias och Anders, Mariannes respektive Barbro's trädgårdar de proportioner som trädgårdens yttre och inre växtlighet och ramar ger. Den visar också hur inåt- eller utåtvänd, eller med Robinsons ordval extrovert eller introvert, trädgården är beroende på väggarnas höjd. I figuren går det från en låg grad av inneslutenhet i Barbro's relativt ”extroverta” radhusträdgård via Mariannes trädgård med tydlig slutenhet på ena sidan och mindre tydlig på den andra till Pias och Anders trädgård, som har flera tyd-

Tre snitt som visar olika grader av inneslutenhet i tre trädgårdar från en relativ öppenhet i relation till grannarna i Barbro's radhusträdgård (överst), via Mariannes trädgård med stark slutenhet på ena sidan (i mitten) och svagare på den andra till Anders och Pias relativt ”introverta” trädgård (nederst) med flera tydliga platser/rum i rummet och stark slutenhet i båda gränserna. Snitten sammanfattar relativt väl de rumsliga relationerna i de tre trädgårdarna.

liga platser och rum i rummet och en påtaglig slutenhet i båda gränserna. Denna trädgård kan betecknas som en "introvert" och sluten trädgård. Det bör betonas att dessa snitt inte visar de rumsliga relationerna i trädgårdens alla delar. I snitten är höjdskalan överdriven i relation till längdskalan, men proportionerlig mellan trädgårdarna.

Rum på rum

"Tänk på de läckra engelska trädgårdsbilder man ser i böcker och tidningar. De har alltid flera rum i trädgården", skriver hortonomen och trädgårdsskribenten Inger Palmstierna i boken *Trädgård för nybörjare* (1998, s. 10). Även om ett trädgårdsideal som detta ofta stannar i drömmarna finns det naturligtvis trädgårdsägare som tagit till sig budskapet eller som på grund av tomtens storlek funnit det naturligt att dela in den i olika avdelningar. En trädgård på cirka 10 000 kvadratmeter är utan tvekan stor. En sådan beskrivs av en äldre man bosatt på landsbygden i norra Skåne. Här leder storleken, terrängen, vegetationen, byggnaderna och inte mindre än fyra dammar till att separata delar uppstår såsom "Rhododendrondalen, Trädgårdslandet/Blomsterlandet och Plommon- och Äppelträdgården [...]. Fortsätter vi på baksidan av logen och passerar fårhagen så har vi ytterligare en trädgård i anslutning till Kräftdammen" (LUF M 26203). Det begrepp som används för dessa delar är alltså inte rum utan trädgårdar. Tomten är så stor och så tydligt uppdelad, trots att den enligt ägaren är gränslös, att den upplevs och beskrivs som flera trädgårdar. Kanske är begreppet park mer relevant för denna multianläggning.

Att även trädgårdar i norr kan vara rumsligt indelade och avgränsade framgår av den beskrivning en kvinna i Dalarna ger av en trädgård på 5 000 kvadratmeter i växtzon 7, som är en av de kärvaste odlingszonerna i Sverige. För rumsavgränsningarna står bland annat en serie häckar som var bland det första som planterades på tomten. När de lär i de förhärskande vindriktningarna förbättrar de odlingsläget en eller annan växtzon:

Vi har trädgården uppdelad i flera rum: "Sydpolen" som är en plats för avkoppling och därför väldigt "stram" i sin utformning, "Stenlandskapet" med stenparti, japansk del, mm, "Gyllene triangeln" med en del zontrotsare, "Övre dammen" med slobod för grillning och avkoppling, samt damm med därtill hörande växter, "Fuktområdet" med voljär och många olika fåglar, växter som trivs med fukt, "Herbarium" med kiwi, rosor, örter. (DAG F 1332)

Här handlar det om en mycket trädgårdsintresserad och växtkunnig trädgårdsägare som läser trädgårdsböcker, trädgårdstidningar och tar till sig av trädgårdsinformationen på internet och som byggt upp en visningsträdgård. Därför är inte rumsindelningen och bruket av begreppet rum förvånande. Att rummen dessutom fått olika namn stärker deras identitet som delar med en speciell kvalitet i trädgården som helhet. Ett annat sätt att dela in trädgården som tydligt anger graden av inneslutenhet kontra exponering förklaras

av en man med trädgård i en mindre tätort. Han talar om det "offentliga rummet" på husets framsida, som är exponerat för förbipasserande. Bakom huset finns "det privata rummet" som är nästan helt insynsskyddat och så altanen som omnämns som "det mest privata rummet" (DAG F 1333).

I villa- och radhusområden med mindre tomter är inte en inre rumsindelning som åstadkommit med hjälp av staket, plank, murar, häckar eller friväxande vegetation så vanlig. Men disponerar man som Kristina och Örjan en lite större tomt finns möjligheten. På frågan om de har tänkt trädgården som olika rum svarar Kristina:

Ja, det har vi ju gjort efter hand. Man vill kunna, ja, få en upplevelse där man inte ser allt. Och sen då ha lite vackra blickfång. [...] Just den här gången som slingrar sig och som försvinner ner [...] för att du inte ska ha ett fritt synfält hela vägen ner. Det blir någon liten överraskning när man kommer fram. (Kristina)

Här uttrycks en stark medvetenhet om vad rumslighet kan betyda för trädgårdsupplevelsen liksom betydelsen av hur förflyttningen sker mellan olika rum. Trots att det rumsliga spelar så stor roll i denna trädgård använder ägarna inte spontant detta begrepp, utan det är intervjuaren som för in det i samtalet. Däremot använder Kristina begrepp som "tak, struktur, form". En liknande medvetenhet, men här med ett tydligt uttalat rumstänkande, finns i berättelsen om en trädgård som är uppbyggd kring en stomme av vintergröna växter som ger stadga, medan blommande träd, buskar, klätterväxter och örter bidrar med skönhet och variation över året:

Det finns särskilda rum i min trädgård, vi har "sagogången", här står jag och fotar mina textilier som jag skapar. Men också planterar i kruka när det behövs. Vi har "pausrummet" där det finns en badenbaden. Vi har "glädjekällan" där jag gärna sitter och dricker eftermiddagskaffe. Och vi har matplatsen där vi äter. (DAGF 1328)

En aspekt av *placemaking* är namngivning av platser på detta sätt som befäster deras betydelse och ringar in dem. "Naming is power", menar geografen Yi-Fu Tuan och talar vidare om den kreativa kraften i att identifiera och tydliggöra ting och platser och ge dem en särskiljande karaktär genom namngivning (Tuan 1991, s. 686). Inom den privata sfär som trädgårdarna i denna bok representerar visar namngivningen av begränsade delar av en tomt att de är platser med en speciell identitet och därmed ett särskilt värde. Namnet i sig innebär dessutom att platsens betydelse ökar i relation till de namnlösa mellanrummen.

Den franske filosofen Henri Lefebvres (1974/1991) sätt att i boken *The Production of Space* tala om hur rum skapas ger ytterligare klarhet i platskapandeprocessen och betydelsen av att sätta namn på rum och platser. Hans tes är mycket kortfattat att rum är en social produkt eftersom sociala relationer kräver ett rumsligt sammanhang och är rumsliga. Lefebvre delar in människors relation till rum i tre aspekter där *det utformade rummet* genom varseblivning och upplevelse blir *det uppfattade rummet* som i sin tur kan

bli *det levda rummet* genom att det tas i besittning och förändras av sina användare. Utgångspunkten är att plats och människors agerande är starkt sammankopplade, då en förändring av den ena påverkar den andra. Det levda rummet kan jämföras med plats som enligt Lefebvre får sin identitet bland annat genom att utformade rum namnges. Till de tydligt platsstärkande namnen som presenterats ovan kan räknas: Rhododendron-dalen, Plommonträdgården, Äppelträdgården, Sydpolen, Gyllene Triangeln, Sagogången, Pausrummet och Glädjekällan. De är benämningar som anknyter till speciella och högt skattade växtkategorier, till geografiska platser och områden med speciell klang, till särskilda stämningslägen eller till viktiga funktioner, och understryker att de är platser i trädgård med stark identitet och betydelse.

Tuan (1991) betonar också det narrativa, det vill säga berättandet som platsskapande och som något som stärker känslan för en plats, det som av platsteoretiker ofta benämns *sense of place*. Våra meddelares och informanternas berättelser har lyft fram trädgårdarna och det som sker i dem ur den allmänna vardagsväven av platser och händelser, och manifesterat och förstärkt deras roll som betydelsebärande platser för dem som äger och förvaltar dem.

Den meddelare som har namngett rummen Sagogången, Glädjekällan och Pausrummet berättar också om hur rum lades till rum och oas till oas i uppbyggandet av trädgården. Först de stora tagen och sedan de mindre. När hon nu blickar ut över trädgården kan hon konstatera: "Allt står i fin samklang till vartannat" (DAG F 1328). Den rumsskapande ansats som präglar denna berättelse om en trädgårds framväxt är långt ifrån självklar. Den uttrycks sällan så här tydligt i de trädgårdsberättelser vi för övrigt har tagit del av, men den kan anas i en reflektion som Evy gör. Hon har tillsammans med sin man medvetet format merparten av tomten som ett enda rum. Med en begränsad tomtyta, en stor och ombonad uteplats och de avdelningar som uppstår på olika sidor av huset, har en ytterligare rumsindelning inte upplevts som motiverad. "Men", säger Evy, "idag kanske om jag hade anlagt en ny trädgård, så tror jag, eftersom man har sett så mycket under årens lopp, att jag skulle anlagt mera rum, avgränsade rum." Under sommaren bidrar häcken runt trädgården till en känsla av omslutenhet. Hon fortsätter: "Det är klart att det är alltid trevligt med sådana där små rum och gångar och så."

Bak och fram

Ett vanligt sätt att dela in trädgården är att tala om en baksida respektive en framsida i relation till hus och gata. Michael Pollan beskriver den nordamerikanska traditionen att tydligt skilja på trädgårdens halvoffentliga framsida, där välklippt gräsmatta utan häckar eller staket är normen, och en mer privat och omsluten baksida (Pollan 2000). En liknande utgångspunkt tar de australiensiska forskarna Lesley Head och Pat Muir i sin bok *Backyard* (2007), som skildrar hur den mer privata baksidan används och utformas i australiensiska trädgårdar.

Det är inte alltid uppenbart vad som är framsida respektive baksida i en trädgård.

I Sverige är skillnaden mellan framsida och baksida sällan lika distinkt som i USA eller Australien (Saltzman & Sjöholm 2016), men likafullt talar många om sina trädgårdar i dessa termer. I frågelistsvaren, liksom i de trädgårdar som vi besökt, är detta sätt att dela in och särskilja långt vanligare än alla andra geografiskt särskiljande och rumsliga beteckningar. Självklarheten i benämningsmodellen tydliggörs exempelvis av denna beskrivning av relationen mellan hus och tomt: "Eftersom huset ligger ungefär mitt i trädgården så blir det naturligtvis så att framför huset blir framsidan av trädgården och bakom huset blir baksidan av trädgården" (DAG F 1318). Fram, eller framsidan, är annars i regel den lite mindre och öppnare entrédelen, medan bak, eller baksidan, oftast är det större rummet som kan ses som den egentliga trädgården. Benämningarna hänger ofta samman med husets relation till gatumark, det vill säga till hur besökande träder in på tomten från den offentligt förvaltade marken.

Den representativa entrédelen upplevs ibland som lite opersonlig och lockar inte till vistelse på samma sätt som baksidan. Sanna, som bor i ett kedjehus, ställer de två sidorna mot varandra när hon beskriver bästa platsen att njuta av kvällssolen som dröjer sig kvar längst vid husets framsida. Men "det är så tråkigt där på framsidan [...] bara

bilar och hus". Istället är det baksidan som har blivit bästa kvällsplatsen trots solbristen.

Barbro, som bor i en radhuslägenhet med fram- och baksida helt separerade av huset, uttrycker baksidans fördelar ännu tydligare. Hon är bara på framsidan när hon är på väg ut eller in eller när hon trädgårdsarbetar. Hon säger att hon inte trivs på framsidan: "Kanske nåt med feng shui." Eller så är det kanske för att det enligt Barbro brukar vara "vattensjukt" där och svårt att plantera. Helst talar hon om baksidan som trädgården och som "en plats" med många kvaliteter, medan framsidan "bara är en sida". I hennes sätt att benämna trädgårdens två delar får begreppet "sida" en negativ klang som beteckning på i det närmaste en icke-plats. Denna tankeväckande distinktion har vi inte sett i andra trädgårdsberättelser.

Andra har en neutralare hållning till vilken sida som har mest kvaliteter och vilken sida som egentligen är framsida respektive baksida. Johans svar är en aning ambivalent: "Detta är väl framsida på det sättet att det är entrén och så, sen har vi baksidan [ditåt]." Här är det som i de flesta fall entréns placering som avgör beteckningen, men det ligger enligt informanten ingen värdering i detta. "Det är nog inte att det ena är bättre än det andra" (Johan).

Med en likartad inställning jämför Malin den trädgård hon delar med man och barn med uppväxtens trädgård, där uppdelningen i en smal och mindre använd framsida och en större baksida som lockade till vistelse var mer påtaglig: "Men man använde ju inte framsidan på det sättet heller, alltså det gör vi mer här, här använder vi vår framsida" (Malin). Att framsida och baksida har olika betydelser och värden framgår också tydligt av intervjun med Ebba. Men för henne och familjen är det baksidan, eller "bak" som hon kallar det, som gäller i de flesta sammanhang:

Vi är väldigt mycket bak! Man öppnar altandörren och så är det bak. [...] Sedan har jag kompisar som bor längre bort på gatan och de är nästan alltid fram. Så det är ju väldigt olika men vi är alltid bak och grejar. Jag tycker det är mysigt. Jag tycker om det. Så att, mycket bak i trädgården och fram vid gatan. (Ebba)

En meddelare vänder helt på steken och kallar den del som ligger bakom huset och som de flesta brukar kalla baksida för framsida och tvärtom. Trädgården vänds på något sätt bakochfram begreppsmässigt. Detta omvända ordbruk kan tolkas mot bakgrund av att "fram" och "framsida" generellt är mer positivt laddade begrepp än "bak" och "baksida", som ibland står för det frånvända och negativa i livet. Den del som uppskattas och används mest förlänas i detta fall det positivt laddade begreppet: "Vår tomt har 'baksida' åt gatan och 'framsidan' åt trädgården, som jag ser det. Åt det hållet (söder) öppnar sig trädgården" (LUF M 26192). Tomten vänder helt enkelt baken mot det kollektiva gaturummet åt norr och öppnar sig inåt mot familjens syd- och solvända trädgårdsliv.

Hos Jessica finns en framsida som uppfattas som entrésidan och en baksida som också den kan nås från gatunätet och allmänna ytor. Familjen har gjort baksidan till vardagslivets entrésida: "Vi går alltid in från baksidan, där har vi larm ... när man kör bil och

Ett uterum på baksidan har för många villaägare blivit ett sätt att förlänga trädgårdssäsongen.

kommer från tåg och allting sånt ... Ja, det är så, man får välja finingången eller fulingången.” Det finns också många andra sätt att tala om trädgårdens olika sidor. Nina använder beteckningar som liknar ”finingången” och ”fulingången” hos Jessica. Framför huset mot gatan är det tänkt att den representativa delen ska finnas, medan livet levs på baksidan mot naturmarken och parken: ”Det är finsidan. Det syns inte nu. Men det är paradsidan. Det här är trivselsidan. [...] Här är det lite mer avslappnat, lite mer vildvuxet, galet.”

En trädgårdsägare kallar de sidor som inte är fram och bak för ”gavelsidor”. Därmed blir huset mer än i andra sid- och rumsindelningsmodeller utgångspunkten för indelningen (LUF M 26177). Precis tvärtom kan det vara om tomten i någon riktning vänder sig mot en attraktivitet utanför denna, såsom strand och vatten. Då kan benämningen ”sjösidan” ges åt den del som har vattenutsikt (LUF M 26219). I villakvarteren ligger dock de flesta husen och trädgårdarna inbäddade utan storslagna utsikter, vilket innebär att utsiktsbeteckningar inte är så vanliga. Ett lägesmässigt undantag utgör en tomt som har havsutsikt åt ett håll. Trots detta använder inte kvinnan som bor där, och som uppmärksammar oss på utsikten, något utsiktskopplat namn på denna sida.

Slutligen ett exempel på en trädgård som enligt ägaren i det närmaste saknar sidrelationer, men där åtminstone framsidan efter hand definieras med en benämning som närmast kan översättas som ”förträdgård”:

Tomten gränsar mot två gator, en granne och en obebyggd [stans mark] tomt. Därefter kommer skogen. Varken framsida eller baksida finns. Det är klart mot den ena gatan som också leder till entrén är väl mest framsida. Här har jag vad danskarna kallar för en *førhave* [*sic*], en bit trädgård med blommor och små tegelgångar. (LUF M 26183)

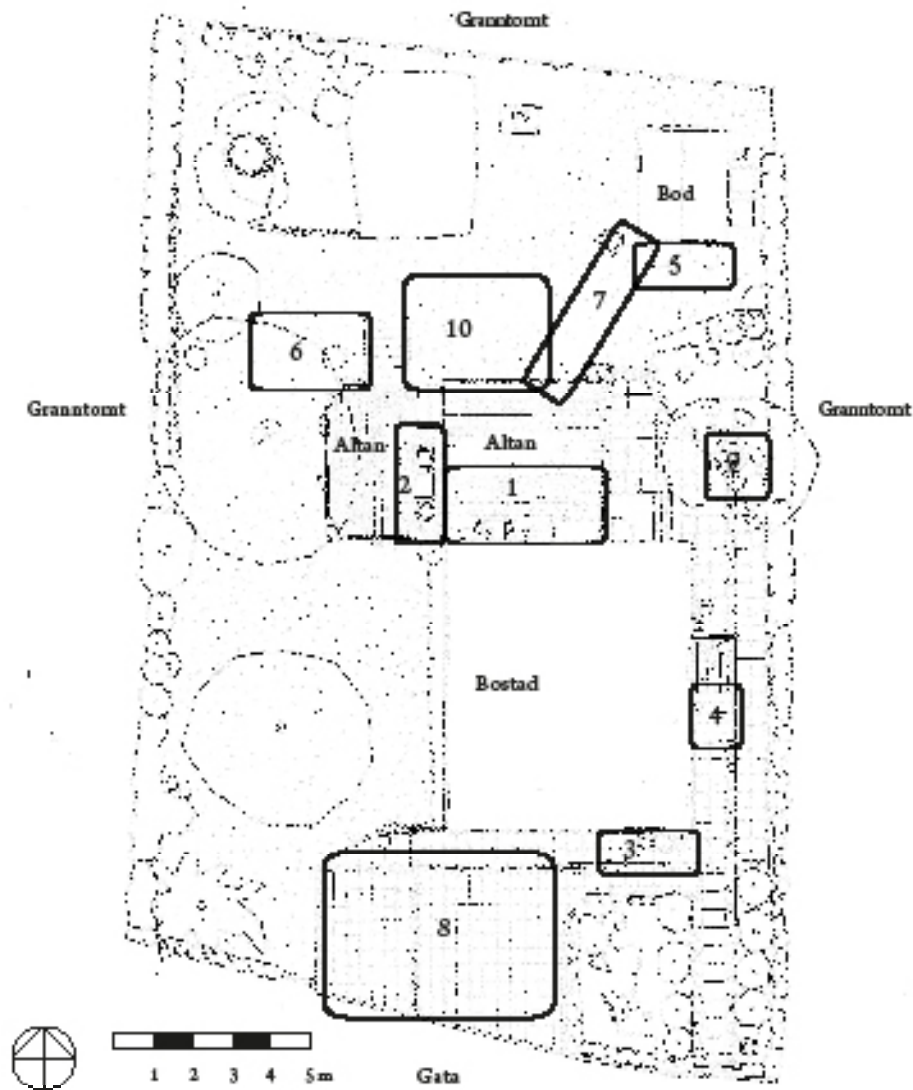
Med gata åt två håll är benämningarna baksida och framsida inte så självklara även om meddelaren helt logiskt kommer fram till att den sida där entrén finns är ”mest framsida”. Fast helst kallar hon denna sida för ”førhave” efter dansk referens (*forhave*), ett begrepp som poängterar trädgårdsfunktionen på ett annat sätt än tomtindelningen bak och fram, genom att ordet trädgård (have) ingår i benämningen.

Funktionerna gör rummen

Hos elva av de intervjuade har vi genomfört en fördjupad studie av trädgårdarnas rum och funktioner genom att mäta upp och rita detaljerade planer av trädgårdarna. För att få ett tydligare grepp om innehavarnas syn på och användning av sina trädgårdar bad vi dem därefter fundera på en rad rumsligt inriktade frågor om deras trädgårdar. De ombads också att förtydliga och platsbestämma svaren genom att göra markeringar på en renritad plan över trädgården. Marianne var en av dem som gjorde detta och med stor noggrannhet noterade en lång rad olika användningsområden för olika delar av tomten. Kring de handlingar och bruk hon berättar om har uppstått rumsligheter av mer eller mindre tillfällig art. Kopplingen mellan olika funktioner, användningssätt, rumsliga kvaliteter och tider på året och dygnet är väl utprovade och nästan konnässörsmässigt förfinade, särskilt vad gäller platser för avkoppling och måltider. Här följer ett utdrag ur den text Marianne skrev som kommentar till planen med inringade funktionsplatser på nästa sida.

Jag kopplar mest av i samband med måltider. Sitter då på olika platser, oftast på altanen (1). När jag vill ha skugga – nedre delen av altanen (2) där äppelträdet skuggar lite, oftast lunchtid. Morgon/fm-kaffet ibland på framsidan av huset (3) eller på trappan (4), oftast vår/höst. Middagen (kvällstid) äter jag utanför altandörren (1), full kvällssol. När jag vill sola sitter jag vid friggebodens sydvägg (5). Om jag är trött eller känner mig lite dålig ligger jag på en solsäng med en filt över mig på gräsmattan nedanför altantrappan (6). Får skugga av syrenen, äppelträdet och den upphöjda rabatten ... Hänger tvätt! Mellan altanen och friggeboden (7). Framsida hus (8), dammsuger och ibland tvättar bilen (plattläggning). Fågelmatning i stora syrenen (9) (liten skala). Grannarna sköter den delen. Grillar ibland nedanför altanen (10), men för långt från köket. (Mariannes skriftliga svar)

Även om tomten inte är så tydligt avdelad i olika rum med hjälp av häckar, buskage, murar och liknande kan tydliga funktioner bidra till ett slags rumsindelning. Aktiviteterna

Mariannes användning av sin tomt för vila och måltider (1–6) och andra aktiviteter (7–10). Funktionerna är i huvudsak koncentrerade till trädgårdens baksida, där de i kombination med huskroppen, häckar och annan vegetation skapar betydelseladdade rum och platser.

förutsätter ofta en organisation och olika arrangemang som bidrar till att olika delar av trädgården får olika karaktär, vilket leder till något slags rumsindelning. Denna stärks ytterligare om markunderlaget skiftar, som från en uteplats med grus-, sten- eller träunderlag till en gräsmatta för lek och spel eller från ett odlingsland eller en gräsmatta till en uppställningsplats för fordon av olika slag. I Mariannes trädgård bidrar också frukt-

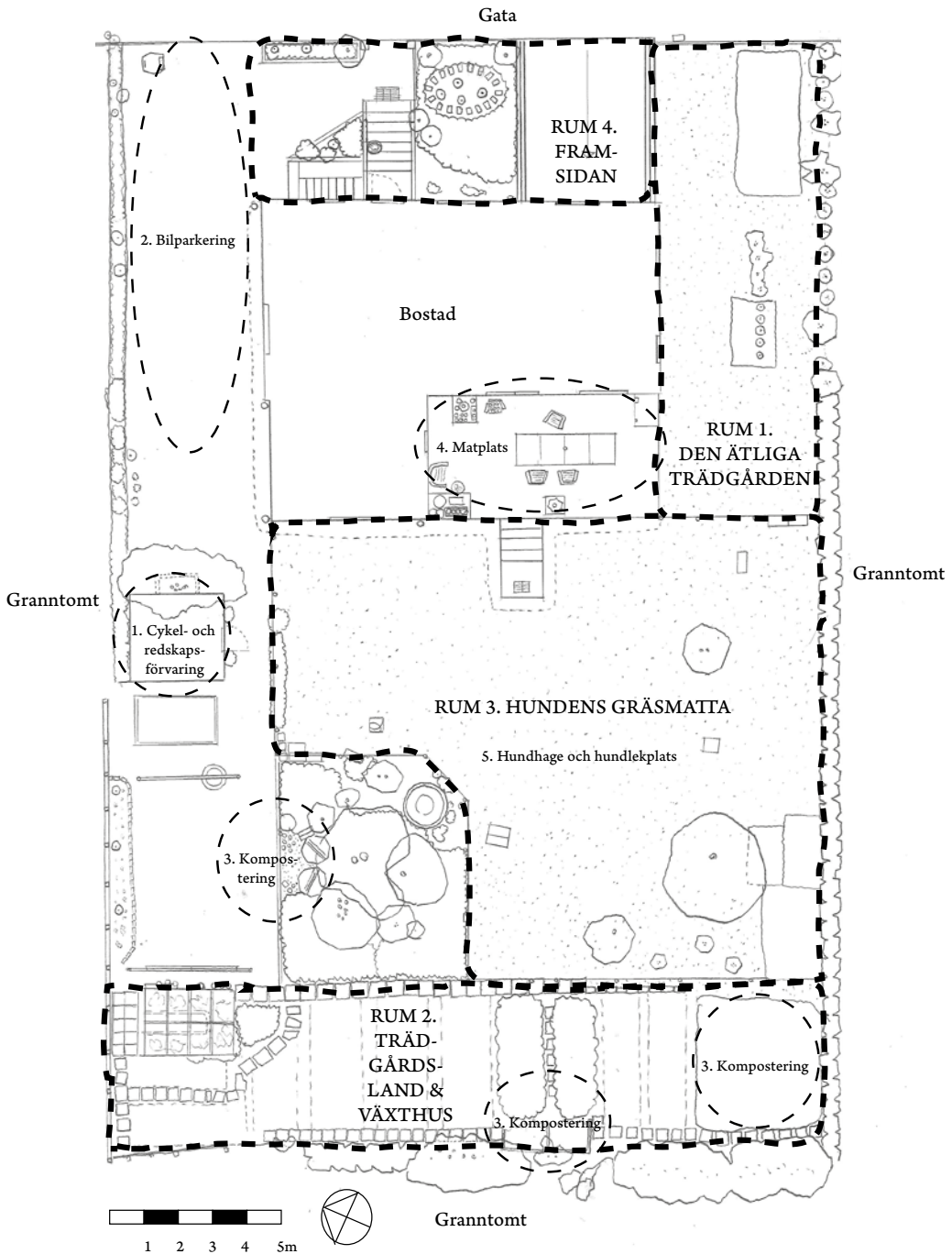
träden med sina krontak till en ombonad känsla. Funktionerna kan alltså göra rummen även om fysiska gränser, markmaterial, väggar, tak och andra arrangemang hjälper till att förtydliga dem. Ett par funktioner som Marianne inte berör i sitt svar är sophantering och biluppställning, trots att de som på de flesta andra tomter har sina särskilda platser.

”Precis som i huset kan vi dela in trädgården i rum för olika funktioner”, skriver Palmgren och Kvant. ”Köksträdgården kan ha sitt rum, liksom köket i huset. Komposten kan döljas bakom en vägg av bambu och syren eller vad som passar och man tycker om. Ett rum för rekreation! Det tror jag att de flesta av oss behöver” (Kvant & Palmgren 1999, s. 31f). Så skissar Palmgren vidare på trädgårdsplanen där rumsligheten inte är ett självändamål utan växer fram som ett resultat av olika behov och funktioner i en trädgårdsinnehavares liv.

På motsvarande sätt har vi sett hur platser och rum i olika trädgårdar har tagit form och namngetts utifrån en önskad funktion. Anneli är mycket intresserad av nyttoväxtodling och delar sin uppvuxna och odlingspräglade trädgård med man, två barn och en hund. Hon har i figuren härintill ringat in trädgårdens huvuddelar på en plan över trädgården. Dessa är: ”Rum 1 – Den (kommande) ätliga trädgården, Rum 2 – Trädgårdsland & växthus, Rum 3 – Hundens gräsmatta och Rum 4 – Framsidan.” Två av rummen (1 och 2) är produktionsinriktade. Man kan ana Annelis starka odlingsintresse i att de ligger först i numreringen. ”Rum 1” ska bli en bärträdgårdsdel och har nyligen planterats med de första buskarna. Det tredje rummet är tomtens gräsmatta som hägnats in med ett lågt och delvis tillfälligt staket mot rum 1 och 2, eftersom det fungerar som rastgård för familjens hund. Det fjärde rummet avgränsas tydligt av huset och staketet mot gatan. Övergången mellan rum 1 och 3 hade inte varit så distinkt om inte hundstängslet hade annonserat var det ena går över i det andra. Här är det mera drömmarna om vad ”den ätliga trädgården” förväntas bli än en fysisk realitet som bygger rummet. Kanske är det också så att frågans formulering med ”rum” som centralt begrepp medverkar till att funktionsområde och plats blir rum i beskrivningen. För i en intervju säger hon så här om drömbilden av trädgården: ”Jag skulle gärna göra om hela trädgården, till en jättefin trädgård med massa gångar, rum och grejer” men tillägger i nästa andetag att ”nu har vi ju skaffat hunden så nu har jag insett att det kommer ju aldrig att bli”.

En del ytor i Annelis trädgård betecknas inte som rum utan representerar mer svårdefinierade platser, planteringar och stråk. Trots detta rymmer de några viktiga funktioner såsom kompostering och biluppställning som i bilden numreras från 1–5 tillsammans med andra särskilda funktioner. Åtminstone bilparkeringen och matplatsen skulle kunna beskrivas som två tillkommande trädgårdsrum, fast Anneli inte gjort det.

Johan och Ylva, som håller på att utveckla den häckinbäddade trädgården kring den relativt nyinköpta villan, svarar kort och gott nej på frågan om de brukar dela in sin trädgård i olika rum. Däremot används olika delar av tomten inklusive ett inglasat uterum som fikaplatz, frukostplat, fördrinksplat, grillplat, matplat, avkopplingsplat, tvättorkningsplat, cykelreparationsplat, lek- och spelplat och fågelmatningsplat. Därtill kommer en minnesplat för en avliden hund, en odlingsplat ute och en i det inglasade rum-

Plan över Annelis trädgård med inlagda rumsbeteckningar (rum 1–4) och en positionering av de fem funktioner som Anneli noterat numrerade från 1 till 5.

Plan över Pias och Anders trädgård omgiven av häckar och plank som ger en stark inramning och insynsskydd från flera håll. Mängden funktioner och särskilt de som handlar om mat och vila bryter ner det stora rummet i ett antal betydelseladdade platser som kan beskrivas som rum i rummet. Platsernas rumslighet stärks av särskiljande markmaterial, husväggar och vegetation. Tre av dessa smårum upplevs av Pia och Anders som särskilt privata och ombonade.

met, sopkärlsplats och förvaringsplats. Även om inte paret vill koppla funktionerna till olika rum är det tydligt att trädgårdens yttre ram, tillsammans med uppsatta staket, trädgårdens träd och husets olika sidor, bildar någon form av rumslighet kring funktionerna.

Pia och Anders beskriver trädgårdens olika delar mer som platser och funktioner än som olika rum. Runt den cirka 400 kvadratmeter stora tomten finns en rejäl hägnad som tillsammans med husets vinklar, en friggebod och gröna kulisser i form av träd och buskar skapar flera avdelningar med en för besökaren tydlig rumslighet. Pia använder dock begreppet rum för dessa delar med viss tvekan: "Och så just att man vill ha många platser man kan sitta på. Lite rum och sådär." De omnämns som jättemysiga och används inte minst som mat- och fikaplatser och för vila. På den direkta frågan om de delar in trädgården i olika rum och med trädgårdsplanen med markeringar på bordet, svarar Pia: "Det har vi gjort, vi har ju de rummen här som vi har ritat in innan." Det som ritats in på planen är ofta vad man gör i olika delar av trädgården, det vill säga viktiga funktioner som i flera fall också markerar tydliga platser och därmed rum.

Namnen på dessa platser är inte så inarbetade men Pia och Anders är överens om att Frukosthörnan är en bra beteckning på det ombonade hörnet i nordväst och Boden på trädäcket framför friggeboden. En av sönerna föreslår att det nybyggda trädäcket med hängstolar kan kallas Loungen, men det är inget man är överens om i familjen. Vedförvaring, vila, cykeluppställning och tvätthängning, som kombineras med hängmatta mellan två träd, är andra viktiga funktioner i trädgården. Men det är tydligt att trädgårdens viktigaste rum i första hand har formats och möblerats som mat-, fika- och viloplatser. "Vi följer solens gång från morgonkaffe till kvällsmat." Det är också på några av dessa platser familjen känner sig mest privat.

En meddelare beskriver en 1700 kvadratmeter stor tomt där det finns "buskar, fruktträd, syrener, en jätte till kastanj, ett antal rönnar och olika 'rum/sittplatser'". Här är det tydligt att skribenten likställer trädgårdens rumsligheter med dess sittplatser, trots att rumsavgränsningarna kring dessa platser inte är så starka. Det är istället funktionerna sitta, vila, koppla av och äta som skapar rummen. Vissa möblemanng flyttas runt efter väder, tidpunkt och olika behov. Temporära rum etableras och demonteras igen efter användning, liksom i Mariannes trädgård. Denna flexibilitet står i viss kontrast till hur Pia och Anders har särskilda möblemanng för varje plats, och i stark kontrast till äldre tiders bersåer. Bersån eller lövsalen som Wilke kallar en "svensk trädgårdsklassiker" var fortfarande populär under 1900-talets första årtionden (2006, s. 123) och finns kvar här och var som ett minne och en idyllmarkör. En meddelare berättar att hon har en syrenberså i sin trädgård som just ett minne från barndomen. "Men jag har aldrig använt den, tittar bara på den för att minnas" (DAG F 1328). Här har rummet förlorat sin funktion och är inte längre, med Lefebvres begrepp, *ett levt rum* (1974/1991). Det har därmed fått en annan eller ny betydelse. Aktiverade funktioner är således mycket viktiga för rums- och platsskapandet. Vi kan konstatera att de praktiserade funktionerna i viss mån gör rummen.

Ute blir inne

Sven och Margareta håller sin trädgård i mycket vårdat skick. Kanhända hör de till dem som i någon mån gjort ute till inne? De skämtar om att de istället för att ta av skorna när de går in gör tvärtom. Det är trädgården som de bemödar sig mest om att hålla välstädad och i perfekt skick, säger de. Så i det avseendet har ute och inne bytt plats.

Den starka kopplingen mellan utomhus och inomhus började på allvar betonas under 1940- och 50-talen då funktionalismens ideal regerade. Åsa Wilke beskriver hur trädgårdens delar och funktioner i görligaste mån skulle ansluta till villans dito med en matplats som låg i anslutning till kök och vardagsrum, torkvindan nära tvättstugan och biluppställningsplatsen vid garaget (2006, s. 149). Dessa tankar delades till fullo av landskapsarkitekten Gunnar Martinsson, som skrev boken *Mitt hem och min trädgård* tillsammans med skribenten Lena Larsson (1963). Sambandet inne–ute blir mycket tydligt när de i en av bokens mönsterträdgårdar formar ett antal rum som han kallar "Vardagsrummet, Barnens rum, Föräldrarnas rum eller Finrummet och Torkrummet" (Larsson & Martinsson 1963, s. 245ff).

Redan för drygt 50 år sedan fanns alltså embryot till de senaste årens trend att försöka sudda ut skillnaderna mellan ute och inne. Köket finns dock inte med i Martinssons trädgårdsplan. Vid denna tid sköttes ännu all matlagning inomhus, men det skulle inte dröja länge innan utomhusgrillarna gjorde sitt intåg i villaträdgårdarna. Wilke beskriver perioden kring 1970 som en tid då vardagslivet ute och inne på allvar började flyta samman, bland annat tack vare att enplanshus med låg grund blev vanliga, men också som en tid då de nya utomhusgrillarna hade "nått en folkstorms utbredning" (2006, s. 200). Längre fick grillen ensam stå för köks- och matlagningens liv utomhus, men under 2000-talet har marknaden översvämmats av köksutrustning för utomhusbruk. I boken *Ute blir inne*. Volym 2 skriver författarna:

Ett fungerande kök med effektiv design är A och O när du skall laga mat. Samma princip gäller oavsett om det är utomhus eller inomhus. Genom att planera och placera arbetsytorna i ett naturligt flöde förenklar du såväl förberedelserna som själva tillredningen. (Braun et al. 2014, s. 74)

Vägg i vägg med köket finns enligt den rikt illustrerade boken, baren och loungen med sittgrupp, sideboard, kuddar, gardiner, krukväxter och tavlor, och lite längre bort badrummet med pool, dusch och spa-avdelning för användning året runt. "Nyckeln till framgång är att flytta ut inredningstänket utomhus" (Braun et al. 2014, omslagstext). Från enkla, portabla grillar har utvecklingen gått mot fastgjutna köksavdelningar som inte står inomhusköken långt efter i utrustningsstandard. På mässor och trädgårdshemsidor såväl som i tv-program och trädgårds-, livsstils- och mattidningar lyfts köksavdelningen fram som en omistlig enhet i trädgården. Leende matlagare och nöjda gäster understryker värdet.

Riktigt så långt som i böckerna om *Ute blir inne* går ingen av våra informanter i iver

Ett alldeles eget insynsskyddat utomhus att använda i ur och skur.

att utjämna skillnaderna mellan utom- och inomhus. För Pia och Anders, som har ett närmast passionerat förhållande till sin trädgård, handlar sättet att inreda och ge trädgården funktioner som vi brukar förknippa med inomhus i första hand om att kunna vara utomhus så mycket som möjligt från tidig vår till sen höst. ”Sitta ute är viktigt, ja, sitta och ligga och sova och stå”, säger Pia. Ännu längre går dock Barbro som när hon visar den ombonade sittplatsen vid radhusväggen berättar att ”det händer att jag sover här sommartid”.

I Pias och Anders trädgård inleds utevilandet tidigt på säsongen och tänjs ut mot senhöst. Under ett av besöken uppmärksammade vi några renskinn på en bänk. Generösa trädäck används för måltider och avkoppling, och familjen har planer på att inreda det nyaste däckets med köksutrustning och tak över sittplatsen. Men det är inte bara sovrum-, matrum- och köksfunktionerna som har flyttat eller planeras flytta ut. Även en utedusch finns, och på listan över drömpjekt ingår en badtunna eller badkar för badmys under stjärnorna.

Sanna och Patrik har små barn och har byggt in sin lilla trädgård vid radhuset med ett högt plank och lagt trädäck över hela trädgården. Nu är den helt insynsskyddad och inbjuder därmed till att förlägga en del av hemmets traditionella inomhusaktiviteter utomhus:

Spår i snön vittnar om att det här växthuset finns i en trädgård som används året om.

Jag vill ha en utedusch, som man bara kan ställa sig under och dra i ett snöre, liksom. Här blir så himla varmt ibland på sommaren [säger Patrik, och Sanna funderar vidare och tillägger:] Patrik har länge velat ha ett utekök. Och vi har ritat flera gånger på hur det skulle se ut och så. [Patrik hakar på:] Så man har rinnande vatten och man kan, ja, alltså bara man står vid grillen och så ska man ställa sakerna någonstans och lite förvaring och sånt där. (Sanna och Patrik)

Att lägga trägolv över hela trädgårdsytan kan onekligen tolkas som ett sätt att göra ute till inne. Byggandet, som gjorts av Patrik, och underhållet kräver ett helt annat kunnande än vad traditionellt trädgårdsarbete gör. Man behöver med en sådan trädgård inte vara traditionellt trädgårdskunnig. Sanna bekräftar detta genom att säga: "Jag har inte gröna fingrar, tyvärr."

I en annan trädgård är det inte minst den avancerade ljussättningen och den taktäckta uteplatsens ljud- och bildanläggning som gjort ute till så gott som inne. På frågan om de sitter mycket i uterummet blir Bengts svar ett obetingat ja, och Ingela lägger till att de också tittar på tv här via en projektor i taket. Det kan handla om musikprogram men framförallt sport. "Ja, fotbolls-VM, det var damernas nu sist", säger Bengt. Ingela berättar

att folk kommer in då, ibland så många att de knappt får plats själva. Och så är uterummet bästa matplatsen, från frukost med tidningen tills dagen rundas av med lite kvällssnacks:

Så mycket som vi är i trädgården, bara vi kan vara ute och man inte förfrys sig, vi är ute även om det är kallt, kan man säga, så är vi ute. Och denna sommar, ja vid elva på kvällarna eller vad det varit, oavsett dag. Man går inte in, det finns alltid något att pyssla med, och bara sitta och prata eller sitta och skapa eller ... (Ingela)

De är ett par som till stora delar lever hemmalivet utomhus – åtminstone sommartid. Trädgården fungerar som deras vardagsrum, hobbyrum, matrum och kök, och det är lättare för andra att slinka in i trädgården än i huset och dela gemenskapen, exempelvis när det är match på tv som de också har tillgång till utomhus. Här bekräftas bilden att ute i viss mån blivit inne.

Villaträdgården som plats och rum

Trädgårdsinnehavare lever i och med sina trädgårdar; de innesluter, formar, omformar och tuktar för att få trädgårdarna till platser i samklang med sig själva. Kropp och rörelse skapar meningsbärande platser med särskilda funktioner inom trädgårdsrummets ramar. Därigenom stärker funktionerna trädgårdens rumslighet, då ett i arkitektonisk mening ganska otydligt rum förtydligas och blir *det levda rummet*, såsom Lefebvre benämner det, via mänsklig aktivitet och handling (1974/1991).

Men vi har också mött trädgårdsinnehavare som till följd av bristande ork, ekonomi, intresse eller på grund av styrande ideal lever med tomter som enligt den klassiska och snäva definitionen inte är så tydliga som trädgårdar betraktat (Lundqvist 1997/2000). Samma tveksamhet i benämningen kan uppstå i relation till budskapet i modern trädgårdslitteratur, till exempel Kvant & Palmgren (1999), med dess uppfattningar om formgivning och inneslutning. Det är, menar landskapsarkitekten och designteoretikern Eva Gustavsson, inte resultatet i form av den färdiga trädgården utan de handlingar och det görande som sker respektive inte sker med och i trädgården under dess skapelseakt och förvaltning, som i första hand är intressant. Platsskapandet snarare än produkten plats bör lyftas fram när vi definierar trädgård, påpekar Gustavsson (2001, s. 31). I den mening, och med platsskapandet som centralt för trädgårdsidentiteten, är all tomtmark som lyfts fram i detta kapitel meningsbärande platser och trädgårdar.

Landskapsarkitekten Anders Folkesson gräver djupt i tomtens och närområdets geologiska och topografiska egenskaper, liksom i dess kulturhistoria, för att försöka fånga platsens ande och mening och reflektera över vad som gör och har gjort en plats till det den är (Folkesson 2002, s. 37). Därigenom hoppas han förstå en tomts egenart som ett led i att forma en trädgård som utgår från och växer fram i samklang med platsens karaktär och historia. Han utgår från den norske arkitekten och fenomenologen Christian

Norberg-Schultz begrepp *genius loci* för att försöka förstå den platsskapande processen genom att avtäcka underliggande meningar i en given miljö (Norberg-Schulz 1976/2003, s. 105).

Att försöka förstå egenskaperna hos den plats människor format eller tagit över genom att se platsen som ett *genius loci* i Norberg-Schulz (1980) anda är möjligen ett akademiskt intresse. Men man kan uppfatta en lyhördhet för platsens historia och karaktär i till exempel Annelis, Mariannes och Ninas och Toms sätt att gå varligt och respektfullt fram med de trädgårdar de tagit över. Träden får stå kvar och de egna idéerna fogas in i en existerande karaktär snarare än att de överlagrar och döljer den. Ett helt annat sätt att hantera den trädgård de tog över har vi mött hos paren Sanna och Patrik och Ingela och Bengt. De har suddat ut det mesta av det som fanns och levt ut de egna önskingarna och idealen utan att hämmas av det existerande. De står för en *placemaking* som ligger långt från Norberg-Schulz platsinnekännande modell, men kan hämta stöd exempelvis i den katalanske filosofen Ignasi de Solà-Morales uppfattning att plats och platsskapande är en "händelse" snarare än något kontinuerligt. Solà-Morales vänder sig starkt mot Norberg-Schulz plats- och platsskapande syn och skriver: "Platsen är inte en grund, [...] inte heller är den styrkan hos topografin eller det arkeologiska minnet. Platsen är snarare en provisorisk grundläggning, en ritual av tid i tiden" (Solà-Morales 1992, s. 193). Med ett sådant synsätt kan man se Sannas och Patriks trädäcksbygge som ett lock lagt över historien, en "provisorisk grundläggning" konstruerad i samklang med en tidstypisk trend.

Oavsett om man köper ett nytt hus med trädgård eller ett äldre där trädgården redan har tagit form tycks det finnas ett starkt behov av att göra trädgården till sin. Utifrån ett samhällsbyggnadsperspektiv påpekar geografen Edward Relph (1993/2002) det personliga i platsskapandet och därmed behovet av att involvera dem som ska bo och arbeta i ett område i utformningen eftersom "platser måste skapas från insidan och ut" (vår översättning). Platser, menar Relph vidare, innefattar och hårbärgerar människorna och deras liv och är i viss mån representanter för dem själva, i och med att de växer, förändras och sjunker tillbaka i symbios med de individer och grupper som sköter eller inte sköter dem (Relph 1993/2002, s. 103f). Den nära relationen mellan människa, handling och plats betyder att de enskilda tomterna i ett villaområde som etableras inte kan och bör utformas mer än som ett utrymme (som *space*) för de enskilda villaägarna. Resten, nämligen att göra *space* till en betydelseladdad *place*, bör ske i nära relation med dem som ska bo i villan eller av de boende själva eftersom utomstående, så som Relph ser det, inte kan förstå och känna de boendes *sense of place*. Det är med andra ord omöjligt att skapa kompletta platser för andra människors boende och liv (Relph 1993/2002, s. 103). Om resonemanget förs vidare betyder det att övertaganden av andras uppvuxna trädgårdar naturligt inbegriper en omtolkning och i många fall en bearbetning av den förre ägarens *place* till den nyas personliga eller familjerelaterade *place*.

De trädgårdsinnehavare som särskilt har lyfts fram i detta kapitel kännetecknas av att de lägger mycket tid i sina trädgårdar och i hög grad uttrycker sig i och genom sina

trädgårdar. En lång rad av våra informanter, inte minst Barbro, Bengt och Ingela samt Pia och Anders, har skapat alternativt förvaltar trädgårdsrum som i hög grad fungerar som vardagsrum och en funktionell utvidgning av huset. Livet de lever tycks i lika hög grad vara ett trädgårdsliv som ett liv i och med ett hus. Trädgårdarna är med andra ord personligt laddade platser, vilket de enskilda berättelserna om trädgårdarna stryker under. De är med Lefebvres (1991) terminologi *utformade rum* som i hög grad också är *levda rum* och platser, som med Göran Greiders sätt att uttrycka det ger dem som förvaltar dem en navelsträng (Berglund 2012, s. 181).

Har de då denna stora betydelse på grund av att de omges av höga och täta murar, plank eller häckar? Inte så tydligt i exempelvis Barbros eller Bengts och Ingelas fall. Deras trädgårdar är förhållandevis öppna rum med en måttlig grad av visuell privatisering genom att flertalet hägnader har en höjd på 1–1,5 meter. Trädgårdarna kan inte levas av andra men väl i viss mån upplevas och bli vad Lefebvre kallat *uppfattade rum* från omgivande tomter och gata då murar, staket, häckar och annan växtlighet lämnar utrymme för omgivningens blickar. Trots det kan de för sina invånare vara mycket betydelse-laddade platser.

Pias och Anders trädgård är så medvetet sluten att den så gott som enbart vänder sig inåt och nästan blir, som Karin Berglund uttrycker det, ”mystisk och hemlighetsfull på ett sätt som trädgårdar sällan får vara, en frodig grotta” (2012, s. 145). Den kan kategoriseras som en *Hortus conclusus*, vilket är den latinska termen för den rejält inhägnade, inåtvända och skyddade trädgården (Folkesson 2002, s. 45). Formen och måtten är inte i första hand ett resultat av trädgårdslitteraturens idealisering av en tydlig rumsstruktur, utan hänger ihop med att de som bor här vill känna sig ostörda när de lagar mat, äter, vilar, sover, solar, arbetar och duschar i trädgården. Kanske kan man säga att deras trädgård är ett uttryck för en i villasammanhanget osedvanligt stark och ombonande *placemaking*, det vill säga att det arkitektoniska rummets styrka i detta fall har en positiv och aktivitets-främjande inverkan på *det levda rummet* (Lefebvre 1974/1991).

Grannar och gränser

Villaområdet är ett gemensamt landskap där de boende behöver samsas och konfronteras, både med varandra och med växter och andra levande varelser. Där finns mer eller mindre uttalade normer och överenskommelser kring vad som är det egna och vad som är gemensamt. Vissa växter, exempelvis häckplantor, kan vårdas och uppskattas av grannar på ömse sidor om en tomtgräns, medan andra kan vara föremål för konflikter, exempelvis ogräs som sprider sig. Träd blir så småningom stora och skuggar, faller ansemliga mängder löv och kan hota att falla över grannens tak. Många kontroll- och disciplineringsmekanismer aktiveras i dessa sammanhang och framträder kanske tydligast när någon går över gränsen.

I det här kapitlet riktas blicken mot rumsliga relationer över tomtgränserna och mot upplevelser av att bo nära andra människor så som man gör i ett villaområde. Vi får ta del av olika uppfattningar om det privata i relation till det offentliga i villakvarteren. Olika sätt att se på gränser är återkommande i materialet: hur man vill och kan avgränsa sig, inte sällan med hjälp av häckar, murar, staket och andra hägnader. Det kan handla om att markera det privata i förhållande till det allmänna och det gemensamma, men också om att markera gentemot de närmsta grannarna. Vi kommer därmed också in på grannrelationer. Aspekter som ordning–oordning gör sig gällande.

Vad betyder det att så många betonar värdet av att ha något eget för relationerna till omgivningen, och hur privat är egentligen det egna? För många villaägare är trädgården en viktig del av den plats man upplever som "hemma". Det kan därför vara intressant att fundera på hur skapandet av det egna och det hemlika egentligen går till och med vilka markeringar och tecken andra förväntas läsa var hemmet börjar och slutar. I villaträdgårdarna ser vi ofta tydliga gränsmarkeringar, exempelvis grind och staket i tomtgränsen, en skärm eller ett buskage som insynsskydd vid uteplatsen. Dessa markörer betonar det inneslutande och det uteslutande, men hur skarpa är egentligen gränserna, och vad står markeringarna för, inte minst i förhållande till grannarna?

De oklara gränserna och närheten till andra gör det motiverat att ställa frågan: Vem

I villaträdgården ser man inte sällan även in i andras trädgårdar.

skapar man egentligen sin trädgård för? Är det kanske lika mycket för grannar, gäster, förbipasserande och för vännerna på Facebook som för en själv? Även om de flesta trädgårdar är privatägda upplevs de många gånger som halvvoffentliga platser i flera olika bemärkelser: marken är enskild egendom men luften, dofterna, ljuden och en del av synintrycken delas med andra. Det som i ena stunden kan upplevas som ett mycket privat rum kan i nästa stund påverkas av att grannen börjar klippa gräset, grilla eller ropa över häcken.

På de följande sidorna kommer vi att exemplifiera, problematisera och diskutera dikotomin privat–offentligt i relation till informanternas upplevelser och relationer till denna gränzon. Utifrån ett inledande avsnitt om insyn kontra utblick rör vi oss mot det offentliga med hjälp av exempel på hur olika trädgårdsinnehavare exponerar sig för och tar steg ut i det gemensamma rummet. Kapitlets huvudfokus är dock grannrelationerna, som belyses genom berättelser om hur dessa odlas respektive läggs i träda. Avslutningsvis lyfter vi fram hur grannsämjan kan prövas genom olika syn på ordning och oordning, liksom när ljud och dofter delas med omgivningen.

Insyn kontra utsikt

Redan i förra kapitlet berördes företeelser som utblick och insyn, eftersom det inåtvända i skydd av hägnader och buskage så ofta ställs mot livet utanför. Här kommer resonemangen om utblick kontra insyn, och grader av det ena och det andra som önskas eller tolereras, att relateras till föreställningar och upplevelser av privat och offentligt. Ibland

kretsar synpunkter och reflektioner kring relationen till allmän mark och förbipasserande, ibland till grannarna och deras tomter och ibland till en obestämd mix av dessa situationer.

I kapitlet *Att bli med trädgård* berättade vi om den långtans trädgård som en ung kvinna format i sitt inre, i väntan på att drömmen ska realiseras. Hon har tydliga tankar om tomtstorlek, stil och innehåll men aviserar samtidigt att en del av detta är förhandlingsbart. Det är däremot inte, menar hon, kravet på ett fritt och ostört läge, vilket utesluter ett boende i villaområde med nära grannkontakter:

En trädgård är på så sätt en fristad från andra människor. Man har sin lilla inramade gräsplätt där inga utomstående kan nå en. Jag vill gärna ha höga häckar runt min framtida trädgård för att slippa insyn från grannar och andra. Dels för min folkskygghet men dels också för att jag anser att trädgården är en privat sfär som är en del utav hemmet. På samma sätt som jag inte vill ha insyn i hemmet vill jag inte ha insyn i min trädgård. Där vill jag kunna springa naken om jag så hade velat. (LUF M 26199)

En kvinna i Stockholm reflekterar kring den egna trädgården och hur privat hon känner sig i dess olika delar. Hon funderar också på vad som passar sig att göra i en trädgård i relation till hur skyddad den är mot insyn:

Mest privat är det tycker jag där som trädgårdsbordet står, där man sitter och äter. Och där man hänger tvätt, det är det bästa med en trädgård att man kan hänga ut tvätten, den luktar så gott då och går lätt att stryka. [...] Men övrigt vad som passar i trädgården beror lite på hur pass insynsskyddat det är. Ligga på gräset och hångla går ju bara om det är häck eller plank. Jag tycker gäster får vara där de vill i trädgården. Jag vill helst ha insynsskyddad trädgård om jag kan välja. (LUF M 26180)

För dem som flyttat in i nyproducerade hus och trädgårdar gäller det att hantera det privata och offentliga på andra sätt än för dem som flyttar in i hus med uppvuxna trädgårdar där man mer aktivt väljer vad som ska tas ner, bort eller behållas. Solveigs nya trädgård ligger lite lägre än gatan utanför, så där har det varit svårt att skapa ett rejält insynsskydd med bara växtlighet: "Då får man bygga plank eller någonting mer, men i och med att vi inte har det så kan man inte hindra någon från att titta in i trädgården."

Graden av insynsskydd kan förändras från ett år till ett annat genom att delar av en häck dör eller måste förnyas av andra skäl, men också från månad till månad genom att häckar klipps och växer till. Johan resonerar om hur hans behov av insynsskydd påverkas av att häcken mot granntomten måste förnygras. För honom är skydd mot insyn i delar av huset snarare än i trädgården viktigast:

Ja, vi vill nog ha det båda två, både grannarna och vi, alltså, här eller speciellt kanske vid vardagsrum och sovrum så att man inte tittar rakt in, så att man kan se vad man

sitter och äter och så. Så någon sådan lösning blir det kanske. Vi får se vad som händer.
(Johan)

De många häckarna är påtagliga i de båda områden vi närstuderat. I några fall finns det även murar, plank och staket av olika slag. Pia och Anders berättar om hur de till slut byggde ett plank mot sin granne: "Ja, det där [planket] var ju bara ett måste, jättetråkigt men ett måste eftersom han glodde ju rätt in, rätt in och då fanns ju inte den här boden heller, utan då var det ju rätt in här." Många vill ha insynsskyddat åtminstone i någon del av trädgården, inte minst där man sitter och vilar, läser eller äter. Marianne har uppfattningen att inte bara hennes egen trädgård är för exponerad utan också andra i området: "Jag skulle nog önskat att det hade varit lite mer insynsskyddat. Det tycker jag. För det tycker jag är synd, att många har så öppet."

Det är kanske inte alltid som trädgårdsinnehavare tänker i termer av insynsskydd förrän en direkt fråga ställs. Våra frågor får flera att reflektera över varför de till exempel ofta väljer att sola i ett visst hörn. Det kan också handla om hur olika platser i trädgården relateras till varandra, vilket synliggör olika strategier för att hantera det täta boendet. Man vill kanske synas lite lagom för att inte verka hemlighetsfull eller folkskygg, men ibland eller på vissa platser i trädgården också slippa att bli sedd. Detta kan förtydligas när nya hus byggs upp på en plats som tidigare var en gemensam och fri yta som inbjöd till att öppna sig mot:

Jag har fått nya grannar på andra sidan gatan, där tidigare var ett grönområde med ett väldigt tätt björkparti har det under vintern uppförts fem villor. Nu har jag alltså fått grannar med insyn i min trädgård, och jag har bestämt mig för att dels anlägga en häck av avenbok mot gatan, dels skapa en ridå av träd och växter framför huset för att undvika direkt insyn i min trädgård och i mitt hus. (LUF M 26190)

Att ha insynsskydd åtminstone i delar av trädgården förefaller således vara viktigt för många. Men det finns också de som reflekterar över de privata trädgårdarnas roll på ett sätt som gör att man kan undra om det framförallt är den egna trädgården som ska vara insynsskyddad, medan andra ska vara öppna för insyn: "Grannen hade en mycket fin och välskött trädgård, som jag njöt mycket av att se" (LUF M 26220). Den här meddelaren betraktar inte sin egen tomt som särskilt välskött men betonar att hon vill ha något slags markering för vad som är den egna tomten. Hon skriver också att hon ibland vill slippa att prata när folk går förbi. Det säger en del om hur det kan vara att leva så nära inpå varandra. Närheten och kontaktskapandet som många ser som en tillgång och något som bejakas kan ibland bli för mycket och något som undviks.

Det finns också exempel på när inramningen upplevs som för hög i relation till ytan, vilket kan ge en känsla av instängdhet. Malin bor med sin familj i ett radhus där avståndet till nästa radhuslänga bara är några meter. Hon förklarar att det finns regler om att man inte får ha fönster på övervåningen mot grannarnas trädgård. Den lilla tomten består av

Mellan dessa radhusträdgårdar har grannarna skapat en markerad gräns. Nivåskillnader förstärker insynsskyddet på terrasserna.

ett trädäck direkt utanför altandörren och en liten gräsmatta, och omgärdas av en hög och mycket tät häck. ”Nu är det insynsskyddat, totalt insynsskyddat”, konstaterar hon men säger samtidigt att ”vi bryr oss nog egentligen inte så mycket om själva insynen”. Däremot antyder hon att det ibland kan kännas lite instängt bakom häcken, mitt i radhuslängan i jämförelse med dem som har en hörntomt: ”Det blir lite fritt, lite mer frihet kan jag känna så, än vad det ger här, när man sitter här så är man liksom här inne.”

Olika grader av öppet och slutet, liksom skiftande mått av insyn och utsikt upplevs ha både för- och nackdelar. Upplevelsen är individuell vilket komplicerar beslut för grannar som delar häck, såsom i Malins fall. Dessutom kan upplevelsen av vad som är lagom skifta hos den enskilde mellan olika årstider, dagar och humörlägen. Ibland är gräset grönare – eller i detta sammanhang – häcken mer lagom hög på andra sidan gången, vilket kan vara en ömsesidig uppfattning. Att välja ett liv i villa för oundvikligen med sig detta slags ambivalens. Många uppskattar samtidigt de möjligheter till gemenskap och småprat som är den andra sidan av samma mynt.

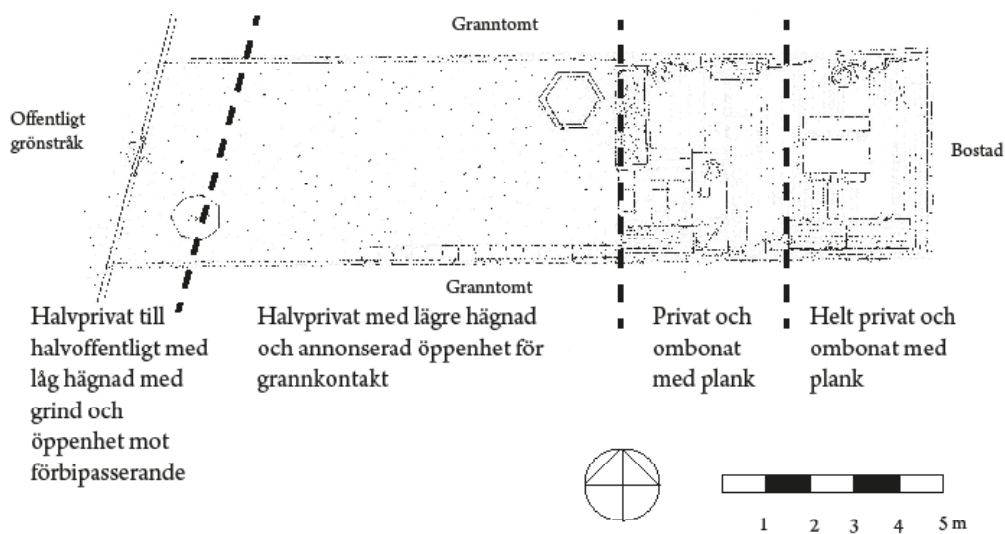
Mellan privat och offentligt

Den privata tomten är i realiteten oftast inte så privat i villakvarter där insynen från olika håll och höjder kan göra det i tanken privata till en visuellt offentligt plats: ”Trädgården är

allas. Min kloke granne säger att trädgård är något grannen ska ha. Då kan man njuta utan att behöva anstränga sig” (LUF M 26203). Andra funderar kring möjligheter att förstärka det privata. Alla kan ju inte skilja mellan ditt och mitt och var gränsen mellan privat och offentligt går: ”Skulle gärna haft en grind också, mest för att stänga ute katter och hundar. En dag låg en präktig hundlort på vår vackra vårljung” (LUF M 26179).

Livet i villaområdena levs onekligen tätt, och inte sällan flätas de olika familjernas liv och sociala nätverk in i varandra efter hand. Det handlar i viss mån om att anpassa sig. Etnologen Anette Rosengren gjorde under 1980-talet en studie i ett villaområde och i avhandlingen *Två barn och eget hus* (1991) diskuterar hon vad det betyder att bo så tätt inpå varandra. Hon visar hur de flesta arbetade aktivt för bli accepterade, omtyckta och upptagna i den sociala gemenskapen. Människor upptäcker likheter och olikheter, dras till vissa och har mindre gemensamt med andra. ”Även när grannar knappt gör mer än hälsar är anonymiteten ändå aldrig total”, skriver Rosengren (1991, s. 73). Den subtila gränsen för när man vill vara privat eller offentlig illustreras ibland mycket tydligt, som när Evy säger att hon tycker det är skönt att häcken om sommaren är lite tätare och högre än annars: ”För även om vi har goda kontakter så är det ju lite skönt att bara slippa säga hej. Ibland vill man ju inte prata, det är inte så att jag har något emot på något sätt, men man vill vara lite ifred.”

Det finns ofta en ordlös kommunikation grannar emellan. Man kan arbeta parallellt

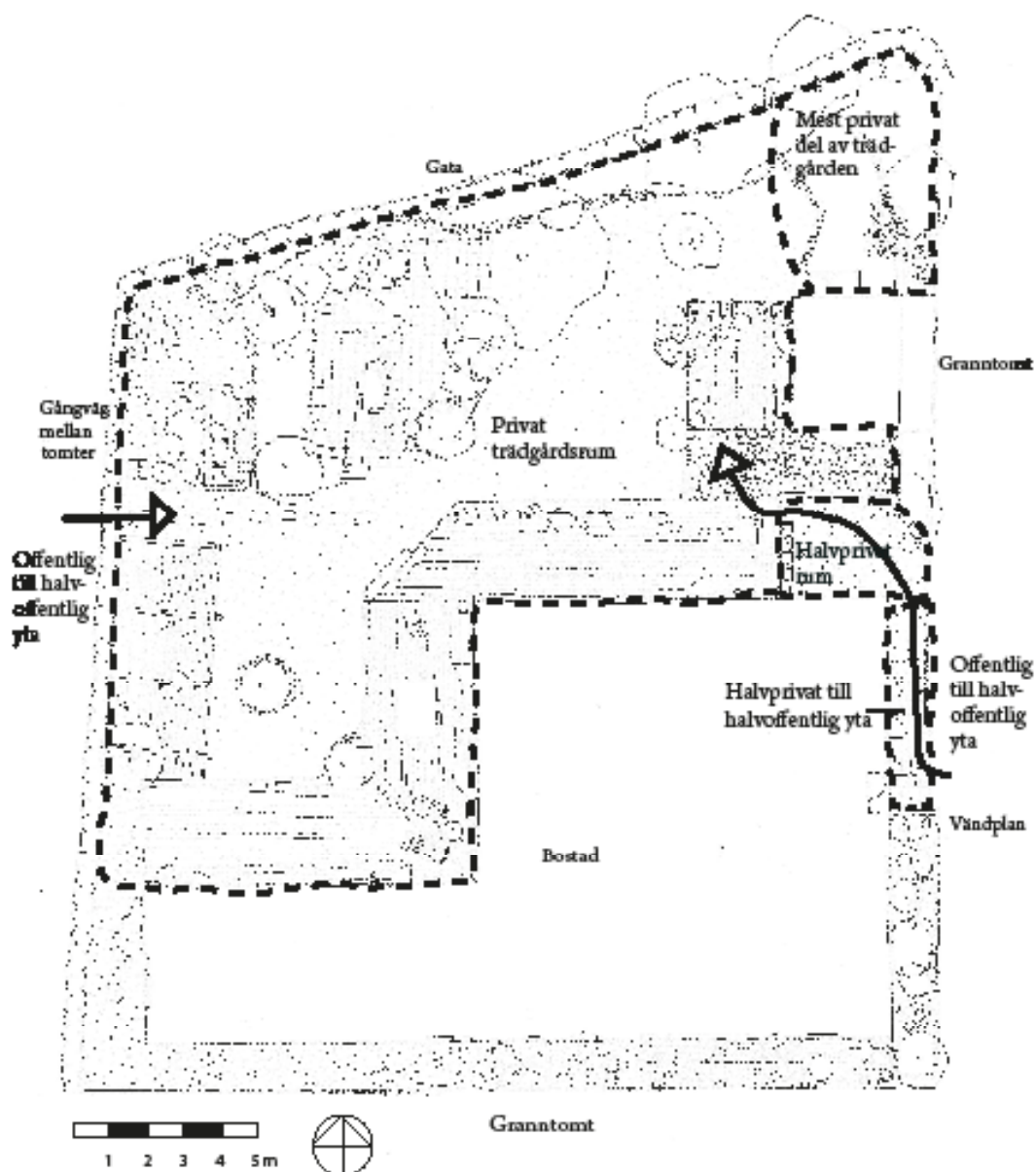
Sofias radhusträdgård med ombonad altan som rymmer matplats och odlingskärl närmast huset och längre ut gräsmattan med lägre hägnad mot granntomter och grönområdet i väster. Delarnas närhet till bostaden liksom deras funktioner och hägnadshöjder, annonserar olika grad av privat-het och öppenhet för kontakt över gränserna.

i varsin trädgård och vara medveten om att grannen är ute i sin trädgård men ändå låta varandra vara i fred. Vad är det som gör att man vet när man ska lämna varandra i fred och när det är passat att prata över häcken? Det är dock inte alltid som det finns en känslighet för när denna respekt aktiveras, vilket kan ge upphov till strategier för att hantera olika slags grannar. Man kanske väljer att sitta i en annan del av trädgården när grannen är ute, eller att arbeta med en annan rabatt eller på en annan sida av trädgården för att slippa prata. Trädgården kan gå från att vara ett privat rum till att bli betydligt mer offentligt så fort någon vidtalar en över häcken eller staketet. Känslan av privatliv är i vissa lägen just en känsla.

Sofia bor med man och små barn i radhus med en smal tomt som avslutas med ett lågt staket mot ett parkstråk och svarar så här på frågan om trädgårdens olika delar: "Ja, en privat del och en mer öppen. Terrassen känns ombonad och som sagt privat och den andra delen öppen." Hon berättar att grannarna inte tar kontakt om familjen sitter på terrassen, trots att de där kan befinna sig bara några meter ifrån varandra. Men om de rör sig till gräsmattan med lägre hägnad så är det en signal om att de är öppna för grannkontakt. Längst ner vid grinden mot det offentliga parkstråket öppnar de sig även mot förbipasserande. Det här visar på de relationella mikroperspektiv som uppstår och som kan underbyggas med hjälp av var olika funktioner placeras och hur höga hägnaderna tillåts vara. Upplevelserna av privat och offentligt kan skilja sig mycket åt inom en så liten yta som en radhusträdgård på ett hundratal kvadratmeter.

Ibland skapas mellanzoner, som blir ett slags övergång mellan det helt privata och det offentliga. Detta förtydligas i en förlängning av det resonemang som Pia och Anders för om sitt- och matplatsen som tappat sin funktion. Pia menar att platsen var mer privat tidigare och får medhåll av Anders som berättar att det har att göra med att häcken var högre där tidigare. Till känslan av att den delen var så skyddad och ombonad bidrog också att den ligger i skydd av en mindre byggnad ett stycke in på tomten. Besökare får först gå längs en gång mellan granntomten och det egna huset innan de kommer in i den egentliga trädgården. Först när de har rundat borden ser och når de denna del. Passagen från gatan kan ses som ett sådant mellanrum mellan det offentliga och det helt privata. För att markera funktionen som ankomstzon har paret lagt singel på gången så att det krasande ljudet signalerar att någon är på väg in i den mer privata delen: "Det här är jättebra med singel eftersom alla kommer in till oss detta hållet, så om man nu håller på med någonting konstigt eller sådär så hör man i alla fall att de kommer", säger Pia. Passagens drag av halvoffentlig zon förstärks av att detta är den officiella ingången till trädgården. Den kompletteras av en inofficiell och relativt privat ingång som enligt Pia egentligen bara används av välkända besökare:

Människor som känner oss, de går bara rätt in, de går ju aldrig det hållet. De går in genom trädgården [det vill säga rakt in i trädgårdsrummet via en öppning i häcken mot en gångväg] och så vet de att man är oftast i köket eller så är jag i borden eller något sådant. (Pia)

I Pias och Anders trädgård finns olika grader av offentligt/privat i anslutning till den officiella ingången till tomten i öster. Den del som i planen anges som mest privat, har varit en sittplats som senare fått andra funktioner, bland annat som plats för en utomhusdusch. Ingången i väster används bara av familjens vänner som får lov att kliva rakt in i det privata trädgårdsrummet.

Sammanfattningsvis så exemplifierar Pias och Anders tankar hur differentierad, intrikat och varierad i tid och rum balansen mellan offentligt och privat kan vara i och kring en villaträdgård. Enligt den danske arkitekten Jan Gehl i boken *Livet mellem husene* (1996) kan hemmet och tomten ses som ena motpolen och stadens eller stadsdelens torg som den andra på skalan privat och offentligt. Inom den privata tomtens ramar skiljer han mellan den privata baksidan och den semiprivata framsidan som öppnar sig mot det offentliga. Landskapsarkitekten Kevin Thwaites (2001) använder liknande termer för relationen mellan privat och offentligt i bostadsområdets kontext där han urskiljer olika grader på skalan privat–offentligt som ansluter till skiftande behov av lugn och trygghet kontra en längtan efter nya intryck och utmaningar. I den privata zonen, som motsvarar hemmiljöns inomhus och inre trädgårdsrums, odlas enligt Gehl (1996) framförallt vänskaps- och familjerelationerna. Steget till husets förträdgård och vidare ut på offentliga ytor öppnar för småprat med bekanta, tillfälliga möten och passiv kontakt med okända.

De zoner av privat kontra offentligt i relation till olika basala behov och kontaktmönster som Gehl (1996) diskuterar kan vi se i villabebyggelsen och dess trädgårdar. Dessutom antyds en zonering som är mer komplex än så, inte minst i relation till tid. Mellan det offentliga och det helt privata finns lager och gråzoner där det är både och, i varierande grad med förskjutningar över tid beroende på hur hägnader, tomt och de boendes behov och vanor förändras.

Att exponera sig mot det offentliga

De som har en tomt med en tydlig förträdgård mot gata eller gångväg poängterar ibland att de tänker på denna ytas representativitet. En del talar om den exponerade trädgården framför huset som "ett skyltfönster mot gatan" (DAG F 1317). De flesta är klara över att graden av offentligt kontra privat är mycket olika balanserad på fram- respektive baksidan. För alla tycks dock inte den offentliga exponeringen framkalla tankar om att denna plats behöver skötas på ett speciellt sätt:

Man kan säga att den delen av vår trädgård som vetter mot gatan är ganska offentlig. Det finns bara en mycket låg avgränsning, två gatstenar hög, men å andra sidan är det en rabatt och det finns inte plats för någon typ av utemöbler. Vi har haft en ljugarbänk på södersidan, men ingen använde den så den finns inte kvar. (LUF M 26236)

I det följande citatet skriver meddelaren att hon bara har en kort staketsträcka som hinder för en smitväg över ett hörn av tomten och gärna bjuder förbipasserande på en trädgårdsvy och några ord på vägen:

Vi har inget insynsskydd. De som går förbi kan se in om inte träd eller buskar skymmer. Eftersom vi bor nära skogen som många har som rekreationsområde så känner

En exponerad rabatt på framsidan som även andra i kvarteret kan njuta av.

vi igen flera av dem som går förbi. Händer att vi byter ett par ord med dem. Jag tycker det är trevligt. (LUF M 26183)

En man som även han bor i ett villaområde går ett steg längre i att visa upp delar av trädgården för dem som passerar. Han kallar trädgårdsdelen på husets framsida för "det offentliga rummet" och tycks se en glädje i att bjuda de förbipasserande på något extra vackert: "Vi har vår paradrabatt på framsidan (åt NV), en smal remsa som vetter mot gångväg och garageuppfart. [...] Jag vill att människor som går förbi skall ha något fint att titta på fast efter min smak" (DAG 1333). Ligger tomten i en sluttning mot ett grönstråk kan trädgårdens funktion som ett slags skyltfönster mot det offentliga bli extra markerad, och det kan dessutom vara trädgårdens hjärta och nav – baksidan – som exponeras för nyfikna blickar. Ett sådant läge har Boris och Irmas trädgård, med en terrassering där muren som skiljer nivåerna åt har utsmyckats i starka färger och former. De många detaljerna i rabatterna och utsmyckningen kan även avnjutas på nära håll i trädgården, som är en plats för intensiv odling med från omvärlden skyddade delar. Paret lyckas därmed med konststycket att förena trädgårdens funktion som inävt rum för trädgårdsliv och småskalig odling med rollen som skyltfönster och scen mot det offentliga.

Att ta steget ut i det offentliga

Det är inte alla som stannar bakom den egna tomtgränsen i sin ambition att bidra till den gemensamma trivseln och ordningen. Dit hör just Boris som använt en stubbe i grönstråket ett stycke från tomtgränsen som underlag för ett par hemmasnickrade hus i miniformat. Kring stubben har han planterat lite perenner från den egna trädgårdens växtöverflöd. Den lilla installationen med hus och växter är placerad några meter från ett gång- och cykelstråk, och under våra fältarbeten i området ser vi flera gånger att människor stannar till och tittar på husen, inte minst de som kommer med barn. Det är uppenbart att installationen fungerar som ett slags kommunikation.

Det finns olika sätt och olika skäl att engagera sig i miljön utanför den egna tomten. Gemensamhetsområden används och förvaltas på flera sätt. Lite längre bort utmed samma grönområde träffar vi Sofia. Hon och hennes man tyckte att några björkar utanför tomten tog en del av deras kvällssol, och de lyckades få gehör hos kommunen som fällde de aktuella träden. Träden stod som markörer längs cykelvägen, och en möjlig förklaring till att kommunen gick med på fälla dem kan vara att en besiktning visade att de gamla björkarnas vitalitet inte var på topp och att de befarades utgöra en risk.

I det ena området som vi studerat gränsar en del trädgårdar mot gemensam, kommunal mark som består av kuperad naturmark med inslag av berg i dagen. Sådana områden sköts relativt sporadiskt av kommunen och är därmed mindre kontrollerade och mer öppna för inmutningar än till exempel en öppen gräsmatta eller lekplats. Marianne berättar att hon använder en del av kommunens vildvuxna parkmark som ett slags kompost. Intill berget nära hennes egen trädgård finns en bit mark där det växer träd och lite av varje som ingen förefaller sköta. Hon är väl medveten om att hon kanske inte borde berätta att hon slänger en del trädgårdsavfall där:

För det får man inte för kommunen. Nej, men alltså, jag känner det att jag vet vad jag slänger och inte slänger. [...] Och jag har till och med planterat. [...] Det var en gul blomma, jag kommer inte ihåg vad den hette, [...] och en stor pumpa har jag satt där uppe, tänkte "den kanske tar sig här?", men det behöver man ju inte vara noga [med]. Så jag går inte och gräver utan jag sätter ner. Jag har väl planterat en buske där en gång som jag inte ville ha, som jag fick. [...] Jag tycker det är viktigt hur man har det nära. Jag kan ju gå och röja där uppe i skogen, om man säger, i kanten där. Jag tycker det ser ful ut och tar bort alla grenar och så. Nej, jag går dit och slänger visst skräp ibland. Så röjer jag lite samtidigt. (Marianne)

Det handlar både om att annektera genom kompostering och om att lite självsvåldigt agera genom att exempelvis klippa, ta bort grenar och plantera på allmän mark med den goda avsikten att försöka skapa trivsel och skönhetsupplevelser för alla. I någon mån kan man se aktionerna som en tomtutvidgning och en försiktig form av det som under senare år kommit att benämnas *guerilla gardening* (Adams, Hardman & Larkham 2015).

I samband med intervjun hos Jessica gick vi tillsammans på en allmän gångväg precis utanför gavelradhuset där hon bor. Hon kommenterade då några höga perenna växter som under en del av säsongen lagt sig över den gemensamma gången. Några grannar som använder denna gång för att ta sig till den gemensamma parkeringsplatsen har kommenterat och låtit Jessica och hennes man förstå att de borde göra något åt det, trots att växterna inte står på deras tomt. Jessica säger sig förstå grannarnas irritation och har valt att ta ansvar för de växter som lägger sig över gången eftersom de bor närmast. Detta är ett exempel på hur man kan agera för att upprätthålla god grannsämja i ett område där man bor tätt.

Det är inte bara i omhändertagandet av växtlighet som ansvaret för det gemensamma visar sig. Sanna och Patrik berättar att de trots att deras tomt slutar vid det nuvarande staketet, dränerade en bit utanför, på den kommunala marken, just för att de menar att det är viktigt att ta ansvar för det gemensamma. Lisbet har tagit på sig ett i tid mera utdraget uppdrag genom att sköta om en yta strax utanför den egna tomtgränsen:

Bak där, det är stans häck. Det är inte min. [...] Men den sköter jag ju med, för den sköter inte de. Nej. Och jag vill sköta den för annars så klipper de ner den helt. Bara för att det har de gjort längre bort och jag har sagt till, jag vill inte det, för att då kan folk hur som helst stövla rakt in i trädgårdarna. Och jag menar, grannen har en grind, för barnen kunde gå ut där när de var små, på den sidan. Nu i somras så var det två människor som stod i deras uterum, och hon var ändå hemma. (Lisbet)

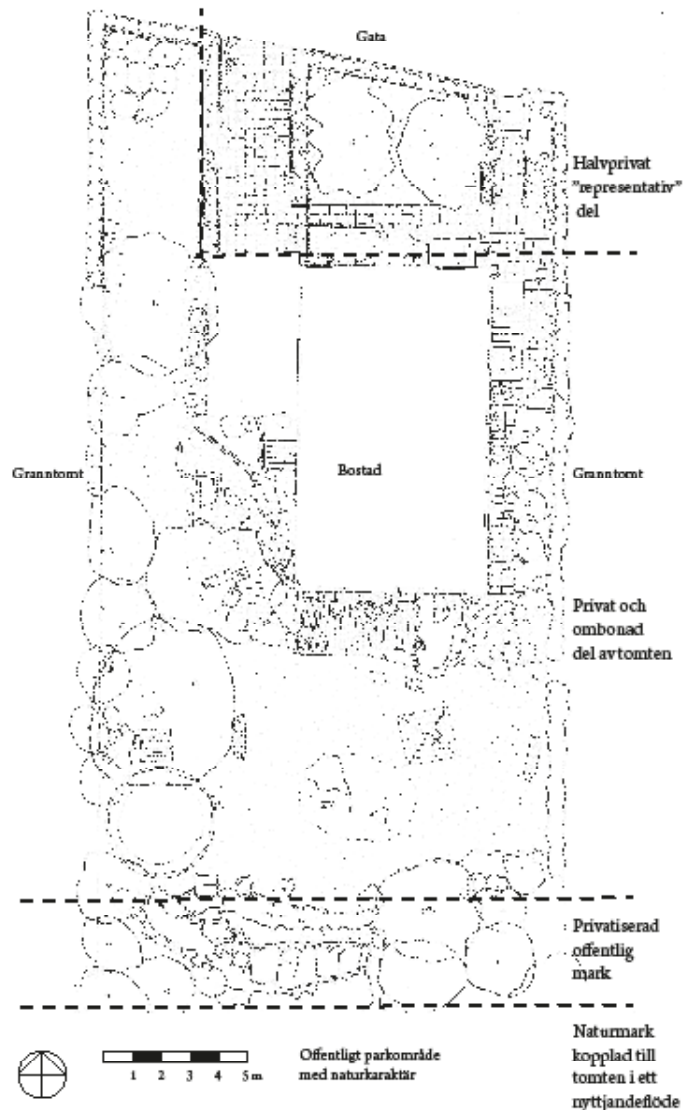
Här aktualiseras olika perspektiv på den flytande gränsen mellan privat och offentligt. Lisbet hanterar gränsdragningen genom att själv ta tag i situationen innan kommunen gör det, eftersom hon inte litar på deras sätt att utföra skötseln. Hon vill upprätthålla en tydlig gräns, även visuellt, mellan det privata och offentliga. Detta steg ut på allmän mark kan jämföras med hur en del föräldrar agerar i relation till gemensamma lektytor utanför tomten. I det yngre av de två villaområdena finns gott om små allmänningar i form av lekplatser som ligger bilfritt och skyddat i mitten av villakvarteren. Numera är det inte alla som används så mycket då åldersstrukturen inte är den samma som när området etablerades. En del ser övergivna ut. Vid de lekplatser där barn leker lämnas en hel del leksaker kvar efter dagens lek. Det ligger nära till hands att tolka detta som ett exempel på att de boende känner sig trygga och litar på varandra men också som en form av förlängning av det privata ut i det offentliga. I flera fall har de med trädgårdar som gränsar ut mot allmänningen på olika mer eller mindre påtagliga sätt gjort delar av det allmänna och gemensamma till en halvprivat zon. Ett sådant synsätt har Sanna och Patrik, som menar att de har en stor del av lekytan utanför den egna trädgården och därför inte behövde tänka på att exempelvis ha en egen sandlåda eller gräsmatta när de planerade sin egen trädgård.

I andra fall handlar det om att underlätta användningen av offentliga grönytor. Mellan Johans och Ylvas trädgård och en liten allmänning finns en öppning i häcken med platt-

gång som föregående ägares barn använde för att ta sig till lekplatsen. Den nuvarande familjen med större barn använder istället passagen som en genväg till busshållplatsen. Öppningen har bearbetats efter en tid av igenväxning för att få önskad portalform. Häckportalen och den antydda stigen över allmanningen knyter denna på ett särskilt sätt till Johans och Ylvas trädgård.

Användningen av villaområdets allmänningar påminner på många sätt om hur allmänningar (*commons*) i olika tider och sociala sammanhang använts och fungerat som gemensam resurs och mötesplats (jfr Olwig 2015). Användandet av det gemensamma kan betecknas som en form av *placemaking* som å ena sidan kan betraktas som ett helt vanligt och avsett sätt att bruka en allmänning men som å andra sidan ligger nära en besittningstagande tomtutvidgning. På skalan av ianspråktagande finns att annektera/ockupera i ena änden och att underlätta användningen i den andra. De exempel som getts ovan ligger åt det senare hållet och sker utan tydliga hinder för andra.

I Ninas och Toms fall, med en trädgård som gränsar direkt mot kommunalägd mark där en bergig brant möter trädgårdens gräsmatta, finns ett agerande som rör sig utmed hela skalan av ianspråktaganden. Nina har vuxit upp här och när hon var barn fanns en sedan länge anlagd terrass strax ovanför tomtgränsen, som användes som utsikts- och matplats. Den var i praktiken en del av tomten. Efter en räcka av år då terras-

Gränsar tomten mot park- och naturmark, som i detta fall, kan den närmast liggande delen ibland associeras till eller rentav tas i anspråk av villaägaren och mer eller mindre tydligt införlivas med tomten. Här finns sedan länge en uteplats söder om tomtgränsen som anlagts av tidigare ägare.

sen har fått förfalla och växa igen vill de nu renovera den så att den får tillbaka sin tidigare användning. Intill den, också på kommunal mark, finns en växtbädd innanför träsarg som använts för odling tillsammans med barnen. Överhuvudtaget används sluttningen som en förlängning av tomten där barn och vuxna rör sig fritt, leker, går på strövtåg, plockar bär med mera. I detta fall kan man tala om en helt privatiserad och annekterad zon närmast trädgården och där utanför ett intensivt nyttjande som ytterligare bidrar till en förlängning av den upplösta gränsen och gränzonen mellan privat och offentligt.

Ianspråktagandet av det gemensamma kan som vi sett ta sig olika former men också vara exempel på olika förhållningssätt till ansvar. En del betraktar det som ett förvaltande av sådant som ändå ingen tar hand om. De menar att kommunen inte sköter mellanrummen så bra och att de därmed gör alla en tjänst. Men det kan också handla att ett egenintresse leder till engagemang kring den gemensamma marken och dess växtlighet. I Lisbets fall handlar steget ut i det offentliga om att behålla en tydlig gräns mellan privat och offentligt. I andra fall mer om att luckra upp den. När det privata glider ut i det offentliga innebär det samtidigt att det offentliga och gemensamma i någon mån läcker in i det privata.

Grannrelationer och grannsamverkan

En aspekt av grannrelationer är samverkan under fria eller organiserade former. Frågan är om det finns någon tradition av att hjälpa varandra i de två villaområdena. Sven och Margareta, som bott i samma hus i sitt område i cirka 50 år, reflekterar över hur annorlunda engagemanget i samfälligheten är numera. De menar att det blivit svårt att få människor att betala avgiften till samfällighetsföreningen och att det efter hand blivit mer att, som de säger, var och en sköter sitt. Evy och Lennart, som sedan 1970-talet bor i en annan del av samma område, bekräftar att var och en sköter sitt men menar att det snarare handlar om att man har olika ambitioner och ideal vad gäller boendet och samverkan. Generellt förefaller många vara nöjda med balansen mellan det egna, privata och det gemensamma:

Det gör att det blir sådan fin grannsämja och man känner varandra och vet, vi springer inte ner dörrarna för varandra, men vi vet var vi har varandra och går och lånar saker av varandra om man behöver. (Evy)

De flesta säger initialt att det är ganska lite utbyte av tjänster och gentjänster grannar emellan när vi för detta på tal. Ibland kommer det under samtalens gång upp att folk ändå hjälps åt lite grann. Malin och Mattias säger att de har en "rätt så lagom relation till grannarna". Det kunde ju lätt bli för mycket när man bor så tätt, säger de, men det är nästan ingen som tittar in. Men lite hjälp med postpassning bistår man i alla fall varandra med. Berit, som är väl etablerad i området, pensionär och ensam förvaltare av kedjehus och trädgård, talar dock om samverkan grannar emellan som går utöver postpassning.

Vid nybyggnation gäller det att ha tålamod med att det kan ta tid för häckar, buskar och träd att växa upp.

Det kan handla om att låna olika trädgårdsredskap av varandra, "en granne har mossrivare och sen har någon annan något annat, så vi byter och lånar". Den som en vecka har mycket trädgårdsavfall kan mycket väl fråga sina grannar om de har plats över i sin "gröntunna", menar Berit, och någon gång per år samlas man för att ta hand om kvarterets gemensamma grönytor.

En annan form av grannsamverkan, om än passiv sådan, är att hålla gemensam koll. Sven och Margareta kopplar risken för inbrott bland annat till höga, insynsskyddande häckar. I samband med en kraftig häcknedklippning mot gatan blev de av med det skydd som en högre häck gav kring en sittplats, men Margareta konstaterar: "Ur inbrottssynpunkt är det ju inte bra att ha det för högt, i och för sig." Solveig uppskattar att ha ett visst insynsskydd och resonerar kring för- och nackdelar med deras nuvarande låga häck i relation till häcken kring deras förra trädgård, som var hög: "På gamla stället var det nästan lite väl insynsskyddat. Ju mer man insynsskyddar sig desto större är ju risken att det blir inbrott och så."

Man skulle kunna tro att inbrott nästan är omöjliga att genomföra ostört där människor bor så tätt som i de områden vi har studerat. Men så är det naturligtvis inte. Många arbetar eller går i skolan dagtid, vilket gör att delar av områdena är ganska öde,

trots att det finns en hel del barnfamiljer och pensionärer som kanske är hemma. Generellt talar informanterna väldigt väl om sina villaområden, och tryggheten är en viktig aspekt som tas upp som avgörande för boendeformen. Samtidigt finns uppenbarligen ett visst mått av risktänkande och ett behov av att gemensamt hålla uppsikt.

Den sociala kontroll som det kan innebära att bo tätt inpå varandra uppfattas uppenbart på olika sätt, liksom behovet av att känna dem som bor runt omkring. Det finns studier (Ehn 1987) om människor i hyreshus, där det uttrycks att en lagom relation uppskattas ungefär på liknande nivå som den Malin och Mattias föredrar. Samtidigt är det uppenbart att det spelar roll vilka som är ens grannar för de relationer som önskas och uppstår. Kan en strategi i dessa förhållandevis täta områden rentav vara att låta bli att lära känna grannar? Eller att hitta sätt att få vara i fred i trädgården de gånger man inte vill vara så social och hälsa eller prata med grannar. Sådana sätt att hantera och respektera privatlivet ställer krav på båda parter. När passar det att hälsa eller prata med grannarna? Solveig har en ganska exponerad trädgård och menar att hon förväntas ha en ganska öppen attityd till grannar och förbipasserande:

Man hejar helt enkelt på folk som går förbi och det är ju alltid någon som, eller man känner varandra så stannar de och pratar och sådär när man håller på i trädgården, det får man ju ta liksom [...] även om man inte känner varandra. (Solveig)

Hon ser villaområdet som ett slags grannskapsenhet där man hälsar på varandra när man rör sig i området. Men det är inte alla grannar som anstränger sig med grannkontakterna. Astrid berättar hur en grannfamilj nästan kan upplevas som en icke-granne, därför att de är så anonyma:

De här nedanför oss är aldrig, aldrig, aldrig i sin trädgård, aldrig någonsin. De klipper gräset kanske typ en gång om året så [skratt] och ibland kommer de ut och hänger tvätt på någon tvättvinda men jag ser dem nästan aldrig, jag vet knappt ens vem som bor där. (Astrid)

Astrid reflekterar över trädgårdens privata respektive offentliga sida i relation till grannkontakt, som hon omvärderat efter att ha bott i huset ett tag:

Det är ju mysigt att kunna sitta avskilt någon gång. Men när vi flyttade hit så tänkte jag mycket på, man tänkte ju på väderstrecken då, man ville ha trädgården i rätt väderstreck och så, men nu när man har lärt känna alla grannar och sådär, jag tänker de som bor på den sidan [...] på andra sidan gatan, de använder ju sin, ja riktiga framsida då, om man säger, mer för det är ju deras solsida på kvällen, så det blir ju ganska roligt för där sitter ju de och kan snacka med folk som går förbi på gatan, där man hänger, det är lite stakethäng på något sätt och det har ju inte vi på vår baksida då, så helt plötsligt så omvärderar jag lite det. "Fasen man skulle egentligen haft den sidan där man får den

sociala kontakten”, det är ju jätteroligt. Det är ju sådant underbart grannskap detta, vi trivs jättebra, alla är ju liksom goda vänner och alla är väl i ungefär samma livssituation också, ja, det är jätteroligt. (Astrid)

”Stakethäng” kan vara ett sätt att umgås utan förpliktelser. Man är inte gäst och inbjuden till någon annans territorium, utan kan relativt enkelt avsluta och dra sig tillbaka när man känner för det. Önskan att skapa relationer till grannarna skiftar naturligtvis från person till person, men helt klart är det där spontana och inte särskilt förpliktigande samspråket över häckar och staket för många ett mervärde i villaboendet. Till den typen av relationer brukar också höra gemensam koll på vilka som rör sig i området, hjälp med posten och möjlighet att låna prylar när det kniper. Med andra ord: en ”lagom relation”.

När man inte kommer överens

Ibland kan tysta eller uttalade överenskommelser grannar emellan göra att det som skulle ha kunnat bli en källa till konflikt istället leder till en välavvägd rollfördelning:

Vi har en intressant, oskriven, arbetsfördelning när det gäller den ene grannens japanska körsbärsträd. De tre träden står så att de själva inte ser så mycket av dem från huset, men vi ser dem och njuter av dem. Så när regnet och blåsten kommer blåser blommorna bort till vår sida av gatan, och då sopar vi upp dem. (LUF M 26213)

Andra har lärt sig vad som är oskrivna regler den hårda vägen och helt enkelt hamnat i konflikt med grannar. Sanna och Patrik berättar om ett misstag de gjorde som nyinflyttade. Utan att tala med sina närmsta grannar klippte de en bit av häcken på framsidan av sitt kedjehus, vilket ledde till konflikt: ”Jag har lite svårt för sånt där när man kan bli arg för sånt, det är så världsligt, trams, tycker jag. Så. Men ja, det väljer man ju själv” (Patrik).

Pia och Anders berättar att de förväntades ta över relationen till en av de närmsta grannarna när de flyttade in i sitt nyköpta hus i slutet av 90-talet. Den förra ägaren hade inte lagt så mycket tid på trädgårdsskötsel och var ofta borta, vilket hade lett till att en granne hade lagt en del arbete i trädgården för att hålla den i skick. Det var han som beskar träden och klippte gräsmattan: ”Så när vi flyttade hit då så trodde han väl att han skulle fortsätta med det på något sätt”, säger Pia. De försökte markera att det nu var deras tomt och att de själva ville sköta trädgården:

Vi hade den här häcken gemensamt, de är ju satta i tomtgräns så man äger hälften var, att vi kan väl hålla den häruppe lite högt så vi inte ser in till varandra och så ”ja, jo visst, det kan vi ...” Sedan en dag när jag kom hem så hade han kapat hela häcken, hela häcken var så kapad [visar en bit ovanför knäet]. Jag blev alldeles chockad och då blev jag jättearg, men det var ju så dags, det går ju inte att bygga upp en häck så. Så då

åkte jag in och begärde bygglov för ett staket som vi satte upp så det bara blev väldigt snabbt och så högt som möjligt. Sedan lät han den vara, så ni ser hur häcken ser ut på andra sidan, det är inte vår utan det är hans. Då lät han bara den växa upp då för det var ju så fult med ett staket. Men då blev jag, usch, det tyckte jag inte var roligt. (Pia)

Tillsammans med häckar är det oftast träd som ger upphov till diskussioner och i värsta fall tvister grannar emellan. Hos Jessica är det grannens mullbärsträd som ställer till problem genom att vara, ur hennes perspektiv, gränslöst och mest i vägen, utom möjligen när det blommar. Dessutom släpper det löv och bär i stora mängder, vilket orsakat problem med vattenavrinningen från Jessicas tak. "Det stör", säger Jessica helt enkelt. Hon har diskuterat trädet och dess utbredning med trädets ägare men utan resultat. Det enda hon kan göra är att klippa de grenar som växer över gränsen mellan de små tomterna: "Vi har klippt ner och vi har klippt ner igen och sådär." När Jessica funderar på varför de inte lyckas lösa problemet nämner hon att grannarna kanske tycker att barnens koja i det egna körsbärsträdet är ful. Misstanken målar upp en bild av passiv krigföring under villakvarterets till synes fredliga yta.

Sådana här berättelser kommer ibland efter att vi har talat med informanterna en stund. På direkt fråga om grannsamvaro är nästan alla positiva och säger dessutom att det är fritt för var och en att göra som man vill i sin trädgård, men efter en stunds samtal kommer ibland konflikter upp till ytan. Kanske försöker man så långt det är möjligt att inte se det som problematiskt att bo nära och väljer därför att anpassa sig till vissa förhållnings-sätt, som beskrivits i den tidigare nämnda avhandlingen av Anette Rosengren (1991). Men alla har inte den ambitionen och ibland kan inte heller den samförståndsinriktade stå emot lusten att säga ifrån. Men eftersom man ska fortsätta att leva nära varandra är det få som driver konflikter vidare. Då och då tycks dock irritationen och en växande ilska vara en starkare kraft än samverkansviljan, som när en av meddelarna beskriver en grannkonflikt i England där han bor delar av året:

Tyvärr planterade grannen sin förbannade häck alldeles för nära tomtgränsen så hon kan inte klippa båda sidor. Detta betyder besvär och kostnader för oss vilket inte upptas nådigt. Så har grannen på framsidan ett träd som faller en massa löv på hösten. Han räfsar aldrig upp dem för "de blåser ju iväg". Jo, men visst, de blåser in till oss och till grannen på andra sidan gatan. Det är något kyliga kontakter mellan dem, inte minst efter påbyggnaden av huset. En annan granne har en stor björk nästan vid tomtgränsen och naturligtvis hamnar löven hos oss. Vi kapar alla grenar som hänger över vilket är vår fulla rätt och han har inget emot det. Men björken är också törstig vilket inte hjälper vår rabatt mycket. (LUF M 26223)

Det sägs ofta att det grannar bråkar om är ogräs, oljud, häckhöjd och stora träd. Tidningen *Vi i villa* gjorde en undersökning 2010 där 3 289 villaboende besvarade frågor om grannrelationer. Där sägs att många stör sig på grannar och oväsen, hur bilar parkeras,

skuggande träd och hur grannar sköter sin trädgård som toppar listan ("Sveriges villaägare om grannrelationer". Rapport september 2010. *Vi i villa*). I ett pressmeddelande kunde man läsa följande:

44 procent av Sveriges villaägare stör sig på grannen, och en av tio känner till grannar i kvarteret som är eller har varit inblandade i grannkonflikter med andra grannar. [...] Om du är mån om din relation till grannen bör du inte föra oväsen, se upp hur du parkerar bilen, och låta bli att plantera träd som skuggar grannens tomt. Det är de topp tre saker som svenska villaägare stör sig mest på hos sina grannar.

– De tre sakerna kan kännas som att grannen inkräktar på det som jag uppfattar som mitt territorium. Att grannar stör sig på varandra beror också på olika värderingar, till exempel hur högt man får spela musik, eller hur sent på kvällen, säger Eleonore Lind, medlare i grannkonflikter.

I en etnologisk studie om träds betydelse, som också bygger på frågelistsvar, berättas det om flera situationer där träd som skuggar eller fäller löv och frukter på grannens tomt varit den utlösande faktorn till att läget blivit spänt mellan grannar (Hagström & Sjöholm 2007).

Delade ljud, dofter och synintryck

Trädgården är inte bara ett fysiskt rum utan också ett doft- och ljudrum som påverkar dem som bor runtomkring och som passerar. Fridfullhet, koltrastsång och blomdoft kan i ett slag bytas mot ofrid, högljudd musik och grillos när grannarna intar sina trädgårdar en vacker försommarkväll. Flera av de saker och aktiviteter som är privata inomhus får en annan roll när de placeras eller utförs utomhus i trädgården. Det kan förefalla ganska oproblematiskt och som om omgivningen har anpassat sig till den nya ljudbilden. Men vad som är tystnad för den ene är inte givet tystnad för den andre.

De ljud som trädgårdsägare framförallt hänvisar till är trafikbuller och oväsen från maskiner och lek. Trafiken kan vara särskilt påfrestande eftersom det är en kontinuerlig störning, medan oväsen från andra villaträdgårdar oftast är tillfälliga och förhandlingsbara. Bor man nära en hårt trafikerad gata eller väg kan det ständiga oljudet vara ett stort och otrivselskapande problem:

Tyvärr är vår senaste trädgård granne med en så kallad matargata i samhället. Bullret från trafiken gör det nästan omöjligt att vistas utomhus en vanlig sommandag. Hastigheten är maximerad till 50 km/tim på gatan men endast några få bilister håller begränsningen. Och lastbilar, bussar och andra tyngre fordon låter förskräckligt hur sakta eller fort de än kör. Kommunen är inte beredd att medelst trafik hinder dämpa hastigheten. De anser att trafiken är viktigare än hälsan för invånarna. (LUF M 26204)

De flesta har någon uteplats som är relativt insynsskyddad. Det kan vara en plats där man kan tala ostört och laga mat utan att det påverkar andra.

Gräsklippare hör man, men det är under en så begränsad tid att det är acceptabelt, tillägger några. Vi förstår också att det finns tysta överenskommelser, som i detta citat benämns "allmänt hänsynstagande", när det gäller ljud från omgivande tomter:

Jag kan väl tycka att man, alltså inte före typ elva på söndagen, eller något sådant där, inte före det tycker jag inte att man går ut och klipper gräsmattan högt och ljudligt. Jag vet inte, det är någonting man har med sig kanske, från vad mamma har sagt någon gång i världen, jag vet inte men lite sådär att folk får ha sin sovmorgon ifred. Det är väl liksom sådär allmänt hänsynstagande. Det är likadant, ibland har man något bygge eller någonting annat man har igång, att man inte går ut och sågar och sådär alltför tidigt på morgonen. Speciellt stenläggning, när de sågar i sten är ju förfärligt hemskt ljud som låter över hela nejden. (Solveig)

En meddelare tycker att vackra och stilla sommarkvällar bör hållas fria från motorklipparoljud (LUF M 26219). Pia och Anders säger att de visar hänsyn till omgivningen genom att klippa den lilla gräsytan med manuell gräsklippare för att de menar att den låter så lite. De vill inte låta lika mycket som grannen gör som kör med motorklippare. De menar att

de tar normal hänsyn med sin manuella gräsklippning och irriterar sig på grannen som inte tänker på hur hans klippare låter. Han brister i vad de menar är allmänt hänsynstagande.

Man skulle ju kunna tänka sig att musik och sportreferat från en ljudanläggning i trädgården kan störa grannar. Bengt och Ingela har en "utebio" i sitt halvslutna uterum där de ser på diverse idrottsevenemang, men där de också lyssnar mycket på musik. De anpassar volymen och säger att ingen klagat. Vi får dock senare veta att de haft tidigare grannar som hade "ont utav musiken, de tyckte inte om musikvalet", vilket de tydligt visade. Men så flyttade de och ersattes av ett par som beskrivs som "fantastiska grannar". Så nu är det inga klagomål på musiken längre. Kanske spelar det roll att det sällan är helt tyst i området. Ljuden från tomter och trafik blandas. Dessutom förefaller det vara så att om den allmänna relationen grannar emellan är god så har man en betydligt högre toleranströskel för ljud från granntomten.

Oväsen från grannar kan vara irriterande, men det finns möjlighet att diskutera problemet och i bästa fall lösa det. Handlar det om störning från vägar finns sällan den möjligheten. Man får motvilligt acceptera eller förhandla med kommunen om bullersänkande åtgärder. Eller så ska man ha lite tur som Bengt och Ingela som fick ett mer ostört trädgårdsliv när genomfartstrafiken drogs om så att den inte längre passerar på deras gata. Ljudbilden från närliggande vägar kan alltså vara en viktig faktor för det goda boendet, liksom i sökandet efter detta. Astrid och hennes man hade detta i åtanke i sökandet efter hus:

Ja, det är klart att ju tystare desto bättre. Det var väl också en grej vi hade i åtanke när vi köpte detta huset att det ligger [...] inte för nära leden där borta för där är ju ganska bullrigt. Man hör all trafiken där. Här hör man ju tågen mer kanske som går på andra sidan där, men det stör mig inte av någon anledning. Alltså tåg tycker jag bara är trevligt på något sätt. (Astrid)

I ett faktablad riktat till trädgårdsägare, *Med öppna öron för trädgård*, ger landskapsarkitekten Per Hedfors (2002) råd om hur ljud och oljud kan hanteras i trädgården. Om inte störningarna kan förhandlas bort kan man gå vidare med att arrangera motljud från till exempel porlande eller plaskande vatten eller stänga ute oljuden så gott det går genom att bygga upp barriärer i form av vegetation, eller ännu hellre vegetationsklädda murar. Mindre handgripligt är att hitta de mest ostörda delarna av trädgården för avkoppling och att acceptera ett visst mått av ljud. Den tysta trädgården är kanske inte heller den mest eftersträvsvärda. "En parallell till den tysta trädgården skulle den kolsvarta trädgården kunna vara där synen slipper intryck", skriver Hedfors (2002, s. 2).

Det är ju inte bara ljud som kan spridas mellan tomter utan också rök, os och dofter från exempelvis grillar och eldstäder. Vi har inte träffat på mycket synpunkter på detta, kanske för att de flesta är både producenter och mottagare av grillas. Pia och Anders säger, antagligen med lätt överdrift, att det grillas "varje dag oavsett årstid". De eldar dess-

Markering av gränser är ofta just en markering, som inte stoppar vare sig insyn, ljud eller dofter.

utom en del i trädgården i en för ändamålet inköpt eldstad liksom i en kamin inomhus, men säger att de aldrig fått klagomål på detta. Kanske är toleransen för rök och lukt större än för störande ljud? Kan man tänka sig att det blivit större acceptans för just grillning när så många gör det (jfr Ravn 2011, s. 214)?

En annan företeelse som skulle kunna ge upphov till irritation är oönskad ljusspridning från utomhusbelysning. Problemet med ljusföroreningar har uppmärksamats både av myndigheter som Trafikverket och av organisationer som den internationella rörelsen International Dark-Sky Association som i Sverige representeras av Ljusstyrkan (www.ljusstyrkan.se). I en rapport skriven på uppdrag av Trafikverket beskrivs hur olika djur påverkas negativt liksom att växter kan störas i sin rytm då nattmörkret lysas upp (Jakobi et al. 2011). Till detta kan läggas att nattens stjärnhimlar suddas bort av diffust ljus och att även människan kan störas i sin rytm med hälsoproblem som följd.

Bengt och Ingela har en avancerad utomhusbelysning. ”Vi har faktiskt ganska mycket lampor”, säger Bengt som till yrket är elektriker och själv har byggt upp belysnings-systemet. Bland annat effektbelyser de ett litet träd både underifrån och från sidan. ”Det är skönt, jag gillar att ha lite ljus faktiskt. Det är väldigt mörkt i trädgårdarna här”, säger Bengt och tillägger att grannarna gillar det. Numera använder han mest LED-lampor.

"Allihopa mina belysningar överhuvudtaget, jag tror inte det är mer än, ja, det är inte 75 watt ihop ens en gång."

För den som ostört vill njuta av vindsus, fågelsång, blomdoft och stjärnhimlar och vara säker på opåverkad nattsömn är kanske inte villaområdet den ideala bopplatsen. Här finns alltid ett visst störningspris att betala för närheten till service, andra människor och potentiell gemenskap.

Min ordning och andras

Liksom ljud och dofter kan störa friden i ett villaområde, så kan brist på ordning göra det. Skillnaden är att man lättare kan skärma av synbara störningar genom att vända blicken åt ett annat håll eller genom att förtäta eller höja hägnader. Uppfattningarna om vad som anses som acceptabelt både i omgivande trädgårdar och i den egna skiftar. I funderingar kring vad som kan betraktas som ordning och oordning blir det uppenbart att det inte är helt okomplicerat vad som betraktas som vad. En medelålders kvinna ger uttryck för hur hon ser på ordning och reda genom att börja med att beskriva sådant som absolut *inte* hör hemma i en trädgård. När hon sedan kommer till mer finstämda nyanser kring ordning och prydlighet, och rätten att trots allt arrangera och sköta sin trädgård efter eget tycke och smak, finns en tydlig ambivalens mellan viljan att vara generös och vidsynt och samtidigt ge uttryck för ett eget ideal:

Saker som inte hör hemma i trädgården är främst skräp, bilvrak, gamla möbler, däck osv; det som de flesta av oss kör till tippen. Annars tycker jag att man ska ha rätt till stor frihet, smaken är ju olika. Någorlunda rent och prydligt bör det vara. [...] Jag tycker också det blir tråkigt när alla är likadana, lika perfekt välskötta, bäst tycker jag om när det är mycket blommor. (LUF M 26180)

Den danska etnologen Helle Ravn, som skrivit flera böcker om privata trädgårdar i Danmark, tycker sig se en uppluckring av vad som betraktas som ordning och oordning i villaområden som hon undersökt under några decennier. Flertalet av dem hon träffade under 1980-talet uttryckte dåligt samvete för att de inte skötte trädgården som de borde (2011, s. 224f). En kvinna i 80-årsåldern i vårt material är ambivalent i sin relation till trädgård:

Jag har nog en betydligt mer avslappad syn på trädgårdsskötsel än de flesta grannarna och jag lägger definitivt mindre tid på trädgårdsarbete. De närmaste grannarna vet hur jag resonerar och har aldrig haft några synpunkter på det, men det finns nog en och annan en bit bort som inte kan begripa hur man kan låta det vara sån oordning på det hela. Men det är roligare att lukta på blommorna och titta på fjärilarna än att jaga ogräs, mossor och bladlöss. (LUF M 26236)

Grannarna har inte haft några uttalade synpunkter på hennes ordning, men det garanterar ju inte att de tänker ett och annat utan att störa grannfriden med sin uppfattning. Förhoppningen hos denna trädgårdsinnehavare är dock att det finns en solidaritet och ett överseende som sträcker sig till något slags gemenskapsgräns, bortom vilken en kritisk inställning kan tänkas odlas. En liknande förhoppning om en tolerant granngemenskap finns även hos en kvinna född på 1960-talet och innehavare av ett 50-talsradhus med en liten tomt, som hoppas att törnrosasömmen inte ska brytas av någon inflyttare med andra ordnings- och prydlighetsideal:

Eftersom vi inte själva är roade av trädgårdsskötsel är vi glada för att många av våra grannar har ungefär samma inställning. Vi tycker till och med att det ligger en viss charm i områdets vildvuxna trädgårdar och hoppas att ingen reformivrare flyttar hit. (LUF M 26186)

Det är intressant att det fungerar som avslappning att grannarna heller inte gör alltför mycket. Identifikationen och en samsyn grannar emellan, oavsett om det är god ordning eller ett visst mått av vildvuxenhet och oordning som hyllas eller åtminstone accepteras, tycks vara viktig. Det finns också föreställningar om hur det borde vara, som om det finns en lagomnorm att hålla sig till. Det ska inte vara för vildvuxet men kanske inte heller för sterilt och ointressant, samtidigt som det kan vara viktigt att framhäva att det egentligen inte är något som angår oss eller som vi på allvar bryr oss om:

Grannarna närmast oss har inget större intresse av trädgård. De har en rhododendron på sin gräsmatta. Punkt och slut. [...] Vi bryr oss inte om vad grannarna gör med sina trädgårdar. Vi kör vårt eget race. (LUF M 26204)

Ibland kan outtalade föreställningar om ordning och reda leda till mer uttalade regelverk. En del trädgårdsinnehavare prioriterar främst att trädgården hålls i rimligt skick och inte ser alltför skräpig eller vanvårdad ut. "Vi tycker väl egentligen att det är viktigt att det är någorlunda, alltså uppröjt så", säger Malin och Mattias och menar att det är där de lagt sin ambitionsnivå. De berättar om att det fanns en tyst, men för dem som nyinflyttade okänd överenskommelse i deras granngemenskap att carportarna skulle hållas i ett visst skick. En granne kom in och sa: "Du, det är så att det inte får vara någon moss på den." Så det var bara för paret att sätta igång högtryckstvätten och ta bort mossan. "Så", säger Mattias "det finns lite sådana outtalade regler." Malin bygger vidare på resonemanget med att fundera över hur grannarna, vars baksidesdel av tomten gränsar till deras baksida genom uteplats, kanske retar sig på att de lämnar häckklipp och inte städar upp och håller efter ogräset ordentligt. Ordningaspekten uttrycks även i relation till växters beteende: att växterna inte ska skräpa ner eller breda ut sig för mycket, liksom att de gärna får förmera sig så länge de uppfattas göra det på ett kontrollerat sätt. Motsvarande åsikter tycks de ha om grannarna, även om de försöker tona ner sin kritik:

När man bor så nära att vi har vår uteplats så nära dem, så fordras det ju att de också håller efter sitt. Nu är väl vi inte sådana som petar på sånt heller, men vissa kan ju tycka att det är irriterande. [...] Vi vill väl inte att det ska gro igen, det vill vi inte. (Malin och Mattias)

Vad står den uttalade viljan att inte vara "petig" för? Hur långt är man beredd att gå i sin kompromissvilja? I det fortsatta samtalet med Mattias och Malin framgår att de anser att det stora villaområdet de bor i kan brytas ner i kretsar kopplade till ålder och boendeformer med olika syn på hur tomterna ska utformas och skötas. Så här säger Malin om detta:

Det är väl också som man känner att det är fördelen att bo i den här delen av [området] överhuvudtaget att, om man sen jämför nere på [en annan del av området], där vid de nybyggda husen och på de andra områdena också, att där är det lite, kan man känna den här hetsen kanske, kring hur trädgårdarna ska se ut och hur man ska anlägga dem och så. (Malin)

Kanske är pressen och stressen att omge sig med något representativt och välhållet större i de nya delarna än i de äldre. Denna förmodan styrks när Mattias jämför de nya delarna av det egna villaområdet med ett annat ganska nyetablerat bostadsområde i samma stad där de har bekanta: "Herregud, vad de håller på där", säger han och skrattar.

Mellan natur och kultur

Gränser och gränsdragningar mellan natur och kultur i trädgården kommer här att sättas i fokus via de växter och djur som människor delar sina trädgårdar med. Helt uppenbart finns det olika uppfattningar bland de som sköter och odlar trädgårdar om vad som hör hemma innanför trädgårdsstaketet och vad som bör hålla sig på andra sidan. Kanske finns det också olika grader av öppenhet mot det spontana och vilda i olika delar av trädgården och under olika tider på året? Ogräs är kanske inte alltid ogräs och skadedjur inte bara glupska utan kanske också vackra. Kopplingen mellan den vita, flygande fjärilen och den gnagande kålfjärilslarven är inte alltid uppenbar. Så, hur ser då vår tids trädgårdsinnehavare på vilka växter och djur som är välkomna i deras trädgårdar och vilka de helst vill slippa och rentav kan tänka sig att ta livet av?

En del av de berättelser vi tagit del av handlar om att handgripligen konfronteras med naturen, i form av det som växer och lever i trädgården, andra mer om njutning och avkoppling i förening med ambitioner som begränsar sig till att se till att rabatter, gångar och gräsmattor inte gror igen helt. Av denna självkritiska meddelares syn på sin trädgård i relation till andras kan man förstå att naturen här står som en motsats till det egna trädgårdsidealet och att ogräsen är önskad naturrepresentanter:

Jag försökte med jordgubbar, potatis, rädisor, lavendel, rosor, gräslök, dill, persilja, clematis, ja allt möjligt, men rötter och ogräs blev mer och mer livskraftigt. När vi fick denna lilla trädgård nu, så trodde jag att den skulle jag åtminstone rå på men icke. [...] Rötterna blev tjockare för varje år och ogräset sprutar fram. Jag försöker och försöker ... gläds åt grannarnas välskötta trädgårdar och vackra blommor, men så fint blir det aldrig här. Naturen tar överhanden. (LUF M 26231)

I trädgården är människan ofrånkomligen i samspel med andra, icke-mänskliga aktörer. Trädgårdsinnehavare blir ofta inblandade i, och påverkar, andra varelsers växande, liv och död genom enkla handlingar som att klippa och rensa. Vad som hör hemma i en trädgård

I trädgården upprättas hela tiden olika slags gränser för vem som är välkommen var.

varierar över tid, rum och social miljö, och från person till person. En av våra informanter menar sig se nationella skillnader:

Jag har under en stor del av mitt liv haft naturen nära om man ska räkna in trädgårdar som ju är tuktad natur. I mild version i England, mera naturtomt i Sverige och verkligt hårdtuktad i Frankrike. Så förbannat militärisk och matematisk att den totalt saknar intresse utom möjligen för en fransman. (LUF M 25979)

I villaträdgården kan man iaktta säsongernas växlingar och bekanta sig med andra organisms tillväxt, kamp för tillvaron, mognad och nedbrytning. I de flesta trädgårdar, oavsett om det är en tomt med bara någon enstaka buske och en gräsmatta eller en arbetad trädgård med blomsterrabatter, häckar och trädgårdsland, är växter en väsentlig beståndsdelen. I vissa situationer kan växter betraktas som värdefulla objekt för vård och omsorg, i andra situationer som inkräktare som måste kontrolleras eller till och med bekämpas. Vi fokuserar här särskilt på människors relationer till växtlighet som på olika sätt är i rörelse, hur växter rör sig inom och mellan trädgårdar, och hur de kan vara önskade eller oönskade (Saltzman, Sjöholm & Gunnarsson 2016). Med exempel från våra informanter vill vi belysa den flytande gränsen mellan önskat och oönskat i trädgård,

inklusive vad som händer när växter som en gång planterats blir för många eller för stora. Mot slutet av kapitlet kommer vi också in på synen på olika slags djur i trädgården.

Kultiverad natur?

Huruvida en trädgård kan betraktas som natur råder det delade meningar om bland våra informanter. Vi har noterat att olika och ibland rentav motsägelsefulla förhållningssätt till det man kallar naturen tycks existera sida vid sida. Att betrakta natur och kultur som skilda världar i trädgården kan kanske ses som ett klargörande och en utgångspunkt för skötseln. Men ur ett vetenskapligt perspektiv framhålls allt oftare det problematiska i att se natur och kultur som skilda och motsatta sfärer, eftersom detta synsätt leder oss att tänka på ting, växter, människor, idéer med mera som tillhöriga den ena eller andra av dessa kategorier. Det begränsar våra möjligheter att se och förstå de relationer och processer som rör sig emellan eller omfattar både "natur" och "kultur", menar forskare som David Harvey (1996), Sarah Whatmore (2002), Bruno Latour (2004) och Donna Haraway (2008). Ordet natur är dock fast rotat i det västerländska samhällets kunskapstradition och även i den allmänna förståelsen av det landskap vi brukar och lever i. När vi i detta kapitel diskuterar begreppet natur och ifrågasätter dess gränsdragningar, är vi därför medvetna om att detta ord inte utan vidare låter sig hotas eller ersättas. Trädgårdsinnehavarnas berättelser bekräftar att begreppsparet natur/kultur är en stark tankefigur och en viktig del av människors förståelse av sin vardagliga verklighet, inte minst i trädgården.

Bland trädgårdsodlare finns onekligen vitt skilda uppfattningar om i vad mån naturen i trädgården kan och bör kultiveras och tämjas. Vissa typer av trädgårdar kan ses som en manifestation av människans kontroll över naturen. Andra trädgårdsägare strävar efter att skapa en miljö med naturen som förebild, som en av våra informanter:

Målet är en naturlig trädgård, som naturen själv. Här finns inga raka linjer. Allt stoppas ner där det finns en bit öppen jord och får växa till sig där. Det är svårt ska jag tala om, mycket svårare än att dra raka linjer, och jag tycker jag fått en underbar "natur" här. Ogräset måste man förstås hålla efter och gräset måste klippas. (LUF M 25977)

Det är ett livskraftigt ideal inom trädgårdsodlingen att trädgården ska efterlikna naturen. Den brittiske trädgårdsskribenten Noël Kingsbury (2005) konstaterar att intresset för naturlig och naturinspirerad trädgård skiftat över tid men aldrig tidigare varit så starkt som på 2000-talet. Vad som är en "naturlig trädgård" är emellertid omdiskuterat, och man kan liksom Kingsbury fråga sig om det inte egentligen är en motsägelse i sig, då själva idén med en trädgård är att den är "onaturlig" i den meningen att den är organiserad och ordnad utifrån mänsklig vilja (2005).

För den enskilda trädgårdsägare som vill skapa en naturinspirerad trädgård uppstår

många frågor om hur man rent konkret ska gå tillväga. Ska man exempelvis gödsla eller inte gödsla, klippa eller inte klippa, föra in nya växter eller vårda det som redan finns eller som kommer av sig självt? Frågor om hur och hur mycket man ska tukta naturen får olika svar beroende på vem man frågar, och när. För, som Kingsbury uttrycker det, "naturinspirerad trädgårdsskötsel betyder olika saker för olika människor" (2005, s. 102, vår översättning). Det kan till och med vara så att olika uppfattningar och ideal står mot varandra inom samma familj och trädgård:

Pappas idé om trädgård var snarare influerad av franska slottsparker än av engelska cottage gardens. Skogen skulle bort och marken kultiveras. Att i en trädgård använda sig av den lokala floran var honom också helt främmande, trots att han var kunnig botanist. Kultiverad mark uppfattades fortfarande som motsatsen till natur. [...] Mamma gjorde inte samma boskillnad mellan "natur" och "kultur" som pappa. En vilt växande mosippa på tomten fick hjälp att frösa sig och skydd mot rådjuren. (DFU 39709)

Under senare år har trädgården allt oftare uppmärksamats som en plats, där mycket kan göras för att gynna vilda växter och djur (jfr t.ex. Baines 2000, Gaston 2007). En del av våra informanter hävdar visserligen mycket bestämt att trädgård inte är natur, men gränserna för vad som uppfattas som natur och kultur är flytande. Flera brottas i sina svar med frågor som kan sägas vara av närmast filosofisk karaktär, om var naturen börjar och slutar. På motsvarande sätt kan det vara svårt att avgöra var gränsen går för vad som är en trädgård och vad som inte är det. För vad krävs egentligen för att en tomt ska bli en trädgård? Även här finns som vi visat många möjliga svar. Exempelvis kan den som bor på en "naturtomt" i vissa fall betrakta denna som allt annat än en trädgård, och i andra fall som en ytterst raffinerad trädgård. Klippblock, stora träd, en liten bäck eller en naturlig damm är företeelser som många trädgårdsägare ser som åtråvärda inslag i en trädgård, och en hel del arbete och pengar läggs också på att införliva eller efterlikna sådana i miljöer där de saknas (Londos 2004). För andra är naturinslagen i trädgården något som bara råkar finnas där som minnen från en annan tid. En meddelare minns exempelvis hur hon som barn lekte affär vid några stora, släta stenar under de gamla ekarna på föräldrahemmets tomt, "där största delen hade fått förbli som den var när den var slätteräng och kohage" (DAG F 1212). I andra svar markeras en tydlig gränsdragning mellan mer naturliga och mer kultiverade delar av trädgården:

Några ord om naturen omkring mitt hus. Jag har en blandad tomt på drygt två tusen kvadratmeter. En del är vildvuxen, en större del är gräsmatta och rabatter. Vi lämnar den tuktrade delen åsido och tittar på vad naturen kan erbjuda på den del, som mer eller mindre får sköta sig själv. Där växer al, alm, ask och björk, och runt en ask slingrar en enorm murgröna cirka tio meter uppför stammen. [...] Jag tycker att det är trevligt med en sådan variation på naturligt och kultiverat område, speciellt som det är mitt hem. (DAG F 1210)

Frågor om hur, och hur mycket, man ska tukta "naturen" får olika svar beroende på vem man frågar, och när. Växtekologen Mårten Hammer var bland de första som under 1980-talet populariserade den naturinspirerade trädgården, och på allvar propagerade för att låta "naturen" ta plats i trädgården i Sverige. I kapitlet "Naturen som förebild" i *Perennboken* (Bengtsson et al. 1989/1997, s. 148ff), beskriver han hur man kan bygga upp och lyckas med en "naturinspirerad" trädgård, eller som han också uttrycker det, "en prunkande oas med naturkaraktär". Hammer ondgör sig över resultatet av den villaträdgårdssproduktion som kännetecknat 1960-, 70- och 80-talen, som han lite raljerande antar har hämtat förebilder från tidens rationella produktionslandskap. De förebilder Hammer förespråkar är inte den vilda naturen utan "det mångfasetterade äldre odlingslandskapet" med dess "lundar, ekhagar, lövängar, mader, enefälader m.m.". Dessa typer av anläggningar kan enligt Hammer kräva lika mycket arbete som traditionella trädgårdar, men med den skillnaden att man här arbetar "med naturen" och inte mot den och att man istället för "knivskarpa gränser" strävar efter "gradvisa övergångar". Den som sköter en trädgård av detta slag, menar Hammer, bör också skilja mellan önskade och oönskade växter och bekämpa de senare (1989/1997, s. 150f).

Hammer får stöd av Michael Pollan som diskuterar den moderna, västerländska människans förhållande till naturen mot bakgrund av sina egna erfarenheter av trädgård. Det är svårare och viktigare, menar Pollan, att hitta ett etiskt förhållningssätt till naturen när man handgripligen deltar i den, som i trädgården, än när man på avstånd betraktar en "orörd" vildmark. I trädgården är det knappast rimligt att hävda att naturen alltid mår bäst om inte människan lägger sig i. "Trädgårdsodlare brukar inte vara naturromantiker. Vad kan vara naturligare än de oväder, torkperioder och skadedjur som fördärvar deras trädgårdar?" skriver Pollan och konstaterar att trädgårdsodlaren därför också anser sig ha rätt att gräla på naturen (Pollan 2000, s. 191f, jfr Saltzman 2001).

Gräsmattans natur och kultur

Gräsmattan är en tacksam utgångspunkt för att belysa föreställningar om natur och kultur i trädgården. Huruvida den är lättskött eller inte finns det i materialet många utsagor om och det blir uppenbart att det är en fråga om ambitionsnivå. En del lägger igen rabatter och grönsaksland för att utvidga gräsmattan, inte sällan med hänvisning till barnens behov och aktiviteter. Den privata trädgården förändras ofta genom anpassning efter olika skeden och händelser i ägarens familjeliv. En liten gräsmatta kan förstöras när barnen kommer och krympas igen när de vuxit upp och tid för en mer art- och formrik trädgård finns. Då kanske också kraven på den tidigare slitna gräsmattan förändras och med hjälp av rensjörn, gräsklippare och gödselgivor kan den kanske ges en ny och jämn lyster.

Gräsmattan är för många en tydlig symbol för det kultiverade i trädgården, vilket inte är något specifikt för svenska förhållanden. Den förefaller ha en särskild betydelse i trädgårdar i stora delar av världen. Om detta skriver bland andra geografen Paul Rob-

Gräsmattan är ett inslag som återkommer i de flesta villaträdgårdar. Många sågar ner gamla fruktträd som står i gräsmattan, men här har nya planterats.

bins (2007) som placerar gräsmattan i ekologiska, ekonomiska och sociala sammanhang. Även Michael Pollan (2000) diskuterar gräsmattan i en amerikansk kontext. Både Robbins och Pollan skriver om det estetiska ideal som den monokulturella villagräsmattan utgör i Nordamerika. Robbins menar att det läggs ner oproportionerligt mycket tid och pengar på att leva upp till dessa gröna ideal i form av bevattning, besprutning och klippning. I boken *Lawn people* skriver Robbins (2007), liksom Göran Greider i boken *Hagen. Betraktelser från en by* (2006), om den marknadsföring och därmed de marknader som styr våra trädgårdsideal. Marknaderna driver, menar de båda, överkonsumtion av allehanda attribut som anses nödvändiga för att hålla igång en grön och frodig gräsmatta att visa upp. Många trädgårdsinnehavare talar utan att direkt få frågan om underhållet av gräsmattan, och en del framhåller den ogräsfria och välklippta gräsmattan som ett ideal. En äldre kvinna berättar med stolthet om sin bortgångne make att han ”var känd för att ha den finaste gräsmattan i kvarteret” (LUF M 26178). En annan kommenterar just detta:

Har ibland förstått att det i villaträdgårdar tävlas om att ha finaste trädgården, då kan det blir stressande, det är trender som blir ett måste. Jag har upplevt människor som trott att gräsmattan måste vara välklippt och lite ogräs är förskräckligt, allt måste vara perfekt. (LUF M 26219)

Börjar man se allt som inte är gräs som inkräktare kan det onekligen lägga viss sordin på trädgårdslivet:

Ett trädgårdsboksideal som haft genomslag är det om trädgårdens mjuka och böljande former.

Gräsmattan är trevlig att se på men kräver mycket underhåll. Vår håller på att tas över av maskrosor, mossor och en liten gul blomma som sträcker ut sina tentakler och förökar sig ungefär som jordgubbar. Den är hemsk. Jag kämpar med den överallt. (DAG F 1229)

Detta citat illustrerar ett vardagligt drama där trädgårdsskötaren och ett antal olika växter kämpar med och mot varandra. Den ideala gräsmattan ska, att döma av flera informanternas utsagor, vara enhetlig och vältrimmad, det vill säga under sträng kontroll. Få bejakar att gräsmattan "bara" är grön; ogräs och mossor är något många ser problem med. Men det finns undantag:

Innanför häcken och fram till den ganska stora altanen i sydvästläge finns det en gräsmatta, även om jag numera föredrar att kalla den för grönyta, det finns nämligen mycket mer än gräs där, exempelvis mossor, mjuk och grön, fibblor, gula små solar, vitklöver och en hel del annat. Jag struntar blankt i att försöka få en golfgreenliknande yta, den här fungerar bra för sitt ändamål, nämligen att vistas på och binda ihop de olika delarna av trädgården. (LUF M 26236)

I citatet nämns vitklöver som ett av de inslag som accepteras. Johan, som delar sin trädgård med Ylva, har tvärtom bestämt att just klövern tillsammans med mossor och maskrosor ska hållas efter. Han konstaterar att gräsmattan ser grön och fin ut åtminstone på håll, men det är för mycket i den som inte är gräs. Arbetet har börjat ge resultat, så ”den har blivit bättre sen vi flyttade hit”.

Bengt och Ingela har lite olika uppfattningar och uppgifter i relation till önskat och oönskat i den lilla gräsytan i deras trädgård. Bengt ser som sin uppgift att gräva upp alla maskrosor, medan Ingela tycker om tusenskönorna: ”Jag värnar om de här små söta ... Men nu blir det ju ganska kraftiga blad, så de får inte alltid stå kvar, han brukar ta bort dem ibland, men det ser fint ut när det är lite vitt.” Här tycks råda en subtil gräns mellan vad som tas bort och vad som får vara kvar, utifrån en balansering av olika uppfattningar om blomningsattraktivitet kontra störande plant- och bladstorlek. Eller så handlar det som för de flesta om en ganska diffus gränsdragning mellan vad som hör hemma i en gräsmatta och vad som helst inte bör göra det.

Anneli väljer att se mossan som del i en stil hon gillar: ”Vi är ju till och med lite Japan-nördar här, så vi tycker det är rätt snyggt med mossor”, säger hon. Kanske är det en bra strategi att istället se den problematiska mossan som en idealmotiverad tillgång, för facklitteraturen framhåller svårigheterna i att försöka bli av den. När gräsmattan inte blir den jämna, gröna matta man drömt om kan man som denne meddelare fundera på radikala alternativ: ”Det finns tillfällen då jag känner för att asfaltera alla gräsmattor, men jag har också funderat på den nya typen av artificiell gräsmatta. Den kräver ingen klippning och ser grön ut året runt” (LUF M 26223). I ett av de områden där vi gjorde fältstudier finns en trädgård där gräsmattan ersatts av en artificiell dito. Flera av våra informanter i området har lagt märke till konstgräsmattan, men ingen av dem uttrycker någon önskan att ha en sådan i sin egen trädgård.

I andra lägen kan trädgårdsinnehavare föredra att snarare släppa kontrollen över gräsmattan, exempelvis en kvinna som samlar vilda växter för ”den del av gräsmattan jag nu vill låta utvecklas till äng”. Hon beskriver med entusiasm hur blåklocka, käringtand och natt och dag nu pryder den yta som tidigare var klippt gräsmatta. Dessutom konstaterar hon att ”arbe-

Det är inte särskilt vanligt med konstgräs i privata trädgårdar, men det förekommer.

tet med en gräsmatta minskas genom att en bit får bli äng och bara slås på sensommaren med lie” (LUF M 26194). Att bjuda in ängsvegetation på gräsytan innebär att släppa lite grann på kontrollen och istället samarbeta med naturens dynamik och mångfald.

Samexistenser och sammandrabbningar

I trädgårdsodling är det tydligt att människor och andra organismer samspelar och gynnar varandra. Samtidigt kan man säga att trädgården skapas både genom förädling av och kamp mot naturen. Som vi sett kan ordet natur i en och samma trädgård avse en särskild del av trädgården, ett estetiskt eller miljömässigt ideal, det kan vara det vildvuxna – ogräs och ohyra som hotar odlingarna – men samtidigt också en föreställning om ett större sammanhang som trädgården ingår i. En av de många frågor som trädgårdsodlare ställs inför är hur mycket man ska styra och ordna i sina odlingar. Ibland är det självklart vilka växter som ska vårdas och vilka som ska rensas bort, men detta kan också vara en fråga där tycke och smak är olika:

Jag låter växterna etablera sig där de trivs och ger katten i om de står i prydliga rader eller ej. Somliga flyttar in alldeles av sig själva – renfana och fingerborgsblomma har jag aldrig sått eller planterat, men det finns i alla fall. (LUF M 26033)

Många förknippar trädgårdsodling med drömmar om det goda, enkla livet ”nära naturen”. Men i praktiken kan naturen också upplevas som motspänstig, och trädgårdsarbetet kan vara en regelrätt kamp. Det är inte helt ovanligt att trädgårdsinnehavare använder krigs-metaforer i sin beskrivning av kampen mot ogräs. En meddelare som haft sin trädgård i ett knappt år berättar livfullt om ”slaget om hallonlandet”:

Med mod i barm begav vi oss in i slagfältet, och medan högen av fallna motståndare reste sig bakom oss, mötte jag till slut fiendens befälhavare, General Rot! Jag utmanade honom i tvekamp, men Nässlorna är ena sluga typer. [...] Nåja. Somliga av de där hallonen är ändå dubbelt så långa som jag, och försöker ta sig över gränsen till det framtida Jordgubbslandet, vilket jag inte kan vara alltför överseende med ... Därför har jag utsett Sheriff Sekatör till upprätthållare av den allmänna ordningen. (DFU 39628)

Villkoren för vad som välkomnas och vad som ses som ett hot i trädgården bestäms genom kulturella och sociala processer. Detta blir särskilt tydligt i fall där grannar har olika förhållningssätt till exempelvis kirskaal eller spansk skogssnigel, som kan sprida sig snabbt och inte bryr sig om fastighetsgränser. Det gäller också att lära sig vilka arter som kanske trivs lite för bra i den egna trädgården. För en meddelare handlar det om körvel och oregano: ”Körveln får man vara lite kärv emot, annars ockuperar den hela trädgården

liksom oreganon (kungsmynta), men oj vad fjärlarna tycker om den sistnämnda" (LUF M 26033). Evy, som strävat efter att hålla trädgården ogräsfri i snart 40 år, säger så här på tal om kirskaål:

Jag har haft den en gång här borta men den var jag på med både spett och spade och gud vet allt ... stort alarm och berättade för dem därinne [grannarna] att de hade något i häcken och jag sa "får jag ta?" "Ja, det klart", sa de. [...] Så det är ett gissel att få, det är vackra blad och vackra blommor men livsfarligt, så det har vi varit förskonade från [...]. Men det är ju det, är man i sin trädgård och tittar var och varannan dag, så har man ju mycket vunnet, då har man koll på det. Är det något så har det inte hunnit bli så stort. Då har man makt över det. (Evy)

En del beskriver att de har något slags växt som dyker upp lite här och där, ofta ganska mycket, och som man är osäker på vad det är, var den kommer ifrån och hur den ska hanteras: "Det är något som kommer av sig själv, kommer massor med sådana, jag vet inte vad det är för något, [...] ja sådant här kommer hela tiden, sådant får man slita bort", säger Pia. Utrotningsinriktade krigsmetaforer kan användas även av annars fredliga och vidsynta växtälskare som gärna tar tillvara på självsådd eller till och med själva sår sådant som andra betraktar som gränslöst.

För det mesta anses oväntad och gränslös spridning vara av ondo men ibland som något man förundras över och till och med tar tillvara. Vad som betraktas som ett ogräs i en trädgård kan vara mycket välkommet i en annan. Kirskaål är ätlig, liksom till exempel nässlor som trivs i en del trädgårdar. Anneli beskriver hur hon gör trädgårdens nässlor till säsongens delikatess.

Andra berättar om växter som de gärna vill ha och platser där man gärna ser att de sprider sig. Ett sådant exempel är de kungsängsliljor som Kristina och Örjan köper i krukor på våren och sedan sätter i rabatten: "De frösår sig hej vilt om man bara låter dem vara i fred." När det gäller vårblostande lökväxter finns ofta tolerans och ibland tydligt visad glädje över ohämmad och gränslös spridning, som när en meddelare hänfört berättar om hur en lång rad olika lökväxter täcker "marken under och runt äppelträdet [och] så gott som hela västersidan" med en färgrik blomstermatta (LUF M 26195). En annan meddelare skriver att "tidiga vårlökar är viktigt". Och de tidiga vårblostandorna håller sig inte alltid i rabatterna: "Ett hörn av gräsmattan är som en gammalrosa matta av nunneört på våren" (DAG F 1333). Kanske handlar denna tolerans om att all blomning är särskilt välkommen tidigt på säsongen och att dessa växter vissnar och "försvinner" innan sommaren kommer. Ett tillfälligt, färgrikt gränsöverskridande kan vara acceptabelt och rentav uppiggande.

Även de som annars talar mycket för det de kallar "det naturliga" kan ha gränser och antipatier mot enskilda växtarter. Nina talar till exempel om humle "som finns överallt så man håller på att bli galen". Dessutom tar hon och hennes man bort giftiga växter, inte minst för barnens skull: idegran, digitalis med flera. De tar i gengäld tillvara en hel del av

det som andra informanter svär över, exempelvis maskrosor, brännässlor, rallarros. Så här säger hon om kirskaål i den egna, annars ganska vildvuxna trädgården:

Kirskaål har jag varit förste bekämpare av, i detta området. Jag har tagit bort all *deras* kirskaål, *deras* kirskaål och *deras* [pekar mot granntomter]. Så den gillar jag inte. För den tar över så mycket. Maskrosorna har jag inget emot för de är ju hälsosamma och bra. Det är egentligen kirskaålen också men den tar över så mycket. (Nina)

I citatet ser vi att det finns många nyanser i det vildvuxna. Ett annat exempel ger en meddelare som bejaktar den koloni av stockrosor som på egen hand etablerat sig vid husväggen, ett ställe som hon betraktar som "en hopplös plats för odling". Där föryngrar de sig själva, "man får bara rycka upp de plantor som kommer upp på omöjliga ställen", konstaterar hon (LUF M 26236). Vid våra besök har trädgårdsinnehavare ibland visat oss växter som de har i trädgården och tycker om, men som bara har poppat upp helt oanmälda. Kanske har de kommit in som frö med hjälp av vind eller fåglar? Andra berättar om växter i den egna trädgården som breder ut sig. Ett exempel på en växt som kan

En del växters växtkraft är inte lika önskvärd som andras. Många berättar om kampen mot kirskaål.

betraktas som både ogräs och prydnad är knölklockan, en blåklocksart som sprider sig med underjordiska utlöpare:

Jag har svårt att bestämma mig för om den är en vacker blomma som får fortsätta att trivas där eller ett utomordentligt besvärligt ogräs som knappt går att utrota. Det slutar nog med att jag åtminstone försöker avgränsa utbredningen. (LUF M 26236)

Under ett antal av de trädgårdsbesök och rundvandringar vi gjort har vi hamnat i diskussioner om huruvida en växtart ska betraktas som ett ogräs eller inte. Några har passat på att fråga oss om specifika växter som de varit osäkra på och undrat om det är "något man kan vilja ha" eller ett ogräs. Som forskare blir vi i sådana situationer påmind om att vårt samspel med informanterna ofrånkomligen påverkar vad som sägs under intervjun och kanske även informanternas förhållande till sin trädgård. Hos en av våra informanter frodades knölklockan kring en ros, vilket vi kommenterade. Det visade sig att trädgårdsinnehavaren som just berättat om sin intensiva kampanj mot ett annat ogräs, kirskål, inte kände till att detta var knölklocka. Till följd av att vi uppmärksammade henne på knölklockans närvaro i trädgården fick hon ytterligare en fiende att bekämpa.

En del växter blir gränslösa, och till och med invasiva om de tillåts växa på en plats där de trivs extra bra eller där de saknar lika starka konkurrenter. Att införda arter får fäste och breder ut sig i nya miljöer uppmärksammas inom naturvården som ett potentiellt hot. I exempelvis Australien är spridning av invasiva, främmande växtarter ett allmänt erkänt problem (Atchison & Head 2013, Head 2014) medan det i de skandinaviska länderna ännu inte uppmärksammas i samma omfattning (Qvenild 2013). Såväl i Sverige som i andra delar av världen har många växter som visat sig invasiva spritts genom odling i privata trädgårdar. Inom EU har man dock börjat arbeta med en lista över invasiva arter (Europeiska unionens officiella tidning 14.7.2016). I Europa finns också ett nätverk som bland annat sammanställer statistik över invasiva och främmande arter, NOBANIS, enligt vilken det i Sverige (april 2017) finns totalt 2 192 främmande arter, varav 387 bedöms som invasiva. Av dessa uppges 924 vara växter som införts genom trädgårdsodling (www.nobanis.org). Naturvårdsverket i Sverige har inspirerats av den svarta lista som sedan 2010 finns i Norge (Qvenild et al. 2014). Bland de växter som finns med på listorna, och som nämns och odlas av våra informanter, finns lupin, praktlysing, syren och fläder. En meddelare begrundar fläderns utbredning i närområdet som ett tecken på en mer övergripande förändring i landskapet:

Tycker att fläderbuskarna är att betrakta som ogräs. De finns överallt. Ett par har jag format till vackra träd. När vi flyttade in i mitten på 1970-talet fanns det inte en fläder i närområdet. Vi fick åka ner till Hjärnarp för att plocka blommor till saften. Dess spridning, liksom spridningen av hundkex och veketåg är väl de mest oroande förändringarna av växtligheten under våra 36 år på Hallandsåsen. (LUF M 26203)

Är prästkragar som sprider sig ett ogräs eller ett välkommet tillskott? Svaret kan variera från en trädgårdsinnehavare till en annan.

Här lyfts en förändringsdimension som annars inte så många i materialet talar om: generella förändringar i floran och landskapet, som kan vara både lokala och globala. Genom att människan är delaktig i att sprida såväl önskade som oönskade växter, inte sällan i organiserad form, blir växtlighetens expansion och rörelser också en kulturell och social fråga. Sådana rörelser kan tolkas på flera olika sätt. I boken *The New Wild. Why Invasive Species Will Be Nature's Salvation* av den brittiske författaren Fred Pearce (2015) framförs en mer positiv tolkning av "hotet" från invasiva växter som författaren menar kan bli vår räddning. I en föränderlig värld med många hot hängande över ömtåliga, inhemska arter ska vi vara glada över de som visar livskraft, oavsett vilken bakgrund de har, menar Pearce.

När det blir för mycket och för stort

Ett ofrånkomligt inslag i alla trädgårdar är att de rymmer förändring och rörelse över tid. En del av dessa rörelser är snabba och leder till en påtaglig förändring, medan andra är långsamma och obemärkta, som när träd växer och arter breder ut sig. Ibland vandrar växter in av sig själva, som välkomna tillskott eller oönskade ogräs. Vissa sådana rörelser

Noterade växter i Ninas och Toms villaträdgård på ca 500 m² – en lite äldre, lummig och vildvuxen trädgård med många träd och buskar, där även en del vilda, ätliga växter värnas

Alunrot – *Heuchera* sp. (ett par olika sorter)

Ask – *Fraxinus excelsior*

Bukettspirea – *Spiraea* × *vanhouttei*

Buskros – *Rosa* sp.

Daglilija – *Heemerocallis* sp.

Druvflader – *Sambucus racemosa*

Fläder – *Sambucus nigra*

Forsythia – *Forsythia* × *intermedia*

Fänrikshjärta – *Dicentra formosa*

Gullregn – *Laburnum* × *watereri* 'Vossii'

Hassel – *Corylus avellana*

Hjärtbergenia – *Bergenia cordifolia*

Hortensia – *Hydrangea* sp.

Häckoxbär – *Cotoneaster lucidus*

Hägg – *Prunus padus*

Idegran – *Taxus baccata*

Jättekungsljus – *Verbascum olympicum*

Kameleontbuske – *Actinidia kolomikta*

Krusbär – *Ribes uva-crispa*

Körsbärspommon – *Prunus ceracifera*

Lavendel – *Lavandula angustifolia*

Mattram – *Tanacetum parthenium*

Mjölkkört – *Epilobium angustifolium*

Myssmalva – *Malva moschata*

Oxel – *Sorbus intermedia* (häck)

Paradisbuske – *Kolkwitzia amabilis*

Parkrododendron – *Rhododendron*

'Catawbiense'

Penningblad – *Lysimachia nummularia*

Pion – *Paeonia* sp.

Plommonträd – *Prunus domestica*

Prästkrage – *Leucanthemum* sp.

Päröträd – *Pyrus communis*

Rabattros – *Rosa* sp (olika sorter)

Rosenkvitten – *Chaenomeles* sp.

Rönn – *Sorbus aucuparia*

Schersmin – *Philadelphus* sp.

Skogsalm – *Ulmus glabra*

Skogsek – *Quercus robur*

Smultron – *Fragaria vesca*

Spärrgrenigt oxbär – *Cotoneaster divaricatus*

Stockros – *Alcea rosea*

Stor blåklocka – *Campanula persicifolia*

Svarta vinbär – *Ribes nigrum*

Syren – *Syringa vulgaris*

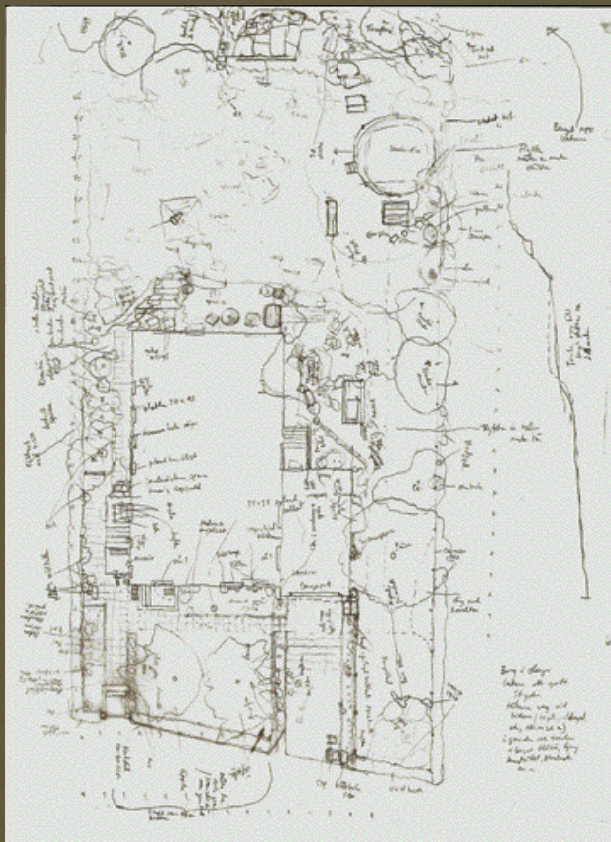
Trädgårdsnejlika – *Dianthus carophyllus*

Träjon – *Dryopteris filix-mas*

Vildhallon – *Rubus idaeus*

Äppelträd – *Malus domestica*

Ölandstok – *Potentilla fruticosa*

Uppmätningsskiss över Ninas och Toms naturnära villatomt med både odlade och spontant spridda växter.

kan sägas vara "osynliga" på så sätt att de kräver en förklaring för att bli synliggjorda (Saltzman & Sjöholm 2014a):

Varje dag kan jag njuta av naturen i min inte alltid så välskötta trädgård. Ibland kan man tydligt se hur det växer och förändras från dag till dag men ibland blir man hemmablind och ser inte förändringen på flera veckor. Är man bortrest en vecka syns det ju tydligt när man kommer tillbaka att det händer ganska mycket på kort tid. Trädgården visar också så tydligt att naturen lever sitt eget liv. (LUF M 25943)

Trädgårdens förändring är en komplex process som i sig rymmer många olika, sinsemellan sammantvinnade rörelser över tid; här kopplas dygnets och årets cykler, materialflöden och biokemiska processer som växande, mognad och nedbrytning samman med mänskliga aktörers beslut och vägval och icke-mänskliga aktörers strategier. Socialantropologen Tim Ingold har i boken *Biosocial Becomings* (2013) argumenterat för att alla organismer, mänskliga och icke-mänskliga, inte bör ses som avgränsade enheter (*beings*), utan som biosociala "tillblivelser" (*becomings*) av relationell, materiell och föränderlig natur. Allt liv, menar Ingold, har det gemensamt att det är såväl socialt som biologiskt. Dessa perspektiv styr vår uppmärksamhet bort från vad individer och objekt *är* och hjälper oss att istället uppmärksamma vad de *gör* i en värld präglad av materiella flöden och rörelser (Ingold 2013, s. 8). Levande organismer, såväl människor som exempelvis växter, borde alltså med detta perspektiv bäst förstås i termer av förändring och växande snarare än som "färdiga", klart avgränsade individer.

Vi har tagit del av många berättelser som vittnar om att trädgården är en plats där människors och andra organisms rörelser och inneboende föränderlighet på olika sätt tvinnas samman. "Om trädgård kan man skriva mycket. För mig betyder den liv." Så skriver en kvinna som ser tillbaka på de många åren med trädgård, som har inneburit att hennes liv och trädgårdens, med dess växter och djur, tvinnas samman i en gemensam men föränderlig väv. "Jag älskar alla mina blommor och växter och gläder mig över allt som kommer upp. Det är naturens under, att växandet fortsätter och är lika nytt och fantastiskt varje år" (DAG F 1309). Hon och många med henne reflekterar kring olika aspekter på tid och förändring, bland annat i samband med vardagliga ritualer och rutiner, där man dag för dag och vecka för vecka kan följa det som växer, blommor och så småningom vissnar. De repetitiva göromålen i trädgården, som ogräsrensning, blir ett sätt att anknyta till naturens cykler och processer. Trädgården och det som växer i den är i ständig förändring, vilket påminner om de sammanhang av liv, växande, åldrande och död som vi alla är del av.

Naturens dynamik och växtkraft kan vara en tillgång men blir ibland en ovälkommen överraskning och ett problem som måste hanteras och begränsas i relation till annan växtlighet och en önskad balans mellan sol och skugga på tomten. Vissa växter växer mer än förväntat, och den där magiska gränsen mellan för lite och för mycket aktualiseras och påminner om att trädgård definitivt inte är något oföränderligt. "Det är lite problem

Gränserna mellan tamt och vilt, önskat och oönskat, ser olika ut i olika trädgårdar.

med det här valnötsträdet för vi vill ju jättegärna ha kvar det men, det växer, det är för stort. Vi vet inte riktigt hur vi ska göra. Men det ger ju mycket frukt”, säger Pia. Ibland kan växtkraften resultera i impulshandlingar, som när Pias man Anders fick idén att såga ner några träd:

Jag vill minnas att det stod tre körsbärsträd här mitt emellan den här syrenen och lönnen där på rad, ja, jag gick ju här och hade sommarlov och hade väl inte direkt någonting att göra så, sågen fanns där och lite tid över. [...] Men jag vill minnas att vi pratade om att de skymde sikten. [...] Men det var väl inte riktigt planen att ta ner de där men de åkte i alla fall. (Anders)

Nu i efterhand kan ändå Anders konstatera att ”de hade ju inte stått bra där”. En del berättelser handlar om att trädgårdsinnehavare inte räknat med hur snabbt och mycket det de planterat växer. Träd, buskar och häckar blir helt enkelt större än man tänkt. Så som när Ingela missbedömde växtkraften hos ett träd som köptes i tron att det skulle förbli i miniformat, men det visade sig ha en helt annan kapacitet, ”så jag får klippa, jobba på att klippa ner det och ta bort grenar och sånt för att det ska hålla sig litet”. En meddelare reflekterar kring vad som händer när nya växter gör att gamla måste bort och vad som

händer med närstående växter när några tas bort. En del får "ny livsluft", skriver hon. Det framkommer också hur medveten hon är om växternas olika roller, när hon konstaterar att en del "tar mycket plats och är inte speciellt vackra, men outhärliga heta sommark dagar när inte markis och magnolia hjälper på terrassen" (LUF M 26236). Skuggande växter som tar plats kan alltså ses som en tillgång, fast de inte upplevs som en estetisk tillgång i sig själva.

Är tomten liten kan ett storvuxet träd bli problematiskt och som i det följande fallet betecknas som en antagonist med närmast kriminella drag. En meddelare talar om den för länge sedan fällda björken som en närings- och ljustjuv:

Min gård är ungefär så stor som mitt vardagsrum, eller kanske lite större. Där stod en väldigt hög björk med ett flervånings skatbo. Trädet tog all näring och tog solljuset från vårt hus. Närmaste granne hade i alla år sopat löv från björken på sin sida av planket och var särskilt trött på det. Han klättrade upp i trädet och sågade ner det bit för bit; det fanns inte plats att fälla det. (LUF M 26224)

Efter en tid planterades ett äppelträd på platsen för björken men även detta visade samma olyckliga tendens att med tiden växa till och ta plats och ljus: "Det blev för stort och måste tas bort." Kvar blev en drygt meterhög stubbe som försågs med en masonitskiva och på den ställer meddelaren numera en kruka med blommor sommartid. Denna installation rimmar bättre med hennes syn på en god utomhusmiljö. "Jag älskar värme och solar gärna i trädgården" (LUF M 26224). Bengt och Ingela gillar också solen, liksom många av de växter de odlar, såväl i rabatter som i krukor. Då kan skuggande träd vara ett problem och ett antal har fått stryka på foten genom åren, bland annat en "enorm gran [och] ett jättepäronträd" och ytterligare ett antal fruktträd.

Bor man tätt kan det också vara grannens träd som irriterar och skymmer solen. Bengt och Ingela stördes inte bara av den egna tomtens träd utan också av en björk på granntomten, som även den beskrivs som jättelik. "Så jag frågade honom vid något tillfälle, 'kan vi inte ta väck denna björken?', 'njaa', 'jamen jag bekostar det'. Så jag tog hit folk, ja han gick med på det, så vi tog ner den. Alltså den tog allt ljus." Men där björken stod i en lite vildvuxen del av grannens trädgård spirade istället ett valnötsträd som också hotade att "ta allt ljus". Nu håller dock grannen det under kontroll genom kontinuerlig toppning.

Dessa berättelser om hur små växter blir stora, och ur trädgårdsinnehavarnas synpunkt i många fall alltför stora, är exempel på ett återkommande behov att sätta gränser för naturens krafter och expansion. Slående är att även rutinerade trädgårdsägare överraskas gång på gång av hur stort det mesta blir med åren. Gränsen för önskvärd storlek överskrids i många fall årligen och håller sekator och såg igång. Naturens dynamik och kraft utmanar oss inte minst när den visar sig i de så kallade kulturväxternas skepnad.

Vänner och fiender bland djuren

Flera berättar om hur de välkomnar den vilda naturen, inte minst i form av olika slags djur, i den egna trädgården. Kristina och Örjan talar med värme om fåglarna som de matar: "De lämnar tillbaka det de har fått på vintern, genom att de tar odjuren eller skadeinsekterna på sommaren." Detta synsätt, att fåglar och människor hjälper varandra i trädgården, speglar en inställning som vi mött hos flera trädgårdsodlare. I det vardagliga umgänget med andra organismer, djur såväl som växter, kan man uppleva samhörighet och samverkan som sträcker sig över artgränser. Inte minst verkar artmångfalden för många vara en viktig del av sommarlivet i trädgården. Det kan handla om flugsnappar- eller talgoxparet i holken och deras söta ungar eller igelkottarna under altanen som får smaka av familjens kvällsmåltid. Men även insekter och andra småkryp nämns, i det följande exemplet med en generös inställning:

En trädgård utan djur är en omöjlighet och min trädgård är inget undantag. Under jorden finns en massa maskar och andra småkryp, både svarta och röda myror, ägg från skalbaggar och sniglar. Ovan jord kryper sniglar med och utan hus, skalbaggar, fjärilar, humlor och getingar. Varje år lägger en syrsa ägg i min fönsterlåda så framemot augusti kommer de färdiga och spelar för mig. Jag hör den inte längre men jag ser hur den filar. (DAG F 1335)

Evy och Lennart berättar med förtjusning om grannarnas barn som ibland kommer och hälsar på i trädgården. Då brukar de tillsammans gå på upptäcktsfärd i trädgården och vända på blad, fat och stenar för att se vad som döljer sig under. Det är gråsuggor, skalbaggar, tusenfotingar och mycket annat som kommer fram i ljuset och examineras och diskuteras. Med hjälp av barnen har Evy och Lennart tagit sig tid att se och börja förstå vilken myllrande och formrik värld en villaträdgård är, och de bidrar i sin tur med att utveckla barnens vetande och naturförståelse. Donna Harraway (2008) betecknar bekantskaper ur djurvärlden för "sällskapsarter" (*co-species*). Många djur använder trädgården som sin livsmiljö, eller när det gäller större och rörliga djur som fåglar och däggdjur – som en del av den miljö de lever i. Trädgårdsinnehavare uppskattar ibland deras närvaro, men inte alltid. En kvinna berättar att hon tycker om att sitta och titta ut genom vardagsrumsfönstret på rådjuren som kommer om vinterkvällarna och äter från fågelbordet, men att hon längre fram på våren schasar bort samma rådjur när de vill äta upp hennes tulpaner. Vad som är välkommet kan alltså variera med tid och situation, vilket är ytterligare ett exempel på hur mångsidig och motsägelsefull vår relation till det vi kallar naturen kan vara. Att rådjur kan vara vackra att se på men samtidigt ett hot mot det som växer i trädgården är det fler som tycker: "Rådjuren ser så förtjusande ut", men när de skador de gör läggs samman "så tycker man dom är vackrast på avstånd – eller till och med som stek" (DAG F 1309). En liknande inställning kan man ana att Marianne har:

Trädgårdsambitionerna sträcker sig ibland bortom den egna tomtens gränser. Här har såväl trädgårdsväxter som fågelholk tagit plats på allmän mark strax intill ett villaområde.

Rådjuren tycker jag är största hotet mot trädgården [---]. Och rosorna tar de ju, rosenknopparna också. [---] Du vet, jag kan sitta där i köket och så kan det komma sju stycken rådjur på rad, promenera uppe på kanten på berget där. Det har varit många gånger. Nä, sedan kommer de här två och två. De springer runt överallt här. [---] Om jag går ut på altanen där och klappar i händer och så. Nej, de bryr sig inte. De tittar lite bara och så. De är inte rädda. (Marianne)

De vilda vännerna bland djuren ska helst uppföra sig lite hänsynsfullt när de kommer in i trädgården. En meddelare skriver att hon blir glad när igelkottar lever och rör sig på tomten och särskilt om de får ungar. Grävlingen är däremot impopulär då den gräver hål i marken (LUF M 26220). Både igelkott och grävling är i första hand ute efter insekter och andra smådjur, men då grävlingen till skillnad från igelkotten bökar i marken när den söker föda är den mindre väl sedd som trädgårdsbesökare. I olyckliga fall kan planer och drömmar för trädgården på ett mycket konkret sätt ruineras av fyrbenta besökare:

Häromdagen när jag skulle slå upp något i vår gamla trädgårdsbok hittade jag min mans överkryssade anteckningar om det som skulle ha blivit vår fruktträdgård. Äppel- och plommonträd inköptes 1987 och 1988: reine claudes, victoria, gyllenkroks, transparang blanch, silva, oranie, lobo, cox pomona, åkerö. Två gånger om förstörde älgen hela härligheten utom ett sargat plommonträd vars stam blivit välgnagd under den gångna stränga vintern. (DAG F 1229)

Flera djurgrupper och arter räknas mer entydigt till de så kallade skadedjuren och beskrivs av trädgårdsinnehavarna som ohyra och inkräktare. Bladlöss, liljebagge, sork och mullvad räknas dit, trots att den senare inte gör direkt skada på växtligheten utan indirekt genom sitt böande i jorden. Vildsvin har blivit ett gissel med allt större spridning. Fästingar och mygg är inte bara obehagliga utan kan dessutom föra med sig sjukdomar. Mest berättas det dock om de så kallade mördarsniglarna.

Spansk skogssnigel, allmänt kallad mördarsnigel.

Trädgårdsarbetet är inte min grej. Kanske beror det på spansk skogssnigel och kirska. Förr satte jag blomfrö, plantor, grönsaker med mera, men när allt blir uppätet av odjuren tröttnar man. Varje kväll under sommaren om det regnat går jag ut med planteringsspade och en mjölkkartong. Hugger dem (sniglarna) mitt itu och lägger dem i kartongen. Räknar dem ibland, har fått ihop 150 st på en kväll. Mina grannar tror jag inte plockar upp dem och då hjälper det knappast att jag gör det. (LUF M 26222)

Försöken att stoppa sniglarnas framfart leder till nya rutiner och ritualer (jfr Ginn 2013, Hagström 2014). "I förrföj, då, åh ja vi var ute och plockade i ett, i ett, i ett. Det bara översvämmade", minns Sven och Margareta. När vi frågar vad de gör med sniglarna svarar Margareta: "Det vågar jag inte berätta", men det gör Sven som säger: "Saltar dem." "Det är djurplågeri", menar Margareta, som dock inte ser någon annan utväg när trädgården invaderas och växterna hotas. Metoderna för att hantera sniglarna är många och trädgårdsinnehavare är uppfinningsrika. Marianne berättar om sin metod:

Jag köpte en grilltång, en gammal grilltång, och så har jag en glassbytta, och så i med dem där. Och så på med locket och in i frysen. Och sedan så, när den är full, är en stor klump, då lägger jag den i soptunnan. Så går det till förbränning. För jag har läst att det är deras naturliga sätt att dö, det är ju att frysa ihjäl. Så det tycker jag faktiskt är hyggligast, både mot dem, och mot mig. (Marianne)

Barbro, som ömmar för djur av alla sorter, bryter mönstret då hon berättar att hon inte dödar de sniglar hon hittar i sin trädgård:

Dem bär jag iväg. Jag kan inte dräpa dem. Här har inte varit så många i år, men jag har plockat mycket snigelägg. Det kommer gärna under krukor och sådär, dem öser jag upp och så slänger jag iväg dem [ut på allmänna ytor]. Så att, jag vet, man ska inte, men det är, jag kan inte. Och kan jag inte så kan jag inte. Men det har inte varit så många i år. (Barbro)

Växter och andra aktörer i samspel

Trädgården beskrivs inte sällan som en sinnebild för människans möte med och kultivering av naturen, men som vi visat i det här kapitlet överskrids ständigt försöken att upprätta och befästa gränser mellan natur och kultur. I det vardagliga umgänget med andra organismer, djur såväl som växter, i trädgården verkar många uppleva samhörighet och samverkan som sträcker sig över artgränser. Gränserna vi diskuterat är både mentala och fysiska och de är dessutom dynamiska och föränderliga över tid. Konventioner kring vad som är ogräs kan ersättas av ett personligt och differentierat förhållningsätt, exempelvis om en tidigare omtyckt växt visar sig alltför spridningsvillig.

De omhuldade hortikulturella växterna innanför trädgårdsstaketet kan också förvandlas till invasiva marodörer när de rymmer ut i det omgivande landskapet och tvärtom: det vildväxande ofta betraktas som inkräktare i trädgården. Men naturen kan också välkomnas till trädgården och rentav vara en eftersträvad karaktär, om än inte allt från naturen bjuds in, för även i naturälskarens trädgård finns värderingar kring önskat och oönskat. Anneli, som gärna tar tillvara både det odlade och det vilda för köket, reflekterar kring frågan om vad som är natur och vad som är kultur i trädgården:

Ja, jag har nog ganska lös gräns där emellan. Just det som jag berättade med mina nässlor. Det brukar ju de flesta tycka är något vilt och fel och det ska inte vara här i det kultiverade landskapet. Men jag låter ju de tuvorna vara kvar, och skördar av dem. [...] En gräsmatta full med maskrosor omvandlar jag ju gärna till maskrosvin och små goda kokta maskrosknoppar och sånt, istället för att springa och dra upp dem. (Anneli)

Människors förhållningssätt till olika levande organismer i trädgården synliggör gränsdragningar och kategoriseringar som ofta är oreflekterade i den vardagliga trädgårdstillvaron. Den egna trädgården är idag en viktig plats för många människors kontakt och interaktion med det som de i sin vardag definierar som natur. Att räfsa löv, rensa ogräs och beskära träd kan ses som konkreta sätt att kontrollera naturen genom att skapa och upprätthålla en viss ordning. Det människor lärt sig att betrakta som natur är något som i trädgården ständigt – i högre eller lägre grad – sköts och formas, men samtidigt låter

det sig inte helt kontrolleras. Hur trädgårdsinnehavare berättar om växter, djur och andra beståndsdelar i trädgårdens mikrokosmos ger en inblick i hur människor i ett viktigt vardagligt sammanhang förhåller sig till komplexa förändringsprocesser som möjligen bäst kan förstås i termer av gränsöverskridande biosocialt liv.

Synen på vad som är önskat och oönskat, liksom vad som är för stort, för mycket, för skadligt, för vilt eller för expansivt, uttrycks tydligt i den enskildes odlings- och skötselpraktik men kläs mer sällan i ord. När en trädgårdsinnehavare ombeds att berätta om sitt liv med trädgård kan emellertid sådana värderingar och synsätt lyftas fram och verbaliseras. Vårt material speglar människors perspektiv på de artöverskridande samspejsprocesser som äger rum i trädgården. Växters och andra icke-mänskliga aktörers ingång i detta samspel är svårare att komma åt, åtminstone med kulturanalytiska metoder. Vi menar dock att det är viktigt att uppmärksamma trädgårdens icke-mänskliga organismer inte bara som objekt utan också som agerande subjekt, för att kunna förstå de komplexa processer som enligt Donna Haraway (2008) kan beskrivas i termer av samttillblivelse (*becoming with*). Med stöd av Tim Ingolds tankar om biosociala tillblivelser (2013) ger detta, menar vi, ett intressant perspektiv på samspelet i trädgården. Om vi kombinerar Haraways och Ingolds perspektiv kan den avancerade interaktionen mellan människor och organismer av olika slag i trädgården beskrivas och förstås som *biosociala samttillblivelser*.

Växter och djur flyttar sig och flyttas mellan olika platser i trädgården eller från en trädgård till en annan. Alla dessa gränsöverskridare illustrerar hur de gränser som konstruerats i och mellan trädgårdar är under ständig förhandling. En kort period av ouppmärksamhet så har gränsrubbande framryckningar skett. I det perspektivet kan det vara skönt att ha en avslappnad inställning och ett öppet sinne för vad "naturen" kan bidra med. Nina kommenterar en liten nejlika som hon tidigare odlat som kantväxt, och som senare spritt sig, medan moderplantorna försvunnit. Numera växer de bland annat i garageuppfarten: "De här som har spritt sig här, de är underbara. Dem älskar jag."

Trädgårdsinnehavarnas berättelser visar att kategorier som natur och kultur i dessa sammanhang är mycket relativa. I många trädgårdar bejakas naturen, inte minst i form av växter och djur, men ges samtidigt gränser inom vilka den får finnas och verka. Gränsättningen handlar dels om att tukta och hålla den växtlighet som förts in eller som accepterats i schack, dels om att trycka tillbaka och om möjligt utrota de växter och djur som betraktas som icke önskvärda. Det vi kallar trädgårdsskötsel handlar till stor del om att hantera och försöka kontrollera naturens krafter och dynamik.

ARBETE, REDSKAP OCH MARKNAD

Arbete och samverkan i trädgården

Vad gör människor i sina trädgårdar? Denna till synes enkla fråga är en av utgångspunkterna för den här boken och visar sig ha många svar. I vår genomgång av frågelistmaterialet provade vi att lista trädgårdsrelaterade verb. Här följer ett urval:

flytta, gräva, gallra, rensa, klippa, vattna, gödsla, planera, plantera, beskära, kalka, krasa, knipsa, flytta, nypa, plocka, hacka, skyffla, röja, rycka, skapa, sköta, anlägga, köpa, sälja, byta, mata, leka, äta, njuta, vila, arbeta, föröka, förgöra, bekämpa, försköna, förfula

Verben knyter an till arbete såväl som vila, en del handlar om nyanläggning, andra om att se till att det som finns i trädgården består, utvecklas och mår bra, och ytterligare andra om vad man ägnar sig åt när man uppehåller sig i sin trädgård.

För vissa verkar arbetet i trädgården i första hand vara inriktat på att upprätthålla och förvalta det som redan finns, medan andra gör stora insatser för att förnya och förändra sin trädgård. Oavsett vilket så krävs arbete för att sköta trädgården, och eftersom trädgården ständigt förändras måste planer och arbetsinsatser justeras efter hand.

Det arbete som krävs för att få gräsmattor, perenner, grönsaker, klätterväxter, buskar, träd och annan önskad växtlighet att växa och trivas, liksom att hålla undan den oönskade, framstår som centralt både i praktiken och i föreställningar om vad det är som görs i en trädgård. De flesta tomter innefattar ju någon form av växtlighet, om så bara en gräsmatta eller kanske några vintergröna buskar som skulle må bra av en gnutta ans och vård för att hålla formen tills det är dags att byta ut dem eller ersätta dem med något annat. En del av aktiviteterna är av ett slag som innebär att man inte genast tänker på dem som trädgårdsarbete eller något man gör i sin trädgård. De är kanske så vardagliga och självklara för innehavaren att hon eller han inte reflekterar över dem och därför inte nämner dem. Annat sätter sig i minnet, kanske för att det var extra tungt och tvingande eller för att det blev till ett rent nöje. Livet med trädgård pendlar mellan att vara lustfyllt och lärorikt till

Det är många sysslor som försiggår i en villaträdgård: att odla, hänga tvätt och hissa flagga är några av dem.

något man gör bara som ett måste. Inställningen till arbetet kan skifta från dag till dag hos en och samma trädgårdsinnehavare i samma trädgård gällande samma syssla.

Marianne, som lever ensam med sin trädgård, säger: "Alltså jag tycker trädgård, det är ju ett livslångt projekt [skratt]. Med en massa delprojekt. Hela tiden." Hon uttrycker det många upplever, det vill säga att projektet trädgård aldrig går i mål utan bara fortsätter därför att den ständigt förändras, och så gör även ofta innehavarens önskningsar och behov. Hos Marianne har en rad relativt stora men ändå avgränsade projekt i olika delar av trädgården avlöst varandra, som att bygga altan, anlägga nya rabatter och plattytter och bekämpa ogräs i en tidigare eftersatt del av trädgården. Sanna och Patrik har ägnat sig åt ett omfattande byggnadsarbete, när de täckte hela sin kedjehusträdgård med trädäck och ramade in den med ett högt plank. Ett projekt kan också handla om en enda växt, att få den att växa och trivas, eller att rensa bort växtlighet som inte längre är önskvärd. Ett projekt med olika arbetsinsatser leder ofta till ett nytt med ytterligare arbete som följd.

I detta kapitel kommer vi att diskutera hur trädgårdsinnehavare talar om trädgårdsarbete, bland annat utifrån aspekter som lustfyllt kontra pliktdrivet och strategiskt kontra impulsstyrt. Detta anknyter också till hur människor på olika sätt samarbetar och samspelar med andra levande organismer, alltså med växter och djur, i trädgården. För att illustrera och undersöka retoriken kring arbetet i trädgården och hur krävande det kan vara konsulterar vi ett par trädgårdsböcker från mitten respektive slutet av 1900-talet. Inledningsvis kommer vi dock att stanna upp vid två olika trädgårdsberättelser av personer som redogör lite mer ingående för det arbete som innehavet av trädgård innebär. En av dem är Folke som i sitt svar på frågelistan berättar hur han under livets gång haft tre olika

trädgårdar som har ställt olika krav på honom och familjen. Det andra nedslaget gör vi hos Bengt och Ingela, som bott hela sina vuxna liv i samma hus och ägnar mycket tid åt sin trädgård. De får här först och främst illustrera olika förhållningssätt till arbete och betydelsen av lust respektive plikt som motivation.

Plikten som drivkraft

Efter att ha haft olika hus med trädgård i nästan femtio år, har vi nu flyttat in en i en lägenhet och det känns som en stor befrielse. Varken jag eller min hustru har varit speciellt trädgårdsintresserade, men väljer man att bosätta sig i ett hus med trädgård, så anser vi att det förpliktar och att man då vill hålla trädgården i hyfsat skick. (LUF M 26211)

Folke är drygt 80 år och har haft trädgård en stor del av sitt liv. Han betonar att trädgård också betyder förpliktelser. Han är numera bosatt i Skåne tillsammans med sin hustru och berättar om ambitiösa insatser i tre olika trädgårdar på tre olika platser i landet. Hans berättelse handlar om nyanläggning, plantering, grönsaksodling, häckklippning, gräsmatteskötsel med kamp mot mossor, och mycket annat. Han berättar noggrant om allt arbete som trädgårdarna inneburit samtidigt som han ramar in berättelsen med påpekandet att varken han eller hustrun varit särskilt intresserade. Svaret speglar å ena sidan en inställning och en generation som ibland drivits av plikt-känsla mer än intresse, å den andra en tydlig entusiasm över att trots allt ha anlagt och skapat trädgårdar själv och att ha haft tillgång till bra maskiner.

Folke kommer in på många av de arbetsinsatser som han menar att ett innehav av trädgård leder till. Det första egna huset 1962 var ett nybyggt kedjehus där alla trädgårdarna anlades av entreprenören vilket innebar att de nyblivna innehavarna själva inte deltog mer än med anläggande av uteplatser eller garageuppfarter. Såväl gräsmatta som rabatter, plank och häckar fanns på plats när de flyttade in. Folke skriver att det passade dem bra eftersom de som nybörjare steg för steg kunde lära sig hur man sköter en trädgård med en begränsad yta. De fick införskaffa en del redskap för att sköta den: "Det blev gräsklippare (enkel 'handjagare'), kratta, sekator, spade, skyffel, planteringsspade med mera." Allt måttligt arbetsbesparande och inget motordriv, men lagom i förhållande till det arbete som tomten krävde.

Folke och hans hustru fick tre barn under tiden de bodde i huset. Trädgården, liksom goda grannar, innebar att barnen trivdes, skriver han. Förändringar i hans arbetssituation gjorde att de i slutet av 1960-talet flyttade till en villa i ett nybyggt villaområde i en stad i Mellansverige där var och en planerade hur tomterna skulle disponeras och användas:

Jag arbetade på ett företag som tillverkade entreprenadmaskiner och hade förmånen att på fritiden få låna maskiner, vilket var till stor hjälp när trädgården skulle iordning-

ställas. Vi hade inga ambitioner att anlägga en mönsterträdgård, utan en ganska enkel trädgård med mest gräsmatta. Dock hade vi ett trädgårdsland där vi odlade grönsaker och bär. Bland annat planterade vi hallonbuskar. Dessutom anlade vi två uteplatser med cementplattor. Dessa inramades med blomsterlådor av egen tillverkning. I dessa planterades pelargonier och lobelior. Vi anlade också blomsterrabatter runt huset, där hustrun planterade diverse blommor, till exempel rosor samt ettåriga såsom penséer, vi satte staket i tomtgränsen och fick garageuppfarten asfalterad. Efter ett tag blev det ganska fint tyckte vi. (LUF M 26211)

Efter fyra år var det av yrkesskäl återigen dags att flytta. Denna gång blev det en äldre villa vid skånska sydkusten. ”Här fanns en stor, gammaldags trädgård, där större delen bestod av grönsaksland.” Folke berättar vidare:

Allt detta hade vi till en början stor nytta av, men det krävdes en hel del arbete, så vi tog bort mer och mer. Vi ville ha större gräsmatta för barnens skull. Från början fanns det bara två små gräsplättar. Därför drog vi upp alla bärbuskarna, tog bort en gång och ett grönsaksland. För detta fick vi ta bort jordärtsskockorna och flytta rabarberna. [...] Även de spaljerade fruktträden togs bort och en större gräsmatta anlades. För detta anlätade vi en anläggningsfirma. Vi köpte själva hem matjord för ändamålet. [...] På resterande grönsaksland fortsatte vi med grönsaksodling, men framgången var inte så stor. (LUF M 26211)

En del av trädgårdens projekt är av mer omfattande karaktär och kräver ofta både annan kompetens och andra slags verktyg än alla villaträdgårdsinnehavare själva har.

Folke och hans fru fick arbeta ganska hårt med sin trädgård trots försöken att förenkla genom att ta bort en del av det befintliga och genom att införskaffa redskap som skulle underlätta. Citatet speglar en omdaningsprocess med komplexa relationer mellan mänskliga kroppar, önskade och oönskade växter och tekniska hjälpmedel. En del ansträngningar bar frukt, såsom det förhållandevis stora jordgubbslandet som de anlade och, skriver han, lyckades bra med. Det producerade inte bara vad familjen konsumerade utan även så att det räckte att ge bort till andra. Men ”vi fick jobba rejält” både vid anläggningen och med skötseln. Varje höst byttes hälften av plantorna ut mot nya som togs från revorna från de gamla: ”Våra vänner koltrastarna var mycket förtjusta i jordgubbar, så där fick vi lägga över nät för att rädda bären.” Och så krävdes både vattning och gödsling för att nå önskat resultat. Här anas att det trots allt var mer än plikt som drev arbetet med jordgubbslandet. Framgångarna motiverade arbetet och ännu många år senare lyser viss stolthet och tillfredsställelse igenom den ganska sakligt präglade texten.

Även det mindre roliga måste tas om hand och utföras, menar Folke, det ingår i att ha en trädgård. Alla i omgivningen följde dock inte detta mönster, vilket störde Folke och gav dem en hel del extra arbete:

Vi hade grannar på båda sidor om oss och de var inte lika flitiga i sina trädgårdar, varför vi fick in en massa ogräs från dessa. Mot ogräset förde vi en ständig och ojämn kamp och man undrar var allt kommer ifrån. Det fanns några grusgångar och dessa måste regelbundet rensas för att inte helt växa igen. Längs dessa gångar hade vi lavendelhäckar, vilka växte sig ganska yviga, så vi såg oss nödsakade att klippa ner dem åtminstone vartannat år. De var otroligt vackra när de blommade. En plåga var kirska, som väl är närmast omöjlig att utrota. (LUF M 26211)

Av Folkes berättelse framgår också att de hade problem med mossor i gräsmattan, vilket föranledde insatser som tog kraft och energi: ”Som vi kämpade mot denna mossa, en hopplös kamp. Visserligen är mossa mjukt och skönt att gå på, men det är ändå inte sådant man önskar i en gräsmatta.” Även växter som de själva skaffat ledde så småningom till hårt arbete i samband med att de skulle tas bort. Folke berättar om några lågväxande tallar som planterades när de var trend på 1970-talet. Tanken var att de skulle hålla sig låga och täta men med tiden blev de stora och glesa. Att få bort dem var mycket slit- och mödosamt. Med liknande perspektiv beskrivs den stora kastanjen: ”Det var ett vackert träd och barnen älskade att klättra i det. Men den ställde till en massa besvär på grund av allt som ramlade ner från den.” Barnen samlade och lekte med kastanjerna, men nedfallna frukter och löv gav också extra arbete. Dödsstöten för kastanjen kom när det blev uppenbart att rötterna sökt sig in i avloppsrören.

Den där kastanjen kämpade vi med i många år, men till slut fick vi nog. I samband med att vi skulle göra om gården och belägga den med så kallad byasten togs trädet ner. Detta var ett stort arbete, som krävde stora maskiner, så arbetet lades ut till en

trädgårdsanläggare. När arbetet med gården var klart hade vi fått en helt underbar plats att vistas på för sällskapsliv, grillning, måltider, kaffestunder och solbad. (LUF M 26211)

Trots att den tyngre delen av arbetet gjordes av en firma innebar projektet säkert en del bestyr även för familjen. I berättelsen ställs arbetsinsatsen mot de nöjesinriktade aktiviteter som denna beredde rum för; projektet och dess mödor gav utdelning i form av trevliga och avkopplande stunder i trädgårds- och solstolar. Men redogörelsen för allt trevligt som fällningen av kastanjen öppnade för kan också vara ett sätt att rättfärdiga ett kanske trots allt inte helt enkelt beslut. Det förändrade gårdsrummet tycks också ha inspirerat till kreativa handlingar i form av utsmyckning med blommor i urnor och blomsterlådor. Det tunga ombyggnadsarbetet ledde på så sätt till mera arbete, men av ett tydligt lustdrivet slag. I strävan efter en mer lättskött plats skapades nya arbetsmoment i form av tillsyn, vattning och ansning under hela sommarhalvåret. Denna extra försköning visar på en omsorg om platsen bortom det som egentligen kan synas vara nödvändigt. Kanske ledde inte ombyggnaden till en faktisk arbetsbesparing, men till att relationen mellan plikt drivet och lust drivet förändrades i positiv riktning.

I en trädgård lever människor, växter och djur sida vid sida med allehanda ting som alla ofrånkomligen påverkar varandra. Ett exempel på hur man som trädgårdsinnehavare kan hamna i att samarbeta och förhandla med det växande ger Folke när han beskriver en liten planta som slog rot under en tall: ”Jag visste inte vad det var, men lät den stå och växa.” Plantan blev större och större och visade sig vara en alm:

Jag avlägsnade tallen runt den bit för bit tills tallen var helt borta. Så småningom blev almen ett stort, ståtligt träd och vi kunde förvåna oss över att av det lilla fröet på 25–30 år kunde bli ett sådant mäktigt träd. Almen, i sin tur, fröade naturligtvis av sig varje år och hade vi inte dragit upp alla almplantor, som dök upp överallt i trädgården, så hade vi snart haft en hel almskog. (LUF M 26211)

Folkes tre trädgårdar visar hur olika insatserna blir beroende på vilka ambitioner man har. Här spelar också familjesituationen och eventuellt granntryck en roll. Berättelsen illustrerar också en lärandeväg där en mjukstart med en mindre trädgård ledde vidare mot större projekt och mera krävande trädgårdsinsatser. De många trädgårdsåren ledde också till ett växande kunnande och, tycks det, till att det plikt drivna i allt högre grad mjukades upp av lust drivna arbetsinsatser.

Lusten som drivkraft

Bengt och Ingela, vars trädgård vi har besökt flera gånger, omfattar knappt 400 kvadratmeter. Huset, som är Bengts föräldrahem, byggdes av hans farmor och farfar på 1930-talet.

Ingela och Bengt var unga när de träffades och flyttade in i källaren hos Bengts mamma, och när de gifte sig fick de överta huset. Från början var huset en "småstuga" på cirka 50 kvadratmeter men det har under årens lopp successivt byggts ut. Nu är de i 55-årsåldern och har två vuxna döttrar som båda har valt att köpa hus och bosätta sig med sina familjer i samma område som föräldrarna. Bengt och Ingela hjälper ofta döttrarna med olika saker; de passar barnbarnen, deltar i ombyggnadsarbeten och gör insatser i trädgårdarna. De har arbetat mycket för att ordna det för sig och trivs uppenbart i sin innehållsrika trädgård där de tillbringar många timmar. De illustrerar på ett särskilt sätt vad lusten betyder för utvecklingen av en trädgård liksom arbetet i den.

Trädgården har ändrats steg för steg genom åren: "Trädgården ser ju definitivt inte ut nu som den gjorde då, på den tiden, när jag var liten", säger Bengt. En stor skillnad är att trädgården inte längre innehåller fruktträd. Skälen är många. Ett, menar de, är att flera av de ursprungliga fruktträden var gamla, ett annat att garageuppfarten och huset efter hand byggts ut där fruktträd stod och att de helt enkelt prioriterat annat:

Då var det ju äppelträd där nere, jag tror det var fyra stycken eller någonting. Försvann då i och för sig, pappa han byggde ju parkeringsplats. Och sen byggde de ut och så blev det garage och då försvann något träd till, och sen gjorde vi carporten och det, då försvann något träd till där. [...] Man ser ju att det är ju ingen som tar tillvara frukten idag, det är ner med det och så kratta ihop det. Förr kanske de gjorde på ett annat sätt, men idag gör man ju inte det, det är faktiskt så. (Bengt)

Fruktträd tar tid och kraft att sköta, konstaterar Bengt. Ingela påpekar att frukt också kan bli arbetsamt att ta hand om. Numera lägger folk ut en uppmaning på Instagram med erbjudande om att komma och plocka, säger Ingela. De har heller inga bärbuskar: "Blommorna tog överhanden" och "vi har inte haft behovet av det och, sen är vi så nära bekanta med de där [pekar mot grannar], och de har väldigt mycket vinbär och sånt kvar och så, jag får mina vinbär ändå", säger Ingela. Det som var och en tidigare hade i sin trädgård har ibland kommit att bli del av något gemensamt och delat, men framförallt något som värderas på annat sätt av andra generationer.

Vad har då hänt i trädgården förutom att alla fruktträden är borta? Ja, de hade stora enar läggs väggarna som togs bort: "De sölär ner och det tar så mycket vatten av allt annat, det är svårt att hålla, tycker jag", säger Ingela, och Bengt tillägger att de dessutom drar till sig mygg. Ingela berättar att Bengt velat asfaltera det hela från början för att det skulle vara lättskött: "Du ville inte ha, du hade ingen tanke på att göra trädgården." De betonar att trädgårdsintresset är något som successivt växt fram hos dem båda. De har även tagit bort den kombination av staket, mur och häckar som tidigare omgav trädgården: "Bara en massa jobb. Minst två gånger om året ska du klippa den här häcken." Istället har de byggt upp en ny mur som visserligen tog tid att bygga men som står ett tag, till skillnad mot ett staket som måste målas och underhållas oftare, tillägger Ingela. Men helt har de inte sluppit häckar eftersom de hjälper till att klippa häckarna hos sina två döttrar. Hela

Trädgårdsarbete nämns ofta som ett gott skäl att vistas utomhus.

tiden är det ett balanserande och en fråga om vad som betraktas som tidkrävande, arbetssamt, utvecklande, avslappnande eller njutning.

När Bengt och Ingela funderar på trädgårdens successiva förändring sedan Bengts uppväxt kan de inte komma på om det alls finns något kvar från hans farföräldrars tid. Det fanns mycket rosor från början, berättar de: "Man kan inte ha hur mycket som helst här, det funkade inte. Det här är lagom", säger Bengt medan Ingela tänker efter och inser att det egentligen är "mycket mer [skratt] att sköta än vad det var då". Bengt betonar att mycket sköter sig självt, gräsmattan, planteringarna och alla krukor. Ingela håller inte med. Hon anser att det är en hel del att ta hand om som kräver mycket tid. Vår tolkning är att trädgården inte har blivit enklare att sköta men att arbetet uppenbart har blivit roligare för Bengt och Ingela att utföra.

Diskussionen illustrerar att upplevelsen av vad som är mycket trädgårdsarbete varierar och skiftar från person till person. När det upplevs som mer eller mindre är förstås också avhängigt säsongerna, vädret och exempelvis den egna hälsan. Bengt och Ingela har sinsemellan lite olika inställning till arbete i trädgården, trots att trädgården är ett gemensamt projekt. Ingela har gått blomsterbindarkurser och tänker gärna på vilka perenner som gör sig i buketter. Hon har också gått keramikkurser, lärt sig gjuta och gjort olika slags dekorationer för trädgården. En del används som utsmyckning i murar och i rabatter. På en vägg hänger en komposition av strandfynd och reseminnen. Hon tar gärna med sig souvenirer hem från resor som sedan används i trädgården.

Hur förhåller sig då Bengt och Ingela till allt det arbete som en så här arbetad trädgård kräver? Går det att finna balans mellan arbete och njutning? Så här säger Bengt och jämför med sin farfar:

Vi har ju skapat detta för att trivas med detta. Jag vet ju min farfar då, när de bodde här, när de hade byggt det, då hade de inte mer än, var det en veckas semester och så här, och det var ju väldigt lite. Hans semester den bestod av då att under päronträdet där det stod en sådan här solstol, vet du, i tyg, och så var det keps på och då rörde han inte, han satt ju i den stolen i en vecka. Men jag menar det, det var ju hans sätt att slappna av på. (Bengt)

Bengt och Ingela använder sin trädgård på en mängd sätt. De arbetar mycket i den men ser också till att umgås, vila och njuta i den. En del av de här verksamheterna går in i varandra. Bengt nämner till exempel att det tar mycket tid att vattna en trädgård som innehåller så mycket blommor och krukor som deras. Vattningen kom att utvecklas till ett stort intresse för honom:

Bengt: Min passion då, i trädgårdsarbetet, det är bevattning. Jag *älskar* bevattning. Så de slanger som ligger där, det ska bara vara kranar man öppnar så här för att bevattna saker och ting.

Ingela: Jo, man måste ju förenkla.

Bengt: Man kan ju inte springa runt så, men sätt på där och där, och så får det vattna sig själv då. [...] En sådan här sommar då som varit så torr, så är det ju vattning varannan kväll i alla fall, och det tar sin tid alltså, det är så. Men kan man bara göra så, så kan man sitta här i lugn och ro och titta på. (Bengt och Ingela)

Tekniska lösningar är Bengts intresse och ett sätt att förenkla arbetet. Även när det gäller krukodling har hans uppfinningsrikedom kommit till användning. Han har tillverkat små rullbrädor som gör att de stora krukorna snabbt och smidigt kan flyttas runt, beroende på väder, vind och årstid. Men för att det ska vara riktigt funktionsenligt krävs plan och fast mark, vilket de åstadkommit genom plattläggning: "Det måste vara lätt samtidigt, så att man känner att man orkar med det", säger Bengt. Så har somligt förenklats och annat komplicerats i trädgården i linje med vad Bengt och Ingela trivs med och njuter av. Plikterna i den trädgård de en gång tog över har de förvandlat till något övervägande lustfyllt genom att forma, bygga och fylla en trädgård efter eget tycke och smak.

De ger flera exempel på hur de följer årets säsonger på nära håll genom att de är utomhus så mycket. Bengt berättar detaljerat om hur de arbetar med blomsterarrangemangen på altanen och samtidigt då ser hur de förändras i växtsätt, men också i färg och hur det ena tar överhand över det andra under säsongens gång: "Det är rätt fascinerande att se det. Det är det faktiskt." Vid ett av våra besök finns det exempelvis en mängd välväxta tomatplantor men också en rad krukor med dahlior.

Arbetsfördelning i trädgården

Många med hus och trädgård lever i en parrelation, eller har tidigare gjort det, och flera av dem vars berättelser vi har tagit del av reflekterar över vem som förväntas ta hand om vilka arbetsuppgifter i trädgården. Bengt och Ingela har som vi sett olika intresseområden och delvis olika arbetsuppgifter som dock ibland flätas i varandra när de till exempel hjälps åt med rensning i rabatterna. Några är mer bestämda när det gäller arbetsfördelningens genusmönster. "Vissa sysslor i trädgården är i mina ögon mer 'manliga' som till exempel att räfsa gräsmattan på våren", skriver en kvinna (LUF M 26216). De genusbundna mönstren förefaller inte sällan innebära förväntningar på män när det kommer till tyngre arbetsuppgifter. "Jag pekar och han gräver!" skriver en annan om den arbetsfördelning de tillämpar (LUF M 26196). Men andra, såväl män som kvinnor, opponerar sig mot könsbundna normer och löser arbetsfördelningen på helt andra sätt. Johan och Ylva betonar själva att de har "ombytt roller", att de bryter mot föreställningarna om vad man respektive kvinna förväntas ta för ansvarsområden i hemmet.

Ylva: Jag är den lilla hussnickaren då, om man kan säga så. Så allt som snickras, nästan allt som snickras och ...

Johan: Ja, allt elektriskt.

Ylva: ... allt med elektriskt och sånt sköter då jag. Så vi är inte så traditionella. [...] Grannar har alltid haft roligt åt det, jag har bytt däck på bilen och Johan har lagat middag: "Ni gör ingenting i rätt ordning." Nej, förlåt. Ja, men vi är överens i alla fall, det är huvudsaken. (Johan och Ylva)

Trädgården är dock bådas och den utvecklas i samförstånd, även om det är Johan som verkar lägga mest tid i skötselarbetet och står för odlingsprojekten både ute och i det inglasade uterummet. Hemma hos Astrid och hennes man är det hon som står för det mesta i trädgården, kanske både som ett resultat av att hon är mer intresserad och att de har olika sätt att ta sig an arbetet i trädgården. Astrid berättar: "Min man har sina hallonbuskar, det är hans skötebarn." Fast inte heller dem får han ha i fred på grund av Astrids olika projekt som inneburit att de "har flyttat runt lite" och därför inte mår så bra. Kanske inte så konstigt att han blir arg och tycker att hon borde tänka efter lite mer ordentligt innan hon skrider till verket. I frågelistsvaren ser vi exempel på hur familjer valt att lösa arbetsfördelningen då de insett att de inte varit helt överens om trädgårdens skötsel:

Min hustru är också trädgårdsintresserad, men vi har olika syn på vad som är ogräs och inte. Detta har föranlett att vi har delat in rabatterna i mina och hennes. Jag har huvudansvaret och lägger ner mycket av min fritid på att vara i trädgården, både arbete och avkoppling. Gräsklippning ligger helt på min lott. Så också större grävprojekt. Ogräsrensning utför vi båda, men var och en på sitt sätt. (DAG F 1333)

Vissa delar på detta sätt upp arbetet och trädgården så att de står för olika sysslor och ibland också för olika delar av trädgården, ibland parallellt och samtidigt. Ingela och Bengt gör ofta så, tar en paus och tittar på varandras projekt, fikar, tar en cigarett och så tillbaka till respektive uppgifter. En man i 70-årsåldern med erfarenheter av ett par olika trädgårdar av olika storlek är dock skeptisk till denna form av gemenskapsmodell och förordar att en gör allt:

Två kan hjälpas åt i trädgården men det är lugnast om en får sköta om allt. Annars blir det lätt olika meningar om hur och var växtligheten ska utvecklas. Och ska man plantera lökar måste man veta var de andra tidigare satta finns. Annars blir det kaos i trädgården. Visst kan och ska man diskutera trädgården men själva utförandet bör nog vara ens göra. (LUF M 26204)

Samma trädgårdsinnehavare har en tydlig bild av ansvars- och arbetsfördelning mellan ute och inne:

I vårt fall är den mesta tiden i trädgården mannens. Det beror mest på att innesysslorna också kräver någons insats, i det här fallet kvinnans. Klippa gräs, tukta buskar och häckar är väl mer en mans göra, eller hur! (LUF M 26204)

För den som önskar finns det trädgårdsarbete att utföra hela tiden. Rabatter med bar jord mellan plantorna kräver återkommande lukning.

Vi ser här att trädgården kan bli en konfliktarena med många laddningar. Är den din, min eller vår? Vem leder arbetet och vem "hjälp till"? Och stämmer de inblandade parternas uppfattningar om ansvarstagande och olika ansvarområden överens? Många frågor har väckts kring arbetsfördelningen i trädgårdarna men de flesta kvarstår.

Det krävande trädgårdsarbetet

Vad enskilda informanter menar när de använder uttryck som lättskött trädgård eller underhållsfri trädgård kan uppenbart skilja sig mycket åt. Detsamma gäller hur man talar om vad som är tungt arbete och vad som inte är det. Även för en och samma person kan gränsen vara flytande. "Visst kan trädgårdsarbete bli tungt, men eftersom vi har en så lagom stor yta, så känns det aldrig betungande" (LUF M 26195). Vi har visat att nyansen mellan tungt och betungande kan vara ett sätt att formulera skillnaderna i upplevelse av krävande respektive stimulerande och rogivande trädgårdsarbete. Enligt Åsa Wilke var det egentligen först under 1950-talet man började beskriva trädgårdsarbete som något rogivande. Det var också då som det praktiska och lättskötta började bli ett uttalat ideal (2006, s. 177ff, jfr Londos 1996, s. 51).

De ledande rösterna i detta kapitel, som är Folkes samt Bengts och Ingelas, tydliggör hur de valt bort det som de upplever vara arbetsamt och tungt – eller kanske snarare betungande – till förmån för sådant de gillar, vilket inte nödvändigtvis är mindre arbetskrävande. I båda fallen har träd tagits bort till förmån för utplanteringsväxter. En beskrivning av odling av sommarblommor i krukor visar att detta kan vara ett ganska omfattande engagemang:

Jag frösår på våren, skolar om och har glasverandan som växthus, till dess det blir dags att plantera ut dem. Det är en massa passning med vattning och omplantering allteftersom plantorna växer, men det är trevligt arbete, tycker jag. På sommaren är det sedan bara att vattna och plocka bort vissna blommor. (DAG F 1529)

Skildringen kommer från en kvinna i 70-årsåldern. Hon skriver att hon är "inte särskilt road av trädgårdsarbete" men väljer alltså ändå att ägna sig åt odling av sommarblommor. Hon är en av flera som beskriver krukodling som ett lättskött alternativ. Samtidigt visar beskrivningen att det i praktiken innebär en hel del passning och olika arbetsinsatser.

En annan modell för att inte trädgårdsarbetet ska bli för slitsamt är att skaffa sig en mer avspänd inställning. En av meddelarna, en man som definierar sig som mycket trädgårdsintresserad och säger sig ha fått intresset med modersmjölken, skriver att "varje dag när jag kommer hem från jobbet går jag en runda i trädgården". Han skriver att han har ett "avslappnat förhållande till ogräs och oordning i rabatter" samtidigt som han uppenbart tillbringar mycket tid i sin trädgård med skötselarbete av olika slag:

Det finns någonting att pyssla med hela året. Jag ser inte trädgårdsarbete som någonting belastande eller stressande, utan känner mig psykiskt avkopplad med att göra något med händerna. I vårt kvarter är jag först ut på våren och sist in på hösten. (DAG F 1333)

Citatet visar på det värde många ser i själva arbetet, i detta fall såväl ogrärensning i rabatter som gräsklippning och grävarbete (jfr Londos 1996, s. 57). Det visar också på en medvetenhet om omgivningen när han poängterar att han är först ut och sist in. Vi ser här och var i materialet drag av tävlingsmoment, när informanter betonar att det är viktigt att göra arbetet bra, vara flitig, ligga i och därigenom nå resultat. I gengäld finns det en del som värjer sig mot detta och betonar att de inte är särskilt duktiga. Det finns ett tydligt samband mellan att beskriva sig som mycket intresserad av trädgård och odling och att framhålla att trädgården *inte* är särskilt arbetskrävande. Ibland sägs detta med ett normativt tillägg om att "man får hänga i" för att hålla efter trädgården med små men ofta återkommande insatser. Retoriken kring odling och trädgård kan därför uppfattas som normativ. Anneli, som ägnar en stor del av sin fritid åt trädgården och odlar mycket grönsaker, reflekterar kring det hon beskriver som "pekpinnar", "att så *ska* man göra. Och det känns som att det finns en del inom trädgårdsvärlden, mycket sånt. Det är fascism, liksom". Anneli är inte ensam om att tala om alltför nitiska odlare som "trädgårdsfascister" (LUF M 26227). Självt tycker hon inte att grönsaksodling är särskilt arbetskrävande:

Jag tycker inte det är så mycket jobb med land och sånt, just när jag täckodlar. Alltså, det är lite på våren, man får igång det då, och så är det första ogrärensningen, men sen sköter det sig ganska mycket själv, om man bara och går ut och putsar lite grann. (Anneli)

För att få en bild av hur handböcker förbereder trädgårdsägaren på det arbete som en trädgård trots allt för med sig har vi tittat på två trädgårdsböcker från två olika tider. Den ena är Karin Berglunds bok *Din trädgård* från 1996 och den andra Nils Sonessons *Handbok för trädgårdsodlare* från 1947, utgivna på samma förlag. Trots att Berglunds bok mer entydigt vänder sig till vanliga trädgårdsinnehavare och Sonesson även vill inkludera de professionella i läsekretsen är det slående hur olika anslagen är. *Din trädgård* startar i drömmarna och inspirationen. Det är först efter 50 sidor som arbetet blir en del av framställningen och då i form av gräsmattans anläggning och vård. Sonesson startar istället i klimat och jord och ganska snart kommer reglerna snarare än råden för hur jorden ska brukas med vägledande illustrationer av människor med redskap i arbete. Arbetsmomenten avlöser varandra genom boken och summeras på slutet i "Trädgårdens arbetskalender" som på 25 sidor anger allt det som ska göras månad för månad. Intrycket är att det verkligen inte är någon lek att ge sig i kast med trädgårdens anläggning, odling och skötsel.

Karin Berglund i sin tur påminner då och då om att allt det sköna och nyttiga är förenat med arbetsinsatser och faktiskt ibland i form av pekpinneaktiga regler, "så här

Trädgårdsarbetet leder ibland till arbete utanför trädgården, som när häckklipp och nedsågade grenar måste fraktas bort.

ska ...". Men arbetet beskrivs aldrig som riktigt tungt och smutsigt. Ofta kommer hon dessutom in på olika knep att ta till, som marktäckande växter och täckodling för att minska arbetsinsatserna. Det är först när hon kommer till grävning – fast den kan man med rätt metoder undvika, skriver hon – och när ogräsen med djupa rötter ska utrotas som det känns riktigt arbetsamt. Där Sonesson tar fram piskan lockar Berglund till trädgårdsinsatser med moroten, ibland bokstavligt men oftast i form av förföriska trädgårdsinteriörer, något som Sonessons bok är så gott som helt befriad från. Han använder de få illustrationerna i huvudsak för att visa hur man ska göra medan Berglund framhäver resultatet. Böckerna är naturligtvis speglingar av tiden de tillkommit i, samtidigt som de är just handböcker och därmed inte en given spegling av gemene mans trädgårdsinsatser. Trädgårdsarbetet kan uppenbart upplevas som både tungt och stimulerande:

Ibland ser jag trädgårdsarbetet som en avkoppling, nyttig träning för kropp och själ och ett bra sätt att rensa huvudet. Andra stunder känns det betungande och ganska tröstlöst och jag gör det som ska göras mest för att det just ska göras. (LUF M 26188)

Men det kan också kännas enbart som något oändligt och tungt som trycker ner snarare än lyfter upp och ger livet mening: "När jag ibland har för mycket arbete med trädgården och veden kan jag känna frustration och en viss tyngd som 'drar ner' mig i ett svart hål",

skriver en meddelare (LUF M 25945). En del väljer helt enkelt medvetet att avstå från att skaffa hus och trädgård av denna anledning, efter att under sin uppväxt ha sett och ibland upplevt hur krävande arbetet kan vara. Andra, som Sofia och hennes man, har medvetet valt ett boende med liten tomt efter att ha sett hur syskon och andra släktingar sliter med sina stora och komplicerade trädgårdar.

Oavsett om man tycker om att jobba i trädgården eller inte, så kan det ofrånkomligen vara tungt, tråkigt, stressigt, smutsigt och krävande ibland. Det kan handla om att tömma komposten, gräva upp djuprotade ogräs, lägga betongplattor eller baxa in trädgårdsmöblerna i förrådet, eller att förbereda trädgården för vintern i halvmörker och snålblåst en novembereftermiddag. Ibland anar vi att de positiva utsagorna om trädgårdsarbetets rekreativa karaktär är ett sätt att för sig själv motivera den tid och kraft och de resurser som läggs i trädgården. När man väl har en trädgård får man hitta strategier för att hantera skötseln av den även under perioder när det är tungt och motigt. Anneli, som på grund av sjukdom periodvis har haft svårt att arbeta så mycket i trädgården som hon skulle önska, reflekterar över detta:

Det finns ofta flera olika slags arbetsplatser i en trädgård, en del tillfälliga, en del mer permanenta. Med en husmetafor skulle detta arbetsrum kunna kallas grovkök.

Då gör jag istället så att jag går ut och tar fem spadtag varje dag. Då blir det ju någonting. Istället för att ställa sig och gräva upp alltihop. [...] Om man ska fortsätta med det här så kan man inte gå ut och klippa en hel dag i trädgården, då orkar man inte, utan man får gå ut och ta det där lilla, och så får man hela tiden. Jag har börjat kalla det lite att arbeta i mellanrummen. [...] Det händer väldigt mycket om man utnyttjar den tiden, faktiskt. (Anneli)

Hon har erfarenhet från flera andra trädgårdar och var väl medveten om att trädgårdsarbete kan vara slitsamt när de köpte villan med sin väl tilltagna tomt. ”Första året vi skaffade stugan, då skaffade jag mig världens inflammation i benet, bara för att jag stod [och grävde].” Men att sådant arbete är ansträngande såg hon ändå som något positivt när det blev dags att köpa hus:

Det var lite medvetet när vi tänkte att vi skulle köpa det här huset. Min man har också stillasittande jobb, då tänkte vi faktiskt så att vi skulle köpa ett fritidsintresse, ett gym. Vi brukar säga att nu går jag ut i gymmet, nu går jag ut och tränar. Så, men jag har ju gymkort också på vintrarna då, men annars så istället för att gå och träna så räknar jag trädgårdsarbete som träning. Och då kan jag ta i ganska mycket ibland också för att bli riktigt svettig och se det som en, ja men nu kör jag ett arbetspass [skratt]. (Anneli)

Att se trädgårdsarbetet som ett aktivt hälsoarbete liksom att dela upp det i lagom stora och hanterliga portioner, kan vara en strategi för att hantera trädgården och ändå inte dra ner på sina ambitioner.

Tid för trädgårdsarbete

Tid i relation till arbete i trädgården kan ses och diskuteras ur flera olika aspekter. Det kan handla om när man har eller ger sig tid att arbeta i trädgården, liksom hur mycket tid man lägger totalt och på olika arbetsinsatser. Ytterligare en ingång är den ideala tidpunkten för olika åtgärder för att nå ett bra resultat. Vi kommer att beröra flera av dessa aspekter men med fokus på vad som tar tid och varför. Bland trädgårdsinnehavare finns vitt skilda förhållningssätt till vad som menas med att ägna mycket eller lite tid åt sin trädgård. För några kan det handla om att helst inte behöva ägna sig åt några trädgårdsrelaterade sysslor överhuvudtaget, vilket kan leda till att arbetet i trädgården minimeras till några få plikt drivna insatser när det verkligen krävs. För andra kan minimeringen i tid gälla basskötseln som de snabbt vill ha undanstökad, för att sedan lägga tid och kraft på att hinna odla så mycket som möjligt.

Även om trädgården är liten till ytan kan den ta mycket tid, till exempel på grund av ägarnas ambitionsnivå och trädgårdens detaljrikedom och komplexa innehåll. Så är det

i Bengts och Ingelas trädgård där inte minst Ingela menar att hon och även Bengt lägger många timmar, särskilt under helger och semester. Men eftersom det mesta är roligt så går tiden fort:

Jag kan säga, jag kan gå ut på morgonen och så gå in när klockan är sju, åtta på kvällen, eller någonting sånt, och bara hålla på att, pillar, ja alltså ändra, flytta, pillar [skratt]. Bara se, gå och titta på det och så sitta ner en stund och så äter man emellan och så pillar man lite, men alltså, så jag har tänkt lite på hur mycket man är där, men det kan gå hela dagar, man bara håller på. (Ingela)

Några reflekterar över att trädgårdsarbete kan bli självgenererande och därmed tidskrävande. Växter kan införskaffas och planteras utan att man tänkt så mycket på att de sedan kan behöva skötas, till exempel genom beskärning, gödsling och hantering av ogräs och ohyra. "Det är väldigt lätt att se till att man har jobb hela tiden", konstaterar Marianne efter att ha berättat om konsekvenserna av ett impulsköp av en buske, en buddleja, som visade sig växa mycket snabbare och mer än vad hon hade förväntat sig. Barbro talar om hur överraskad hon ibland blivit av hur växtligheten utvecklats och trängs om utrymmet, trots att hon har försökt förbereda sig genom att läsa på om de enskilda arternas beteenden:

Det största misstaget man gör, det är ju att man ... kan inte föreställa sig, även om man läser, så kan man inte föreställa sig hur stort saker och ting blir. Så min lilla meditationshörna, den måste jag utveckla till våren. Den får jag på något vis gräva ut. [...] Jag måste flytta om, för att den här stackars lönnen, den behöver mer plats. För den är förtryckt där. Och sen ormöga den tar ju över helt och hållet. Det är den första som kommer på våren, den blommar med himmelsblå små, små blommor, den är så söt. Men den är rätt så, den tar för sig. (Barbro)

Har man som Barbro en ambition och vilja att moderera konkurrensen växter och arter emellan och trycka tillbaka de starka för att hjälpa de svaga – då tar det tid – trots att trädgården är liten. Det gör det också när trädgårdslanden med bär och grönsaker ska sättas i gång, hållas i skick och avslutas varje år. Särskilt pilligt och tidsödande kan det vara att rensa ogräs i sådderna: "När morötterna är så stora så det går att rensa bort ogräset har jag flera timmars arbete framför mig och det går inte på en dag", skriver en drygt 70-årig kvinna (LUF M 26205). Det ätbara fick således stryka på foten när den lättskötta trädgården som skulle ge tid över för andra aktiviteter lanserades under 1960-talet (Wilke 2006).

För att få en uppfattning om vad som upplevs mest krävande och ta mest tid i skötselarbetet frågade vi några av trädgårdsinnehavarna om detta. Sven och Margareta nämner den omsorgsfulla rensningen av smågatstensytorna som de gör årligen i sina trädgårdsgångar som både jobbig och mycket tidskrävande. För Anneli, som odlar mycket ätbart, är det skötseln av landen som tar tid. Johan, som också är en intresserad odlare fast i min-

För frösådd, plantering och delning av plantor kan det vara behändigt att ha ett planteringsbord i bra arbetshöjd. Denna informant har inrett en del av sitt växthus till en arbetsplats där det finns närhet till en mängd olika slags redskap och annat som behövs.

dre skala, har samma uppfattning. Dessutom nämner han klippningen av de relativt höga och breda häckarna som arbetsam och tidsödande, och det gör även Marianne och Pia och Anders. Bengt och Ingela anser att de lägger mest tid på ogrärensning i rabatterna. Frank är delvis inne på samma linje fast för honom gäller det bärlandet och gräsmattan. Barbro och Evy som lägger rätt mycket tid i trädgården ser inte något arbete eller någon del av trädgården som särskilt krävande, vare sig räknat i tid eller i kraftansträngning. Hos Evy och Lennart faller grässkötseln på Lennarts lott. Utifrån samtalen med dem vet vi att avsevärd tid läggs på att hålla mattan moss- och ogräsfri och välsnaggad. Svaren skiljer sig som synes en del åt, och det enda riktigt tydliga mönstret är att trädgårdsodling liksom klippta häckar tar tid och därmed kraft.

Något som Barbro tar upp som en anledning till att trädgården inte tar så lång tid att sköta är att hon ger sig på ogräsen ganska tidigt på våren när de är lätta att ta: "Är du duktig på våren, på att luka, och sen har planterat marktäckare, då är där inte mycket att göra sen. Det är en och annan åkervinda som jag brottas med, och så den här penningörten, men alltså det är det lilla." Att lära sig att vara ute vid rätt tid – det vill säga att ha känsla för timing – för bästa effekt och för att minska behovet av arbetsinsatser senare, hör till den kunniga trädgårdsägarens främsta signum och register. Evy kan räknas till denna kategori och återkommer ofta till detta att göra saker vid rätt tidpunkt. Det mesta beskärningsarbetet gör hon under senvintern när träden ännu är i vila, "men man får inte vänta för länge, saven får ju inte gå upp för högt". Varje år får väderleken och vegetationens svar på

den visa när det är dags att ta tag i uppgiften. Fingertoppskänsla och timing, att veta vad som ska utföras när, kan ses som trädgårdsodlarens viktigaste kompetenser, i synnerhet i yrkesmässig odling och skötsel men också i privatträdgården (Gunnarsson 2011).

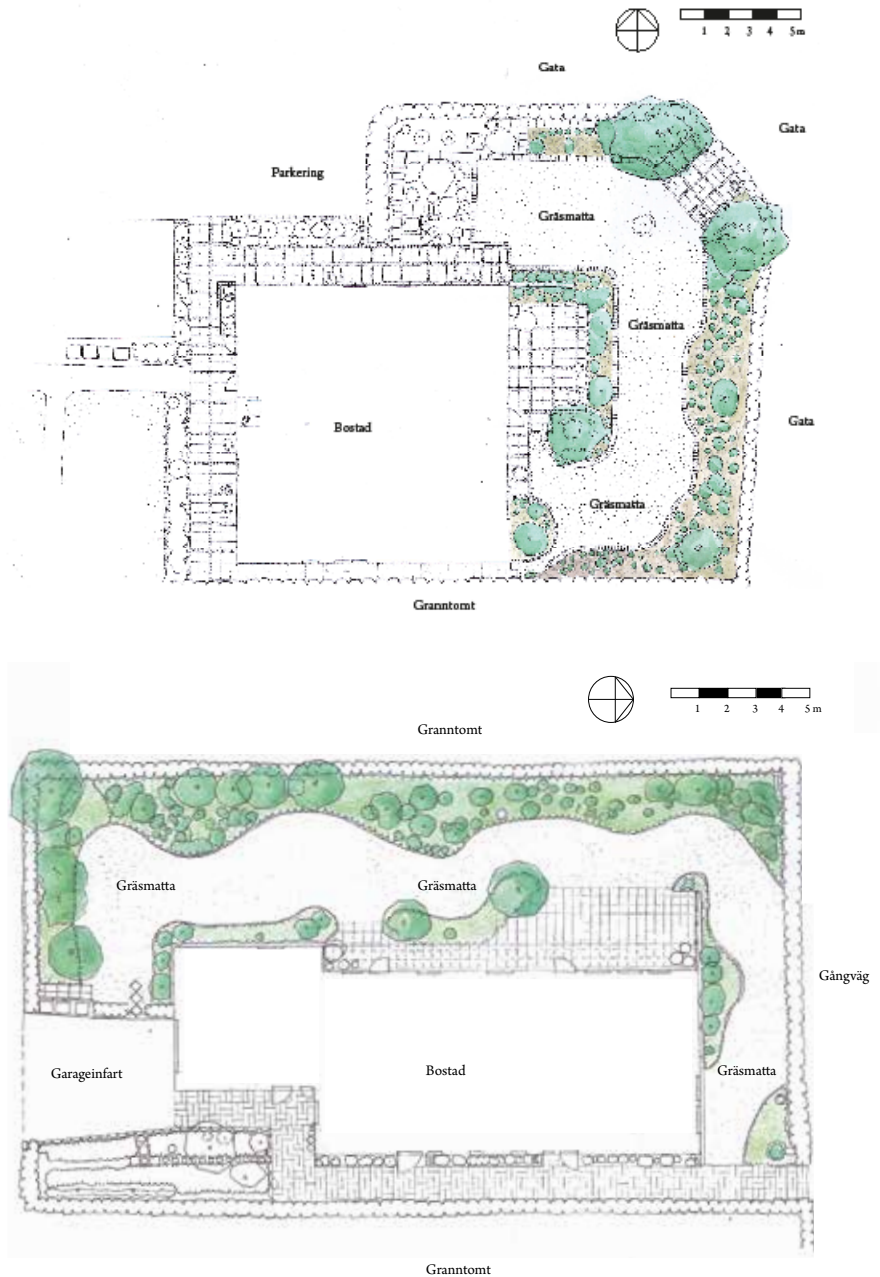
Impuls eller strategi

Det rutinmässiga i vissa typer av trädgårdsarbete kan vara något man söker just för att det är repetitivt, trots att det kan vara arbetsamt. Det görs av olika skäl. En del får hänga i med skötsel- och underhållsarbete som ett resultat av brister i förarbetet, som när en rabatt ständigt måste rensas för att den byggdes upp av jord med rotagräs i eller som när en plattgång lagts utan underbyggnad direkt i matjorden. Andra gör omfattande arbeten för att underlätta underhållet på sikt. Att trädgården ska vara lättskött är ett argument som vi hört från villaboende som valt att lägga sten eller trädäck över en stor del av tomten. Men inte heller sådana ytor är helt underhållsfria – inte ens i Franks trädgård, trots att markstenen är satt efter alla konstens regler, bärlagret är väl packat med vibratorplatta och olika hinder för gräset att vandra in i fogarna har använts. Det metodiska arbetet lönar sig antagligen i form av några så gott som skötselfria år, men förr eller senare hittar växterna de svaga punkterna eller muldepåerna som byggts upp i fogarna. Sven berättar hur han årligen lyfter upp gatstenarna i den mönstersatta gången för att komma åt ogräset mellan och under dem:

Vi har fått in något ogräs som inte vi blir kloka på. Men det är i stenläggningen. Det växer en liten vaxartad typ av ogräs, grön, fin, men det är ju inte snyggt att ha det där. Normalt så bränner jag bort ogräsen. Den går inte att bränna bort. Jag stod med brännaren, och den där lilla växten den, det var helt enormt. Jag har aldrig varit med om något liknande. (Sven)

Det namnlösa ogräset blir här ett exempel på en växt som gör envist motstånd och blir föremål för omfattande arbetsinsatser. Växter kan emellertid också tämjäs och tas i trädgårdsmänniskans tjänst som en metod att minska skötselarbetet. De så kallade marktäckande växterna är ett typexempel på en sådan strategi. Evy visar stolt upp sin marktäckande cotoneaster (krypoxbär) som bildar ett böljande grönt och tätt täcke i en stor del av trädgårdens huvudrabatt.

Jag tycker det är tråkigt att människor skaffar trädgård och inte tycker att det är roligt att ha trädgård. De vill ha allt, men de fattar inte förrän efteråt "å, gud vad jobbigt det är att sköta, och det, och det, och det". Det är ju jobbigt, man får hänga i, men som det är för mig så kan jag säga att jag är ute varje dag en liten stund. Ibland kanske det är en halvtimme, ibland en timma, ibland är det mer och då blir det ju inte alls jobbigt. [...] När jag går ut med soporna så går jag en sväng och tittar om det är något ogräs

Två trädgårdar där innehavarna har lagt ner mycket arbete på trädgårdarnas utformning, innehåll och skötsel. I båda fallen omges en central gräsmatta av mjukt formade planteringsytor med prydnadsbuskar, rosor och perenner. En väsentlig skillnad finns dock. I övre trädgården ligger jorden bar mellan de solitära växterna medan den täcks av marktäckande växter i den nedre.

och nu har jag ju gjort det så smart så att jag har nästan ingen öppen jord, för det är det inte i naturen, utan jag har växter där istället och marktäckande. Så att jag har ju inte så mycket att göra. (Evy)

Ett annat exempel på en växtart som breder ut sig och täcker marken möter vi hos Barbro. Hon har en kategori som hon kallar för "duktiga växter", och till dem hör julrosen som har frösått sig och väver en matta i en av hennes rabatter. "Det är frösått. Så jag delar gärna med mig, det är Helleborus, de är duktiga. [...] De kommer överallt, de är jätteduktiga." I hennes sätt att tala om hur växterna sköter sig blir det tydligt att hon ser sitt trädgårds-skapande som ett samarbete med växtligheten.

Sven och Margareta har en annan strategi och ett annat ideal för sina rabatter än Evy och Barbro, som båda förespråkar marktäckande växter. I rabatterna hos Sven och Margareta står varje växt för sig med bar jord emellan. Då är det lätt att komma åt med hackor och rensjärn, som dock måste användas ganska flitigt för att jorden ska hållas någorlunda ogräsfri och lucker. 1977 kom den banbrytande boken *Marktäckande växter för lättskött trädgård* av trädgårdsamatören och trädgårdsskribenten Ilge Bosch Willebrand. I den propagerar författaren för de låg- och sidledesväxande växterna som tillför upplevelsevärden samtidigt som de anses göra trädgården mycket mer lättskött, för att inte säga "underhållsfri". Boken fick ett stort genomslag och dess växtanvändningsideal har successivt blivit alltmer tongivande i trädgårdsböcker, trädgårdstidningar och rådgivande trädgårdsprogram i radio och tv. I detta avseende tillhör Sven och Margareta ett äldre barjordsideal och Evy och Lennart ett mer modernt marktäckarideal.

Alla låter sig inte påverkas av litteraturens och experternas goda råd eller prövar sig fram målmedvetet för att minska arbetsbehovet på sikt. Några drivs till handling utifrån lustdrivna impulser i stunden och ger sig i kast med olika projekt och skötseluppgifter utan att ha planerat så noga. Astrid reflekterar över sitt eget sätt att ta sig an olika arbetsuppgifter:

Jag är nog mer impulsperson så som "ja, vad kul, ja, men nu känner jag för att rensa upp den här hörnan" och så ser jag väl snarare en bild framför mig hur det skulle kunna bli och så kanske det blir så eller så kanske det inte blir så, det kanske blir på något helt annat sätt och så dyker det upp något annat som man får placera någon annanstans, så det blir nog mer att man får göra plats efter hand. (Astrid)

Astrid säger att hon tycker "det är ganska skönt att riva – gräva bort och riva ner", oavsett om det gäller buskar, slingrande ogräs eller plattytter. Efter röjandet borde ju något annat planteras istället eftersom hennes ideal är en lummig trädgård, "så det är ju en total motsättning egentligen". Det är "väldigt härligt i nedtagningsögonblicket och sedan har jag lite ångest". Sättet att med kort betänketid och stor iver ge sig på olika projekt innebär att en hel del får göras om efter ett tag när nya idéer korsar och kör över de gamla: "Alltså jag tänker ju det att någon gång ska jag sätta mig ner och planera ..." Astrid berättar också

om hur trädgårdsarbete för henne kan vara ett sätt att få utlopp för och hantera negativa känslor, som en dag då hon var arg och "kände att det här kommer gå ut över barnen. Istället gick jag in och hämtade ett spett och började rycka, ja, det var då de plattorna rök". Efter en stunds hårt arbete med spettet var gången med betongplattor ett minne blott. "Det var jätteskönt, sedan var jag helt färdig efteråt och nöjd." Där gången fanns är marken nu ojämn och skulle behöva bearbetas för att hamna i nivå med gräsmattan runtom, "men det får komma", säger hon.

Astrid är ett exempel på att alla varken kan eller vill vara metodiska trädgårdsskötselstrategier som envist strävar mot uppsatta mål eller gläds åt att hitta modeller för att göra trädgården lättskött. Istället kan den spontana kraftansträngningen, likaväl som det meditativa småpysslandet, ge de mest tillfredsställande stunderna i och med en trädgård. Det vill säga att det är arbetet i trädgården i högre grad än resultatet och produkten trädgård som skapar mening och är mödan värd. Ett sådant synsätt ansluter mycket väl till den uppfattning som delas med Eva Gustavsson (2001) och flera att det att det är görandet och platsskapandet snarare än platsen och den färdiga produkten trädgård som bör definiera vad trädgård är.

Fritidsarbete i samverkan

När de som har en trädgård talar om sitt arbete i den belyses ofta relationen mellan arbete och fritid, vilken inte alltid är helt självklar. Hanna beskriver att hon under sommarhalvåret gärna är ute och pysslar en stund i trädgården efter jobbet. "Jag tycker det är rätt skönt att liksom, får man en liten halvtimme på kvällen så det är rätt skönt att bara vara ute och ta lite. Ta nån del i taget." Hon tycker att det är uppfriskande och avkopplande att komma ut i friska luften och göra något helt annat efter allt som varit på jobbet. Det är nästan det som är bäst med trädgården, säger Hanna. En meddelare formulerar ungefär samma sak i sitt svar. "Även att det är jobb, men man behöver ju inte se det som jobb. Jag tycker det är rätt skönt. Rensa skallen." Trädgårdsarbetet blir en uppskattad kontrast till lönearbetet: "Eftersom jag arbetar mest med siffror och ord, det vill säga använder huvudet mer än kroppen, så är det avkopplande att gå ut i trädgården och arbeta med händerna när man är ledig" (LUF M 25942). Att arbeta i trädgården ses alltså ofta som något helt annat än det arbete man ägnar sig åt i sitt yrke, särskilt när det erbjuder en kontrast till ett stillasittande arbete.

Det är uppenbart att trädgårdssysslorna sällan är antingen roliga och lätta eller tråkiga och tunga, utan att det som framstår som lustfyllt vid ett tillfälle kan komma att upplevas som arbetskrävande eller enformigt och trist i en annan situation eller under en annan del av året eller livet. I media och litteratur framhålls ibland det märkliga i att vi i svenskan använder ordet *trädgårdsarbete* som benämning på de sysslor som många högst frivilligt ägnar sig åt i sin trädgård. I dessa sammanhang lyfts engelskans *gardening* ofta fram som ett bättre alternativ. Sedan slutet av 1990-talet har skribenten Henrik Valentin,

till exempel i boken *Om lusten att trädgårdera* (2011), fört fram ordet *trädgårdera* som en benämning på det man gör i sin trädgård. Han vill med detta begrepp komma bort från det krävande och tunga och istället betona det lustfyllda. Förslaget har emellertid inte fått särskilt stort genomslag.

Man kan fråga sig i hur hög grad det här kapitlets exempel på synsätt när det gäller lust/plikt och arbete/fritid kan ses som tidstypiska. I nutida retorik betonas ofta såväl det gröna rummets som själva trädgårdsarbetets positiva hälsoeffekter, och flera av våra informanter vittnar om trädgårdens betydelse för deras välbefinnande:

Resultatet av odlingsmödorna är inte heller det viktigaste för min del. Förhållandet till trädgården med den jord jag har skapat genom att till komposten bära ogräs, löv och kvistar och annat så kallat avfall som växtsäsongen resulterat i, liksom de grönsaker och frukter jag skördar, ger mitt liv ett rikt och värdefullt innehåll. Jag tror dessutom att jag håller mig frisk och i god vigör av både arbetet med att jobba i trädgården och av att äta det jag odlar – giftfritt naturligtvis – och för mig är det ett liv jag gillar och mår tusan så bra av. (LUF M 26190)

Att växterna växer, frodas, blommar och ger frukt kan också ses som en både symbolisk och konkret belöning för det arbete man lagt ner. Här påminner vi oss Barbro fascination inför det växande, hur hon berömmar sina ”duktiga” julrosor, men också hur hon inser att hon måste hjälpa lönnen som hamnat för trångt och hålla efter ormögat som ”tar för sig”. Att skapa en trädgård handlar således inte bara om att arbeta, utan också om att iaktta och förhålla sig till vad andra aktörer, exempelvis växter, gör (jfr Hitchings 2006):

Jag tycker att det är så roligt att se hur det växer, att stoppa ner ett litet frö och skörda en stor squash eller se en ståtlig solros blomma. Jag har lagt ner mycket arbete på min trädgård, men ofta fått gott utbyte. Jag sår hellre frön till blommor än köper plantor och buskar, samlar gärna egna frön på hösten. Solrosor har jag speciellt gott öga till, höga blir de och i ett par olika färger. De vissna får stå kvar över vintern och sticka upp ur snön. (DAG F 1327)

För att hantera det som växer behöver man kunna hantera annat än växter, vilket många vittnar om. Här har framförallt Folke och Bengt visat hur de tar tekniken till hjälp för att lösa olika arbetsuppgifter och underlätta i trädgården. Av deras berättelser framgår också att de fascinerats av de tekniska hjälpmedlen i sig, och vad tekniken klarar av att göra. Även redskap och maskiner har en agens och påverkar växter och människor i trädgården. Vi kommer att fortsätta att diskutera hur trädgårdsinnehavare talar och tänker kring de redskap som används i trädgården. Den mänskliga kroppen är i sig ett viktigt instrument för trädgårdsarbete, som kan effektiviseras genom olika redskap och tekniska lösningar.

Trädgårdens redskap

Vid studier av människors relationer till sin fysiska omgivning är det ett klassiskt etnologiskt grepp att fokusera på de verktyg och redskap som används. ”Redskapen står alltså i ett mycket nära förhållande till människan som brukar dem”, konstaterar professor emeritus Nils-Arvid Bringéus i den klassiska läroboken *Arbete och redskap*, som behandlar den svenska landsbygden före industrialismen (1979, s. 42). Att redskap fyller en praktisk funktion är givet, men de är också föremål som kan ha symbolisk betydelse genom att exempelvis vara en markering av status. ”Det som ger redskapen deras särart inom den materiella kulturen är att de är människans hjälpmedel vid uträttandet av ett arbete eller göromål”, skriver Bringéus vidare. Han betonar att redskapen ofta fungerar som kroppens förlängning. I *Arbete och redskap* nämns inte något om trädgårdens redskap. Det kan möjligen till viss del bero på att den i huvudsak nyttoinriktade odling som bedrevs i landsbygdens täppor, kålgårdar och fruktträdgårdar delade redskap med jordbruket och boskapsskötseln. Kontrasten till dagens överflöd av specialdesignade trädgårdstillbehör är slående.

Genom samtal med våra informanter, ibland med redskapen framför oss och ibland genom en snabb demonstration, har vi fått inblickar i vilka redskap de använder och har tillgång till. I många intervjuer och frågelistsvar framgår också vilka redskap som informanter och meddelare använder mest och gillar bäst. Så här skriver en man i 60-årsåldern som betecknar sig som trädgårdsintresserad och uppenbarligen har en nära relation till redskapen och deras funktionalitet:

Det är viktigt för mig att redskapen har handtag av trä, jag älskar känslan av att hålla i trä. Det är också viktigt att sekatorer är väl slipade och rengjorda. Mitt absoluta favoritverktyg är en kraftig, smal handspade modell 50-tal (30 × 4 cm). Den har jag ärvt efter mina föräldrar. Favorit nr 2 är min Felco-sekator. (DAG F 1333)

Redskap är ett forskningsfält som idag har fått förnyad aktualitet genom teoretiska influenser som på nytt riktar intresset mot materialitet och det fysiska gränssnittet mellan människa och omgivning (se t.ex. Damsholt & Simonsen 2009, Lagerqvist 2011, Silvéen 2004). Arbetet i trädgården är något många gör av lust medan andra känner att de måste eller att trädgården helt enkelt pockar på och nästan kräver att bli omhändertagen. Att ha bra redskap kan i trädgårdsarbetet vara just ett sätt att avlasta, då redskapen blir en förstärkning av kroppen: ”Vid allt slags arbete brukar människan sin kropp – för att bedöma, bära, manövrera och forma olika slags material, för att hantera redskap, instrument och maskiner, som en signal för dirigenten eller som ett uttryck för dansaren”, har etnologen Eva Silvéen skrivit i sin studie av hur yrkesmålare använder redskap (2004, s. 112). Kroppen är ju det redskap genom vilket vi erfär omvärlden och det sätt vi använder kroppen spelar roll för hur både rum och tid gestaltas.

Människor använder och gör saker med redskap, men redskapen gör också något med oss. Samspelet mellan kropp, redskap, tankar och känslor har belysts av etnologen Gunnel Olsson i en artikel baserad på egna erfarenheter av trädgårdsarbete. Hon beskriver hur hon som parkarbetare i en besöksträdgård i samband med ett forskningsprojekt ofta mötte människor som uttryckte att de skulle vilja ha ett arbete som hennes, och hon reflekterar över att planteringsspaden hon höll i framstod som laddad med betydelse: ”Spaden blev till en magisk aktör där meningen kom att ligga i händerna. Den väckte ett begär efter att visa att man kan använda sina händer” (Olsson 2012, s. 220).

I det här kapitlet kommer vi att diskutera trädgårdsredskap i såväl traditionell mening som i vidare bemärkelse och hur redskap kan fungera som kroppens förlängning. För- och nackdelar med gammalt kontra nytt belyses med hjälp av informanternas och meddelarnas utsagor, där många berättar om redskap som de ärvt eller tagit över från tidigare ägare. Mot slutet av kapitlet kommer vi också in på kläder och andra tillbehör som används i trädgården men inte lika självklart faller under benämningen trädgårdsredskap.

I redskapsboden

I handböcker och uppslagsböcker organiseras kunskap och skapas olika slags ordningar, bland annat genom kategorisering. Genom att ta del av sådana ordningar påverkas människors sätt att se på, använda och forma sina trädgårdar. Det gäller även handböckernas budskap kring vilka redskap som behövs i trädgårdsarbetet. I köksträdgården är det bara fem som är oundgängliga, nämligen ”spade, grep, kratta, kultivator och ogräshacka”, fastslår hortonomerna Lena Israelsson i boken *Handbok för köksträdgården*. Rådet från Israelsson till trädgårdsägaren är att vara återhållsam när det gäller att skaffa nya redskap, hellre köpa dyrt men sällan och om möjligt hålla sig till de gamla av god kvalitet. ”Redskap är en personlig sak. Vissa blir man vän med för livet, andra är bara i vägen”, konstaterar hon. Det är alltså inte säkert att alla de där specialredskapen som marknaden erbjuder behövs (Israelsson 2000, s. 100). Det betyder dock inte att man som trädgårdsinnehavare

vare själv tycker att det nödvändigtvis räcker med nämnda fem redskap eller att man då och då vill byta ut dem mot nya. Redskapen fyller ju en faktisk funktion som hjälpmedel men spelar även en mängd andra roller. De kan exempelvis vara identitetsmarkörer. I den bemärkelsen kan ting som redskap betraktas som medier, menar exempelvis konstvetare Torsten Weimarck, därför att de signalerar en mängd saker till sin omgivning och fyller inte bara ett praktiskt ändamål (2008, s. 196f).

Vilka råd ger då de två böcker som i förra kapitlet fick spegla handboks litteraturens syn på trädgårdsarbete? Karin Berglunds *Din trädgård* (1996) säger faktiskt ingenting, var och en får avgöra själv. Den rådvilla läsaren utlämnas därmed till sitt eget omdöme, andras goda råd, andra medier och till marknadens locktoner, vars främsta ambition är att sälja. Skillnaden är tydlig mot läget 50 år tidigare. I Sonessons *Handbok för trädgårdsodlare* (1947) tas lämpliga hjälpmedel, redskap och maskiner upp kontinuerligt i samband med att olika arbetsmoment beskrivs.

Oberoende av om man är trädgårdsintresserad eller inte, så har de flesta som bor i eget hus med tomt ett antal trädgårdsredskap av olika slag. Vi har bett alla som vi intervjuat att visa oss sina redskap och de ställen där de förvaras, och har därmed fått titta in i många redskapsbodar och förråd. Också i frågelistsvaren finns detaljerade beskrivningar av vilka redskap som förvaras var och hur de används. ”Vi behöver bara spade, grep och en sekator för att sköta trädgården”, skriver en kvinnlig meddelare i 60-årsåldern. Andra fyller i med längre listor över de olika redskap man samlat på sig. I de flesta trädgårdsförråden har vi sett åtminstone spade, kratta, räfsa och ett antal småredskap som planteringsspade, sekator och maskrosjärn. Småredskapen är inte sällan samlade i en hink eller korg. Ofta skiljer ägaren mellan redskap som används mycket och sådana som nästan aldrig används.

Många beskriver att de införskaffar redskap efter hand som de ser behoven eller därför att man tror att man behöver dem. Sedan blir de ofta stående eller liggande i förrådet

För den som odlar mycket i sin trädgård kan vattenkannor och annan utrustning för bevattning vara väsentlig.

och glöms bort, utom när de är i vägen. Det finns föreställningar om vilka redskap som kan tänkas behövas i en trädgård men till vardags och i linje med Lena Israelssons råd om återhållsamhet, är det kanske inte så många som verkligen används. Vi har hört trädgårdsinnehavare säga att de har ganska få redskap, men när förråden öppnas visar det sig att en ansevärd mängd olika redskap och hjälpmedel förvaras där. Detta kan kopplas till hur etnologerna Billy Ehn och Orvar Löfgren beskriver det skuggliv som många ägodelar för på vindar och i källare (2007).

Under vår första intervju med Marianne, en ganska kylig vårdag då vi satt inne vid matsalsbordet och pratade, funderade hon på vilka redskap hon egentligen använder i sin trädgård. Det utvecklade sig till ett långt resonemang och det första hon tänkte på var spaden:

Jag fick med mig från mitt förra hem en sådan jättebra spade. Det är egentligen en dräneringsspade har jag förstått, för den är smal och lång. Men alltså, den kan jag gräva så bra med. Och jag tror, hade jag inte haft den spaden så hade jag inte orkat gräva så mycket [skratt]. Jag tycker den är jättebra. Mig passar den. Den är väl det viktigaste redskapet då.

Och så gräsklippare, köpte jag ju en när jag flyttade hit [...] och den är jag faktiskt väldigt, väldigt nöjd med, och den har funkat perfekt. En elgräsklippare, för jag ville inte hålla på med bensin och motorer och så. Och här fanns en liten handgräsklippare, och den har jag ju kvar som en reserv då, så den finns i förrådet. Men den här elgräsklipparen, det var en sådan Multiclip som klipper ner gräset, så det stannar kvar, vet ni, så. För då göder ju den gräsmattan, men det syns inte precis [skratt]. Men det ska ju vara bra. Det är ju bra, miljövänligt och bra. Det gillar jag. Så den är jag väldigt förtjust i.

Ja, vad har man för redskap mer? Och så får man ha skottkärra. Det har jag en jättegammal som knappt hänger ihop, och så har jag en lite nyare. Ja, sedan är det ju småverktyg, småspadar och så har jag ett par som jag gillar. Och en sådan där liten räfsa, och så har jag en lång räfsa. Och så har jag en kratta som fanns här. Några redskap har stått kvar. Ja, en sådan i järn, då, så man kan kratta gångarna. Och sådan där som man skyfflar [med]. Förr så skyfflade man ju gångar för att få bort ogräset. Och det har jag gjort några gånger, här just vid ingången, vid plattorna. Alltså, jag tycker, jag är en sådan där handgrävare, jag gräver och jag gräver upp maskrosor också, och jag gräver allt med de små spadarna. Ja, det är väl de redskapen, det är väl inte så mycket mer man har. (Marianne)

Vi kan konstatera att många bodar och förråd är ganska välfyllda, precis som Mariannes. Även de som inte är fullt så trädgårdsintresserade som hon kan visa upp en hel del olika redskap för trädgårdsbruk och har inte sällan något favoritredskap de kan berätta lite extra om. Till och med Mikael, som flyttat till radhus med tomt för bara en månad sedan och säger att han inte har något direkt intresse för trädgård, berättar att hushållet numera håller sig med kratta, spade, vattenkanna och en vattenslang som följde med huset. Och

Annan trädgårdsrekvisita som återkommer hos dem som odlar är skottkärror, hinkar, spadar, räfsor, krattor och kompostbehållare.

han blir entusiastisk när han visar sin handdrivna gräsklippare, en gammal Husqvarna: ”Den fick vi av en kompis, den gamlaste varianten som finns, tror jag. Den klipper grant.”

Det finns olika sätt att ordna och förvara sina redskap. För att underlätta trädgårdsarbetet har Ingela en särskild trädgårdsvagn. När den inte används står den under altanen, ständigt redo att dras fram. På den handdragna kärran har hon samlat allt som hon behöver när hon går sina trädgårdsrundor: jord, krukor, verktyg, liten pall att sitta på:

Den här lilla måste jag ha med mig överallt så att jag kan sätta mig och hålla på, i lugn och ro. Och så ligga på knä. Ja. Och sen är ju det spadar och saxar och ... binda upp med. [...] Och så sekator måste man ha hela tiden, för antingen så plockar man ju blommor eller måste rätta till något eller ta bort sånt som är visset och sånt. (Ingela)

På vagnen finns också en sopborste av den typ som brukar användas inomhus. Det förklarar hon med att ”jag har alltid borste stående, jag tycker inte om, om man säger, dahliorna då, de tappar ju blad så här, och då måste jag sopa upp varje gång, så då har jag alltid sopborste”. Hos Bengt och Ingela är gångarna närmast huset lagda med släta plattor just för att det ska vara lätt att hålla rent. De flesta redskap i Ingelas kärra är avsedda för den småskaliga och detaljinriktade skötsel som hon kallar att ”pilla”. Med dem kommer hon nära och kan med precision klippa, knipsa, putsa och gräva så att det blir just så som hon tänkt sig. Bengt står oftare för skötselinsatser som inbegriper motorförsedda redskap, som när gräset ska klippas och snön röjas bort.

Gräsklippare och andra maskiner

Trädgårdar förändras, och med det behoven av verktyg och hjälpmedel. Nya tekniska lösningar kan också väcka nyfikenhet och skapa ytterligare lust att arbeta i trädgården. "Vi har skaffat elektrisk gräsklippare, elektrisk häcksax (vi är lite lata ...), grep, gren-tång, sekatorer med mera. Köper nog något nytt redskap varje år" skriver en meddelare (LUF M 26186). Redskap införskaffas efter hand som man upptäcker behov, och ibland är behoven en förevändning för att testa nya metoder och manicker. Drivkrafterna för såväl arbete som konsumtion av trädgårdstillbehör är uppenbart av många olika slag. I trädgårdsarbete används en hel del maskinella hjälpmedel, och ofta, men långt ifrån alltid, är det män som förefaller mest entusiastiska över de möjligheter som olika typer av maskiner erbjuder för att underlätta arbetet:

Min man brukar gå med en bensindriven lövblås som är tung och väsnas mycket. Jag orkar inte med den, den ska bäras på ryggen och är säkert inte nyttig om man inte är tillräckligt stark. Jag krattar gärna lite löv, men det tycker mannen är onödigt när det finns en apparat. Gräset klipps med åkgräsklippare (mannen) eller motordriven handgräsklippare (jag). (DAG F 1324)

Det ökade trädgårdsintresset har lett till en stor och bred marknad riktad mot trädgård, inte minst när det gäller redskap och maskiner. Därför ser redskapsförråden ofta annorlunda ut numera, jämfört med för några decennier sedan. Eftersom priserna har gått ner på många elektriska verktyg väljer fler och fler att själva äga sin elektriska häcksax, gräsklippare, kompostkvarn och för den delen också betongblandare. En kvinna bekänner att en sådan står högt på önskelistan: "När stuga och trädgård är hyfsat på plats så ska det gutas grejer!" (DAG F 1380). Överkomliga priser har gynnat realisering av många drömmar, vilket i sin tur har lett till nya konsumtionsdrömmar i takt med att nya modeller har släppts.

Bengt är en av dem, betonar han, som gillar maskiner. Under intervjun skämtar han om hur viktigt det är att ha en självgående, så kallad robotgräsklippare, vilken han tidigt skaffade trots att de bara har en mycket liten gräsmatta, inte större än den intilliggande garageuppfarten. Samma sak gäller snöslungan han köpt. För den har han fått stå ut med många gliringar från familj och grannar, men snörika vintrar kommer den väl till pass för både dem själva och andra i området:

Jag skulle ha en liten till trädgården tänkte jag. Det blev en jättemaskin som man kom hem med [skratt], men skit samma, den har varit jättebra. [...] Men jag har ju fått lida pin för den här jävla maskinen i många år, "ja du är löjlig och kör med den", och annat så, men nu har det varit två år som det har varit ganska mycket snö. [...] De andra retas men sen så kom de ändå fram till att det var inte så dumt kanske det där. (Bengt)

I Bengts och Ingelas trädgård är intressefördelningen tydlig och det avspeglas i vilka redskap som betraktas som vems; redskapsvagnen är Ingelas, liksom sopborsten, de många vattenkannorna och lådorna för förvaring av fröer i växthuset likaså, medan robotgräsklipparen och snöslungan är Bengts. Han är också, som vi sett, tekniskt ansvarig för att vattnet når vattenkannorna och blomsterlådorna runt om i trädgården. I andra intervjuer har vi dock sett att det inte är självklart att en önskan att skaffa maskinella hjälpmedel stöds av livskamraten. Pia, till exempel, har inte mycket till övers för makens förslag om att skaffa en eldriven gräsklippare för att ersätta den handdrivna:

Pia: Anders snackar ju om att han vill ha en sådan här gräsklippare, elgräsklippare. Till detta gräset? Här är ju inte mer än hundra kvadratmeter gräs, nej, det kan vi inte ens prata om, det går inte alls.

C: Det ni har nu är en sådan där hand...

Pia: Ja, det är en handjagare, det har aldrig funnits något annat här och jag tycker absolut inte det ska finnas något annat heller. (Pia)

Marianne har lite större gräsmatta än Pia och Anders och är mycket nöjd med sin elgräsklippare. För henne gick skiljelinjen vid anskaffandet mellan bensindrivet och eldrivet och valet var lätt. Hon framhåller miljöaspekten i valet, liksom att hon slipper hantera bensindunkar och motorer. Mekandet med sura tändstift, igensatta filter och att rycka in en motor med startsnöre, är ett kunskapsområde och en kraftansträngning som inte alla har intresse, kropp och krafter för. En annan fördel hon framhåller med sin gräsklippare är att den finfördelar gräset för snabb förmultning och gödsling av gräsmattan. I hennes förra hem, före skilsmässan, var det alltid hennes man som skötte gräsklippningen: "Jag hade varken klippt gräs eller häck tidigare. Nu fick man ta hand om det själv", säger hon och verkar nöjd med att ha tillägnat sig dessa nya kompetenser.

Vid större anläggningsarbeten på tomten är det vanligt att hyra de maskiner som behövs, såsom när Frank behövde en vibratorplatta för att packa bärlagret under sin nya stensättning. Trots ett starkt intresse för teknik ser han det inte heller som självklart att äga en egen gräsklippare, kanske för att teknikintresset går hand i hand med ett miljö-engagemang. Gräsklipparen i hans förråd delas med grannen. De har köpt den tillsammans och ett kodlås gör att grannen kan hämta den när det är dags för gräsklippning. Det finns fler exempel på mottrender som leder till helt andra val och färdriktningar än de modern teknik och marknaden stakar ut: "I övrigt har jag en gammal stinkande gräsklippare som inte ens går på miljövänlig bensin och för ett jämrans oväsen. Jag tycker inte om den, varför jag nyss har lärt mig att gå med lie" (DFU 39628).

Folke, som i föregående kapitel blickade tillbaka på sina olika trädgårdar, räknar upp alla redskap som tillhörde den trädgård där han och hustrun bodde i närmare 40 år. Utöver spadar, krattor, hackor, järnspett, lie, häcksax och andra handredskap finns en rad maskiner på listan, exempelvis "motorgräsklippare med drivning och uppsamlare; kanttrimmer, eldriven; kanttrimmer, handdriven; häcksax, eldriven; kedjesåg, elektrisk;

uppladdningsbar kombinerad häck- och grästrimmer” (LUF M 26211). Den långa listan, som totalt omfattar 28 olika typer av trädgårdsredskap och maskiner, avslutas med ”högtrycksspruta med olika munstycken” och ”ogræsspruta”. Många redskap och apparater, kan man tycka, för att sköta en privat trädgård. Till de vanligare hör den eldrivna häcksaxen och motorgräsklipparen som Folke motiverar så här: ”Gräsmattan blev så stor, att jag fann det motiverat, att skaffa en motordriven gräsklippare.” Annat, som den eldrivna kanttrimmern och den kombinerade häck- och grästrimmern, ger en antydning om att behoven fått viss draghjälp av Folkes teknikintresse.

Sambandet mellan arbete och de tekniker, redskap och maskiner som kan underlätta och effektivisera detta uppmärksammas också bland förvaltare och odlare i den professionella världen. Maskinernas och redskapens effektivitet, funktionalitet och ergonomi inom trädgårdsodling och grönyteskötsel var tidigare föremål för forskning vid Sveriges lantbruksuniversitet men har successivt flyttat närmare de teknikutvecklande företagen. Den hantverksforskning som bedrivs vid Institutionen för kulturvård vid Göteborgs universitet och inom ramen för Hantverkslaboratoriet där, bland annat med inriktning mot trädgård, kan ses som en motkraft till denna trend och som ett tecken på ett förnyat intresse för den småskaliga teknikens och handredskapens funktionalitet och effektivitet (Löfgren et al. 2011, Almevik et al. 2014). Denna forskning kan också få betydelse för den privata trädgårdssektorn.

Gammalt eller nytt?

En nybliven koloniträdgårdsägare som svarat på vår frågelista berättar om de redskap hon hunnit skaffa sig och de hon drömmer om:

När det gäller redskap har jag inte så många. Spade, ja! Det är det redskap jag använt mest hittills. En rejäl grep står på önskelistan. En bra skottkärra har jag köpt mig. Sekatorer har jag några stycken, bra modeller. Såna där småset med krafsor och spadar i olika storlekar har jag några stycken men såg ett rosa set på nätet häromdagen som jag blev förtjust i! Fånigt men fint! (DAG F 1380)

Nya redskap har sina fördelar, men i villaägarens redskapsförråd blandas ofta nyköpta redskap och moderna maskiner med gamla trotjänare och redskap som man fått överta. Några som flyttat in i äldre hus har fått trädgårdsredskap på köpet: ”I trädgårdsskjulet finns några redskap som vi ’ärvde’ av tidigare ägare, bland annat grensåg med jättelångt skaft och en manick som man plockar ner äpplen med, rejäl kratta av metall, spade med mera” (LUF M 26186). Andra berättar om redskap som gått i arv inom familjen:

Mitt absoluta favoritredskap var en gamma räfsa, som varit min farmors och vars like inte fanns. När vi flyttade från gården skänkte jag den till min ena dotter, som dock

Det finns en mängd olika kreativa lösningar för att underlätta trädgårdsarbetet. Här visar Ingela vad som finns på hennes trädgårdsvagn som hon drar med sig när hon går sina dagliga trädgårdsrundor.

alltid framfört tvivel om dess förträfflighet men efter att ha haft den en tid har hon ändrat åsikt. (LUF M 26216)

Det ärvda kan få ett särskilt värde oavsett om det kommit från äldre släktingar eller om det följde med huset man köpte. Astrid berättar att hon och maken är nöjda med att ha köpt ett hus som inte var renoverat eftersom de gillar vad hon kallar "retrostilen" och "originaldetaljer". Även när det gäller trädgårdsredskap fanns mycket kvar av det gamla:

Astrid: Nästan allting fanns, till och med gräsklipparen och alla vattenkannor. Jag har köpt lite nya sekatorer och sådant där men annars har jag inte behövt handla någonting.

K: Har det visat sig vara användbara grejer?

Astrid: Ja, jovisst, krattor och sådant håller ju och kultivator och grejor. Jodå, det funkar bra, det gör det. Jag har inte funnit någon anledning att köpa nytt faktiskt. Ja, alla olika längder finns som man behöver, en liten knatte och en annan jättebra, den har någon lånat nu, det är en jättetung liksom skrapa så man kan skrapa bort gräs och så mellan plattor. (Astrid)

En kvinna i 80-årsåldern med en lantlig trädgård som gått i arv i familjen berättar i sitt svar på frågelistan om sin utrustning för trädgårdsskötsel:

I en skottkärra ligger mina redskap. Jag har spade, grep, hacka och en sekator med mig. Redskapen är ganska nya, ergonomiskt utformade (Fiskars) och lätta att hantera. På höstarna då man ska skära ner växter har jag två mycket gamla redskap med mig, nämligen två skäror. Vi kallar dem för risbit. Min far gjorde dem av gamla lieblad, min man slipar dem på gammaldags slipsten. De är ovärderliga. Jag har försökt leta efter sådana skäror i vissa butiker, typ Granngården, järnhandlare eller Gardencenter, men nej, det vet man inte ens vad det är. (LUF M 26173)

Att de två skärorna kan konkurrera med moderna redskap beror nog inte bara på nostalgi. De är antagligen stabila och hållbara och gör ett bra jobb när perenner och annat ska skäras ner. Beteckningen "risbit" eller "rissnapp", som etnologen Mátyás Szabó beskriver i ett kapitel i Bringéus bok *Arbete och redskap* (1979), härstammar från dessa redskaps användning vid skörd av löv och ris som vinterfoder åt djuren i ett äldre agrart samhälle. Inte så konstigt att varken Granngården eller järnhandlare har dem på lager då de försvann ur allmänt bruk för mer än hundra år sedan. En man i 80-årsåldern påpekar att gamla skärande redskap kan ha en oslagbar kvalitet:

Bra redskap skall man ha, men det är inte alltid nya håller de gamlas kvalitet. Detta gäller speciellt de nya liarna. Det var bättre stål i de gamla och dem vårdar jag ömt fastän de blir allt tunnare med åren. (LUF M 26203)

Många av de redskap som används i trädgårdsarbete, exempelvis lie, spade, grep och räfsa, har en lång historisk kontinuitet, och varianter av dessa redskap har historiskt sett också använts inom jordbruket. "Vi har en gammal så kallad skjuthacka med ett hjul och brett och två skalmar. Den skjuter man framför sig och brettet skär av ogräset en bit under jordytan. Den är oöverträffad när det ska hackas ogräs mellan raderna", skriver en meddelare med en stor trädgård på landet (LUF M 26218). En del redskap används i olika varianter i stora delar av världen, och en meddelare vittnar om att det som inte längre finns att köpa i Sverige kan man möjligen hitta i Sydosteuropa:

Potatishackor finns de? Jag har några gamla. De håller min livstid. Var i Kroatien för några år sedan. Där hittade jag en kuphacka. Den har varit utomordentlig till att kupa upp en fåra att sätta potatisen i. Den har också blivit mitt favoritredskap när det gäller att kupa både potatis och andra rotsaker. Men jag har haft lite problem med att hitta rätt vinkel på skaftet, men det tar sig. (LUF M 26203)

Att kvaliteten på nyinköpta redskap kan variera konstateras gång på gång: "Min lilla spade är mitt favoritredskap. Den är inköpt på Weibulls i Umeå och är över fyrtio år. Den är

rejäl. Under tiden har min man haft åtskilliga. Hans har gått i sönder” (LUF M 26183). Såväl vad gäller enkla handredskap som komplicerade maskiner är spännvidden när det gäller kvalitet stor, vilket ofta avspeglas i priset. Några vittnar om att vissa produkters kvalitet förändrats över tid. En trädgårdsentusiast beklagar exempelvis att han förra året var tvungen att byta ut sin gamla eldrivna gräsklippare:

Tyvärr är dagens elklippare av så dålig kvalitet (svag motor, ”gängliga”) att jag fick satsa på en Klippo. Det blev en av de största motorerna. De bullrar minst, och man behöver inte köra på högsta varv! Med den nya alkylatbensinen är jag nog lika miljövänlig som en elklippare. (DAG F 1333)

Att trädgårdsinnehavare skaffar nya redskap kan bero på många olika saker, att nya behov uppstått, att de gamla redskapen slitits ut eller att man helt enkelt tycker det är roligt med det som är nytt. ”Förra sommaren var den här nya maskrosupptagaren väldigt intressant”, konstaterar exempelvis Hanna. Vi ser i dessa sammanhang att olika förhållningssätt möts: en nyfikenhet på det nya kan ibland ställas mot en önskan att ta vara på det man har, eller en önskan att bevara gamla redskap och tekniker.

Plastemballager och sax som används vid snigeljakt.

Att låta specialtillverka just det slags redskap man vill ha och behöver är inte så vanligt, men ibland kan ting med en sådan historia på annat sätt komma i ens ägo. Ett par som i 50-årsaldern flyttade från lägenhet till hus med trädgård, där de numera lägger mycket arbete och engagemang, fick överta en del speciella trädgårdsredskap av en son och en dotter som båda tidigare hade odlingslotter:

En handspade är gjord av en bilmekaniker i Uppsala som gjorde modellen i ett stycke till sin fru som ständigt bröt av skaftet på sina spadar, och han sålde dem i liten skala i bilverkstaden. En tvåkloig handkultivator är gjord av en trädgårdsmästare i Uppsala som tog bort en klo från en vanlig kultivator och vände skaftet uppåt så att man greppar det med rak handled. Den är mycket skonsam och effektiv. (DAG F 1530)

Denna typ av fiffighet har en släktskap med de omtolkningar från en funktion till en annan som vi har sett en del exempel på. Det gäller redskap som är avsedda för helt andra ändamål men som visar sig fungera alldeles utmärkt som trädgårdsredskap. Lisbet, som har mycket stenläggningar i sin trädgård, berättar att en skruvmejsel är hennes viktigaste verktyg för att rensa mellan stenarna. Marianne använder en gammal grilltång och en glassbytta när hon plockar sniglar. Ingela visar ett redskap som är ett slags stämjärn som Bengts pappa som var inredningssnickare använde och som Bengt haft när han snidat i trä. Det använder hon att ta upp ogräs med och definierar som sitt favoritredskap. "Så den är jag rädd om!" Fast hon oroar sig över att skaftet börjar spricka. Omtolkningsresan kan också gå i motsatt riktning, när ett trädgårdsredskap får nya roller och användningsområden i trädgården. En uttjänt skottkärra eller lövkorg kan man plantera blommor i, och ett gammalt krattskaft kan bli ett stöd för klätterväxter.

Redskap som vägvisare

Precis som växter kan redskap vara förknippade med särskilda situationer och personer och därigenom bli bärare av minnen. Helen har i sin ägo en piassavakvast som hon vid ett tillfälle lånade av en granne. Grannen, en äldre man, avled en kort tid senare och kvasten blev kvar hos Helen:

Vår hade gått sönder, vi skulle köpa en ny, men just då så lånade jag den av honom och när han dog så, ja, det blev inte av att jag lämnade tillbaka den. Den är mig väldigt kär faktiskt, för jag tänkte, den behåller jag som minne efter honom. [...] Han var en lite speciell farbror, lite blyg och sådär, men han kom alltid fram när vi höll på att greja runt huset. [...] Framförallt när vi ville se till att sköta utsidan då, både trädgård och måla kanske fönster eller göra vid utsidan, då kom han alltid fram och pratade ganska mycket med min man. Han tyckte nog att det var trevligt att man brydde sig om utsidan på huset och det som var runt omkring och det passar ju bra att ha kvar

den där piassavakvasten. Det är liksom lite så där man sopar undan och använder den till lite allt möjligt. (Helen)

Citatet visar hur trädgårdens göromål och redskap ibland kan leda till samtal och otvungenhet umgänge grannar emellan. Och när en granne går bort kan ett föremål på långlån få en särskild laddning som bärare av minnen och kanske som en påminnelse om den förra ägarens omsorg om sitt och andras utomhus. Under en annan intervju tittade vi in i Annelis trädgårdsförråd, där den tidigare ägarens redskap står kvar, och Anneli berättade att hon allteftersom hon tagit trädgården i besittning har insett vad de olika föremålen använts till. I trädgårdsskjulet stod redskapen klara att använda och i källaren fanns lådor för förvaring av rotfrukter och potatis:

Här är hans trädgårdsredskap. Där är alla hans små pinnar, när man behöver gå och sätta något i, så man vet var salladen är. Där under har han de här hönsnäten som jag förstår har fyllt en rätt bra funktion då, det fattade jag först inte vad det var, men det var så. Den här flaskan, precis den här, har han haft. När man spär ut ättika och går och sprejar i de små sprickorna där, det kommer väldigt mycket ogräs där, så det är precis det man behöver då [skratt]. Så vi ärvde ju hans grejer, överhuvudtaget, sen hade vi med lite själva också förstås. (Anneli)

Anneli beskriver det som en inskolningsprocess, hur hon genom redskapen lärt sig den tidigare ägarens beprövade metoder för att sköta tomten. Hon och hennes familj flyttade in på vintern och när snön tinade såg de att det gamla trädgårdsländet var täckt med pressenning, något som hon beskriver som en fantastisk upptäckt. Att hon blev nyfiken på vad redskapen använts till och testade dem gav insikter om hur trädgården hade brukats och skötts av den förra ägaren, vilket har påverkat hennes sätt att lägga upp och sköta odlingarna. En funktionell samklang mellan ägaren, redskapen, odlingarna och tomten gick i arv:

Och sen har det varit så häftigt för det har liksom känts som att gå i den här farbrorns fotspår. För alla redskap och allting är kvar, så när jag går ut och ska sätta en rad salladsfrön så tänker man "ja, nu skulle jag behöva ett snöre". Och så går man in i boden, jaha – där är hans, så tar man upp det, och sen så kan man se att det finns en liten stol där, den behöver man ju sitta på. [...] Jag tänker nog så här, att han väl var så rutinerad, hade arbetat in det som fungerar, lite som en mästare som väl hade hittat alla de här, det som behövdes. Det är ju inte många olika saker som finns här, men det är exakt de som behövs. Och det tycker jag är rätt spännande. Det är inte så att jag tänker att jag ska upprätthålla hans trädgård eller någonting, men jag inser att han är en själsfrände, lite så. (Anneli)

Spåren hon följde kom att utökas till att inte bara gälla den tidigare ägarens metoder, utan också val av grödor, växter och odlingsplatser. Genom att avläsa spår i trädgården förstod

Anneli att husets tidigare ägare hade varit en minst lika engagerad odlare som hon själv. Det var inte bara hon som gjorde något med den före ägarens redskap och metoder utan de gjorde också något med henne och hennes sätt att använda dem såväl som med trädgården. Kvarlämnade redskap kan förmedla budskap om vad som odlats och hur, men det förutsätter att den som hittar dem är intresserad och öppen för att tolka de materiella spåren, såväl i landskapet som i redskapsförrådet.

Redskap i vid bemärkelse

Allt som görs i trädgården är inte trädgårdsarbete. Som vi tidigare har konstaterat är trädgården för många en viktig plats för att vila, äta, laga mat, umgås, sola, torka tvätt, träna, bygga, leka och så vidare. Alla sysslor har sina redskap, från solstol och grill till hammare och hockeymål. Sammanlagt kan det bli många ting av olika slag, som alla behöver hanteras och förvaras. Detta belyses i följande citat av en kvinnlig meddelare i 70-årsåldern:

Det bästa trädgårdsköpet i år var en dynlåda [...] som vi köpte för 399 kronor. Därmed slapp vi bära in alla dynorna i sovrummet [det är genom sovrummet vi går ut och in till uteplatsen]. Ibland la vi dynorna under sängen, och det kan väl var och en förstå, att de blir dammiga där. Att lägga ner dem i lådan helt nära trädgårdsmöblerna och ta upp dem därifrån har förenklat mitt liv på ett mirakulöst sätt. (DAG F 1329)

Alla saker som bärs fram och tillbaka behöver förvaringsställen, och dessa finns ofta i garage, förråd, växthus, uterum, verandor och källare. Även Ingela talar om de många saker hon har i trädgården som behöver vinterförvaras under tak:

Jag plockar in väldigt mycket, ingenting med betong, det behöver man ju inte plocka in, för det håller, men alla sådana här, belysningar, solcellsbelysningar och sånt, det åker in och figurerna och sånt åker in, för annars så håller det inte länge alls. Nej. Så det får man jobba med, att plocka ut och in igen. (Ingela)

Vi har nämnt att många informanter dokumenterar sina trädgårdar på olika sätt. Även anteckningsböckerna, kameran och datorn, liksom handböcker och tidskrifter, blir viktiga redskap i trädgårdriet. Samtidigt är de också materiella ting som behöver förvaras och hanteras. Att föra anteckningar, fotografera men också att läsa och samla på trädgårdsböcker är praktiker där de materiella och immateriella sidorna av trädgårdsskapandet möts.

Bland de saker och ting som på olika sätt används i trädgården bör också kläder nämnas. Flera berättar att de använder exempelvis "gamla jeans, t-shirts och tröjor som förpassats till den typen av verksamheter" i trädgården (LUF M 26188) eller "sådant som

vi i min familj kallar för 'slarvkläder'. [...] Helt enkelt sådant som man inte kan ha på jobbet men inte heller är tillräckligt trasigt för att man ska slänga det" (LUF M 26227). En meddelare skriver att hon använder bekväma arbetskläder när hon jobbar i trädgården men noterar att hur rena de än är på morgonen så är de snart "behäftade med jord, fläckar och så vidare" (LUF M 26231). En annan säger: "När jag påtar i jorden har jag äldre kläder på mig. Skönt att lämna de jordiga kläderna och få på rena" (DAG F 1334). "Krypbyxor" talar en kvinna om när hon benämner de tunna termobyxor hon köpt i en fyndlåda för 25 kronor. Mössan hon använder för att den är lagom tjock och som hon stickat efter ett mönster i Femina på 70-talet kallar hon en raritet. "Som knäskydd har vi i många år använt gamla värmedynor till bilsätena" (DAG F 1324). Här ser vi ett utbrett återbruk av kläder och andra praktiska ting. Hur textilier konsumeras, hanteras och sorteras diskuterar etnologen Anneli Palmsköld i boken *Textilt återbruk* (2013) utifrån hur dess praktiska innebörd har förändrats över tid. Ytterligare en meddelare reflekterar över det faktum att grannarna oftast ser henne i trädgårdskläder, det vill säga praktiska plagg anpassade efter väder och årstid: "Mötte en av våra närmaste grannar på en tillställning. Hon sa att hon inte kände igen mig för hon hade aldrig sett mig uppklädd" (LUF M 26203). Kanske betraktas trädgården av många som en plats utan förpliktelse, det vill säga en plats där man inte behöver klä upp sig.

Byte till trädgårdskläder är i sig en markering av att man ska gå från en uppgift till en annan. Boris tar exempelvis på sig en overall när han går ut för att arbeta i trädgården. Genom trädgårdskläderna, oavsett om det är blåstall, gamla avlagda "vanliga" kläder eller specialtillverkade trädgårdskläder, blir den som ikläder sig dessa redo att agera i trädgården. Att skydda hela eller delar av kroppen är naturligtvis en av trädgårdsplaggens främsta uppgifter. Ett exempel på erfarenhetsbaserad klädsel ger Marianne när hon talar om hur hon klär sig när hon använder eldrivna maskiner med sladd:

Jag försöker alltid ha skjortor när jag ska klippa gräset, och även klippa häcken, för den här sladden, den lägger jag om nacken, så faller jag upp den. Så jag vill ha någonting med krage så att, så inte jag får sladden på nacken. Så lägger jag upp den, då har jag mer koll över den, var jag har den. (Marianne)

Andra är måna om att skydda större delar av kroppen: "Ett par gröna överdragsbyxor brukar åka på när det är trädgårdsdax. Och ett par handskar för att skydda mot allt stickigt och smutsigt" (LUF M 26204). Handskar återkommer många till, och några av våra informanter framhåller att de föredrar att arbeta *med*, andra *utan*, handskar:

Jag har alltid handskar, jag får så spruckna händer så jag kan inte, men jag har tunna, fina handskar. En del säger att de vill känna jorden och sådär, javisst är det skönt men det är en sådan nackdel att få sår, det läker inte om man får självsprickor och så därför så har jag väldigt bra handskar. (Evy)

Det kan behövas olika sorters handskar för olika sysslor.

Det är tydligt att redskap av olika slag, maskiner såväl som kläder, gör något med sin innehavare men också med trädgårdsrummet. Redskapen kan bli förlängning av kroppen, och de kan också påverka vår uppfattning av tid och rum. Vattenslangen gör exempelvis avstånden i trädgården kortare och växthuset förlänger säsongen. Redskap är ting med en tydlig agens, det vill säga de får saker att hända. De fyller en faktisk funktion som hjälpmedel men spelar även en mängd andra roller: de kan fungera nostalgiskt, vara estetiskt tilltalande, och/eller ligga bra i handen och därmed vara behagliga att arbeta med. Några berättar om favoritredskap som gått sönder eller helt enkelt slitits ut men vars motsvarighet inte längre går att finna i handeln. Redskap får olika betydelser beroende på vem som använder dem och på vilket sätt.

I ett tidigare kapitel har vi med stöd av Haraway (2008) och Ingold (2013) resonerat kring *biosociala samtillblivelser* i trädgården, och i ett sådant koncept måste även redskap och teknik räknas in. Tekniken och redskapen påverkar det relationella samspelet i trädgården, bland annat ge-

nom att öka människans effektivitet i gynnandet respektive missgynnandet av trädgårdens biologiska liv. Den effektivitet som redskap och maskiner kan åstadkomma bidrar kanske emellanåt till en ökad distans till marken och medvarelserna. Detta står i så fall i kontrast till den önskan som många trädgårdsinnehavare uttrycker om att på nära håll kunna känna och uppleva jorden och det som lever i trädgården.

Mycket av det man gör i sin trädgård gör man utan att sätta ord på det, men redskap är handfasta objekt som kan vara relativt lätta att prata om. När våra informanter berättar om sina trädgårdsredskap är det tydligt att handredskap som spadar och krattor används parallellt med nya, tekniskt avancerade maskiner, och med hjälpmedel av många olika andra slag. Samtidigt framgår att även den egna kroppen används som ett redskap. Vad som är ett trädgårdsredskap är således en öppen fråga.

Trädgård och marknad

Trädgård, i alla dess olika tolkningar, är en marknad som omsätter mycket stora ekonomiska belopp samtidigt som merparten av det arbete som görs i en trädgård inte mäts i pengar och därför inte blir en del av den officiella ekonomin. Trädgårdsekonomi är därför ett komplext område. Det kan diskuteras, och har diskuterats, ur flera infallsvinklar. Ekonomi handlar i grunden om hushållning med begränsade resurser, och med en sådan utgångspunkt blir ekonomi även en fråga om hållbarhet. Vad som är ekonomiskt hållbart kan aldrig skiljas från vad som är socialt och ekologiskt hållbart, och i trädgårdssammanhang är det kanske mer uppenbart än på många andra områden att det ekonomiska, ekologiska och sociala hänger samman och påverkar varandra.

Vi kommer här att diskutera olika aspekter av ekonomi och hushållning, från grönsaksodling i den egna täppan till handel med trädgårdsrelaterade produkter. Materialet leder oss till den etablerade marknaden där varor och tjänster köps och säljs i stor skala, men också till en mer informell marknad där växter, prylar och tjänster förmedlas exempelvis vänner och grannar emellan, ofta utan inblandning av pengar. Vi börjar med att titta lite närmare på odling och skörd för egen konsumtion, och vilken betydelse det har för några av informanterna. Därefter riktar vi fokus mot hållbarhet med utgångspunkt i trädgårdens informella ekonomi.

Odla för att äta

Historiskt sett har odling av ätbara grödor varit en av den privata trädgårdens viktigaste funktioner. Under det senaste seklet har balansen förändrats mellan å ena sidan produktion av föda och andra nyttigheter, å andra sidan exponering av det sköna och lustfyllda i trädgården (Ambjörnsson 2015, Ravn 2011, Wilke 2006). Under 1900-talets andra hälft fick de flesta trädgårdsägare i Sverige råd och möjlighet att köpa grönsaker och frukt istället för att odla dem själva, vilket innebar att många kom att prioritera gräsmattor

Skälen att odla sina egna grönsaker är många. Från våra informanter har vi bland annat fått höra att det egenodlade smakar bättre, att arbetet i sig ger en tillfredsställelse, och att det är en njutning att se det växa.

odlingens Riksorganisation (FOR) genomfört (Björkman 2012) konstateras att någon form av nyttoodling trots allt finns i de flesta svenska trädgårdar. Vanligast är olika sorters kryddgrönt, vilket inkluderar persilja, dill och andra ett- och fleråriga kryddor, som odlas av många fritidsodlare. Ofta förekommande grödor är också vinbär, rabarber, äpple, tomat, sallad och jordgubbar. FOR:s uppgifter inkluderar odling på balkonger och fönsterbrädor, liksom i koloniområden och vid sommarstugor (Björkman 2012, s. 77).

Bilden bekräftas i vårt material. Många vill gärna odla något ätbart, samtidigt som det är få som ägnar sig åt mer omfattande grönsaks-, bär- och fruktodling. Ett exempel på att några ätbara växter ofta återfinns även hos dem som uttrycker ett svagt intresse för odling

och prydnadsväxter framför köksland och fruktträd. De som idag odlar för att äta gör det i allmänhet av andra skäl än att det är en ekonomisk nödvändighet. En meddelare resonerar kring värdet av att odla själv istället för att köpa:

Sedan har jag själv alltid haft en trädgård med grönsaksland och bärbuskar, fastän förhållandena ändrats så att man kan köpa trädgårdsprodukter hela året och dessutom frysa varorna. [...] Varför hålla på med detta, när allt kan köpas bekvämt och kanske billigare? Känslan av att man själv får fram produkterna, och att man vet hur det skett utan besprutningar och konstgödsel men istället med kompost och naturgödsel från traktens sista bonde är svaret. (DAG F 1327)

Om det förr var vanligt att en stor del av trädgården fylldes av grönsaksland och fruktträd är det idag vanligare att man bara odlar några enstaka planter av exempelvis tomat, jordgubbar och kryddor, ofta i krukor eller i en pallkrage. I en studie som Fritids-

möter vi hos Mikael. När vi intervjuar honom har han bott en månad i sitt radhus, med en liten trädgård som till största delen utgörs av gräsmatta. Han berättar att han gillar att grilla och klippa gräs, men, som han uttrycker det, "jag är ju inte den som tycker om att vara i rabatterna". Han har noterat att det växer lite smultron vid gaveln, och vid entrén står några krukor med plantor av olika sorters chili, gåvor från svärmor som drivit upp dem från frö. När vi frågar Mikael om det är något särskilt han skulle vilja ha i trädgården säger han efter lite betänketid: "Ja, men det är väl lite kryddor kanske. Mm, det skulle jag väl kunna tänka mig, att man skulle ha något av det." Just några kryddväxter, kanske lite bär och ett par tomat- eller chiliplantor i krukor förekommer i många trädgårdar. Den detaljerade kartläggning vi gjort genom uppmätning av elva trädgårdar visar just detta: i samtliga dessa trädgårdar odlas matnyttigheter i någon form, och vanligast är kryddor. Ofta finns också ett mindre grönsaksland och något eller några fruktträd.

En av dem som har tydliga odlingsambitioner är Johan. Att det är han som är den som odlar i familjen framgår när han visar oss runt. Vid ett plommonträd har han anlagt trädgårdsland i ett par pallkragar där de odlar bland annat potatis, lök, rödbetor, rädisor och sockerärter. "Och sen har jag haft lite majs faktiskt också", berättar Johan. "Det växte som fanken, men de blev inte så stora. [...] De skulle kanske ha haft lite mer ljus, jag vet inte om det berodde på det." Johan har steg för steg lärt sig vad som fungerar och var det fungerar på tomten genom praktiskt provande. Mest påtagligt syns dock hans intresse för odling i uterummet, där ett stort antal tomat- och chiliplantor växer i krukor, som vid vårt besök i början av oktober hunnit bli storvuxna och ger god skörd. "Det blir nästan för mycket tomater i år", konstaterar Johan och skrattar. "Varje eftermiddag eller kväll så brukar vi plocka en skål och sätta in där inne, så har man dem alltid till maten eller så går man bara och äter dem så här, som godis." Ett äppelträd har han och Anneli också planterat:

Det satte vi förra året. Så det var första året nu det bar frukt. [...] Vi hade en vadslagning, min fru trodde att det skulle bli till en äpplepaj och jag sa, nja, jag är tveksam. Men det blev det. Med råge faktiskt. (Johan)

Bland våra informanter finns några odlare som varje år fyller frys och förråd med egna skördar. Boris och

Vissa år är skördarna för stora och en del hamnar i komposten.

Irma odlar grönsaker av många olika slag och säger att de delvis är självförsörjande. ”Jag har fortfarande ärtor i frysen”, konstaterar Irma vid vårt besök i maj. Det är numera huvudsakligen Boris som odlar och Irma som tar hand om skörden. Varje år lägger hon in rödbetor och asiagurkor: ”Så det har vi ju hela året, vi ger bort också så det blir ganska mycket, till barnen och till bekanta”, säger Irma.

Det är flera som i likhet med Johan, Boris och Irma vittnar om tillfredsställelsen i att odla och att äta det man själv odlat, värden som inte i första hand kan mätas i pengar, utan snarare handlar om välbefinnande. En av dem som ger uttryck för denna lycka är Anneli, som ägnar en stor del av sin lediga tid åt odling och trädgårdsskötsel i inte mindre än tre olika trädgårdar. Intresset väcktes tidigt, när hon i 20-årsåldern kom att bosätta sig året runt i en kolonistuga, ”och jag blev helt såld alltså, jag började odla grönsaker och sen träffade jag min man, och vi var helt inne på att vi skulle bli självförsörjande, vi skulle [skrattar] flytta ut på landet och odla allt”. När barnen kom blev det dock ett antal år med lägenhet och kolonilott, men så småningom byttes kolonilotten mot en sommarstuga med gott om mark att odla på: ”Det är en stor plätt, åker i princip, så vi odlar ganska mycket där nu också, vi odlar massor av potatis och lite rotsaker och sådana saker”, berättar Anneli. Några år senare bestämde de sig för att flytta och valet föll på det hus med stor trädgård där de nu bor. ”Det var superrenoveringsobjekt, fast jag köpte ju trädgården liksom.” Där har hon nu en köksträdgård med många olika sorters grönsaker. Hon låter olika grödor avlösa varandra i växelbruk, och under de senaste åren har hon prövat täckodling. Metoden innebär att marken täcks med gräsklipp och andra växtdelar för att minska avdunstningen, förbättra strukturen, tillföra näring och kväva ogräset. Tanken är att det extra pyssel som det innebär att samla in täckmaterialet ska resultera i mindre skötselarbete och förhoppningsvis större skörd (Israelsson 2000, s. 54f). För den som lik-som Anneli söker en hållbar odlingsmodell kan metoden ge möjlighet att hushålla med vattenresursen och den minskar också behovet av att köpa in gödsel och mull. Att Anneli dessutom har tre olika komposter igång stärker ytterligare bilden av en trädgårdspraktik med recirkulation och resurshushållning som ledord.

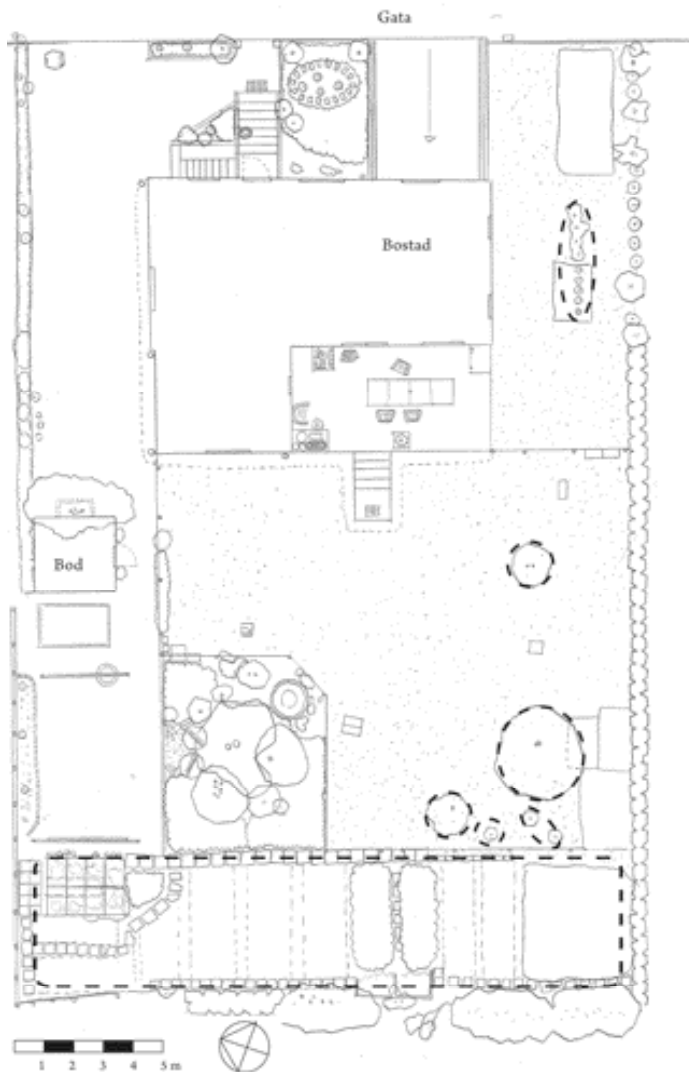
I köket där vi sitter och pratar hänger en griffeltavla där Anneli skrivit upp vilka grödor som för tillfället är plockmogna i trädgården, och under intervjun bjuds vi på marmelad av egenodlad physalisfrukt. ”Det här är första gången jag bor med min trädgård, och jag är jättelycklig över detta”, säger Anneli och berättar att hon sedan hon flyttade dit odlat bland annat kronärtskockor och selleri, som hon inte prövat innan:

Sen är det ju hemskt roligt för det finns ett växthus här ute också. Det har ju kommit till i mitt liv här nu med, det är helt fantastiskt, jag har inte haft det förut. Så nu har jag haft lite experiment här de senaste åren, att så sallad på vintern och så, där inne, och ha dukar över. [...] Nu i år har jag sått hela där med de här japanska och de kinesiska växterna som är så tåliga, pak choi och mizuna och så där, och så sallad då, vintersallad och plocksallad. (Anneli)

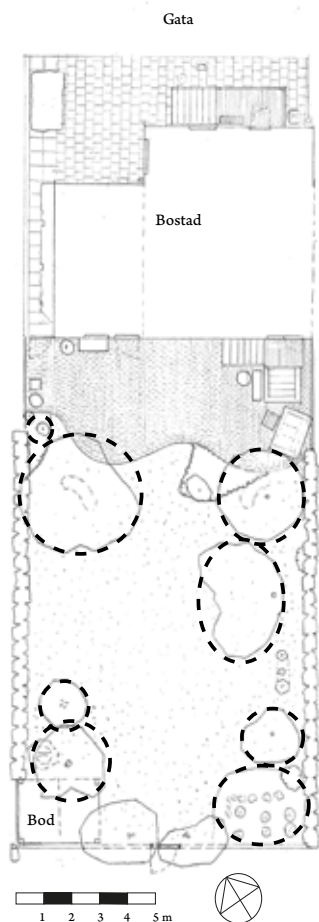
Annelis trädgård är fortfarande under utveckling. Hon planerar att en del av den ska bli en bärträdgård. Där har hon planterat björnbärs- och hallonbuskar och mer är på gång. Anneli reflekterar över varför hon egentligen odlar, vad det kostar och vad hon i olika avseenden får ut av det:

För ibland kan man fundera på varför håller man på med det här. Det är väldigt mycket jobb och man får ju inte särskilt mycket, det kostar mer än det man får ut och så. Men så har jag insett det, att nä det är liksom ändå att man försöker återskapa den här naturliga livscirkeln, att man lever och skapar något med händerna och det växer och ... Ja, det är ganska svårt att sätta fingret exakt på vad det är som är den där lyckan eller, *outcomen* liksom, på hela. För även om jag är ganska nyttoorienterad när jag odlar saker, så är det inte så att det lönar sig ekonomiskt, det gör det verkligen inte. (Anneli)

Att själv ha odlat eller åtminstone skördat det man äter ger ett mervärde som knappast kan mätas i kronor och ören, men som ger mening åt måltiden. Drömmen om att bli helt självförsörjande har successivt tonats ner en aning av Anneli. Det är "inte självhushållning precis, men vi försöker odla väldigt mycket. Det är ju min hobby, ja det är mitt största fritidsintresse".

Plan över Annelis trädgård med alla produktiva inslag markerade. Här dominerar odlingar av rot- och grönsaker, kryddväxter, rabarber m.m. samt ett växthus (markeras med streckad rektangel), medan fruktträden och bärbuskarna (markeras med rundade former) är ganska få och små. Genom att bärbuskarna och fruktträden än så länge inte gör så mycket väsen av sig och genom att odlingsbäddarna ligger längst ner i trädgården sätter inte de produktiva inslagen så stark prägel på trädgården rent upplevelsemässigt trots deras stora betydelse för Anneli och livet i trädgården.

Franks trädgård präglas av fem fruktträd varav ett är ett plommonträd och de andra äppelträd. Dessutom finns bärbuskar, jordgubbar, smultron och rabarber. De producerande växterna och ytorna är inringade. Produktiva inslag med betoning på frukt och bär som tillvaratas präglar trädgården i mycket högre grad än i Annelis fall men kräver mindre arbete och betyder mindre i hushållningen.

Frank har också en odling i sin radhusträdgård på cirka 200 kvadratmeter som i övrigt präglas av fruktträd som ger sylt och äppelmos. Han sätter inte ord på varför det är viktigt att skörda och ta tillvara, men tillfredsställelsen över att ha tillgång till råvaran och att sedan bereda och äta det odlade kan man inte ta miste på. De olika äppelsorterna ger olika smak och konsistens på moset, en variation och en kvalitet som inte handeln kan erbjuda, menar han. I ett hörn finns en liten bär- och rabarberavdelning och i planerna ingår att utöka odlingen med potatis, skärbönor och bondbönor. Färska bönor av bra kvalitet är svåra att få tag på i affären och att komma vid rätt tillfälle till den lokala torgförsäljningen för att få tag i dem kräver för mycket planering, säger han. Därmed ger Frank ytterligare en anledning till varför egen odling kan vara mödan värd, nämligen att säkra tillgången till särskilt åtråvärda produkter som är svåra att få tag på i handeln.

I motsats till Frank har inte Anneli tillgång till så mycket frukt på tomten: "Vi har bara ett äppelträd, han sågade ju ner alltihop, han orkade ju inte ta hand om dem, de hade tydligen haft jättemånga förut. Så det är lite synd", konstaterar hon när hon talar om den förra ägaren, men berättar samtidigt att hon upptäckt att det finns möjlighet att skörda på kommunal mark i närheten:

Det finns otroligt mycket äppelträd och sånt på allmänningarna. Det är säkert medvetet, just [i] det här arbetarområdet, att man sätter nyttogrejer överallt. Så vi brukar ha äppelmos fram till jul och så, för jag åker ju bara och samlar in i kassar överallt. (Anneli)

Under 2000-talet har ett förnyat intresse för att odla sin egen mat kunnat märkas i olika sammanhang. Projekt inriktade på stadsodling och *urban agriculture* har tagit form i många städer, såväl i Sverige som i andra delar av världen (se t.ex. Delsinghammar et al. 2012, Larsson 2009). Internetbaserade nätverk har utvecklats för att göra det möjligt att likt Anneli, hitta till exempel fruktbärande träd på offentlig mark, men också som ett sätt för dem som har för mycket frukt i sina egna trädgårdar att komma i kontakt med dem som gärna vill komma och plocka. Initiativ som dessa bygger ofta på perspektiv som prioriterar resurshushållning och hållbar ekonomi. För den

enskilde kan de erbjuda möjligheter att "skörda gratis" men också att bli av med ett överflöd i den egna trädgården.

Tom och Nina lever med ett tillvaratagandeideal som inte har tomtens häckar och staket som gräns. De har visserligen fruktträd, några bärbuskar och ett litet odlingsland i trädgården men samlar ätbara saker, delvis för medicinskt bruk, både i grönområdet intill och på den egna tomten där vilda växter som producerar ätbara delar eller medicinskt intressanta substanser välkomnas och gynnas i en form av extensiv trädgårdsodling.

Fastän vårt material är begränsat visar det att intresset för odling av ätbara produkter lever vidare i villakvarteren, ibland hand i hand med en ambition att recirkulera näringsämnena och hushålla med naturresurserna. Oftast är inte odlingarna så omfattande utan mera av symbolisk karaktär som en extra krydda för köket, men i några trädgårdar är de av betydande omfattning vad gäller vissa växtslag. Det är tecken som markerar ett förnyat intresse för nyttoodling men inte främst av plikt eller ekonomiska skäl utan av intresse och som livsstilsmarkör.

Lägga pengar på trädgården

De som bor i hus med tomt lägger vanligtvis en del pengar på sådant som har med trädgården att göra. Det kan handla om växter, såväl fröer och ettåriga utplanteringsväxter som perenner, buskar och träd, liksom tillbehör som gödning, krukor och olika slags redskap. Betydande belopp läggs på material som grus, stenplattor, matjord och virke när byggprojekt är på gång. Det man köper kan också vara trädgårdsmöbler, utebelysning, en torkställning, en ny grill eller en studsmatta till barnen. Några kanske slår på stort och investerar i en pool, ett uterum eller ett växthus, vilket enstaka år kan innebära ganska höga trädgårdsrelaterade utgifter. Därtill kommer den expanderande marknaden för tjänster för att planera, underhålla och förnya trädgården. Hur mycket pengar man lägger på sin trädgård skiljer sig kraftigt åt, vilket också framgår av FOR:s undersökning (Björkman 2012).

Trädgårdsdrömmarnas kommersiella uttryck, med allt större *garden center*, trädgårdsmässor och en expanderande trädgårdsturism (Benfield, 2013), bekräftar att detta är en starkt växande marknad av stor ekonomisk betydelse. Vad trädgården får kosta beror delvis på vilken inställning man har till sin trädgård och vad man väljer att fylla den med.

Anneli har en griffeltavla i köket där hon antecknar vad som är plockmoget i trädgården.

Betydande ekonomiska belopp omsätts idag i handeln med växter och tillbehör avsedda för privata trädgårdar.

Köper man till exempel mycket sommarblommor, förnyar lökbeståndet varje år eller vill skaffa mycket sällsynta rariteter kan trädgården kosta en hel del. Att skapa "underhållsfria" delar av trädgården genom att lägga sten, betongplattor eller bygga en stor altan kostar initialt mycket men leder förhoppningsvis till mer begränsade utgifter därefter. På altaner och stenlagda ytor är det dock inte ovanligt med växter planterade i kruka, och dessa är sällan underhålls- och kostnadsfria.

En tydlig trend i tiden är att lusten att vänta på att frön ska bli gräsmatta och den lilla plantan ett rikt blommande och producerande fruktträd tycks ha minskat. Marknaden har naturligtvis sett ekonomiska fördelar i denna otålighet: "Gräs på rulle, det tycker jag verkar lyx. Det är verkligen stort nuförtiden, massor kan köpas av olika slag till trädgården" (LUF M 26219). Att köpa färdig gräsmatta är i och för sig inget nytt, men det var tidigare framförallt förbehållet företag och det offentliga. Några av våra informanter har köpt gräsmatta på rulle, och numera är möjligheterna att som privatperson köpa färdiga växtkvaliteter fler:

Så ville vi ha ett *stort* träd, så att vi fick frukt på det med en gång. [...] Annars så tar det ju ett antal år. Så vi sa nej, vi sätter inte ett äppelträd och så ska vi vänta till året innan vi flyttar härifrån innan vi kan skörda det. (Kristina)

Kristina och Örjan har flyttat ihop och skapat trädgård tillsammans i medelåldern. De tycker inte att de har tid att vänta på att trädgården ska bli som de vill. För den som har råd finns det ett utbud av mer eller mindre stort och färdigt att köpa. I boken *Samtal i trädgården* av Karin Berglund (2012) finns ett kapitel som handlar om hur två trädgårdsproffs – Rune Bengtsson och Eivor Bucht, båda med sin yrkesgärning vid Sveriges lantbruksuniversitet – tar avsked av den trädgård de byggt upp och levt med under 30 år och flyttar till ett radhus med liten tomt. Det mesta utrymmet ges åt trädgården som lämnas, men av särskilt intresse här är hur Eivor Bucht skildrar hur entrésidan liksom baksidan vid radhuset tog form som två *instant gardens* på bara nio timmar. Deras eget kunnande, växtmaterial från den lämnade trädgården och god professionell hjälp, liksom möjligheten att köpa stora häckplantor gjorde det möjligt. Detta visar hur den som av olika anledningar inte kan eller vill vänta många år på att en trädgård ska ta form idag snabbt kan skapa något relativt färdigt. Det som krävs är ofta att trädgårdsägaren anlitar professionell hjälp och har en ekonomi som möjliggör inköp av tjänsterna och de stora växterna. Dessutom förutsätts att trädgårdsinnehavaren har kunskap om möjligheterna och utbudet på marknaden. Bara några få av våra informanter förefaller ha tänkt i dessa banor eller har erfarenhet av att ha genomfört något liknande.

Men det är inte bara de rejält stora växtkvaliteterna som kostar. Anneli, som odlar mycket, konstaterar att priserna överlag har förändras: "Allt är så dyrt, fröer har blivit helt fruktansvärt dyra, har ni märkt det? När jag började kostade alla fröpåsar typ 2 kronor, ofta. Nu kostar ju alla mellan 30 och 50 spänn." Barbro, som ska få livet att gå runt på pensionen, noterar även hon att allt blivit dyrare och att hon inte kan köpa så många och dyra växter som hon skulle önska.

Om de växter som säljs i de nischade växtbutikerna och plantskolorna idag är större och håller högre kvalitet kostar de också mer. Försäljningsställena är medvetna om att till exempel perenner säljer mer på utseendet än på namnet (Borg et al. 2010). Det har inneburit att plantorna numera oftast fyller hela krukan och ibland finns i extra stora exemplar, medan det var vanligare förr att etiketten var det som tog mest plats i krukan. En annan utveckling kan skönjas på byggvaruhus och andra försäljningsställen med ett brett sortiment där stora kvantiteter av få arter och sorter säljs med priset snarare än kvaliteten som argument. På motsvarande sätt har en förbättrad frökontroll och intresset för udda och speciella fröer inneburit att priset ökat på fröpåsarna i växtbutikerna. Dessutom finns det fler arter och sorter på marknaden som säljs i mindre kvantiteter och därför drar förhållandevis höga kostnader i alla led från odling till butik (Borg et al. 2010).

Bland våra meddelare finns några som menar att trädgården inte behöver kosta någonting alls, åtminstone inte i pengar räknat. En kvinna i 80-årsåldern skriver exempelvis

i sitt frågelistsvar: ”Jag har fullt upp med att underhålla min trädgård genom att klippa och underhålla de växter som finns och det kostar mig inget i pengar. (LUF M 26228). Andra berättar en hel del om vad de handlar i form av växter, trädgårdsredskap och andra saker till trädgården, liksom *var* de handlar: ”Besök på trädgårdscenter ingår naturligtvis som en stor del i trädgårdsarbetet; någonstans måste man ju få tag på nya växter” (LUF M 26223). Det är tydligt att många finner ett nöje i dessa inköp: ”Jag tycker att det är roligt att köpa växter, redskap, frön och annat som behövs i trädgården” (LUF M 26188).

Under de senaste 15 åren har vissa segment av marknaden för trädgårdsprodukter genomgått en betydande förändring, vilket även gäller trädgårdsbranschen i stort i Sverige. Medan den yrkesmässiga odlingen av frukt, grönsaker och trädgårdsväxter legat relativt still eller visat en svag ökning, ökar omsättningen stadigt inom fritidsodling och utemiljöskötsel liksom inom den trädgårdsrelaterade besöksnäringen. Enligt en branschöversikt sammanställd vid Sveriges lantbruksuniversitet uppgick de svenska hushållens inköp av växter (inklusive krukor, jord och gödning) till 11 miljarder kronor år 2010 (Ekelund et al. 2012). Därutöver säljs varor och tjänster kopplade till anläggning, skötsel och design, tillbehör som trädgårdsmöbler samt litteratur och medier med koppling till trädgården. I ett historiskt perspektiv har handelsträdgårdarna varit viktiga aktörer på marknaden för trädgårdsväxter. De drevs ofta av lokala entreprenörer men kom successivt under 1900-talet att påverkas i allt högre grad av nationell och internationell konkurrens vilket ledde till specialisering, omlokalisering och ökad storskalighet (Blomberg 2012, Olausson 2014). Under senare decennier har många handelsträdgårdar fått lämna plats för *garden center* drivna av kedjor som Plantagen och Blomsterlandet, och trädgårdsväxter säljs även på större varuhus och byggmarknader, och genom internetbaserade trädgårdshandlare.

Lokala försäljare nämns i vårt material liksom de stora kedjorna. Flera av informanterna säger att de handlar i butiker som tillhör de stora kedjorna trots att de samtidigt uttrycker att de är skeptiska till just dessa. Ett skäl till misstron är att man uppfattar sortimentet som begränsat, ett annat att några menar att det är svårt att få råd och tips på de ställena. ”Man får nästan veta exakt vad man ska ha själv”, säger Patrik om en av de stora kedjorna för trädgårdsväxter, och hans fru Sanna fyller i: ”Ja, man måste nog vara mer kunnig för att kunna gå där.” Pia kallar Plantagen för ”ett växternas Ikea [...] de bara öser in växter där”. När man vill ha specialsортiment eller är i behov av speciell kompetens vänder många sig hellre till mindre plantskolor och handelsträdgårdar där man kan få råd och tips och ta del av annat sortiment än det kedjorna tillhandahåller:

Som här har vi samlat lite olika pioner till exempel och det tycker jag är kul att hitta någon ny sort. De blommor ju väldigt olika och har olika typer av, vissa doftar och vissa är bara vackra. Men det, pion är en trevlig växt och de trivs rätt så bra där i solen. Då kan det ju vara att man åker för att köpa någon speciell sorts pion. (Solweig)

Att växtinköp ofta sker i ett socialt sammanhang framgår tydligt. Det är inte ovanligt att plantskolor fungerar som utflyktsmål. En del berättar att de ibland åker på utflykter

tillsammans med vänner och besöker flera olika plantskolor. Anders och Pia gör ibland helgutflykter som de kombinerar med plantskolebesök:

Vi åker iväg en helg antingen till Danmark eller Österlen eller sådär och då försöker vi alltid hitta någon plantskola i alla fall att gå in på. Åbergs har ju blivit en favorit, tycker den är kanon. Det är inte så välordnat där heller så man känner sig lite hemma där, även om det finns ordning i kaoset. Vi trivs väldigt bra där. Sedan ett par i Danmark också som är fantastiska faktiskt. Där har vi köpt lite grejor, rhododendron och sådant som finns därute, som vi har köpt i Danmark, och lite annat. (Anders)

Ibland sker växtinköp i samband med att man gör andra ärenden; man hittar fickor i vardagen för sitt fritidsintresse. Hanna berättar exempelvis att ”på Hornbach är vi och köper mycket byggmaterial på så då blir det ju lite växter där med”. Idag, när växter säljs även i byggvaruhus, används de inte sällan som lockvaror. För Johan kan ett plantskolebesök bli en paus i hans många jobbresor:

Det kan bli när jag är ute och kör rätt mycket i mitt jobb och så, så det kan vara att man smiter in någonstans och bara köper någonting. [...] När man kör förbi något så tänker man, ah, kör in här och kollar lite. Så det har blivit mycket sådana spontanköp av alla möjliga växter. (Johan)

Hur stort behovet är av att skaffa nya växter till trädgården beror delvis på i vilket skede trädgården befinner sig, om den är under anläggning eller betraktas som mer ”färdig”. Kristina och Örjan har genom åren planterat och investerat en hel del i sin stora och numera uppvuxna trädgård. Samtalet med dem illustrerar hur en trädgård förändrats från att vara nyanlagd till att nå förvaltningsstadiet. De talar om att de numera ser trädgården som ett ”självspelande piano” som inte längre kostar så mycket. Nu handlar det för dem mer om att förvalta och underhålla och möjligen komplettera.

Variationen är stor i hur trädgårdsinnehavarna resonerar kring var, när och om de köper nya växter till trädgården. Några är mycket selektiva och kan åka långa vägar för att skaffa en speciell växt på en speciell plantskola. Andra söker möjligheter att köpa växter så billigt som möjligt, i vissa fall för att kunna köpa många eller för att alls ha råd men kanske också för glädjen av att göra fynd. Ett exempel är Boris som varje år planterar ut hundratals ettåriga växter i sin trädgård. En del driver han upp från frö i sitt växthus, men andra köper han. Vid vårt besök hade han just planterat ut ett stort antal små begoniaplantor och berättade att han köpt dem på Lidl på extrapris för 1,90 kronor styck. Barbro återkommer flera gånger under våra träffar till hur hon brukar handla billiga växter, exempelvis när det är utförsäljning i slutet av säsongen:

Sen blir man duktig på att hitta fynd. Nu stängde de på [handelsträdgården]. Alla krukor kostade tio kronor, salladen såg lite vissen ut, men där var gräslök, där var

dragon, där var basilika. Och så var där rosmarin. Tio spänn! Det tänkte jag, ja den tar jag ju! (Barbro)

Jord i påse

Det är inte bara växter som införskaffas till trädgården. Jord, gödning och olika täckmaterial köps i mängder. Att handla jord till trädgården i 40–50-liters plastsäckar har blivit vanligt: "Det får vara säckar. Det är bättre", säger Ebba. Idag finns ett stort utbud av olika typer av jordblandningar, särskilt anpassade för olika typer av växter (Wallander et al. 2016, s. 221ff). I trädgårdshandeln säljs förutom "vanlig" planteringsjord också exempelvis rosjord, pelargonjord, gräsmattejord, perennajord, rhododendronjord, lökjord, örtjord, balkongjord, dressjord, grönsaksjord, och ekojord, alla påsförpackade. I samma typ av säckar säljs också kogödsel, torv och olika typer av täckbark. Det kan bli många säckar att transportera hem för den som vill ta del av utbudet:

Urnjord har jag börjat köpa nu. Numera ska det ju vara en sorts jord till varje. [...] Nej, men det tror inte jag att man behöver riktigt. Men jag köper de där säckarna, ja. För när jag flyttar växterna, då fyller jag upp lite med lite ny jord. (Marianne)

På marknaden finns en mängd olika varianter av påsförpackad jord, en vara som riktar sig till innehavare av privata, mindre trädgårdar.

Anneli, som är mån om att odla giftfritt och utan konstgödsel, köper kogödsel på säck på Hornbach: "Så det håller vi i ganska mycket, fast man märker att det inte är, det funkar ju inte lika bra som riktig kogödsel, om man säger så. Uppe på landet så bad vi bonden där lägga en stor hög." Bor man som Barbro i ett radhus där trädgården på baksidan bara kan nås genom att man passerar genom huset är den påsförpackade jorden närmast ett måste. Att kånka hinkar och skottkärror med jord genom hall och kök är ingen bra modell. Men alla har inte god erfarenhet av påsjorden: "Jag lärde mig att man inte skall köpa 's säckar för 100:00' utan köpte jord av bättre kvalitet. När det gäller blomsterjord så får man verkligen det man betalar för" (LUF M 26216). Även om en del informanter har mycket bestämda uppfattningar om var de vill handla när det är fråga om inköp av växter är de sällan lika noga med var de handlar jord och gödsel. För sådana inköp nämns ofta de stora kedjorna men också livsmedelsbutiker.

Jord finns numera även att tillgå på vissa återvinningsstationer där komposterat avfall blir jord som kan köpas. Där går det ofta dessutom att köpa större kvantiteter om man själv kan frakta hem jorden. En del kommuner säljer jord i så kallad storsäck som levereras med kranbil. I *Jordkokboken*, skriven av landskapsarkitekten Anders Folkesson (2016), ges råd kring hur hållbara planteringsjordar kan "lagas till". Författaren, som framförallt vänder sig till den professionella branschen, pekar på risken att helt förlita sig på tillverkad jord, om den till stor del består av mull och inte till övervägande del av mineraler så som naturligt förekommande jord gör. Mulljord sjunker snabbt samman och förbrukas, har ett begränsat mikroliv och kan innehålla tungmetaller och annat skadligt beroende på vilka råvaror som ingår. Är den torvbaserad innebär det dessutom att en ändlig resurs förknippad med stora naturvärden har använts (Folkesson 2016). Information av detta slag når dock sällan de vanliga konsumenterna och trädgårdsägarna.

Många av våra informanter komposterar själva, till exempel Kristina och Örjan liksom Anneli, som har ett ganska avancerat system för detta. Kompostering kan ses som sinnebild av en lokal kretsloppsekonomi där restprodukter omvandlas till värdefull mylla. Egen kompostering kan vara ett alternativ till att använda påsjord, men eftersom kvantiteterna ofta blir begränsade, och risken finns att det egenkomposterade är fullt

Det bedrivs sällan mer omfattande odling i villaträdgårdarna, men påfallande många använder ett begränsat område för någon slags nyttoodling.

av ogräsfrön, kompletterar många som har egna komposter med jord och/eller naturgödsel på påse. De flesta som komposterar i de villaträdgårdar vi besökt gör det i slutna kompostbehållare, och även för hushållskomposter finns det en marknad. Marianne har en kompostbehållare där hon lägger sitt trädgårdsavfall, men när hon nyligen var på en trädgårdsmässa såg hon att ”nu hade de ju en ny modell, såg jag nu på trädgårdsdagarna”. Men tills vidare får den gamla duga, konstaterar hon.

Marknad för tjänster

Hur villaträdgårdsinnehavarna ser på sina trädgårdars roll och funktion har vi diskuterat i tidigare kapitel. I några fall blir det tydligt att den tid som ägnas åt trädgård, och även de ekonomiska investeringar som görs, ställs mot andra sätt att använda tid och pengar. Olika slags värden ställs mot varandra. Det framgår kanske tydligast hos Malin och Mattias, ett par i 40-årsåldern, när de talar om sina trädgårdsambitioner. De har en relativt liten tomt och på framsidan har stenläggningen satt sig och borde egentligen göras om, säger de. De menar att de inte lägger så mycket tid och energi på utemiljön: ”När det väl har blivit bra så nöjer vi väl oss lite med det.” De har hittills lagt mest resurser inomhus men menar att de även där har lätt för att vara nöjda med hur det är och blir. De vill hellre vara lediga tillsammans med sina barn än att ha stora hus- och trädgårdsprojekt på gång: ”Man får ju prioritera, blir det solsemester där, eller ska vi ta och ...”, säger Mattias och Malin fyller i:

Ja, men det är hela tiden det som står emot. Ska man lägga femtio-, sextio-, sjuttio-, åttiotusen där eller ska man leva för de pengarna? Så hur mycket betyder det egentligen, ibland blir man ju så att man vill gärna ha någonting och skulle gärna vilja göra det fint och sen nästa stund tänker man, nämen det betyder ju inte så mycket, det gör väl ingenting om den är sned och vind och så. Så det går lite upp och ner. (Malin)

Ju längre vi talas vid, desto tydligare blir paret med att de vill prioritera resor, både vinter och sommar. De poängterar att de har en begränsad budget, men eftersom båda är lärare så är de lediga samtidigt vilket de vill utnyttja. De skulle gärna anlita professionell hjälp för både trädgårdsanläggning och en del andra tjänster: ”Allting handlar ju om att det kostar naturligtvis, och de tar ganska bra betalt, trädgårdsarkitekter”, säger Malin. Själva har de istället engagerat en trädgårdsintresserad kompis som kom med förändringsförslag, vilka de dock ännu inte verkställt. Det är inte ovanligt att man betalar för att få hjälp med arbetsinsatser i trädgården. Trenden är allmän men gäller inte minst dem som kommit upp i åren och inte har samma ork som förut:

Jag har haft turen att få tag i en firma som tillhandahåller husarbete, med städning, fönsterputsning och trädgårdsarbete, klipper och ansar gräsmattorna vid behov. Klip-

per även fruktträden på våren. De sex träden som maken satte då vi flyttade hit har blivit stora och höga, behöver sin ans varje år. Jag får hjälp när jag ringer och säger ifrån. (LUF M 26174)

Även bland dem som ännu har orken kvar men har nått ett stycke bortom pensioneringen, kan tankar på avlastning i de tyngre arbetena börja ta form. Ett exempel är Evy som är ganska nybliven pensionär och i god fysisk form. Hon börjar ändå fundera över vilka delar av trädgårdsarbetet hon i framtiden skulle kunna tänka sig att betala för att få hjälp med. Häckklippning är en sådan tjänst, resonerar hon, eftersom både själva klippningen och uppsamling av det som klippts tar kraft. Men riktigt än är det inte aktuellt, betonar hon.

Malin och Mattias tycker sig se att inställningen till att köpa tjänster ändrats och att fler än tidigare nu är öppna för det. Orsaken behöver inte vara åldrande eller bristande fysisk kapacitet utan kan i många fall snarare vara brist på tid. Mattias nämner möjligheterna till skatteavdrag som en orsak till att fler idag ställer sig positiva till att ta hjälp. "Vår generation är inte så duktiga på att göra saker själv", säger Malin självkritiskt. "Vi lejde bort det, vi hade hjälp till det. Vi är inte så jättehändiga", säger hon vidare och ber omedelbart Mattias om ursäkt för att hon definierat dem som icke händiga. Men han instämmer:

Mattias: Skulle jag göra det så skulle det ta kanske tre veckor, och då förlorar jag tre veckor med mina barn. Då betalar jag hellre lite pengar och på några som gör det på kanske två dagar.

Malin: Mm. Det är så mycket tid man lägger som man då, ja mister andra saker, som du säger.

Mattias: Vi har ett spännande projekt här nere, våra kompisar som bygger om köket här, ska bli spännande, det är han som gör allt detta.

Malin: Det sliter lite att göra om saker också.

(Malin och Mattias)

Pia, som nyligen fått nya grannar, konstaterar att människor numera vill ha snabba förändringar av såväl hus som trädgård. Hon har fått veta att de nya grannarna anlitat en byggfirma för att helt bygga om huset innan de ens flyttar in, och även trädgården kommer att förändras:

De kommer ju att totalrenovera, så gör unga människor idag. Vi flyttade in och det såg ut som kriget här, vi hade ju ingen firma som kunde göra allting, herregud, men de ska totalrenovera det och även ta bort den här häcken. (Pia)

Det förefaller ofta vara mer kännbart att betala för vissa tjänster än andra. Berit har träd på sin tomt som hindrar grannarnas utsikt och hon har funderat på vems ansvar det är att ta bort dem och därmed vem som ska betala för tjänsten: "Så tänkte jag, nä, det är bara för att de ska ha mer utsikt och så betalar ju inte jag tusentals kronor alltså, då får de ju betala

Trädgårdsdrömmarnas kommersiella uttryck är flera. Här en bild från en trädgårdsutställning.

det själv. För jag har ju inte ont av träden.” En del avstår från att köpa tjänster av ekonomiska skäl, medan andra har sociala nätverk som gör att de är mindre beroende av att ge sig ut på marknaden för att söka professionell hjälp.

Många verkar trots allt så långt som möjligt vilja sköta sin trädgård själv. De gånger vi hör talas om att anlita professionell hjälp handlar det oftast om större anläggningsarbeten, framförallt när huset och trädgården är ny, eller vid mer omfattande förändringar i trädgården, exempelvis om en större yta ska plattläggas. Det kan också handla om att ta hjälp av en trädgårdsarkitekt eller trädgårdsdesigner för att rita på trädgården inför nyanläggning och renovering. Örjan och Kristina tillhör de få vi träffat som anlitat någon för en tjänst av detta slag. Kristina, som har arbetat som byggnadsingenjör, började själv att rita och skissa på en trädgårdsplan samtidigt som de gav en trädgårdsarkitekt samma uppdrag: ”Men vi kom fram till samma grej i princip. Hon hade lite förslag på några växter och lite sånt, men jag tyckte det var rätt så roligt också att kolla.”

Betydelsen av nätverk av olika slag för att få hjälp är synlig i flera intervjuer: ”Vi har ju också människor omkring oss som kan”, säger exempelvis Malin när vi pratar om vilka arbeten de gjort i sitt hus och sin trädgård. Flera sköter trädgårds-

arbetet men genomför också stora husrenoveringar själva, även om det tar mycket tid och kanske blir långdraget. En orsak kan vara att man vill individualisera sina projekt genom att specialdesigna dem snarare än att köpa färdiga modeller. En annan orsak kan vara värdet av att själva få utföra något så konkret som trädgårdsarbete, byggnadsarbete eller annat hantverk. Det senare verkar exempelvis vara fallet med Sanna och Patrik som har byggt om sitt hus och hela trädgården, och gjort det mesta själva. De berättar livligt om processen och visar före- och efter-bilder. I deras berättelse blir det tydligt att det kan vara värdefullt att känna fackmän både för att i god tid få tips och för att kunna handla med rabatt. Att ha gemensamma projekt i familjen kan vara ett sätt att binda samman, men det kan också fungera tvärtom och då kan valet att inte genomföra projektet själva vara ett sätt att hålla ihop och vårda relationen.

Dela och dela med sig

Hur man förökar och delar växter är ett återkommande tema i berättelserna om hur trädgårdar skapas och förändras men också som en del i kommunikationen mellan trädgårdsinnehavare. På så sätt kan den informella växtmarknaden sägas vara en given del i trädgårdens ekonomi. Lisbet, som idag lever ensam och har vuxna barn, berättar om några vita aklejoj som hennes dotter köpte i samband med att hon anlade trädgård vid sitt nyköpta hus:

De var så jäkla dyra, så att [skratt], jag sa: "Jag tar frö från dig." [skratt]. Och jag har ju tagit frö, jag har massor med vita aklejoj, jag har gett bort massor med vita aklejoj. Hon har sina två plantor kvar, de fröar sig inte där. [...] Ja, så att hon har till och med fått, nu fick hon det i fjol, små plantor. (Lisbet)

Lisbets berättelse kan ses som ett exempel på hur något kan gå från att vara en ekonomisk realitet – "de är så jäkla dyra" – till att bli ett självändamål. Hon visar att hon kan dra upp plantor från frön och är stolt över detta. Samtidigt öppnar frösådderna för generositet och glädjen att dela med sig och blir ett alternativ till den konventionella växthandeln. Lisbet, som numera är pensionär och lägger mycket tid och engagemang i sin trädgård, ser ett särskilt värde i att kunna ta vara på plantor som självsått sig. Hon talar om sig själv som självförsörjande på växter numera:

Jag köper ju aldrig nu, nej. Utan man fortsätter ju med dem. Och det är också roligt för att man får dem till att överleva, får dem till att komma igen. Bara det. Och sen, som nu ge bort då till kompisar som inte har möjlighet och har lägenhet och har inte möjlighet att övervintra. [...] Det är roligt, man kan liksom inte låta bli, på något vis. [...] Är där liv i det, så kan jag inte slänga det. [...] Ja, då ger jag ju hellre bort det sen. Jag får det till att växa och sen, är det någon annan som får det. (Lisbet)

Liknande sätt att tala om det dubbla värdet av att dels lyckas få växter att föröka sig och därmed ha många, dels att kunna dela med sig till dem som inte har, återkommer i samtal med flera informanter. Några av dem uttrycker, som Lisbet, en medvetenhet om att växterna de odlar fram själva skulle kosta en hel del att köpa i trädgårdshandeln. Några antyder också att det finns ett tävlingsmoment i detta: "För mig är det lite en sport att utveckla trädgården utan dyra investeringar. Att skaffa nytt i handeln blir snart mycket kostsamt" (LUF M 26194). Det är intressant att fundera över vad som händer när något går över från att vara en ekonomisk realitet, som att frösa eller dela plantor för att de är för dyra att köpa, till att bli något man bara fortsätter göra för att visa att man kan och för att det fungerar. Att lyckas föröka sina egna växter kan generera en odlingsglädje nära sammantvinnad med en mångfasetterad känsla av att vara rik – rik nog att slösa med

växter i den egna trädgården och rik nog att kunna ge bort. I det senare ligger dessutom ytterligare ett värde som många poängterar: att slippa slänga.

I tider när återbruk och hållbarhet betonas ur ett samhällsligt perspektiv är det tydligt att det för många trädgårdsinnehavare har ett stort värde att ta hand om, föröka, återbruka och dela med sig av det man har i sin trädgård. Vi ser i vårt material att det finns flera olika skäl till att människor med villaträdgård återbrukar. En del gör det av vana och tradition och andra av ideologiska eller ekonomiska skäl. Några talar också i termer av förvaltning av såväl privat som offentligt kulturarv, och detta kommer vi att titta närmare på i ett senare kapitel. Men Marianne konstaterar att man inte alltid hittar någon som vill ta emot det man vill skänka. Hon har bland annat ställt frågan till en trädgårdsintresserad granne:

Jag har erbjudit honom plantor, och även rabarberstånd, för nu flyttade jag ett rabarberstånd häromdagen. Nej men ”jag har så fullt”, tycker han. Han har fullt med plantor

Det finns en stor informell marknad kopplad till trädgård där människor delar med sig av sitt överflöd genom att både ge bort och sälja på växtloppis.

överallt så han har ingen plats för dem. Men [grannarna] här, de vill inte ha för att, nej, de vill väl inte ha något att ta hand om. För det är, så känner jag att det är idag. Väldigt vanligt. Att folk vill inte ha för att, för att det är jobbigt att ta hand om. (Marianne)

I den bytesmarknad som handlar om att ge bort överflöd från trädgården finns sällan pengar inblandade utan växterna blir gåvor, vilket dock inte betyder att gesten är utan förpliktelser. En del ser andra värden än de rent ekonomiska i att få överflödsväxter av grannar och vänner:

Jag driver upp plantor och knipsar sticklingar där jag kommer åt. Bärbuskar har jag fått av vänner, det känns bättre än anonyma buskar från "Blomsterlandet". Nu hoppas jag bara att de kommer att trivas också. Som jag skrivit tidigare: i somras hade jag skuffen full med plantor som jag fått. Ofta driver jag upp på tok för mycket fröer och då delar jag gärna med mig av plantor. Häromdagen bytte jag en krukväxt mot ett litet, litet pinjetråd. En kollega hade tagit med sig en kotte hem från Frankrike och nu har hon massor av små plantor. Sånt gillar jag! (DAG F 1380)

Ofta följer beskrivningar om hur fröna och sticklingarna samlades in och hur plantorna sköts när de färdiga plantorna överlämnas. På så sätt sprids inte bara växtmaterial vid sidan om växthandeln utan också ett know-how av värde för mottagaren. Samtidigt bidrar givandet och mottagandet till att den sociala väven stärks genom att en liten bit av mig och min trädgård finns hos dig, och kanske tvärtom.

Det händer att även det ekonomiska värdet av gåvorna eller fynden blir en del av lyckan. En meddelare berättar om den gemensamma hög med trädgårdsavfall som kringliggande fastighetsägare hade lämnat en bit in i skogen:

Där inne hittade jag en guldgruva första våren! Grannar hade slängt bortrensade växter och växtdelar då och då. I den goda lövrika mulden trivdes de utmärkt och jag kunde utan skrupler fylla våra skottkärror med flox, violviva, astillbe, stormhatt och annat godis. Ser man på plantskolans priser handlade det nog om betydligt mer än 1 000 kr i pengavärde. (LUF M 26194)

Det som för den ena är en skräphög kan alltså för den andra vara "en guldgruva". När det gäller växter kan kompetensen att dels kunna identifiera odlingsvärda växtdelar i en sådan hög, dels veta hur de ska tas om hand för att kunna leva vidare på en ny plats vara avgörande. Ofta är tiden begränsad innan en kasserad planta eller växtdel blir alltför visnen för att kunna tas tillvara. I citatet betonas dock att fynden gjordes på en plats med lövrik mylla vilket gav goda förutsättningar för växterna att överleva. Man kan fråga sig om detta var en slump eller kanske ett medvetet val från den som lagt sitt trädgårdsavfall på platsen. Kanske fanns en förhoppning om att någon skulle ta hand om de växter man själv inte längre hade plats för i den egna trädgården?

Ta tillvara och återbruka

Växter och annat material i trädgården kan man på olika sätt hushålla med. I Lisbets berättelse betonas värdet av att använda växter och material som redan finns, ofta på andra ställen än i den egna trädgården. Hon beskriver vidare hur hon ”körde ut till bönder och plockade [stenar]. Så att jag tänkte, då ska jag göra det riktigt [skratt]. Det är ju en lisa för själen att göra sådana grejer.” För henne är frösådd, delning av plantor och återbruk även en ekonomisk realitet. Alla har helt enkelt inte råd att åka och köpa, eller ringa och beställa, exempelvis plattor för en uteplats, stenar för kantsättning eller gödsel. För några är en mer uttalad tanke om hållbarhet den viktigaste drivkraften, men ofta är det en kombination av olika skäl.

Att ta tillvara det man redan har betonas ofta. En meddelare i 40-årsåldern skriver: ”Överhuvudtaget har vi inte köpt särskilt mycket plantor, utan har planterat om sådant som redan fanns i trädgården eller som vi fått. Eftersom det är en gammal trädgård så finns det en hel del sedan gammalt att ta hand om.” Hon konstaterar att trädgården för henne och maken inte kostar många kronor per år, och fortsätter: ”Ibland har jag drivit upp plantor (med varierande framgång) men till krukor vid yttertrappan brukar jag köpa färdiga plantor varje år. Varje år planterar jag också ut de lökar som kommit i julgrupper och hyacinter jag köpt till jul” (LUF M 26227). En vårdande aspekt kommer till uttryck i berättelser som handlar om hur informanter inte står ut med att slänga växter som lever, även om de egentligen inte tycker de har plats för dem i sin trädgård. Påfallande många är måna om att ta hand om och vårda det som växer och lever. En av våra mest hängivna trädgårdsentusiaster, Evy, visar en välväxt rosenbuske som började sitt liv som en krukväxt för fönsterbrädan och sedan på försök fick flytta ut i trädgården:

Detta är en liten miniros som jag köpte i kruka i den sizen och efter det att jag satte ut den så blev den så och så och så [visar hur den växt] och nu är den sådan. Så den var behandlad på något vis. Underbara orangegula blommor som blommar långt fram mot hösten så det är en av de trevligare små rosorna. Men den kallas minirosen och det är rätt roligt när man vet hur den ser ut. [...] Så tyckte jag att det var synd att kasta den, vi provar, sätter ut den. (Evy)

Ibland används växter men också andra material just för att de helt enkelt finns. Det kan vara stenar som legat i ett hörn av trädgården ett tag eller, som i följande citat, sand, armeringsjärn och grannens överblivna virke:

När vi grävde om perennrabatten, som alltså är en del av terrasseringen med en mur mot gräsmattan, blev det massor med sand och väl förbrukad jord kvar. Hur skulle jag bli av med den? I hörnan mot sydost har jag länge haft en ganska ful trädgårdskompost, men någonstans måste den få finnas. Just där sluttade gräsmattan och det var verkligen trist. [...] Men, insåg jag efter 40 år, där fanns också vår sista kvällssol. Och

så har grannen lite virke över efter ett altanbygge och jag har länge haft en hög med rostiga tunnband efter gamla vattentunnor. Och visst ligger det några bitar armeringsnät och skräpar? Så kom Camparilunden till. Sandresterna fick höja marken, med grannens plankbitar som kant, sen placerade vi ut ringarna och göt betong direkt i dem. Några fick lite bladdekorationer ingjutna. Fem stolpskor inköptes och grannens virke fick bli stolpar. Mellan stolparna sattes armeringsnät. (DAG F 1733)

Att den nya Camparilunden kunde skapas nästan helt av överblivet material gav för den meddelare i sig ett mervärde. "Jag blir liksom mer kreativ och fantasifull när jag får något som blivit över och som jag kan hitta på att göra något nytt av" (DAG F 1733). Citatet visar också hur man kan få insikter om nya trädgårdsrum eller möjligheter att göra något av gamla ting efter lång tid. Vi har flera berättelser om hur såväl delar av trädgården som växter eller material av allehanda slag kommit till ny användning efter att det fått stå på en undanskymd plats eller "ligga till sig" under ett antal år. När människor gör något med tingen, gör tingen samtidigt något med människorna. Exemplet med Camparilunden visar att det som blivit över kan ligga där och pocka på uppmärksamhet och förr eller senare kan dessa materiella lämningar få oss att ta itu med ett projekt.

Ibland kan användbart material finnas dolt i den egna trädgården. Johan, som tidigare visade sitt grönsaksland och sina tomat- och chiliplantor i uterummet, berättar att han under de dryga två år som gått sedan de flyttade in i sitt hus successivt bekantat sig med tomten. När han grävde igenom en rabatt fann han rester av en tidigare plattläggning:

När jag började gräva här så tog det emot, så visade det sig att här låg, långt under marken låg det sådana stenar hela vägen. [...] Vi får se vad vi kan göra av dem. Men även de stenarna som ligger där har legat på olika ställen i trädgården, så dem har vi inte tagit hit, utan de har varit här. (Johan)

För Johan och Ylva är det en självklarhet att försöka återanvända det material som tomten innehåller: "Ja, man får ju ta tillvara på det som finns, tycker jag. Det är onödigt att bara köpa för köpandets skull", konstaterar Johan. Just sten, i vid bemärkelse, talar flera om att de återbrukar. Kanhända har det också att göra med att det är tungt och kostsamt att frakta bort, likväl som att skaffa nytt.

Boris och Irma har en trädgård där särskilt Boris genom åren lagt mycket arbete på att skapa rabatter och utsmyckningar av olika slag. Där finns bland mycket annat en damm och ett växthus som han byggt själv, och det mesta är byggt av återvunnet material. Detsamma gäller för trädgårdens mosaikklädda murar, och Boris förklarar hur han gått till väga:

Det är ingenting som man kastar, förstår du, alla resterna och alltihop använder man. Det är lite kakel från köket och från badrummet så där, allt sparat och allt ... och sedan är det bara skära och så klistra på. [...] Och alla blommorna som vissnar, dem kör jag genom kvarn och komposterar, så jag använder inte något annat. (Boris)

Genom denna form av återbruk inom tomten och mellan hus och trädgård länkar materialen och deras funktionshistoria samman platsens olika delar liksom dess tidslager och ibland också olika ägare. Platsskapande av detta slag kan sägas bygga på ett respektfullt samspel mellan platsen och dess historia (jfr Norberg-Schulz 1976/2003) och ger grogrund för berättelser (Tuan 1991), vilket kan stärka de boendes känsla för sin plats.

Delandets sociala dimension

Som vi tidigare berört har internet påverkat möjligheterna både inom den konventionella trädgårdshandeln och mer informella kunskaps-, varu- och tjänsteutbyten. Anneli handlar gärna fröer på internet:

Jag kan gå in på olika sajter och beställa fröerna från Runåbergs, det är så väldigt lätt och man kan läsa om alla deras växter och så lägger de ju upp massa beskrivningar och sånt där. Ja det har blivit en helt ny värld faktiskt, med internet. (Anneli)

Här praktiseras återbruk; i krukor som köpts med småplantor av begonia odlas nu tagetes.

På internet kan man också hitta olika forum för att byta och dela med sig av fröer och plantor. En del av dessa vänder sig till specialister med intresse exempelvis för en viss växtgrupp, och där kan rariteter betinga ett högt pris. Andra fungerar främst som kanaler för att dela med sig av vanligare växter, ofta genom byte eller som gåva. Trots dessa nya möjligheter så handlar mycket av bytesmarknaden kring trädgård trots allt om personliga möten, i klassisk bemärkelse. Men naturligtvis är internet en ny kanal för interaktion genom försäljning, byte och delande. Till viss del kan man säga att det är en gammal verksamhet som funnit ny form. Det finns även gott om andra marknader, till exempel loppmarknader och renodlade trädgårdsloppisar, som har genomgått en renässans.

En viktig aspekt av återbruks- och hållbarhetsdiskussionen är den sociala dimensionen. Människor får av och ger till vänner, och på så sätt skapas olika typer av

sociala relationer genom delandets praktik. Att dela med sig av plantor är ett slags transaktion, men det är också en social situation. Att ta tillvara och ge bort frukt är ett annat exempel på en informell gemensamhetsekonomi som tar sig lite olika uttryck. Marianne som har flera fruktträd i sin trädgård berättar vad hon brukar göra när träden ger mer frukt än hon kan ta hand om:

Jag ställer jag ut här till barnen, jag ställer ut vid gatan, korgar, det har jag gjort också. [---] Sedan händer det att de slänger de där äpplena, eller de tar ett bitt och sedan så ligger det äpple här och var utefter gatan. Och då blir jag faktiskt lite sur. (Marianne)

Därför har hon senare istället valt att genom andra kanaler vända sig till dem som vill köpa eller komma och plocka. Det viktiga för Marianne är att de verkligen använder frukten:

Ja, det har varit en mamma här, och hon kom flera, flera gånger. Men okej, det var ju ingen stor försäljning [skratt]. Hon fick väl en hel bärkasse för 20 kronor. Det hände ett par gånger, så det är ingen direkt försäljning så. Men sedan var det någon som hade annonserat på Coop här nere, en barnfamilj. Som gärna kom och plockade äpplen, så då ringde jag dem. Så det var en ny familj. De är här i sommar. Kom också två gånger. Ja, men de behövde inte betala, så det var ju inte för pengarna. Det var just för att, för att bli av med det. [---] Alltså det ska vara människor som vill ha, och som verkligen använder, så de inte bara slänger det sedan. Det känner jag, det tycker jag är viktigt. (Marianne)

En del människor ser denna informella marknad som något ideologiskt tilltalande som bidrar till en mer meningsfull form av konsumtion, eller ett sätt att minska den egna konsumtionen. Andra uppskattar helt enkelt att tillgången till varor på detta sätt frigör resurser till annat. I båda fallen betraktas bytesmarknaden vanligen som en miljö- och hållbarhetsvinst.

Att dela perenner, ta sticklingar och ta tillvara frösådda plantor och dela med sig av det som blir över, liksom att dela med sig av kunskap, är inget nytt i trädgårdsvärlden. Snarare är det sådant man "alltid" har gjort. Hållbarhetsretoriken erbjuder dock en möjlighet att se ett värde i dessa förhållningssätt som möjligen inte i så hög grad uppmärksammats tidigare. Konsumtionsforskaren Russell Belk har länge studerat konsumtion och identitet och han har formulerat mottot "du är vad du äger" (Belk 2013). Han framhåller i sin senare forskning, liksom många andra, att internet har förändrat situationen. Numera har vi så många andra sätt att uttrycka vår identitet att det inte längre nödvändigtvis behöver handla om att just äga saker. Han menar att delning är framtiden. "Du är vad du äger" har förändrats till "du är vad du har tillgång till" genom de kontakter och nätverk man har tillgång till (Belk 2013). Nätverken har på så sätt fått större betydelse. Genom bland annat internet finns det möjlighet att ta del av andra slags konsumtionsgemenskaper än

Överskottsplantor har i denna trädgård samlats i backar i väntan på att finna nya ägare.

tidigare. Man kan också se denna informella ekonomi som sätt att skapa sociala relationer och att manifesteras identitet.

Även utbyte av kunskap och kompetens kan betraktas ur ett hållbarhetsperspektiv. Idag finns en uppenbar marknad även för kunskap i form av exempelvis handböcker, inspirationslitteratur, kurser och planeringstjänster, men informella former av kunskapsutbyte kan leda till att nya trädgårdsinnehavare inte blir beroende av att köpa dessa produkter eller tjänster. Många av de som har trädgård anser själva att de inte har särskilt omfattande trädgårdskunskaper, vilket ofta handlar om att de inte kan namn på så många växter som de tycker att man "borde kunna" för att våga kalla sig trädgårdskunnig. Samtidigt har de ofta erfarenheter som gör att de vet mycket om hur växter och jord bäst bör hanteras i den egna trädgården.

Mot denna bakgrund är det intressant att reflektera över vilken roll kunskapsförmedling trädgårdsägare emellan kan spela. Kunskap kan överföras på många olika sätt, exempelvis genom att man berättar och visar i sin egen trädgård. De informanter som sett föräldrar eller mor-

och farföräldrar arbeta i sina trädgårdar har ofta utan att egentligen reflektera över det lärt sig en del handgrepp. Några har som vi sett tidigare arbetat tillsammans med äldre odlare och på så sätt involverats i trädgårdsarbetet. En del har fått låna favoritböcker eller tidningar som inspiration, medan andra informanter berättar att de gärna lånar ut böcker och även delar med sig av tips och råd. Anneli agerar nästan som en detektiv i sin önskan att försöka förstå trädgårdens tidigare innehavare; via den förre ägarens trädgårdsförråd har hon börjat förstå vilken roll och funktion de efterlämnade materiella artefakterna haft i trädgården, och den förre ägaren har genom sina efterlämnade redskap blivit ett slags läromästare.

Den ekonomiska aspekten av att kunna skapa sitt eget växtmaterial kommer upp flera gånger i samtalen. Detsamma gäller glädjen då man på hösten kan köpa växter för halva priset när butikerna ska stänga eller lyckas hitta en sällsynt planta billigt på växtloppis. Ibland är det fyndet i sig som lockar och ibland är det ekonomisk realitet som ligger

bakom. Alla skulle inte kunna bygga upp en trädgård om de var tvungna att köpa alla växter, redskap, material eller tjänster på en gång. Med ny teknik har delar av den informella ekonomin tagit sig nya vägar, och i den offentliga debatten diskuteras delnings-ekonomins risker och förtjänster. När det gäller trädgårdsintresse finns även möjlighet att nå likasinnade exempelvis via trädgårdsföreningar. Många trädgårdsägare använder och möjliggör sådana processer för att kunna ge bort eller kanske till och med för att bli självförsörjande med växter.

Samtidigt som det finns ett intresse för att ta tillvara det som finns i trädgården ser vi också exempel på att många slänger, gör om och vill ha nytt. Kanske är det frånvaro av tålmod som gör att en del trädgårdsinnehavare inte kan eller vill vänta på att små plantor ska växa sig stora, utan kostar på sig att redan från början köpa stora exemplar av exempelvis perenner, träd eller häckplantor, liksom att rulla ut "färdig" gräsmatta istället för att så gräsfrö. Man kan fundera på om det är efterfrågan som styr marknaden att erbjuda alltför många varianter av "färdigvuxet", eller om det är marknaden som styr genom att de nya produkterna möjliggör förändringar av trädgården på ett annat sätt än tidigare. Göran Greider skriver i sin bok *Hagen. Beträktelser från en by* om den trädgårdshysteri som han de senaste åren drabbats av. Det ökade trädgårdsintresset och den stora, breda marknaden riktad mot trädgård har onekligen gjort det möjligt att realisera vissa drömmar men också lett till nya konsumtionsdrömmar där allehanda ting, växter och djur blir åtråvärda konsumtionsobjekt. Greider menar att det habegär som trädgårdsintresset kan skapa speglar en privatiserad, kommersiell tid där den gigantiska industrin lockar med absurda tillbehör: "Marknaden är vidsträckt och bottenlös", konstaterar han (2006, s. 87).

Några fascinerar av möjligheterna att relativt snabbt och enkelt kunna byta ut sin trädgård, på samma sätt som man byter kök eller badrum. Men det går också att ana en konsumtionskritik hos informanter och meddelare, liksom i handböcker, bloggar, tidskrifter och tv-program, mot det kommersiella utbudet av snabba lösningar. Som all konsumtionskritik har den inte sällan normativa drag. Att driva upp sina plantor själv, gärna från frö som man själv samlat in, framställs i dessa sammanhang som mer genuint. En mer generell konsumtionskritik framträder också i kommentarer kring hur stor och bred marknaden för trädgårdsrelaterade produkter blivit.

TID OCH FÖRÄNDRING

Året i trädgården

Ett ofrånkomligt drag hos alla trädgårdar är att de rymmer förändring och rörelse över tid. En del av dessa rörelser är snabba, många är cykliska, några innebär en omedelbar förändring, medan andra är mer långsamma och obemärkta. I det följande ska vi titta närmare på hur tid och förändring kommer till uttryck i trädgården, och hur årstidernas cykler präglar berättelserna om livet i trädgården. Inte minst i svaren på frågelistan möter vi många som reflekterar över det årligen återkommande, och deras röster blir därför tongivande i detta kapitel.

Jag tycker i alla fall att jag har stor glädje av ”min trädgård” i nuvarande form. Njuter av att följa årets växlingar, vår, sommar, höst och vinter. Varje årstid har sin tjusning som jag kan ta del av på nära håll. Kan följa hur varje blad och blomma utvecklar sig nära inpå. (LUF M 26174)

Så skriver en kvinna i 85-årsåldern som sedan många år är änka och lever ensam med sin trädgård. Det sätt på vilket hon talar om årstidernas växling i trädgården känner vi igen från flera andra utsagor. Hennes svar speglar hur trädgården får olika funktioner och hanteras på olika sätt under såväl året som olika perioder av livet.

Årstider är tydligt kopplade till olika slags göromål i trädgården, allt från att leta vårtecken i trädgården eller att dricka årets första kopp kaffe på trappan till att bejaka sommaren genom att plocka fram trädgårdsmöblerna och barnens plastpool eller gräva upp egen midsommarpotatis. Längre fram kommer aktiviteter som att räfsa löv och ställa undan grillen på hösten eller att plocka grönkål till julbordet. En hel del av trädgårdsårets sysslor är rutiniserade och några kanske till och med ritualiserade. Vissa aktiviteter finns med under flera årstider men får olika betydelser beroende på när de görs. En del uppgifter, som ogräsrensning, tycks inte ha något slut förrän senhöstens kyla och korta dagar får tillväxtprocesserna att avstanna. Att läsa trädgårdsböcker och lyssna på trädgårdsprogram är för en del särskilt viktigt under vissa delar av året. Säsongsmissigt åter-

kommande turer till plantskolan eller till återvinningscentralen är andra exempel på trädgårdsanknutna sysslor som följer årets rytm. Därigenom skapas rutiner för de återkommande göromålen, oavsett om de utförs så gott som dagligen eller hör en bestämd årstid till. Allt detta vanliga och vardagliga görande som människor sysslar med utan att göra så mycket väsen av det (jfr Frykman 2012) rymmer många intressanta exempel på hur årstidernas gång påverkar människors trädgårdsliv.

Orvar Löfgren lyfter i boken *Den kultiverade människan* fram den starka kopplingen till "naturåret" i äldre tiders bondesamhälle och hur detta styrde arbetsåret, som i sin tur formade en cyklisk tidsuppfattning och årstidsrytm (Frykman & Löfgren 1979, s. 22ff). Industrialiseringen och urbaniseringen bröt denna rytm och tvingade fram ett annat och klockbundet

sätt att mäta och tänka tid. Löfgren talar om "den disciplinära tiden" som försöker få oss att göra det vi förväntas göra i tid (Frykman & Löfgren 1979, s. 43f). Kanske kan man säga att trädgårdsmänniskans arbetsinsatser öppnar ett fönster mot en annan tid, mot ett samhälle där människan levde med en mer cyklisk tidsuppfattning? Flera av våra informanter vittnar i alla fall om att trädgården för dem är ett slags fristad med en, i alla fall stundtals, annan tideräkning och livsrytm än samhället i övrigt.

Vi konstaterade tidigt i boken att många uppskattar trädgården framförallt för möjligheten att gå rakt ut i den. Det kan vara för att njuta av vårens första solstrålar vid söderväggen eller för att sommartid gå barfota i gräset eller sitta i utemöblerna och äta kvällsmat. En del har fasta platser för olika göromål, andra flyttar runt beroende på var det är sol, skugga eller beroende på årstid och insyn. Att gå en runda för att se vad som hänt är ett sätt att se och följa förändringarna i trädgården, från dag till dag såväl som från säsong till säsong och år till år. Några har för vana att nypa bort överblommade rosor, rensa lite ogräs eller plocka sniglar när de ändå går förbi. Det kan också handla om tyngre arbeten som att klippa gräs, beskära träd och gräva trädgårdsland. Bland allt som ska göras finns det förhoppningsvis tid även för avkoppling, som att äta, sola eller läsa.

Det är påtagligt att nästan alla berättar med glädje och entusiasm om årets olika tider och uppgifter i trädgården, möjligen med undantag för vintern. Denna positiva hållning kommer att färga berättelsen om året, och man kan fundera på hur representativ den är för hur människor egentligen i sin vardag ser på årets olika tider. Det är uppenbart att det

De första lökväxterna på våren är ofta efterlängtrade.

här finns en retorik som det är lätt att falla in i. Samtidigt vet vi att exempelvis vårsol och dagslängdsökning inte hälsas med glädje av alla. För den som lever med ett inre mörker kan känslan av att vara i otakt med livet och tiden bli än mer smärtsam då. Likaså kan de aktivitetskrav som växande gräs, expansivt ogräs, torra rabatter och produktiva fruktträd genererar upplevas som uppfordrande och kravfyllda, snarare än lustfyllda. Men de berättelser vi tagit del av rymmer ganska få vittnesmål om mörkare stråk och tongångar i relation till året i trädgården.

En medelålders villaägare reflekterar över våra olika årstidsbeteenden i relation till grader av aktivitet och relationer mellan ute och inne:

Det är faktiskt märkligt hur vi i Sverige delar upp året i två delar. Ett vinterhalvår när vi mest sitter inne, bokstavligt talat inlåsta innanför fyra väggar. Sen ett sommarhalvår när vi ständigt har öppet utåt och ideligen rör oss in-ut-in-ut. I varje fall i ett villaområde som där jag bor. (DAGF 1375)

Året kan delas upp på olika sätt, i två eller kanske vanligare i fyra delar men kan också ses mera som ett kontinuerligt cykliskt skeende utan tydliga gränser och namnsatta perioder. Vill man som i citatet peka på aktivitetsgrad och öppenhet mot omgivningen kan det vara motiverat att se året som tudelat. Ett liknande sätt att dela trädgårdsåret i två hälfter, varav en är aktiv och den andra mera passiv, ger oss en man i 80-årsåldern: "Hur använder vi trädgården? Under växtperioden är den vårt liv ca 6 timmar om dagen 7 dagar i veckan. Vi följer noga olika växters utveckling, sår, planterar, planterar om och röjer, räfsar, krat-tar, gräver, harvar" (LUF M 26203). För den som lever sitt trädgårdsliv i nära och aktiv relation med det gröna som växlar mellan växande och vintervila, kan en indelning av året i en växtperiod och en icke-växtperiod vara väl så relevant som att skilja på de fyra årstiderna. Här kommer vi dock att följa den årstidsindelning som trots allt dominerar i berättelser om livet i trädgården. Årshjulet rullas igång med vårens uppvaknande och igångsättningsarbeten, går vidare med sommarens aktiva såväl som lata dagar, höstens skörde- och invintringsarbete och bromsas då vintern sveper in trädgården i mörker och kanske snö.

Vår

Snart försvinner kanske snön och då kommer de, snödroppar, snökrokus, så småningom scilla, chinodoxa, våriris – marken under och runt äppelträdet, så gott som hela västersidan är då en matta i olika blå och violetta nyanser, i rosa, vitt, gult. Blir lika hänförd varje vår, njuter verkligen! Varje dag tittar jag – "har den eller den slagit ut?" – och det är lika underbart vartenda år. Sen kommer tulpaner och andra lökar, backsippa, och snart den första rosenknoppen. Bara att njuta, ända tills snön kommer. (LUF M 26195)

Våren står för förnyelse och pånyttfödelse för många av oss. Citatet förutsätter en stark längtan som övergår i hänförelse när de första vårblommorna slår ut. Här tycks entusiasmen räcka fram till att vintern lägger locket på, medan andra är mindre uthålliga i sin glöd:

Jag längtar verkligen efter våren då jag kan gå ut och rensa lite och plantera nytt. Det är just under den tiden på året som det är allra roligast att ha en trädgård, då man kan se hur allting växer. Intresset brukar falna lite framåt sensommaren och hösten. (LUF M 26226)

Men är det verkligen vårblommorna och det första planterings- och rensningsarbetet som inleder trädgårdsåret när vinter börjar övergå i tidig vår? Kanske är det snarare sen- vinterns fröbeställningar och sådder på fönsterbrädan och i växthuset som markerar att våren och odlingssäsongen står för dörren. Åtminstone är det nog så i de riktigt odlings- aktivas liv: "När jul och nyår passerats börjar det kännas som om det kliar i fingrarna, nya frön som skall sättas i 'Barnkammaren' sen vidare in i plantskolan och så vidare ännu en säsong" (DAG F 1330). Trots att resultatet senare under säsongen inte alltid motsvarar förväntningarna kan lusten att pröva lyckan ännu ett år vara oemotståndlig: "Varje vår köper jag påsar och sår. Trots att jag varje höst säger att det var sista gången på grund av att resultaten inte alltid blir så bra. Men jag måste, det är så roligt och spännande att se om det lyckas" (LUF M 26217).

Övning ger i allmänhet färdighet och det är Ingela ett gott exempel på. Hon samlar en hel del fröer själv och andra beställer hon för sådd under tidig vår, bland annat i miniväxthuset som hon ställer vid fönstren i sitt uterum. Efter hand finns det sålådor snart sagt överallt där det finns fönsterljus. Hon är inte den enda av våra informanter som gör om sitt uterum till växthus hela våren, eller som fyller alla fönsterkarmar i huset med sådder. Sedan något år har Ingela ett litet växthus i trädgården som fylls med frösådda plantor, men det hindrar inte att hon också förodlat inomhus. Detsamma gäller Anneli, och hon tar under våren till och med en del av köksbordet i anspråk för sådderna. De spirande små plantorna belyses av speciella växtlampor som hängs upp över bordet för detta ändamål:

Jag är ju gärna ute första soliga dagen, och så på med dukar och grejer, och försöker få ner de första salladsfröna och rädisorna och dillen och allt det där. Och det här att jag sår, börjar i februari och sår massa små saker här. Till allas förtvivlan [skratt]. Men det är ju jättefint då med de här lamporna och att så egna tomater och sånt där. (Anneli)

Johan, som också gillar att odla matnyttiga grödor, visar hur han fyllt familjens uterum med tomat-, paprika- och chiliplantor. Dem drar han upp från frön som han sår i februari. Både Johan och Anneli skojar om att deras familjer pustar lite varje vår över hur hemmet omvandlas till en plantskola. När det är dags att skörda tycks de dock ha glömt hur stökigt de tyckte det var under våren.

Vårens första grillkväll kan vara en markering av att trädgårdssäsongen har inletts.

Men att pilla med frön och sådder är inte något som alla gillar, vilket tydligt framgår av följande citat: "Ettåriga sommarblommor har jag inte alls mer än i krukorna på terrassen och bevara mig väl för att hålla på att så fröer och odla själv" (LUF M 26236). Då är det enklare med en del av de tidiga vårlökarna som brukar komma tillbaka vår efter vår och i vissa fall sprider sig utan mänsklig hjälp. Lika spännande som att följa groningen i sådderna kan det vara att dag för dag följa utvecklingen därute när vårbloomma efter vårbloomma tittar fram:

Tidigt på våren är en stor del av ytan översållad av vårstjärnor och scilla och strax därefter luktvioletter. De får växa var de vill, för de blir inte skräpiga när de vissnar ner. En del krokus, påskliljor och tulpaner dyker också upp, men de är inte speciellt bra på att förmera sig i längden, utan man får gräva ner lite lökar då och då. Jag höll på att glömma de ståtliga kejsarkronorna, det är lika spännande varje år att se om de tänker komma upp och blomma. (LUF M 26236)

Det är under våren som höstens arbete förväntas ge utdelning. Evy ägnar mycket tid och omsorg åt sin trädgård och går som många andra i väntans tider när våren är på väg. Så även den ovanligt kyliga och sena vår när vi träffas första gången: "Det ska bli intressant att se hur mycket som är kvar, det är tråkigt om jag tror en hel del har frusit, men man ska aldrig ge upp, man ska vänta väldigt länge, det kommer."

Den pånyttfödelse som naturen och trädgården genomgår, kan hos den som följer och lever med i "dramat" ge en liknande känsla kring det egna livet. Vårsolen, fågelsången

och de svällande knopparna är en signal till uppvaknande och ökad aktivitet som hälsas med glädje av många men kan kännas uppfordrande och stressande för andra. En kvinna som bott 40 år i sin villa beskriver hur hon varje år tror att salviabusken är död, "men rätt vad det är så ruskar den på sig och vaknar till liv igen". *Salvia* och andra kryddväxter kopplas för henne till olika delar av odlingssäsongen genom att de används i matlagning från vår till höst. Hon ser en särskild tillfredsställelse i att direkt utanför dörren kunna plocka kryddor. När första vårsolen kommer kan hon njuta av att se vad som överlevt och vad som kommer upp ur jorden från dag till dag, känna vårsolens värme men också smaka på våren: "Det är härligt att kunna gå ut och nypa av några kvistar här och där när man håller på med matlagningen. Först ut på våren är nog gräslöken, men libbstickan och den spanska körveln kommer inte långt efter" (LUF M 26236). Det förefaller vara de tidiga och späda kryddorna som smakar mest, åtminstone rent symboliskt, som en markering av att det nu är vår.

Frågan om vad som överlevt gäller inte bara perenner och lökväxter utan också de växter som hos en del övervintras i kruka i källare och garage, för senare placering ute eller inne: "Tycker mycket om blommor, har under åren haft pelargonier som jag övervintrat år efter år i källaren. Tagit fram dom på våren, klippt ner och planterat i ny jord" (LUF M 26174). Det rituella i proceduren förstärks i det här fallet av att en del av dessa pelargonier har genomgått samma behandling i 50 år.

Våren är inte bara en tid för passiv njutning och småpyssel utan också för lite tyngre arbetsuppgifter som även de kan föras till nöjeskontot, åtminstone om lusten och energin att ta tag i arbetsuppgifterna är så stark som hos *Evy* när hon visar runt i trädgården en kylig aprildag:

Det är på våren som jag klipper ner perenner och beskär. Det börjar jag med tidigt. Fruktråden har jag beskurit. [...] Det är ju bara ut så fort det går, nu kom ju det här med renoveringen men lite har jag kvar. Och sedan kommer perennerna för att tar man av för mycket så kommer den där nattfrosten och då är de så bara, skotten. Så jag är rädd om min växtlighet, men jag är ändå praktisk. (*Evy*)

För dem som har ett trädgårdsland blir det dags att bereda jorden för sådd när den värmts och torkat upp lagom mycket. Att få köra händerna i en mullrik jord som rett sig för vårbruket kan vara en fröjd för trädgårdsentusiaster. Men även själva anblicken av jorden kan få en och annan att gå igång: "Jag har sått. Jag älskar att så. Jag älskar att se den svarta, nymyllade jorden! [...] Jodå, jag tycker om att se hur det börjar spira också. Men inte är det så vackert som den rena, svarta jorden" (LUF M 26178). En man som gärna odlar grönsaker i sin villaträdgård berättar hur upplevelsen av arbetet med ett trädgårdsland kan förändras med årstiderna:

Den finaste stunden är nog på våren när man gör i ordning landet. Kanske har man djupgrävt det hösten innan (det kan behövas eftersom det är lerjord här). Vi är fana-

I många trädgårdar finns det annat än växter som pockar på uppmärksamhet under våren.

tiska komposterare och får därför finfin kompostjord att lägga på varje år. Till det en säck kogödsel, några hinkar sand och kanske lite kalk. När landet är satt och ser så där prydligt ut infinner sig en nästan religiös känsla. (DAG F 1375)

Den där känslan av odlingsåret som inleds återkommer även andra till, och i det här fallet som en del av ett ganska avslappnat förhållningssätt till vårtidens krav: "Så fort det är väder till det vill jag sitta ute och äta, läsa, förbereda maten, peta i jorden eller bara gå runt och titta och njuta" (LUF M 26217). Andra åker till plantskolan som en obligatorisk vårutflykt.

Alla har inte så goda erfarenheter av att vårens drömmar och sådder bär frukt senare under odlingsåret. Det finns annat som lockar och så gror landen igen. Men rabarbern kan man lita på. Den klarar sig och producerar på egen hand utan tillsyn:

Vårt trädgårdsland – nej, det är inte mycket att prata om. Vi har ambitioner på våren. Vi sår. Så åker vi på någon resa för att se på trädgårdar eller liknande. När vi kommer hem är det så mycket ogräs att vi inte vet vad som är vad. Den här försommaren har dock rabarbern gett oss flera pajer. Att bara gå ut och skära av rabarberstjälkar och efter en liten stund få en ljum paj med lite glass till eller vispad grädde. Just då tror man, att det lönar sig att ha en trädgård. (DAG 1329)

Även för dem som inte gillar att beskära, påta i jorden och så och sätta för våren med sig aktiviteter. Både villan och trädgården, inklusive gångar, terrasser och parkeringsplatser,

kan behöva en rejäl vårstädning. Förråden töms på utemöbler, cyklar, motorcyklar, båtar, verktyg, leksaker och allt annat som ska ses över och möjligen förnyas eller ersättas:

Så är det trädgårdsmöblerna. De ska vara vita och gammaldags, och av trä fast de är jobbigast att måla. I år har jag plockat ner en gammal rottingfåtölj och ett rottingbord från vinden och placerat vid rhododendronbuskarna. Köpt nya dynor, svart- och vitrandiga, på Ikea. (DAG F 1329)

Det är inte bara möbler som kräver underhåll och omsorg vid placeringen. Studsmattor ska monteras och ställas ut där de stör den egna trädgården och grannarnas utsikt och ro minst. Underhåll av trädäck är ett annat exempel på hur årstidsrytmen fungerar. Det ska tvättas och oljas, ”förhoppningsvis en gång per år”, säger Malin och Mattias och skrattar när de tänker på vilket jobb det skulle vara att ta om proceduren igen senare på säsongen. Grillen kanske behöver en översyn liksom de verktyg som man inte hann ta om hand eller smörja under hösten. En del kanske inte ens kom inomhus. Annat måste eventuellt nyanskaffas.

Efter allt fixande och slit kommer förhoppningsvis belöningen – en stilla stund i vilstolen på den nyoljade altanen i vårsolen och i särskilt lyckliga fall med ett blommande körsbärsträd som tak. En kvinna berättar om det förunderliga att ligga där och se den vita blomningen på bar kvist mot en klarblå himmel. Att det ger en känsla av att vara där, mitt inne i den sagolika trädkronan (DAG F 1311). Just detta att hinna njuta och följa allt som händer i naturen och trädgården under de intensiva vårveckorna är något som många drömmer om och vissa gör:

Idag är det den 7 maj 2011. Det är lördag. Jag sitter i en plaststol i min trädgård. Runt omkring mig odlad mark, just nu surrar en jättetraktor runt med såningsmaskin. Flugsnapparen har anlänt och pendlar ilsket över allt och kollar läget, måste han jaga bort någon fågel som börjat slå läger just där han hade tänkt? Jag har några holkar i min trädgård. I ett hörn av trädgården växer en ganska stor enbuske. I den håller ett skatpar på att bygga ett bo. De båda har ett mycket intressant arbete, av dem har man mycket att lära. [...] Att finna ro och lyssna på fåglar, kika på minsta grässtrå eller blomknopp, sitta på kvällen och följa skymningen mot mörker det är för mig trädgårdslycka! (DAG F 1325)

Sommar

Sommar och trädgård är ofta sammankopplade i tankar och berättelser om livet med trädgård. Under den ljusaste årstiden blir kanske drömmarna och idealen men också minnena som tydligast:

Under sommarsäsongen bejakas sol och värme men det behövs också avskärmningar för solens ibland alltför starka strålar.

Barndomens känsla av att leva i ett slags sommarens eviga sagovärld. Där man kunde dra en morot ur landet, torka den på gräset och äta den medan det knastrade om tänderna av jord. Eller krypa in under rabarberbladen medan solen sken rakt igenom dem. Och bryta en stjälk och äta fast den var sur som fasen. Eller bara ligga med huvudet nere i gräsmattan och leka att de olika ogräsen var levande varelser, som ett slags dockor. Svartkämpar, röllekor, daggekåpor, maskrosor ... Eller hur min bror och jag alltid sprang rakt ut från köksingången och kissade på gräsmattan. Där var det en stor fläck med dött gräs under hela min barndom, alldeles intill vinbärsbuskarna. Vi åt av de röda vinbären men de svarta tyckte vi inte om. Uppe i slänten fanns en hel djungel med små körsbärsträd. Man kunde gömma sig under körsbärsträden men det var lite otäckt för där fanns orm. En gång såg jag en jättestor, tjock orm på stigen och det glömmer jag aldrig. Som jag minns det kutade min bror och jag alltid omkring hel- eller halvnakna i trädgården. Åt krikon, lekte "infödingar" (då skulle man vara naken och möjligen ha ett snöre runt magen) eller byggde kojor av gamla mattor. Det är väl den där tillvaron som man någonstans alltid längtar tillbaka till. När allt var här och nu och sagans fe strödde glitter i våra ögon. (DAG F 1375)

Denna idylliserade bild av ett förlorat barndomsparadis anknyter synnerligen väl till den klassiska berättelsen om de första människorna i Edens lustgård som var nakna, lockades

av frukter och bär och fick se upp med ormen som aldrig var långt borta. De litterära trädgårdsidyllernas tid i Sverige är sommaren, kanske därför att vårens blomsteröverflöd och höstens skördar utspelas under årstider som inte alltid är så behagliga vädermässigt och lämpade för barfotaliv (Gunnarsson 1992). Fastän idylliserande rymmer berättelsen en hel del av det som andra skriver att de faktiskt gör och upplever i sina sommarträdgårdar: "Här äts mat, här fikas det, här hängs tvätt, här intas fredagsöl i kvällssol" (DAG F 1375). Denna handfasta och sakliga men sommarmättade text står i kontrast till en annan meddelares mer romantiska sommarsammanfattning: "Rosorna och malvorna. Daggen på morgnarna. Måltiderna ute i trädgården med barn och barnbarn genom alla år" (DAG F 1329).

Som flera skriver och säger så är det mycket som ska förverkligas i trädgården under sommarhalvåret. Dit kan höra att fira midsommar. En meddelare har skickat bilder som visar hur släkt och vänner samlas i parets trädgård där stängen kläs och kransarna binds innan "midsommardansen går i vår trädgård" (LUF M 26234). För andra är det födelsedagen som firas med jordgubbstårta med nyskördade bär från den egna trädgården. "Som född på hösten saknar man många gånger den möjligheten att kunna sitta ute när man fyller" (LUF M 26199). Andra råkar fylla år just när "den blomstertid nu kommer, med lust och fågning stor":

Nu står rabatter i full blom, ovanligt tidigt. Iris i stora stånd står i full skrud, både gula och blå. De blå fick jag som present på min födelsedag för ett par år sen. Jag fyller år på sommaren och brukar alltid önska mig blommor till rabatterna. Förra året fick jag en stor kruka med luktarter, färdigplanterade och stödkäppar togs under dagen och sen var det bara att passa plantorna för larver mm. Nu blommor snart bondpion och luktpion. Dillpionen är nästan utblommad. Den kommer tidigast. Stor trädgårdsblåklint är i full blom över hela rabatten. Den växer som den vill och får så göra. Några växter i regelbundna rader har jag inte. Över alltsammans har vilat en lätt sky av förgätmigej i ett par veckor. Det är så vackert och växer nästan över allt i trädgården. (DAG F 1309)

Ritualerna kring firandet av högtider av olika slag flätas i dessa berättelser intimt samman med växtlighetens utveckling och blomning. Orvar Löfgren beskriver i *Den kultiverade människan* hur natur och sommar i det borgerliga samhället kom att kopplas samman, och hur sommarlivets ritualer allra helst skulle levas på ett sommarnöje på landet. Men även i moderna villaträdgårdar lever drömmen om sommaren som "den tid då man kan finna sig själv, bli en hel människa" (Frykman & Löfgren 1979, s. 63), något som också berörts av etnologen Eva Knuts i en artikel i boken *Sommarliv* (2016).

Ett påtagligt sätt att binda samman ute med inne och sprida lite av sommarens blomning till inomhusrummen är att plocka buketter. Såväl vilda blommor som trädgårdsväxter kan på det sättet avnjutas på nära håll. En trädgårdsinnehavare menar att rosenbuketter tillhör trädgårdslivets främsta belöningar:

Framför mig på bordet, när jag skriver detta en kväll i juni, står några vaser med gula rosor, Lucia och Fresia. [...] Att gå ut och plocka blommor och sedan arrangera dem i vaser är en av de stora fröjderna med att ha trädgård. [...] Rosorna – det är nog framförallt de som hör till lyckoögonblicken mitt i slitet med vår trädgård. (DAG F 1329)

Förhållningssätten till sommarens uteliv i trädgården skiftar från familj till familj och från trädgård till trädgård. En kvinna berättar att hon föredrar skuggan där hon bara sitter och ibland läser eller sover en stund och så fikar hon där tillsammans med mannen. "Ingen av oss brukar sola sig. Och vi grillar inte. Det sista är nog ovanligt, men vi tycker det är enklare att laga mat och äta inne" (DAG F 1324). Anders och Pia berättar att de grillar och äter i trädgården nästan dagligen sommartid, men ganska ofta även andra tider på året. De faller in i de senaste årens trend att flytta ut mycket av kökslivet i trädgården. Har man dessutom ett trädgårdsland att skörda från under så gott som hela säsongen kan matlagningen och dess resultat ge en extra tillfredsställelse: "Vi njuter av de egna grönsakerna, den färska mandelpotatisen och bordet dukat med ett fång sommarblommor", berättar en kvinna i Norrbotten (LUF M 26196). En annan meddelare räknar upp allt vackert och

Det kan räcka med att vara bortrest en vecka under sommaren för att det ska vara uppenbart att gräset inte blivit klippt.

ätbart som deras köksträdgård bjuder på. Där samsas bärbuskar, grönsaker och rotfrukter med kryddväxter och sommarblommor. Potatisen räknas i deras fall både som rotfrukt och blomsterväxt, och kanske är det i egenskap av det senare som den ger mest glädje i en trädgård med bladmögelpproblem och ekologiska odlingsmetoder:

Aldrig har vi haft så fina potatisblommor, ljusblå, vita och lila. Den 28 juni tog jag upp två stånd med riktigt fin potatis till middag. Men troligen kommer snart bladmöglet och förstör vad som i övrigt kunde bli en riktigt fin skörd. Blir det nu regnigt så börjar blasten vissna och sedan slutar potatisen att växa. (DAG F 1324)

För att utvinna maximalt av solen och värmen och livet i trädgården, berättar Sanna och Patrik att de flyttar runt sina trädgårdsmöbler beroende på årstid. På våren när solen står lägre har de utemöbler på framsidan som flyttas till den mera ombonade och fridfulla, kringbyggda gården under sommaren. De valde att vänta med att plantera växter i den inbyggda planteringslådan och fyller den istället med vatten under sommaren så att barnen kan bada: "Det blir ju inte så stort, men det är lite plask." Olika spel hör också sommaren till; det spelas boll och kubb på gräsmattor i många villaområden, och när familjer umgås blir trädgården en plats för krocket, boccia eller andra kravlösa spel. Överhuvudtaget är det på sommaren det blir tydligt att trädgården för många blir en plats att på olika sätt "bara vara".

För odlaren är det dock mycket att stå i under sommaren. De frön eller plantor som sattes under våren och har vuxit till ska värnas mot angrepp, vattnas och gödslas. Landen ska rensas, fruktträdens vattenskott beskäras och häckar klippas. För den man som under våren beskrev hur odlandet gav en "nästan religiös känsla" är sommaren mer en tid av prövningar: "Senare blir man lite mer trött på landet. Ogräs ska rensas och grönsakerna är inte längre så skira och timida utan mer buskage där sniglar lurar i skuggorna" (DAG F 1375). En arbetsuppgift som ofta förknippas med sommaren är vattning: "Det tar en väldig tid att vattna", konstaterar Bengt, som därför sett till att skapa tekniska lösningar för att göra sommarkvällarna mer bekymmersfria.

Gräsklippning är en annan återkommande sysselsättning. Är gräsmattan stor kan det ta tid och vara påfrestande. En kvinna berättar om en otymplig gräsklippare som för oväsen och spyr ut avgaser och gör gräsklippningen till något tungt och otrevligt (LUF M 26188). En annan kvinna beskriver däremot samma arbetsuppgift som något trevligt och njutbart då det inte sker så ofta för att skona tusenskönornas och klöverns blomning och eftersom det sker med en handdriven gräsklippare som varken låter eller luktar. För henne blir gräsklippningen en stund då trädgårdens egna ljud och dofter kan avnjutas. Särskilt framhålls doften från det nyslagna gräset (LUF M 26209). De två berättelserna illustrerar två helt olika bilder av en sommarsysselsättning som nästan alla med trädgård regelbundet är involverade i. I det första fallet upplevs den som ett avskärmat, tungt, bullrigt och osande arbete som tvingats fram av sommarens växtkraft och i det andra som en njutning mitt i sommarens doft- och ljudvärld.

Att plocka sniglar och hålla efter annan ohyra är en morbid sysselsättning som för-
mörkar många trädgårdsägares sommarliv i trädgården. Jakten på sniglar blir ofta en
skymningsritual som för en del känns tillfredsställande men för andra kan vara proble-
matisk. En informant berättar att hon i början sa "aj!" varje gång hon tog livet av en spansk
skogssnigel. Men det är inte alla djurbesök som är en plåga och ett hot mot växtligheten.
För den som har plats med en blomsteräng på tomten kan kontakten med fjärilsfaunan
bli intressant och omväxlande, då många av ängens växter erbjuder rikligt med nektar
och dessutom föda för fjärilslarverna. Dessutom bjuder den inte bara på intressanta in-
sektsobservationer utan också på skönhets- och doftupplevelser. Det senare inte minst
efter slåttern:

Detta med en örtäng eller sommaräng är inte bara kul och vackert för det drar till sig
en massa olika insekter. Hödoften vid midsommartid är underbar. Uteplatsen ligger
intill och tänk vad gott det luktar i en svag sommarbris. [...] denna lilla sommaräng
har blivit mitt/vårt paradiset, med bland annat alla sorters "sommarfugle" (fjärilar).
Amiral, citron, nässelfjäril, blåvinge med mera. (LUF M 26233)

För dem som odlar ätbara växter är det under sommaren dags att ta hand om bär, tidig-
mognande frukt och sommarklara grönsaker. "Finns det något mer rogivande än att sitta
i en vinbärsbuske en julidag och plocka dessa fantastiska bär", skriver en äldre man som
ser tillbaka på barndomens bästa trädgårdsstunder (LUF M 26204). Andra är mitt uppe
i sin odlargärning:

Vi odlar ju, jag odlar ju rätt mycket själva. [...] Det är typ persilja, dill och liknande
som vi odlar och som vi sedan skördar och lägger in så att vi har dill hela året om.
Rabarber har vi också, som är verkligen, håller på och ... Ja, sedan har vi då, hallon
och vinbär och liknande, krusbär. Ja, vi är självförsörjande när det gäller den formen.
Och sedan andra kryddväxter också, som är ettåriga. (Sven)

Det omhändertagna som inte direktkonsumeras väljer många som vi sett att frysa, koka
eller lägga in. Det innebär en hel del jobb, men Sven och Margareta och flera med dem
framhåller det goda resultatet. En kvinna berättar om hur hennes man plockar och kokar
sylt på bären: "Jag brukar hjälpa till med att snoppa krusbär för det tycker han är särskilt
tråkigt." Den sylt som blir resultatet beskriver hon som "jättegod" (DAG F 1324). Dessa
produkter blir när de konsumeras under vinterhalvåret ett minne och en smak av som-
maren och dess överflöd.

Höst

Skördeperioden är lång och inbegriper egentligen hela sommaren och hösten. Men riktig fart tar skördearbetet först under sensommaren. Meddelaren, som berättade om hur vårens entusiasm slocknar med allt ogräsrensande och snigeljagande under för- och högsommaren, konstaterar att lusten senare växer till liv igen:

Fram i augusti någon gång kommer sen de där härliga dagarna när man varje dag går ut och plockar lite till middagen. En handfull bönor, någon morot, en och annan lök, lite dill och persilja. Det känns lyxigt på nåt vis. (DAG F 1375)

Liksom sensommaren är hösten skördetid för den som har en trädgård som producerar frukt, grönsaker och rotfrukter. Skördandet kan fortsätta långt in i oktober då rotfrukter och senmognande päron och äpplen tas omhand. En villaägare i Småland räknar äppelplockning i oktober "innan frosten hunnit bita tag i frukterna" till livets högtidsstunder (LUF M 26204). När turen infinner sig och skörden blir ymnig kan det vara med en blandning av tillfredsställelse och trötthet som arbetet summeras: "Höstens äppelskörd har kånkats in i papperskassar och förvaras i källaren" (LUF M 26221). Men fruktens tillvaratagande kan också göras till ett finlir med ett exklusivt resultat som när denna villaägare i Västergötland tog hand om päronen på det spaljerade trädet mot gatan:

Här går folk förbi när de skall till skogen som ligger strax intill. Här satte jag i början glasflaskor över päronkanten, vilket mycket förbryllade de förbigående. De stannade, ropade på mig och frågade varför det fanns flaskor i trädet. När jag förklarade att på det sättet så kommer ett päron att finnas inuti flaskan och så kan man fylla det med cognac. (LUF M 26183)

Än en gång ser vi här hur aktiviteter och föremål i trädgården kan leda till samtal och samvaro över häckar och staket. Och kanske väcker möjligheten att skörda lite ovanliga frukter en särskild nyfikenhet. En man från Småland berättar att han under slutet av 1980-talet i sin hemstad plockade några nötter från valnötsträden utanför polishuset. Han planterade dem och fick egna små träd som han delade med sig av till vänner och bekanta. Ett av träden planterades i den trädgård som senare kom att bli hans egen. Numera ger trädet rikliga skördar:

Nu skördar jag ca 500 nötter varje år, men det är en kamp mot omgivningens skator, som liksom jag är väldigt förtjust i dessa frukter. Jag har hittat en metod som bland annat innebär att jag i trädet hänger upp CD-skivor, som återger ett mångfärgat skimmer när de rör sig i solskenet, och färgglada plastband som böljar likt ett japanskt flaggspel, vilket skrämmer bort skatorna. Men helt hjälper inte detta, för jag blir alltid av med ett antal nötter varje år. Men skatorna skall ju också leva. (LUF M 26190)

Höstens färger signalerar att det är dags att förbereda trädgården för vintern, men också för nästa vår.

Även för den som mest är inriktad mot blomsterodling kan det finnas anledning att gå ut och samla när sommaren lider mot höst. Ingela har satt i system att samla fröer i kuvert och påsar som noggrant märks och sorteras för att sparas till vårens sådder. På hösten använder hon både uterummet och det lilla växthuset till att lägga fröer på tork och så småningom paketera dem. Anneli har hittat ett eget sätt att samla fröer även utanför den egna trädgården när hon promenerar med sin hund: "Sommarblommor, samlar ju jättemycket fröer av det sen. Det är roligt nu med hunden också när man går, att norpa överallt. Jag brukar ha sådana här kaffefilter i fickan, som jag stoppar frö i och så." Kulturgeografen Catherine Philips presenterar i sin bok *Saving More than Seeds* (2013) en rad liknande exempel på olika strategier för att ta tillvara fröer från såväl odlade som vilda växter. Frösamlande är uppenbarligen en aktivitet som engagerar odlingsentusiaster världen över.

Hösten är en tid för att plantera om, dela perenner, gödsla och jordförbättra, och det är också den stora säsongen för blomsterlökförsäljning. "På hösten planterar jag massa av tulpan, pingst/påskliljelökar som jag sedan går och längtar till att dom ska börja komma fram", berättar innehavaren av en liten radhusträdgård i Skåne (LUF M 26217). Redan under hösten börjar således drömmarna om vårträdgården att gro.

Höstarbetet handlar en hel del om att städa, men flera ställer sig frågan hur mycket som ska städas bort under hösten: "Jag har ju som sagt inte städat, höststädat ännu, och jag vete fåglarna om jag bryr mig om det, för att, jag tycker det är vackert när rimfrosten kommer. [...] Jag tar det nog till våren", säger Barbro, som följer trenden att låta perennerna stå kvar över vintern. Hon tycks ha en känsla av att det är en försummelse men motiverar det uteblivna arbetet med att vinterståndarna är en upplevelsemässig tillgång.

Ett annat arbete som traditionellt förknippas med höst i trädgården är att höstgräva, men det är något som få av våra informanter verkar göra. I många äldre handböcker kan man läsa att ett viktigt arbete under hösten är att gräva och gödsla trädgårdslanden, under bärbuskarna och mellan plantorna i perenna rabatter. I *Trädgården som hobby* från 1953 konstateras exempelvis: "Höstgrävningen är en djup bearbetning av jorden och företas lämpligast med spade" (Gibson & Hönig 1953, s. 145). Den som läser nyare handböcker får däremot ofta veta att höstgrävning inte alls är nödvändigt. Lena Israelsson skriver i *Handbok för köksträdgården* att höstgrävning bara kan rekommenderas för lerjord, dock inte i sydligaste Sverige, och att vårgrävning rekommenderas för alla andra jordtyper (Israelsson 2000, s. 51 & 120). Karin Berglund har i boken *Din trädgård* ett bredare perspektiv och menar att grävning i allmänhet inte behövs alls, såvida inte marken innehåller mycket lera och är kompakt. Bara i sådana fall och som en åtgärd inför plantering, och något mer frekvent i köksträdgården, kan grävning motiveras. Att gräva är "tungt arbete" och "stör mikrolivet i jorden" och bör därför undvikas (Berglund 1996, s. 333).

Att våra informanter inte talar och skriver om höstgrävning kan tyda på att inte så många ägnar sig åt sådan numera. Flera talar däremot om tillförsel av näring och mull till rabatter och odlingar som kopplad till höstarbetet, exempelvis Kristina och Örjan: "På hösten lägger vi ut från vår egen kompost. Ut med det i rabatterna. Det får vara grovt, det gör ingenting. Och sen ligger det då över vintern, multnar ner." Citatet avspeglar en förändrad syn på jordens processer men också på ordning och reda i rabatterna. På 1950-talet skulle rabatterna "göras rena" genom att "alla perenna växter skärs ner, och alla ettåriga växter avlägsnas" och att det hela sedan gödslas och vänds "innan jorden fryser till" (Gibson & Hönig 1953, s. 254). Numera kan det ses som ett tecken på miljömedvetenhet att låta överblommade växter stå kvar och halvt förmultnad kompost täcka höstrabatterna; en modell som kan hämta stöd i tidens trädgårdshandböcker. En villaägare kommenterar: "Jag brukar hävda att jag värnar om den biologiska mångfalden genom att inte oroa växterna för mycket, inte ta bort vissna stänglar och dylikt på hösten" (LUF M 26236).

Många av höstens göromål handlar om att göra trädgården redo inför vintern genom att bära in sådant som ska förvaras under tak till nästa sommar. Vid vårt besök hos Jessica en dag i början av oktober reflekterar hon över när det egentligen är dags att ta ner studsmattan: "Min man sa precis att 'nästa helg tar vi ner den.' 'Öh, gör vi?' sa jag. För det går väl att ha den ett tag till?" Men att den ska plockas ner inför vintern är de helt överens om, "annars så blir den helt förstörd", säger Jessica.

Även trädgårdsmöblerna som plockades fram under våren och kanske användes flitigt mitt i sommaren behöver tas om hand. Under hösten finns det lite olika sätt att hantera

dem. En meddelare ger en historisk tillbakablick på hur det brukade gå till: "Om hösten bar vi in möbeln i källaren. Nu skulle den renskuras, samt eventuellt målas för att till kommande sommar återigen komma till nytta och nöje" (DAG F 1318). Idag poängterar alltför att de försöker ha bord och stolar ute så länge som möjligt för att kunna njuta även av soliga höstdagar innan de ställs in i garage, förråd, källare eller andra skrubbar. En del har stora och tunga möbler som får stå ute hela året, kanske med en presenning över. Andra har material som tål att stå ute i alla väder. Det är inte osannolikt att de allt vanligare åretrunt-uteserveringarna på restauranger och kaféer i viss mån ger avtryck i trädgårdarna. "Vi har dem ute i alla fall hela oktober", säger Malin. Det finns numera möjlighet att förlänga utesittarsäsongen till exempel med hjälp av olika typer av värmelampor, och på uteserveringarna har vi lärt oss att man kan svepa in sig i filter vid svalt väder. Men faktum kvarstår att det i de flesta trädgårdar finns en hel del saker som människor bär fram och tillbaka beroende på säsong.

För den odlingsintresserade kan hösten vara ett tillfälle att blicka både bakåt och framåt. När det mesta av det fysiska arbetet är avklarat kanske det finns tid att summera odlings- och trädgårdssäsongen och börja planera för nästa år. Det som inte skrivs ner när det är aktuellt kan lätt glömmas bort när trädgården och kanske dess ägare går in i en mer passiv period:

Jag har redan skrivit ner grejer som jag ska ha till nästa år. [...] Det ska sättas, det ska göras, det ska införskaffas eller det ska ändras eller så. [...] För får jag en idé nu så vill jag ju inte tappa den idén, för man kan ju faktiskt glömma av den efter vintern, om man säger. (Ingela)

Det mesta som sagts och skrivits om hösten handlar om aktivitet, om skördarbete, men också om att förbereda sig för vintern. När en av våra meddelare gör ett försök att på ett par rader sammanfatta vad trädgårdshösten innebär för henne är det dock inte arbete hon tänker på utan att ta det ganska lugnt och njuta. För henne tycks den tunga perioden vara avklarad när den tidiga hösten övergår i den kyligare meteorologiska hösten: "De klara höstdagarna. När träden avlövs och vi får en annan utsikt. Ett lugn och återhämtning för såväl trädgården som för oss" (DAG F 1329).

Vinter

Inte helt överraskande dominerar skildringarna av vår, sommar och höst i trädgårdsinnehavarnas berättelser. Men trädgården finns ju även under vintern:

Nu är det december månad 2010 och trädgården har fått ett vitt, härligt vintertäcke. Minst 40 cm snö har det kommit. [...] Fåglarna utfordras med inköpt solrosfrö och äpple. Full fart på fågelflygtrafiken. Även rådjur kommer på besök. Ekorren är daglig

Trädgården är synlig och kan vara ett utomhus att njuta av även under vintern.

gäst. Härligt med djurlivet och den ännu vitt gnistrande snön på buskar och träd.
(LUF M 26221)

En del trädgårdsägare fortsätter att gå den dagliga rundan i sin trädgård även under den icke aktiva växtsäsongen och plockar in kvistar och olika typer av juldekorationer. Några odlar även under vintern, exempelvis Anneli som berättar att hon det senaste året har kunnat skörda vintersallad, pak choi och andra tåliga bladgrönsaker som hon odlat under duk i växthuset även under de kallaste månaderna.

Om snö och kyla kommer kan vintern plötsligt bli en tid för arbete, som också kräver sina särskilda redskap:

Trädgård är inte bara blommor, grönska och sommar. Det är snöoväder, som driver med oss och ibland räcker inte ens en vanlig snöskovel till för att göra uppfarten tillgänglig för tidningsbud och postbil. En salt-spridare för att förebygga halkolyckor har vi också. (DAG F 1329)

Att ha trädgård betyder även att ha ansvar för en del mark som inte nödvändigtvis tänks in i den egna trädgården. I många bostadsområden har villaägarna till exempel skyldighet att ta hand om trottoarerna utanför trädgården, vilket konkret ofta innebär att hålla

rent från löv och snö. Bengt och Ingela berättar att småstugeföreningen i deras område tidigare hade ett avtal med en firma som skötte snöröjningen mot att villaägaren betalade några hundralappar om året. Det arrangemanget fungerade ett tag men inte nu längre. Istället gör Bengts snöslunga som vi tidigare har berättat om nytta både på hemmaplan och hos grannarna.

En annan investering som många trädgårdsägare gjort är att installera belysning i trädgården, ofta i form av tillfälliga installationer i juletid. I Bengts och Ingelas trädgård läggs särskild omsorg på belysningen i det hörn som växlar mellan att vara "trollskog" och "tomteland". Här bidrar ljussättningen av stenar, växter, figurer och andra föremål till att skapa en idyllisk sagovärld. Sådana arrangemang blir ett sätt att smycka och aktivera trädgården även under perioder då växtligheten vilar. Att växla från vinterarrangemang till sommararrangemang blir dessutom ett sätt att markera och ritualisera övergången mellan olika årstider.

Evy, som brukar åka på trädgårdsresor, berättar om en annan slags trädgårdsarbete som försiggår under vinterhalvåret, nämligen att sortera och arrangera fotografier från trädgårdsutflykter och resor och sammanställa dokumentationen av den egna trädgården. För henne och många andra är det under vintern som mycket av planerandet av eventuella förändringar av trädgården, i det stora och det lilla, försiggår. Det är då man

Tillvaratagna fröer som sorteras under vintern påminner både om odlingssäsongen som gick och den som kommer.

har tid att läsa och drömma samt planera för trädgård och hus. Många växtintresserade trädgårdsinnehavare beställer frökataloger redan under tidig vinter för att kunna välja och skicka efter fröer:

Du kan skicka efter den från någon fröfirma men jag skickar ... den här fina tidningen som STA, Sveriges Trädgårdsamatörer, ger ut: i december kommer ett frönummer. Det finns frödonatorer i hela landet som skickar in. Då kan man få beställa. (Evy)

Även under vinterns inomhusdagar kan man njuta av det man ser av sin trädgård inifrån huset. Några har medvetet planerat trädgården med tanke på detta. Utsikten inifrån kan också vara ett motiv för att vänta med att klippa ner perennerna till våren, eftersom "de är rätt så dekorativa även som vissna", som Sven uttrycker det. Han får medhåll från en meddelare som skriver att "visst kan vinterståndare också vara vackra!" (LUF M 26236) Jessica, som bor i ett kedjehus med en tydlig fram- och baksida, berättar att de stora prydnadsgräsen på framsidan klippes ner en gång om året, och att det görs tidigt på våren: "För de blir så jättefina när det blir kallt sen och så blir det frost i de där." Även djurlivet kan under vintern med fördel beskådas inifrån; att mata fåglar är ett vanligt sätt att locka besökare till trädgården, men det kan även handla om andra djur: "Min man matade en råbock varje dag en hel vinter, det var väldigt roligt att se den, här satt vi inne i vårt kök och åt, och där ute några meter från vårt hus stod råbocken och åt" (LUF M 26220).

De säsongsbetonade sysslorna i trädgården är som vi sett av många olika slag. Grillning är ett exempel på en aktivitet som många ägnar sig åt framförallt på sommaren, men några förlänger säsongen genom att grilla under stora delar av året, en del till och med mitt i vintern. Anders och Pia lägger skinnfällar i solstolarna och har en eldstad för värmens skull, och förlänger på så vis säsongen på uteplatserna. Med värme från eld och fällar kan de ibland sitta ute flera timmar under kalla vinterkvällar, och de använder också grillen under vintern, även om de inte alltid äter det grillade utomhus. Sanna och Patrik berättar att de har som tradition att grilla i trädgården på nyårsafton. De bor liksom Anders och Pia i södra Sverige. Det gör också Malin och Mattias, som berättar att de under vintern flyttar grillandet från trädgården till en strand i närheten av villaområdet. På stranden finns eldstäder som man kan använda året om, och förmodligen är det inte så många som gör anspråk på dem vintertid. "Det är jättetrevligt", konstaterar Mattias.

En hel del av det som görs under vintern blir på olika sätt en påminnelse om andra årstider. En sådan är att konsumera det som skördades på sommaren och hösten, allt från potatis och äpplen till djupfrysta grönsaker, sylt och saft. Några beskriver lite ovanligare inläggningar; en meddelare i 85-årsåldern berättar exempelvis om en moster som tog hand om fröna från den krasse som odlats under sommaren och lade in dem för att ha som en extra delikatess till kött på vintern (DAG F 1309). En annan slags anknytning till sommaren finns i den oro som en del bär på för de ömtåliga älsklingsväxterna därute i vinterkylan. Ofta är det rosor det handlar om, som i denna lätt pessimistiska kommentar till en kall vinter: "Den gångna kalla vintern har sannolikt knäckt Fresia-rosen. Den

brukar vara så översvallande” (DAG F 1329). Rosornas beundrare och beskyddare kan känna sig maktlösa inför vinterns prövningar, men en annan rosenvän är något mera optimistisk: ”Var lite orolig förra vintern, men den jag hade då klarade sig bra, så i våras skaffade vi en till” (LUF M 26195).

Årstiderna avlöser varandra, nya erfarenheter läggs till de gamla, men mycket i trädgården består och erbjuder kontinuitet. Några rader om hur ett äppelträd kan vara till glädje för både djur och människor under alla årstider får sammanfatta året i trädgården:

Under alla år har jag önskat mig ett äppelträd och nu är min önskan uppfylld. Ett stort gammalt äppelträd av [sorten] Filippa har jag och det har jag stor glädje av under alla årstider. Vintertid hänger där matbord för småfåglarna och under trädet har rådjuren sina matskålar med viltfoder och morötter. Våren med blomningen och surrande humlor och bin mynnar ut i kommande skördar om man har tur. Vid varma somrar skänker det behaglig skugga vid eftermiddagskaffet och senare kommer skördetiden och då kan den räcka till både till äppelmust och till rådjur och älgar. (DAG F 1325)

Äppelträdet finns där under alla årstider men har olika kvaliteter, funktioner och produkter under året att erbjuda den som sköter det och trädgården. Trädet skapar en rytm i trädgårdsmänniskans liv och erbjuder ett cykliskt alternativ till det linjära tidsperspektiv som annars är det dominerande i samhället.

Rytm, rutin och ritual

I trädgården kan förhållandet till tidens gång framstå tydligare än i många andra vardagliga sammanhang, eftersom trädgården så tydligt anknyter till årets rytm. Säsongsväxter ska sås eller planteras, växa till sig och mogna. Det tar tid för vissa växter att bli som innehavaren tänkt sig, och när de väl nått det planerade stadiet blir de kanske ändå inte som man föreställt sig. Samtidigt skapar det cykliska ständigt nya förhoppningar: om det inte gick i år så kanske det går nästa år. Trädgård handlar på så vis en hel del om tålamodsträning. Eftersom alla örtartade växter vissnar ner på hösten kan man säga att trädgården gör en omstart varje år, även om grundstrukturen i form av exempelvis hus, träd och häckar består år från år. Trädgårdsgrönskans cykliska karaktär innebär att det varje år finns nya möjligheter och nya utmaningar att ta tag i. Karin Berglund skriver i sin senaste trädgårdsbok *Det var en gång en trädgård* om sin doftande trädgård: ”Jag har försökt plantera den så att där ständigt finns någon växt som doftar och talar om var i tiden jag befinner mig. Varje årstid ska ha sin doft, varje månad, ja, kanske varje vecka ska lukta på sitt eget sätt” (Berglund 2016, s. 10). I det här kapitlet har vi via årets rytm diskuterat hur livet med trädgård handlar om upprepning år efter år. Upprepning kan innebära leda och en påminnelse om allt som måste göras igen och igen, men för många

medför det återkommande också ett slags igenkännandets glädje som ger motivation att exempelvis än en gång entusiastiskt ge sig ut och gräva igenom landet för att kunna sätta potatis, så rädisor och morötter och samtidigt känna doft av vår. ”Rutinernas styrka är ur detta perspektiv att de sitter i ryggmärgen och i det instinktiva hanterandet av tingen, snarare än i det överlagda medvetandet.” Så skriver Billy Ehn och Orvar Löfgren i boken *När ingenting särskilt händer* (2007, s. 82). Men även för dem som känner igen och rentav längtat efter växtsäsongens olika göromål är det en balansakt mellan igenkännandets trygghet och skapandet av nya projekt och utmaningar. Ehn och Löfgren påpekar att det i alla slags mekaniska omtagningar, det vill säga rutiner, trots allt finns ett mått av förändring (2007, s. 83). De påminner också om att det är just i dessa stillsamma rutiner som vi har möjlighet att rikta vår uppmärksamhet mot annat.

I det vardagliga trädgårdslivet finns många rituella eller rentav ceremoniella inslag, några kopplade till året och andra till dygnet. Ett exempel är den dagliga trädgårdsrunda som flera av våra informanter beskriver att de gör. I några fall understryks rundans rituella karaktär av att den kräver obligatorisk rekvisita, exempelvis en sekator som alltid ska vara med. Att vattna potatisen under en torr vår och försommar kan bli en daglig rutin, medan ätandet av den första potatisen i många fall kan betraktas som en ritual. Ritualer kan enligt Ehn och Löfgren ses som förstärkta rutiner som blivit mer allvarsamma och symboltyngda (2007, s. 85). När den egenodlade potatisen ska grävas upp, sköljas, kokas, kanske med egenodlad dill, för att sedan ätas blir det en mångsinnlig upplevelse, och om man bjuder på dessa primörer som krävt tid och engagemang kan det också bli ett sätt att manifestera den egna insatsen. Tid är pengar och att betona den tid som växande och förvaltande kräver kan ge det trädgården producerar en särskild status. Att bjuda på det hemodlade signalerar att den som blir bjuden är värd ens egen energi och tid. Värdet ligger alltså inte bara i den goda och nyttiga potatisen utan också i själva processen. På så sätt kan något så enkelt och vardagligt som att sätta potatis och så småningom gräva upp, koka och servera den bli en ritual som kräver tid och plats men också en särskild sorts rekvisita.

Trädgården genom livet

Anledningen till att man har trädgård förändras för de flesta under livets gång, likaså vad man har sin trädgård till. Behov, prioriteringar och drömmar skiftar med ålder och livssituation, liksom vad man har tid och kapacitet att klara av att göra i sin trädgård. Inte sällan påverkas också synen på trädgårdsarbete, på ordning och oordning, och på tid. I detta kapitel kommer vi att titta närmare på hur trädgårdens förändring över tid, inte bara under dygnet och året utan även i längre tidsperspektiv, tvinnas samman med hur livet kontinuerligt förändras för trädgårdens invånare, såväl människor som växter och djur. Med utgångspunkt i våra informanternas reflektioner kring hur trädgårdens betydelse och användning skiftat genom livet kommer vi att diskutera trädgårdens olika roller under en människas livstid, utifrån ett antal exempel hämtade från informanterna. En återkommande röst blir här Barbro, som berättar om de trädgårdar som haft betydelse i hennes liv. Även om hon haft perioder i livet med mindre utrymme för odling och trädgård har detta intresse följt henne genom livet. Hennes trädgårdsliv började med föräldrarnas koloniträdgård och har sedan gått via åren med småbarn och ekologisk odling i en stor trädgård på landet fram till den nuvarande tillvaron som pensionär med en liten radhusträdgård fylld med rosor och perenner. Hon funderar själv på vilken betydelse barndomsminnen från kolonin haft. "Fönstret står tydligen öppet när man är liten. Jag har med mig så mycket", säger Barbro och fortsätter: "Så att någonstans så finns väl kunskapen." Barbro delar erfarenheten av tidiga trädgårdsminnen med många andra, och även tanken om att dessa minnen har betydelse för ens engagemang i vuxen ålder.

Flera av våra informanter är äldre och kan blicka tillbaka på ett långt liv med trädgård. En del har berättat om hur de som unga flyttade till nybyggt hus där trädgården fick anläggas från grunden. Även i frågelistmaterialet finns biografiska berättelser som skildrar olika slags boendekarriärer, där liv och trädgård vävts samman. Liknande berättelser har tagit form under de vandringar vi gjort med informanter i deras trädgårdar, då de påmints om olika händelser och livsskeden i relation till enskilda platser, växter och artefakter. I berättelserna om livet med trädgård och trädgården i livet

Årstiderna, liksom var i livet man befinner sig, spelar stor roll för hur trädgården används.

vävs människors biografi samman med vad vi skulle vilja kalla trädgårdens biografi.

Under ett liv med trädgård hinner rutiner och rytmer både skapas och brytas flera gånger om. Aktiviteter och intressen går ofta i vågor i en familjs, en trädgårdsägares och en trädgårds liv. Hur trädgården sköts, vad som tillåts växa och vad som i övrigt ges utrymme i trädgården präglas i stor utsträckning av i vilken livssituation trädgårdens ägare och brukare befinner sig. Ur detta perspektiv är det intressant att reflektera över hur trädgårdsinnehavaren och trädgården utvecklas tillsammans och speglar varandra och samtiden. Människan agerar alltid i samspel med andra levande och växande individer. En trädgård skapas inte bara av de enskilda människor som genom livets olika skeden tillsammans med andra levande varelser nyttjar och formar den. Den är samtidigt en produkt av det samhälle där såväl trädgården som dess innehavare ingår, och av den tidsanda som varit rådande under olika skeden av dess framväxt och utformning.

Med småbarn i trädgården

Många skaffar hus och trädgård i samband med att de bildar familj. Så var det även för Barbro som bodde i ett hus på landet med trädgård och odlingsambitioner när hon var

gift och de tre barnen var små. "Det skulle vara så mycket med trädgården då och så. Det var ju första trädgården. Och det var från scratch alltså", minns Barbro, som i efterhand betraktar sina ambitioner i den första trädgården som alltför höga:

Ja, det började storslaget med att odla ekologiskt, man gick i jordskor och hade, ja, margaretaflätor och vävde och allt det där. Men det blev för mycket, det var elvahundra kvadrat. Jag hann inte, jag jobbade heltid dessutom. (Barbro)

Att hitta en lagom nivå på ambitionerna med hus och trädgård kan vara svårt, inte minst under småbarnsåren. För många unga familjer är trädgården inte minst en plats för barnens lekar och aktiviteter, något som ofta prioriteras när unga familjer sätter bo. Var det viktigt att det var tomt till huset, frågade vi Pia och Anders, när vi intervjuade dem i huset där de bott i nästan 20 år: "Ja, o ja, det var det absolut. Just eftersom vi ville ha barn." De berättar om den första tiden i vad de beskriver som ett renoveringsobjekt, både inne och ute, och kommer in på vad trädgården betytt för barnen: "De har utnyttjat trädgården till fullo. [...] Det här har varit deras lekstuga mycket. De har ju gjort så otroligt mycket här."

Många småbarnsföräldrar anpassar i större eller mindre omfattning trädgården så att den ska passa för barnens lekar. Astrid, som har två barn, beskriver sin tomt och säger att "det ska vara lekvänligt och sittvänligt och roligt". Hon berättar om sandlåda, gungställning och rutschkana, och en slänt där barnen kan klättra:

Nu kan de klättra upp för slänten på den lilla stentrappan och så kan de gå runt och så kan de åka sin rutschkana ner och så. De tycker ju det är kul. Det var ännu roligare egentligen när det var mer buskar för då klättrade de ju själva upp därigenom och det var liksom en hemlig gång, så det tycker jag är synd, jag är lite ambivalent, jag tycker det här vildvuxna är väldigt charmigt på något sätt, men det är lite svårt att behålla det charmiga stuket, faktiskt, så det får väl komma igen, något annat vildvuxet kanske. (Astrid)

Här kan man ana att de vuxnas önskan att snygga till tomten, och kanske också att göra det lättare och säkrare för barnen och enklare att hålla uppsikt, gjorde leken mindre intressant. Den hemliga gången försvann med buskarna och därmed en del av den fysiska utmaningen och nöjet. Åtminstone tycks det vara i den riktningen som Astrid funderar. Vem vann egentligen på buskröjningen och hur ska man balansera spänning och utmaningar mot säkerhetstänk? Detta slags ambivalens hör inte bara hemma i barnfamiljernas trädgårdsresonemang utan återkommer ofta i informanternas funderande kring för- och nackdelar med att låta växter stå eller ta bort dem.

Pia, som berättade om trädgårdens betydelse för hennes och Anders två söner, ger ett intressant exempel på hur man kan ändra inställning till specifika växter men också hur man ser på barns roll och rätt i trädgården:

New Dawn är min favoritros, men det hade vi inte när barnen var små för det var någon som sa ”usch, det ska man inte ha när barnen är små”, då blev det inga rosor för usch de kunde ju sticka sig och sådant. Fattar inte att jag tog in det, men det tog jag in av någon konstig anledning, så det blev det inte. Men nu har vi några sådana. (Pia)

För att barnanpassa tomten tas ibland sådant bort som bedöms som riskabelt eller rentav farligt. Hanna konstaterar att perspektivet förskjuts när man har småbarn. Då kan det som från början såg charmigt ut visa sig rymma diverse faror: ”Det var mysigt då när man var på visningen, men sen när man hade småbarn som springer omkring och slår sig överallt så var det inte så mysigt längre.” Farorna kan bestå av lutande murar, vattensamlingar, ihåliga stockar liksom giftiga växter som skapar oro för barnens hälsa. ”Vi får vara observanta på tibasten och druvflädern, som är giftiga”, skriver en meddelare – med all rätt då förtäring av tibastens röda, lockande bär i värsta fall kan leda till döden (DAG F 1334). Sådan oro kan också betyda att man tänker sig för kring vilka slags kemikalier som används i trädgården. Flera säger att de på grund av att de har barn och husdjur undviker att använda gifter i trädgården, och andra hittar olika kreativa lösningar för att göra tillvaron i trädgården barnsäker. Astrid visar exempelvis att de har placerat grillen i en barnhage så att inga barn kommer åt den.

Ett annat sätt att anpassa trädgården för små barn kan vara att utveckla den pedagogiskt: ”Jag tycker det är viktigt för barnen”, säger Ebba om varför de planterat bärbuskar: ”Se var bär kommer ifrån. Det är inte något man köper i en plastbunke på affären, utan man har det. Tycker jag är lite kul. Faktiskt.” I samma anda berättar Helen att ”smultron har jag haft här en gång och det var ju roligt, det tyckte barnen var roligt att plocka lite. Men det har jag också funderat på istället för rosorna så tänkte jag att där kanske man kunde ha hallon eller någonting”, och Sofia kompletterar:

Visst har vi tänkt att vi ska ha ett par tre rabatter. Kanske någon rabatt med lite så här ätbara blommor och lite såna, så barnen kan gå och plocka. Det vore kul. Så, men då kommer det att bli kanske i en krage. (Sofia)

Att barnen ska kunna äta vad trädgården ger poängteras ofta, även om alla småbarnsföräldrar inte prioriterar att odla tillsammans med barnen. Överhuvudtaget kan det vara svårt att hitta tid för odling och trädgårdsprojekt under de intensiva år då barnen är små. Äldre fruktträd som ger frukt är populärt men inte alltid helt enkelt att hantera: ”Där har vi försökt plocka, men man hinner ju inte, det går ju inte, det är lite högar på marken istället. Barnen får äta så mycket de kan liksom från trädet”, säger Astrid om sitt plommonträd, vars övermogna frukter fallit till marken.

Att plantera bärbuskar för barnens skull blev vanligt i nyanlagda villaträdgårdar från 1960-talet och framåt, när den mer omfattande husbehovsodlingen upphört, konstaterar såväl etnologen Helle Ravn i sin bok om danska privatträdgårdar (2011) som Åsa Wilke i *Villaträdgårdens historia* (2006). Överhuvudtaget gavs barnens lekar och utevistelse en

mer framskjuten plats i planeringen av trädgårdar vid den här tiden. Deras ytor skulle nu finnas mitt i vardagen, snarare än som tidigare i skymundan, för att inte störa. Samtidigt började fåglar och andra djur alltmer ses som välkomna gäster snarare än skadegörare i trädgården. "Att kunna plocka själv från buskar och plantor ansågs viktigt för barnen och några vinbärsbuskar kunde ge godis åt fåglarna", skriver Wilke (2006, s. 222f).

Dagens trädgårdsinnehavare har ofta ambitionen att förverkliga flera olika drömmar när de skaffar hus och trädgård. Ebba visar familjens sammanbyggda lekstuga och förråd och berättar att redan innan hon blev med hus och barn så hade hon en önskan om att det skulle finnas en lekstuga på tomten. För hennes del var trädgården en viktig aspekt av husköpet, och hon tittade särskilt efter att den var uppvuxen, lummig och inbjudande. Sedan hon och hennes man flyttade in har dock trädgården förändrats en hel del, bland annat som en konsekvens av att de fått barn men också av att de byggt om och byggt till huset: "Så därför så är den ju inte som jag vill ha den nu", säger hon och skrattar. "Jag trodde nog jag skulle vilja hålla på och odla och fixa och dona mer än vad jag gör, det har jag lagt ner lite. Eller det, liksom, får ju inte rum i småbarnslivet."

I Jessicas lilla trädgård är barnens studsmatta, trädkoja, cyklar, lådbilar och leksaker för närvarande dominerande inslag. I trädgården finns ett växthus som följde med husköpet, men det är hittills outnyttjat, och så värst mycket annan trädgårdsskötsel har det heller inte blivit utrymme för: "Vi har annat att lägga tiden på än att se till att det inte är mossor här", konstaterar Jessica. Under åren med småbarn kan det vara lätt att bli så upptagen av ett här och nu att det är svårt att föreställa sig att barnen blir större och trädgården kan användas på andra sätt. En meddelare som ärvd en gård med stor trädgård och mängder av fruktträd beskriver hur trädgårdsambitionerna fick jämkas mot annat i livet:

Under några år försökte vi med gemensamma krafter att få ordning på trädgården men det var för mycket jobb med två småbarn så vi beslöt oss för att göra något radikalt – att plöja upp allt och börja om på nytt – något som vi – eller åtminstone jag – ångrar många gånger. Det som jag ångrar är att vi tog bort den gamla mittgången – den skulle vi ha behållit. Nu har vi gjort en bred rabatt längs den gamla gången och så sådde vi gräs i resten. I rabatten hade vi farmors gamla perenner och lökväxter och så fyllde vi på med sommarblommor. Rabatten var väldigt vacker men fruktansvärt jobbig att sköta så efter några år och ytterligare ett barn så åkte den upp och vi anlade en rabatt längs huset och den finns kvar än idag. (LUF M 26216)

Gräsmattan ses ofta som en nyckel till den lättskötta och samtidigt barnvänliga trädgården. Helen berättar att i drömmen om en trädgård fanns inte minst en gräsmatta där vuxna och barn kunde leka tillsammans. Hanna och hennes make köpte gräs på rulle för de ville ha gräsmatta snabbt: "Vi hade småbarn och då behövdes det gräsmatta. Och nu börjar de bli stora, nu räcker inte gräsmattan till deras grejer. Så nu får man väl göra nåt annat." Men alla väljer inte gräsmatta. Sanna och Patrik, som bor med två små barn i ett kedjehus

De små barnen sätter sina spår i trädgården.

med trädgård, har också arbetat mycket med hus och trädgård, men på annat sätt, i och med att de valt att bygga trädäck över hela baksidan. Valet motiverar de bland annat med att "det är otroligt praktiskt med trädäck när man har barn, man kan springa in och ut".

De områden vi besökt uppfattas uppenbart som barnvänliga och i flera fall har våra informanter flyttat dit just av det skälet. Tidigare i boken diskuterades relationen grannar emellan och huruvida det fanns behov av gränser. Detta tema aktualiseras inte minst i samtal om barn i trädgård. Ebba berättar exempelvis om en häck mot grannen som togs bort i samband med en utbyggnad, då grannarna var överens om att de inte behövde någon avgränsning mellan sina tomter. I efterhand har hon dock insett att det inte var så dumt med en häck: "Det blir lite mer ombonat och barnen springer inte bara kors och tvärs när de har kompisar." Därför funderar hon och grannarna nu på att plantera en ny häck för att ersätta den borttagna.

Även för dem som inte har egna barn kan barns perspektiv på trädgården vara betydelsefulla. Gräsmattan beskrivs av flera äldre trädgårdsinnehavare som ett lekrum för barnbarnen, och ett par av våra informanter berättar livfullt om hur grannbarnen gärna kommer på besök och hjälper till och tar del av det som växer i trädgården. Evy berättar exempelvis om sin fjärilsbuske som grannpojken och andra barn är så förtjusta i. En yngre meddelare reflekterar över hur besökande barn hjälpt dem att se sin trädgård med nya ögon:

Eftersom vi inte har några egna barn så gör besökande barn att man upptäcker andra delar av trädgården på andra sätt som vuxna inte tänker på, exempelvis ett roligt busksnår som man kan ha en koja i eller en plats med roliga stenar. (LUF M 26227)

Att som vuxen försöka se trädgården genom barnens ögon kan vara intressant och givande, samtidigt som man kan fråga sig om det egentligen är möjligt. Ofta är det nog så som i Astrids beskrivning av buskageröjningen i rutschkaneslätten, att det mera handlar om vuxnas än om barns perspektiv och behov när trädgården ska barnanpassas. När det gäller planering, utformning och förvaltning av offentliga utemiljöer för barn har forskare och myndigheter alltmer kommit att lyfta fram vikten av att utgå från barnens perspektiv, för att få klarhet i deras önsknings och behov, och involvera dem i processen. Detta kan ställas mot tidigare rådande diskurser som reducerade barnen till icke pålitliga objekt som behövde de vuxna som uttolkare och språkrör. Numera finns alltså en strävan att se barn som kompetenta experter i sin egen livsmiljö (se t.ex. Boverket 2015, Johansson 2009, Kylin & Lieberg 2001, Lenninger & Olsson 2006) och även i vårt material ser vi exempel på att vuxna ser ett värde i att försöka betrakta trädgården ur barnperspektiv. Nästan alla med barn talar om att de aktivt arbetat med något slags barnanpassning av trädgården, en del lite humoristiskt när de i efterhand kan se mer distanserat på sina egna ambitioner.

Liten blir stor

Småbarnsårens trädgårdsliv präglas således för många av att så långt som möjligt tillgodose barnens behov och hålla ett vakande öga på deras lekar:

När barnen var mindre så var det ju mer lekar då man satt i sandlådan till exempel och grävde eller att, ja, när kompisar var här sprang de omkring och gjorde grejor på gräsmattan och själv satt man väl mest på en stol och överblickade och hade lite koll. (Helen)

Så småningom förändras dock barnens sätt att använda trädgården, vilket också kan ge de vuxna nya möjligheter. Malin exemplifierar med sandlådan som barnen vuxit ifrån, och som kanske kan få en ny funktion:

För barnen använder den inte längre och då har vi väl en tanke om att man ska ha lite, någon liten odlingsgrej, och om man ska odla i några små pallkragar eller man ska odla i någon liten rabatt och om man ska ha bärbuskar eller man ska kunna odla lite potatis eller sådana, det vet vi inte, men någonting sånt, när det försvinner. För just nu är där bara lite sly och så. Kan man väl säga. Inte så jättetrevligt. (Malin)

Sandlådan är en tydlig symbol för hur tiden med de små barnen kan sätta spår i trädgården, som senare kan användas på nya sätt. Ett annat exempel på hur en funktion får annan roll är mattvädringsställningarna som finns i många äldre villaträdgårdar, bland annat i det egnehemsområde som ingick i vår studie. Det är inte helt ovanligt att dessa

När barnen blev större fick katterna ta över trädkojan.

blir gungställningar när barnen är små för att sedan helt tappa sin funktion. I andra fall har kanske den avsedda funktionen aldrig varit viktig, som när Helen berättar om en vattenspridare som de köpte för att barnen under varma och soliga dagar skulle kunna springa genom vattensprutet i sina badkläder. Nu är barnen större och inte längre roade av att svalka sig under vattenspridaren, som därmed blivit överflödig. Inte ens när gräset gulnar i sommartorkan kommer den fram. Trädkojan som byggdes i ett äppelträd när barnen var små har även den tappat sin ursprungliga funktion, men används nu av en annan familjemedlem. ”Vi har pratat om att ta bort den, men sedan har en av våra katter flyttat dit på sommaren”, berättar Helen. Så tills vidare får den vara kvar.

Större barn har andra intressen än små och behöver inte längre samma intensiva uppmärksamhet och passning. Därmed ges möjlighet för de vuxna att ägna mer tid åt trädgården och om intresse finns disponera den på annat sätt. Jessica funderar på om hon kanske så småningom till och med kommer att vilja odla lite i växthuset:

Ju äldre barnen blir så har vi ju mer tid över, eller vad ska jag säga, de leker med kompisar och är inte så beroende av en som tidigare, då kan det ju vara skönt att påta. Så jag kan faktiskt tänka mig att jag blir mer engagerad, ju äldre jag, och de, blir. (Jessica)

Johans och Ylvas döttrar är snart vuxna och på väg ut i livet. Särskilt Johan har i samband med flytten till nytt boende med större trädgård utvecklat ett stort odlingsintresse. Men det är inte bara platsen som gjort att "Johan upptäckte sina gröna fingrar", som Ylva uttrycker det, utan också att han och Ylva fått mycket mera "egentid", som Johan kallar det, när de inte längre måste ägna fritiden åt att köra döttrarna till träningar och matcher.

Pias och Anders barn är i tonåren men fortfarande flitiga nyttjare av trädgården. De har som andra använt trädgården som en lekplats men också deltagit i att odla och utveckla den i samband med om- och utbyggnad av huset. Föräldrarna berättar att sönerna har varit med och valt markbeläggning och växter och engagerat sig i odlingen och skörden av bär och grönsaker. Trädgården beskrivs i deras fall som ett sammanhållande familjeprojekt, vilket också inneburit att föräldrarna hela tiden har kunnat lägga tid på att utveckla den. I deras fall har inte barnens väg från små till stora inneburit någon drastisk förändring av den disponibla trädgårdstiden, men en nyligen avvecklad studs matta har öppnat för nya utvecklingsprojekt när platsen för denna frigjorts. Sönerna disponerar en egen del av huset med egen ingång, och föräldrarna skämtar om att de bor så bra och uppskattar huset och trädgården så mycket att de kanske aldrig flyttar hemifrån. "Nej, det är vi som flyttar istället", säger Anders. Han och Pia är nämligen inte främmande för att flytta till ett annat boende, medan äldste sonen sagt till föräldrarna att "ni får aldrig sälja detta".

Helt otänkbart är det inte att de två tonåringarna stannar eller återvänder som vuxna, om inte till huset så i alla fall till villaområdet. Under våra intervjuer i de två områdena har vi träffat flera som hade en koppling till området redan när de flyttade in. Det tycks finnas flera olika skäl till en sådan lojalitet med ett villaområde. Oftast består kopplingen i att någondera partens föräldrar bott, och i flera fall fortfarande bor, i området. Sanna och Patrik, som köpte hus i det område där Patrik en gång växte upp, talar i termer av trygghet: "Att man har det, och tryggheten, och området och just det här med, med grönområdena runt omkring, som gör det enkelt att man kan ut, det är tryggt att släppa ut barnen." Närheten till föräldrar och svärföräldrar kan vara ett argument, om än inte alltid otvetydigt positivt, vid valet av plats för villalivet. Jessica har sin svärmor i området och kommenterar hur hon och hennes man resonerade när de flyttade dit: "Vi fick ta ett snack med svärföräldrarna först: nu ska vi inte springa ner varandras dörrar för att vi bor så nära. Så det har gått jättebra. Nu är det bra, när man har barn och så."

Att områdena i sig är barnvänliga är annars ett argument som nästan alla återkommer till, oberoende vilket av områdena vi talar om: "Det var väl det, läget och ekonomin som styrde. Sedan var det ju barnen, alltså här är ju fantastiskt för barnen. Vi räknade med att få många barn, vi fick bara två [skratt], men de har haft det underbart", säger Anders och Pia. Astrid lyfter inte bara fram hur bra det är för barnen i området utan framhåller också vilket "underbart grannskap" det är och hur trevligt det är med grannarna på gatan där hon bor: "Alla är ju goda vänner och alla är väl i ungefär samma livssituation."

Noterade växter i Johans och Ylvas villaträdgård på ca 450 m² – en trädgård under utveckling med satsning på ätbara grödor och en del sommarblommor

Amerikanskt blåbär – *Vaccinium corymbosum*

Avenbok – *Carpinus betulus* (häck)

Dagljilja – *Hemerocallis* sp.

Funkia – *Hosta* sp.

Hortensia – *Hydrangea macrophylla*

Hösthallon – *Rubus* sp.

Klematis – *Clematis* sp. (ett par olika arter och sorter)

Kärleksört – *Sedum telephium*

Lagerhägg – *Prunus laurocerasus*

Plommon – *Prunus domestica*

Pärllhyacint – *Muscari* sp.

Rabarber – *Rheum rhabarbarum*

Rabattrosor – *Rosa* sp. (olika sorter)

Rosenprakttry – *Weigela florida*

Schersmin – *Philadelphus* sp.

Smultron – *Fragaria vesca*

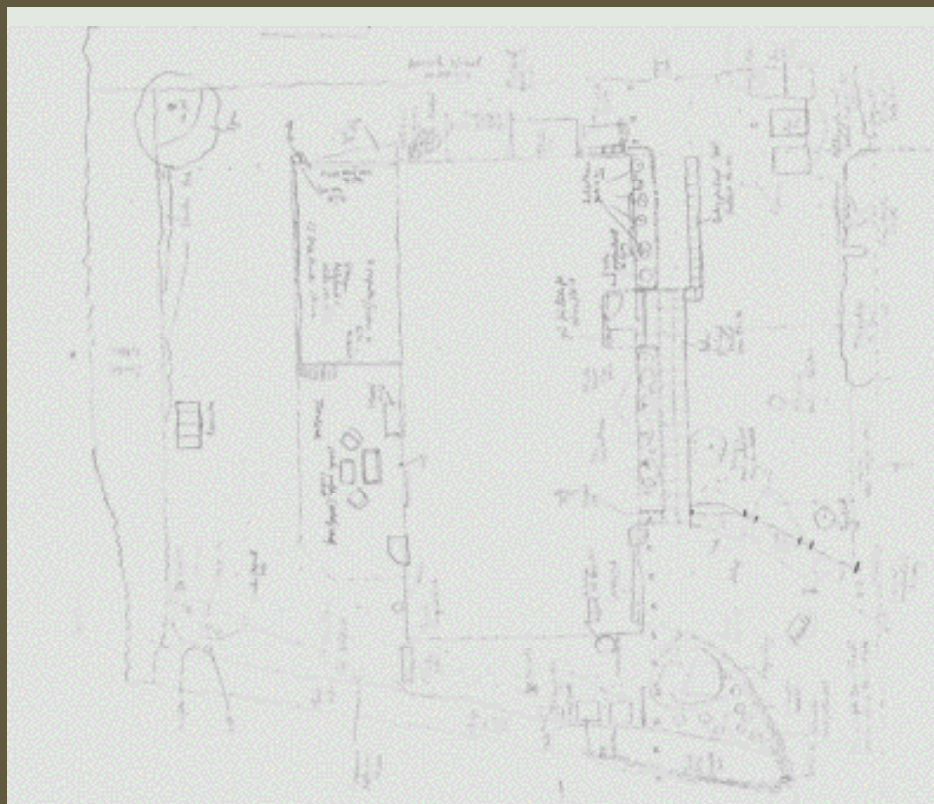
Syren – *Syringa vulgaris*

Taklök – *Sempervivum tectorum*

Tuja – *Thuja occidentalis* (häck)

Tulpan – *Tulipa* sp.

Äppelträd – *Malus domestica*

Uppmätningsskiss över Johans och Ylvas villaträdgård där den östra (högra) delen med bilplats och huvudingång är under utveckling och den västra (vänstra) bland annat rymmer inglasat uterum, altan, rabatt med sommarblommor och gräsmatta.

Livets böljegang

Det är inte alltid som livet med villan och trädgården och familjen bara flyter på, och det är inte alltid så att flytten till ett annat hus och en annan trädgård drivs av lusten att pröva och utveckla något nytt. Ibland kan det vara en kris i livet som ligger bakom en flytt eller att det invanda sättet att sköta trädgården måste omprövas. I inledningen av detta kapitel berättade Barbro om huset och trädgården på landet där hon bodde när barnen var små. Efter ett tiotal år blev det skilsmässa, och flyttlasset gick för Barbro och barnen till ett villaområde i utkanten av den stad där hon vuxit upp. Där bodde hon kvar tills yngsta barnet flyttade hemifrån, en period som inte lämnat några större trädgårdsspår i hennes berättelse. Så småningom insåg hon att hon uppskattade att vara i trädgården, och att det hade en positiv inverkan när hon var trött och behövde koppla av från annat:

Det är något läkande i detta att köra fingrarna i jorden, det är det. Alltså sen glömmar man tiden, man kan inte ge sig ut i trädgården när man har stämt träff med någon, det går inte. För rätt vad det är så, ”oj”. Det går för mycket tid. (Barbro)

Hennes beskrivning illustrerar en upplevelse av att tiden kan frysas när man ägnar sig åt trädgårdssysslor som att rensa, gräva eller plantera. Det blir ett slags flow. Men hon säger

Det kan bli för mycket av det goda. Här rensas blommande lökväxter bort när de börjat ta över.

också att hennes inställning till tiden liksom ambitionerna med trädgården förändrats, kanske med ålderns rätt:

Sen tycker jag att det har ändrats med åren också det här att man ... det får på något vis ... Det här är mitt, det är så här jag har det. Ni är jättevälkomna in till mig men jag kanske inte har klippt gräset precis när ni kommer. [...] För mig är det inte svårt. Jag vilar i det. (Barbro)

Att pyssel och arbete i trädgårdsmiljö kan ha en läkande effekt när livet känns svårt eller pressande är det många som kan vittna om. Det bekräftas också av forskning som har följt människor som drabbats av utmattningsdepression och som har rehabiliterats i så kallade terapiträdgårdar (t.ex. Grahn & Ottosson 2010). I forskningen kring trädgårdsterapi framhålls ofta att detta egentligen är sedan länge känd kunskap som under 1900-talet trängdes undan av andra, som man tyckte, mera moderna behandlingsformer. Marianne, som också fått känna av livets böljegang, säger så här om hur hon motar tunga tankar genom att ge sig ut i trädgården och hugga i:

Det är väldigt bra för själen att vara ute och jobba i trädgård – det är ju fantastiskt! Det är det, det kan jag säga. För det har jag känt, om man inte har mått så bra, varit så glad, då går man ut i trädgården i solkläderna. Jätteskönt är det. Och för kroppen! Både kropp och själ. (Marianne)

En kvinna i 40-årsåldern som är mitt i karriären lägger liknande positiva upplevelser i att få ta hand om sin trädgård, trots att det är svårt att hinna med allt. Hennes trädgård är 4 000 kvadratmeter stor och var när hon och maken flyttade in ganska igenvuxen. Hon ger uttryck för ett ambivalent förhållningssätt till arbetet i trädgården, som hon beskriver som välgörande men samtidigt en aning stressande:

Jag har hela tiden tänkt mig att trädgården inte ska kännas betungande, att man går ut i den för att göra något lustfyllt som avkoppling till det vanliga arbetet. Det har dock blivit allt svårare i takt med att man inser att man inte kan lägga den tid man behöver och skulle vilja för att hålla trädgården i det skick man vill. Trädgården är helt enkelt för stor och arbetskrävande för det liv vi lever, om man har några ambitioner att den ska se snygg ut. Jag märker dock att trädgårdsarbete är väldigt välgörande för själen, man mår bra efter en dags trädgårdsarbete och blir skönt trött i kroppen. Under en period när jag hade en besvärlig arbetssituation upplevde jag det som väldigt upplyftande att ägna någon timme åt trädgården varje eftermiddag efter arbetet. (LUF M 26227)

En kvinna berättar att hon gick igenom en allvarlig sjukdom och en skilsmässa när hon var i 50-årsåldern. Hon ville inte att livskriserna skulle avspeglas i trädgården, där hon

bodde kvar efter skilsmässan. Tidigare var det hennes man som hade haft hand om rosenträdgården, och för att den inte skulle förslummas gick hon på kurs. ”Fick då lära mig de mesta om rosor. Hur man beskär dessa och näringsinlägg, bekämpning av löss och annat. Det räddade mina rosor”, konstaterar hon. De tre barnen bodde kvar hos henne, vilket gjorde det svårt att få tiden att räcka till. ”Det är först nu som jag kan börja tänka på vad jag vill”, och bit för bit har hon börjat sätta sin prägel på trädgården med stenkonst, portal, nya rosor, perenner, kryddväxter med mera: ”Jag ville inte att någon skulle säga, se så förfallet hon har. Tvärtom, folk ska se så fint hon fått i sin trädgård!” (LUF M 26191) Planerna för framtiden är många trots att hälsan och orken inte är den bästa. Även i detta fall beskrivs trädgården som en plats för bearbetning och läkande men också som en annons mot omvärlden för att tydliggöra att här bor minsann en som inte tänker ge upp. En sådan inställning skulle kanske kunna skapa stress i sig, men har enligt kvinnans egen berättelse istället blivit en vändpunkt mot ett aktivt och kreativt liv.

Om arbetet med att under två och ett halvt års tid helt göra om den egna villaträdgården berättade Lisbet när vi träffade henne för en intervju. Hon har bott i huset sedan det var nybyggt, och under småbarnstiden hade trädgården ett helt annat utseende än idag. Förändringsarbetet började med en idé som hon delade med sin trädgårdsintresserade dåvarande särbo. Planen var att skapa en trädgård som hon skulle kunna ha öppen för visning ibland och där hon också skulle kunna ställa ut en del av den keramikkonst hon producerar i sin verkstad. Arbetet med att förändra trädgården fick en ny innebörd när särbon gick bort, och Lisbet beskriver omskapandet som ett sorgearbete. Så småningom har trädgården kommit att fungera som just besöksträdgård, som hon vid några tillfällen öppnat för allmänheten i samband med en årlig, lokal trädgårdsrunda.

För Ulrika, som varit synskadad stora delar av sitt vuxna liv, är den lilla radhusträdgården en rogivande och läkande plats. Hon gläds över att höra de lekande barnen i kvarteret, fågelsången och surret från olika insekter när hon pysslar eller vilar på framsidan där favoritplatsen finns. Men trädgården talar också till henne genom dofter, smaker och känselintryck:

För mig då som inte ser, så är doft och lukt och smak väldigt, väldigt, väldigt viktigt. Så att därute är mitt paradiset känner jag idag. Jag har en träaltan, som jag älskar och alltid har älskat, det är mjukt och det är skönt. Och närmast mig, där jag sitter, har jag en smultronschersmin. Och den doftar så underbart. Rätt så länge faktiskt. Sen har jag som sagt krukor, på planket har jag två hängande med pelargonier. Och på bordet har jag samma färg på pelargonierna. Och i hörnan på altanen där har jag längst in en fuchsia, jättefin. (Ulrika)

För Ulrika var det viktigt när hon valde boende att trädgården inte var för stor och att den var inhägnad, så att hon lätt kunde känna sig fram och orientera sig. Hon fick hjälp att bygga en altan direkt utanför dörren, och där vistas hon gärna tillsammans med sin ledarhund. Ulrikas berättelse visar att trädgård är så mycket mer än bara det vi ser. Den

erbjuder en rikedom av olika sinnesintryck som i hennes fall bidrar till att mildra förlusten av synen. Inte minst handlar trädgården för Ulrika om det taktila, att känna och lära känna trädgården och hur växterna har det med händerna:

Mina händer är överallt. När jag lagar mat eller när jag håller på i trädgården, när jag känner på mina växter. När jag ska vattna, så, så kan jag inte bara stå och vattna, utan jag är nere med handen och känner. [---] Händerna är absolut mina redskap. (Ulrika)

Barbro har periodvis brottats med hälsoproblem som fått henne att inse att en liten trädgård kan vara fullt tillräcklig. När barnen hade flyttat hemifrån skaffade hon en radhuslägenhet, där det i hög grad handlade om att förvalta och försöka få ordning på trädgården:

Jag hann inte så mycket där, jag hann att rensa, för hon som bodde där [innan] hon var mycket för att saker och ting skulle få lov att växa som det ville. Och det var väl gott och väl, men, häcken var aldrig tuktad och började bli naken neromkring. (Barbro)

Nyttillskotten begränsades till en ros, en pion och lite kryddväxter: "Jag petade ner lite lökar kommer jag ihåg, så det blommar rätt så mycket på våren där. Jag bodde inte där särskilt länge. Jag blev sjuk, så jag orkade inte", konstaterar Barbro. I samma veva som hon blev sjuk och började känna att både radhuset och trädgården var större än vad hon behövde och orkade med, fick hon klart för sig att närmaste grannarna, ett ungt par med ett mindre radhus, behövde ett rum till. De kom överens om att byta hus med varandra, så för ett tiotal år sedan flyttade hon till det hus där hon ännu bor kvar. Idag ägnar hon mycket tid åt sin lilla trädgård som nu har blivit hennes största intresse och fritidssysselsättning.

Många kan förmodligen känna igen sig i Barbros och andras berättelser om upp- och nedgångar genom livet, med skiftande familjekonstellationer och boenden. För Barbro har trädgården och dess växter alltid funnits där, någon gång som en börda men mest som en tillgång och alltmer som ett rekreerande och läkande rum. Under åren efter pensioneringen har ett livslångt intresse fått utrymme att utvecklas till en passion. Hennes rosor och andra växter blir nu föremål för en del av den kärlek och de omsorger som tidigare riktades mot de människor hon delade hus och trädgård med. Trädgården med dess växtindivider har blivit som vänner och livskamrater, och under tyngre perioder en källa till tröst och läkande.

Singel med trädgård

Kanske tänker man sig att de som bor i villa oftast delar boendet med en partner och kanske barn. Men även de som av skiftande orsaker är ensamstående kan se villa- och

radhuslivet som högst relevant och det bästa alternativet. En starkt bidragande orsak till detta är i många fall tillgången till ett eget utomhus i form av en trädgård. Både Barbro och Ulrika tillhör denna kategori och båda betonar hur viktig trädgården är. För Barbro handlar det numera i hög grad att omge sig med och pyssla om favoritsorterna av rosor och perenner, medan Ulrika framhåller hur skönt det är att bara sitta ostört och ta in det som finns runtomkring med alla sinnen, till och med som synintryck med hjälp av minnesbilder från ett tidigare liv som seende.

När Frank letade efter ett nytt boende för 20 år sedan efter många år i lägenhet centralt i staden var trädgården viktig: "Kunna pyssla om grejer, jag tycker om att göra grejer med händerna [...] ha det för sig själv. Liksom friheten att kunna gå ut i morgonrocken och ha det idylliska." Flytten gjorde han ihop med den då hemmaboende sonen. Några år senare gifte han sig och byggde ut huset men nu när han är pensionär delar han huset och trädgården bara med sin hund. För Frank är det inte i första hand pysslandet med prydnadsväxterna som lockar, utan att producera frukt, bär och annat ätbart, och

Husdjur är ett vanligt skäl för att ha egen trädgård.

att planera och genomföra olika ombyggnadsprojekt. Han är ingenjören som i sin egen trädgård blivit trädgårdsdesigner, markbyggare och grönyteförvaltare. Stora delar av samtalet med honom handlar om de genomförda och planerade förbättringarna av tomtens funktionalitet som i hög grad bidrar till att göra villalivet angeläget och intressant. Frank lägger fram en skiss på trädgårdsbordet:

Jag har ju ritat lite innan [...] och så kom vi fram till nån form så här. Och det blev ju så faktiskt. Här blev ju häcken lite kortare för att den gick dit tidigare. Men jag var tvungen att ta bort den för att komma in med den maskinen. [...] Och där ser du slipersarna och så har jag börjat förbereda. Alltså grävt ut för att få ett rejält bärlager. Och så grus. (Frank)

Så går vandringen med den kreative och handlingskraftige trädgårdsutvecklaren vidare till nya projekt, som bidrar till att skapa lust och mening till vardagen. För honom likasom för många andra är trädgården dock inte det enda eller ens det främsta nöjet eller intresset. Frank har fritidsbåt, och flera veckor varje år är han ute och seglar. Andra trädgårdsinnehavare har utöver sitt ordinarie boende också ett fritidshus.

En av dem är Marianne, som trots att hon ägnar mycket tid och intresse åt trädgården vid villan, verkar påfallande nöjd med att hennes sommarstuga är en sjöbod, belägen på en brygga i havsbandet, vilket innebär att där inte finns någon större risk att börja hänga sig åt trädgårdsskötsel. Det kan uppenbarligen vara svårt att låta bli, för lite örter odlar hon ändå i en gammal byktunna, och "det finns en baksida där, med berg och så, man kan ju ha, jag har faktiskt satt några rosor, vildrosplantor, där". Hon berättar att det också kan vara jobbigt på sommaren när allt växer hemma i trädgården medan hon är borta:

Och då, när man kommer hem, man kör fram bilen, jag backar alltid in bilen här, så kör jag fram den en bit där, och så ser man [...] det bara väller över en med växter då, som har blivit så höga och som måste rensas och klippas och ansas. [...] Alltså det känns precis som hela trädgården ramlar på mig! (Marianne)

Men trädgården är inte bara slit och tvång för Marianne. Det var ju den och hela områdets karaktär hon föll för när hon valde ett villaboende istället för ett lägenhetsliv när hon och hennes man separerade för drygt tio år sedan. Köpet gjordes vintertid, men säljarens bilder av en välskött trädgård med vackra och rikt producerande fruktträd var övertygande. Sedan sonen flyttade hemifrån för några år sedan bor Marianne ensam i villan och trivs bra med det.

Att bo i hus med trädgård är något man kan göra i olika konstellationer och även bara med sig själv och kanske en hund eller en katt. Förutom singlar och par, med och utan barn, finns många andra sätt att bo och ha trädgård. En kvinna i 60-årsåldern berättar att hon delar trädgård med sin äldre mor. Modern njuter gärna av blommor och sol, och av att gå barfota i gräset, men det är dottern som sköter trädgården, och hon understryker

att hon har full frihet att odla precis vad hon vill. Det är tydligt att många väljer att bo kvar eller flytta till villa även som singlar. Detta att få rå om och pyssla med ett eget stycke mark kan givetvis vara ett starkt behov även hos dem som inte lever i parrelation eller barnfamilj. Kanske kan trädgården i vissa fall rentav bli ett slags partner som man delar liv och drömmar med.

Att åldras med trädgård

Många som nått en mogen ålder reflekterar över hur förhållandet till trädgården förändrats i takt med att åren gått. Barbro, som redan illustrerat flera faser av livet med trädgård i detta kapitel, gläder sig som pensionär åt att kunna ägna mycket tid och engagemang åt sin lilla radhustomt:

Ibland tänker jag så här, jag förstår inte hur jag hann att jobba. För allt det som jag skötte med vänsterhanden förut, det får lov ta en hel dag. [...] Jag behöver inte ha brått nu. Och det är guld värt. Så jag kan inte se att jag lägger mer tid där. Kanske, jag sitter ju mer i trädgården. Det gör jag ju. Jag läser. Och handarbetar. Och så rätt som det är, o, där måste jag [göra] så. (Barbro)

Hennes tomt består av en liten förträdgård och en något större yta på baksidan, och dessa ganska få kvadratmeter har hon mycket att berätta om. Två mindre gräsytor omges av planteringsytor som domineras av perenner och rosor med inslag av prydnadsbuskar och lite vintergrönt. Utvecklingen av denna trädgård har till stor del sammanfallit med pensioneringen, som har gett gott om tid för trädgårdsarbete. Angående trädgårdens karaktär säger hon: "Sen är det inte så mycket Härliga hem-stuk över det här, men det är jag! Grannens tös hon kom in här, första gången, hon har aldrig varit här, och sa: 'O, du har en riktig hippieträdgård!'" Barbro tycker inte att hon egentligen lägger mer tid i sin trädgård nu som pensionär, men hon använder trädgården mer och har helt enkelt ett nytt förhållande till den.

Det är inte ovanligt att trädgårdsägare i pensionsåldern börjar planera för tiden då de inte längre kan eller vill sköta trädgård. Vi har redan sett några exempel på att äldre meddelare vittnar om hur de orkar mindre och måste be om eller köpa tjänster för att kunna bo kvar i sitt hus och behålla sin trädgård. Variationen är stor både i fråga om vad man vill och vad man kan, och många ägnar sig åt relativt omfattande trädgårdsarbete långt upp i åldrarna. De som haft flera trädgårdar kanske avyttrar någon, men fortsätter ägna sig åt trädgård. Några berättar att när de blev pensionärer gjorde de sig av med fritidshuset för att istället kunna satsa mer på skötseln av trädgården vid året runt-bostaden. En del av våra informanter berättar att de mycket medvetet anpassar trädgården efter sin ålder. En av dem är Marianne, som är i 70-årsåldern:

Jag är inte ung längre. Så att jag har ju tänkt att bo kvar här, annars skulle jag ju inte göra så här mycket som jag gör, och lägger mycket pengar. Så jag behöver ha lite planare här ute så att det blir mindre ogräs, för det blir det ju då om man gör en mer platt, en ny beläggning där. (Marianne)

När vi senare samma år åter besökte Marianne var det planerade projektet, med plattläggning av en yta mellan huset och gatan, genomfört. Hon anlidade en firma för arbetet och blev nöjd med resultatet. Marianne tycker det är perfekt för en pensionär att ha en trädgård men har noterat att många vänner och bekanta har en annan uppfattning. "De flesta i min ålder, de säljer sina hus och flyttar till lägenhet istället, när de har tid nu, att sköta en trädgård och hålla på där och mysas." Hon är inte ensam om att kommentera att andra verkar tycka att man kanske "borde" göra sig av med sin trädgård när man kommer upp i åren. För många kan det dock vara svårt att tänka sig ett liv utan trädgård:

En bild som påminner om barndomens somrar i föräldrarnas kolonilott.

Eftersom jag nu närmar mig de åttio åren, borde jag naturligtvis sälja villan och flytta till en lägenhet. Men hur skulle jag då göra när jag plötsligt får lust att gå ut och gräva upp några maskrosor, så där bara för skojs skull. (DAG F 1315)

En annan 80-åring berättar att hon visserligen gjort sig av med huset och sin stora tomt med trädgårdsland, buskar och fruktträd, men istället ”som en liten ersättning” skaffat sig en kolonilott (DAG F 1327). Några blickar tillbaka på hur mycket ork de hade när de var nyblivna pensionärer och konstaterar att nu får man ta det lugnare och prioritera bland trädgårdssysslorna. Ytterligare en kvinna som passerat 80-årsstrecket skriver så här om sin trädgård:

Är ensam sen 10 år tillbaka. Därför försöker jag ha min trädgård så lättskött som möjligt. Mina fruktträd ansar jag så gott jag kan. Min trädgård åldras tillsammans med mig och trivs med att ha det så. På sommaren och även tidigt på våren har jag mina små favoritställen där jag kan sitta och njuta. När jag inte kan klara av min trädgård och hus får jag flytta härifrån. Men det blir tråkigt. Det är underbart med egen trädgård som minner en om att här har vuxit upp fyra söner. Som nu har nog med sina egna trädgårdar. (LUF M 26228)

Än så länge klarar hon att hålla trädgården i så pass gott skick att det känns bra att bo kvar. Skötselinsatserna är strategiskt valda och handlar om att hålla trädgårdens huvudelement, gräsmatta, häck och träd, i ordning. Mellan arbetspassen finns det tid att bara sitta och njuta, till exempel av den mossfyllda men vackert gröna gräsmattan. Men hur ska det bli sen, när även orken för dessa basinsatser tryter? Sönerna tycks ha bråttom med sitt. Måste hon då lämna trädgården som inte bara är ett rum för nuet utan i hög grad en plats som bär på och tydliggör minnen? Av en kvinna i 90-årsåldern förstår vi att trädgården för henne på senare år mer blivit en plats att dra sig undan till än en projektens trädgård:

Jag orkar inte längre arbeta i trädgården, sitter helst och njuter i sällskap med sädesärlorna på sommaren. [...] Jag har en son och en dotter på ganska nära håll, som kommer hit lördagar, söndagar och helger. De har övertagit arbetet, vi är sålunda tre olika viljor och det går bra, det blir liksom inte enformigt. (LUF M 26176)

När människokroppen åldras måste trädgårdsodlaren ibland kompromissa mellan ambition och förmåga. En kvinna i 85-årsåldern gör följande reflektion kring hur kroppen inte alltid kunnat hålla jämna steg med hennes trädgårdsambitioner:

Trädgårdsarbete är nyttigt för både kropp och själ. Men för min del har kroppen inte riktigt hållit, men själen har hängt med. Min rygg har blivit något krokig och böjd. Och jag får ta värktabletter ibland för att hålla mig upprätt. Jag har skjutit för många

skottkärror med sten och gödsel. Jag kunde aldrig vänta för att få hjälp, som skulle komma sen, snart, senare, i eftermiddag, i morgon. Inte nu, när jag behövde det. (DAG F 1309)

Bortfallet av egen skötselkapacitet kan i vissa fall mildras eller rentav kompenseras av att andra träder in och stöttar. Det kan vara vuxna barn, andra släktingar, vänner eller en skötselfirma som anlitas för att exempelvis få gräsmattan, häcken eller fruktträden klippa. Några av våra informanter berättar hur de ibland hjälper åldrande föräldrar, men även vuxna barn som har fullt upp med att bilda familj och sköta sina arbeten. En del tar även grannar i anspråk för att få ihop det och kunna bo kvar i huset. Berit är pensionär och bor i ett område där många av grannarna är ungefär jämnåriga. Därför blev det en glad överraskning vid en städdag i kvarteret när ett nyinflyttat par deltog:

Det var ett yngre par som faktiskt hade köpt ett hus här, längre upp. Och det var väldigt praktiskt för annars är vi ju ganska gamla här allihop, så det är lite jobbigt när man hållit på med trädgård och sådant då, och sin egen också. Men då kom de och de kunde obehindrat lägga sig på knä och rycka ogräset och vi sa tack så mycket för gör vi det kommer vi inte upp igen [skratt]. Nej, det är ju så, när kroppen börjar säcka så är sådana grejer jobbigt, det är det. (Berit)

Trots att kroppen inte orkar lika mycket som tidigare eller att vissa moment tar längre tid kan trädgården ha stor betydelse även för den som inte kan göra riktigt allt själv längre: ”Numera spelar trädgården en viktig roll för mina föräldrar (87 och 79 år). Mammans blomrabatt är som Edens lustgård och pappa får en ny livsuppgift när det är dags att klippa gräsmattorna (och kan för en stund lämna soffan och korsordet)” (DAG F 1375).

Önskemålen om ett eget utomhus där man kan följa årstidernas växlingar genom att se, höra, lukta, smaka och känna försvinner inte för att människor blir äldre. Fritidsodlingens riksförbunds studie i början av 2010-talet visar att trädgård är en fritidssysselsättning som tenderar att ha större betydelse för de äldre än för de yngre (Björkman 2012). Trädgården kan fylla olika roller och behov i den åldrande människans liv, konstaterar sociologen Marc Bhatti, som har studerat äldre människors trädgårdsarbete och trädgårdsintresse med utgångspunkt i ett material insamlat av brittiska *Mass Observation Data Archive*, med många likheter med det frågelistmaterial som ingår i vår studie. För många äldre, menar Bhatti, fungerar trädgården som en nyckelplats för åldrandet där man i lugn och ro kan ta igen sig efter ett liv fyllt av arbete. För andra blir den snarare en plats där man försöker bemästra åldrandet genom att envist vårda och upprätthålla den. Trädgården blir en plats som för de äldre står för hemkänsla, personlig identitet och oberoende (Bhatti 2006).

Hur långt upp i åldrarna fortsätter egentligen människor att påta i sina trädgårdar? Det varierar givetvis, men vi har sett flera exempel på aktivt trädgårdsengagemang långt efter 80-årsdagen. Detta stämmer väl överens med statistik som visar att människor i åldern 75–84 idag ägnar sig åt trädgårdsarbete betydligt oftare än 25–34-åringarna (Björk-

man 2012). Bhattis brittiska studie visade däremot att intresset och aktiviteten var som störst under åren kring pensioneringen för att därefter avta (Bhatti 2004, s. 331). Kan vi av detta dra slutsatsen att svenska pensionärer är mer ihärdiga trädgårdsentusiaster högt upp i åren än jämgamla briter? Medellivslängden är förvisso en aning högre i Sverige än i Storbritannien, men skillnaden är inte så stor. Möjligen ligger en del av förklaringen

Rullatorn kan bli ett viktigt hjälpmedel för att kunna upprätthålla trädgårdsarbetet.

i att Bhattis studie bygger på ett material insamlat 1998, alltså mer än tio år tidigare än FOR:s och vår studie, och generellt i Europa blir vi allt äldre och friskare.

Men många vittnar trots allt om hur de successivt orkar allt mindre. När en trädgård följer en innehavare under lång tid får ägarens vikande krafter förr eller senare konsekvenser för trädgårdens skötsel och innehåll. Kampen med olika sysslor i trädgården kan pågå år efter år trots att kroppen gör allt större motstånd. En 85-åring berättar hur hon träget burit växter ner för källartrappan för vinterförvaring, och upp igen till våren, men till sist fick hon ge upp och plantorna blev en vår stående i källaren alltför länge:

Sved lite i hjärtat, när jag insåg att det blev inga blommor mer. Hade i alla fall hängt med i nästan 50 år! Min son tyckte att jag var heltokig som höll på med att bära lådorna upp och ner i källaren, år ut och år in. Så länge jag orkar och tycker det är roligt håller jag på. Som sagt så blev det slut med den sysslan på grund av mina krafter inte vill riktigt som jag. (LUF M 26174)

För den som inte kan få hjälp med att hålla trädgården i skick kan det som upplevs som förvildning och igenväxning bli en smärtsam påminnelse om det egna åldrandet och en symbol för att man förlorat kontrollen över sin kropp och sitt liv (Bhatti 2004, s. 332). Men det finns också de som ser mer positivt på ålderdomens mer lössläppta trädgård. En man i 90-årsåldern blickar tillbaka på de sista åren i trädgården, innan villan såldes:

Efter att alltid ha varit intresserad av trädgård och natur orkade jag inte med allt, utan de sista åren blev det, som jag kallar det "lat man trädgård". Jag slutade med potatis- och grönsaksodling, största delen av gräsmattorna [blev] blomsterängar och bortrensning av oönskat ogräs bland perennerna upphörde. Jag lät "För gät mig ejen" få en marktäckande roll, som hjälpte till att bekämpa ej önskade växter. Resultatet blev över förväntan, och beundrades av alla förbipasserande och besökare. (LUF M 26184)

Kanske hade han verkligen tänkt igenom och planerat för den gradvisa reträtten som trädgårdsförvaltare, så som citatet antyder. Men det kan också hända att det som i efterhand läggs fram som klara strategier var mer en oplanerad frukt av att skötselarbetet trappades ner. Hur som helst är det inte alla som har förmågan att se så positivt på hur naturen tar över bit för bit av en tidigare tuktad trädgård.

Alla är förvisso inte lika lyckliga över sin trädgård och då kanske den kommande förlusten av den inte blir så kännbar. För den som levt med trädgård ett långt liv kan det kännas som en befrielse att släppa taget om arbetet varit mera plikt- än lustdrivet. För många är det dock plågsamt att ta avsked från trädgården. Lite som att tvingas klippa av rot- och livstrådarna till ett stycke mark där man har rotat sig och varit hemma. Vi inledde kapitlet *Arbete och samverkan i trädgården* med att citera Folke som varit mycket engagerad i sina tre olika trädgårdar under nästan 50 år, men som kände det som en befrielse att flytta till lägenhet.

I nya händer

Som vi sett så funderar en del på att göra sig av med sin trädgård när livssituationen förändras och orken inte längre finns där. Andra har redan gjort slag i saken. En kvinna som för fyra år sedan flyttade från den gård där hon bott större delen av sitt liv skriver: "Jag måste säga att det jag minst saknar är nog trädgården och det beror på att den var alldeles för stor" (LUF M 26216). Detta osentimentala förhållande till en lämnad trädgård gäller inte alla. En del oroas och vändas över hur trädgården ska tas om hand av de nya ägarna. Dessa tankar kan ibland vara rejält pessimistiska:

Den typ av trädgårdsodling som jag bedriver är nog på upphällningen. Dagens villaägare har inte tid att gå en runda varje dag för att se över, plocka och krasa. Den dag min man och jag flyttar härifrån kommer nog huset att rivas och tomten att helt "renoveras". Yngre människor vill inte dras med gammalt skräp. (DAG F 1312)

Oron är kanske inte helt obefogad. Övertagandet kan ske varsamt och pietetsfullt, men inte sällan går de nya ägarna hårdare fram. Barbro gör en reflektion, grundad på egen observation: "Det tycker jag man kan se när det är generationsskifte. De unga som flyttar in, de sågar ner alla fruktträden. Och det värker i hjärtat när man ser det, det är förfärligt. Och så bygger de då, ja mycket betong och mycket sten." För egen del kan dock Barbro, som bytte radhus med sina grannar, fortfarande njuta av en del av de växter hon själv för ett tiotal år sedan planterade på andra sidan staketet.

I de fall en äldre människas farhågor besannas vid ett generationsskifte handlar det ofta om att trädgården öppnas upp och förenklas. Träd faller och odlingsland, planteringsytor och buskage omvandlas till gräsmatta, singelytor eller stenläggning. Och så följer konstaterandet när man kommer förbi och ser vad de har gjort:

De som kom efter [...] sågade ner bigarråträdet och klarbärsträden omgående, ville hellre ha ljuset på tomten. Även björkarna försvann liksom en hel del av våra växter. Det ser sterilt ut, tyvärr. Det svider i hjärtat när jag sneglar på trädgården vid besök i samhället. Men som sagt den gav mycket glädje under åren vi hade hand om den. (DAG F 1311)

Liknande tankar uttrycks av en trädgårdsägare som ser hur arvet efter en granne förvaltas av den nyinflyttade:

Han förfulade istället för förskönade. Familjen som tidigare ägde huset hade en kärleksfullt planterad och omskött trädgård, med japanska körsbärsträd, fjärilsbuskar, syrener, rhododendron, löjtnantshjärtan och alla sorters blommor, perenner och ettåriga. Allt högg han ner och grävde upp. Det som varit en oas blev en kal plätt med gräs. Man blir gråtfärdig när man ser på förödelser. (DAG F 1314)

När hus och trädgård byter ägare leder det inte sällan till omfattande förändringsprojekt.

Men självklart finns undantag. Anneli, som tillsammans med man och barn tog över en äldre mans trädgård, fortsätter i förre ägarens odlingsspår och anlägger nya rabatter. När hon höjer blicken och funderar över vad som hänt vid generationsskiften i kvarteret, formulerar hon sig så här: "De mitt emot de har precis jämnat rubbet. Tagit bort varenda buske." Samtidigt menar hon att många låter trädgården vara så som den övertogs. "Mitt intryck är att det är de gamla trädgårdarna kvar. [...] Det är en och annan häck som byts ut ... bara för att de inte alls funkar längre." Denna försiktiga hållning tror hon främst beror på bristande kunskap och trädgårdsintresse i förening med begränsade ekonomiska resurser.

Alla har inte någon särskilt tydlig bild av vad som kan ske med den egna trädgården den dag man inte längre kan eller vill ha den kvar: "Vad kommer att hända med min trädgård? Ingen aning, men den kommer förhoppningsvis att bli någon annans och utvecklas efter dennes önskemål" (LUF M 26203). Denna osentimentala hållning kan vara välgörande eftersom en bevarande inställning hos nya ägare på intet sätt kan garanteras. Flertalet yngre och medelålders trädgårdsinnehavare som vi mött bor i hus med trädgård som de övertagit efter någon annan, och förhållningssätten har varierat från en så gott som total omdaning till mindre justeringar i relation till de egna behoven. Hur man kan förhålla sig till och förvalta en trädgård som man fått överta är ett av de teman vi kommer in på i nästa kapitel.

Att förvalta det växande

Alla trädgårdar har en historia, oavsett om den sträcker sig långt tillbaka i tiden eller bara något år. Den som vill vårda en trädgård ställs allt som oftast inför frågor som handlar om hur man ska förhålla sig till det förflutna. I detta kapitel tittar vi närmare på de olika sätt på vilka trädgårdsinnehavare ägnar sig åt att förvalta växter, minnen, kunskaper och ibland hela trädgårdar från förr. Därigenom tar de del i processer som kan betraktas som kulturarvsskapande. I vissa fall betraktas hela trädgården som ett arv att förvalta. Det gäller inte minst de som har tagit över en äldre trädgård, och kanske i synnerhet om trädgården gått i arv från släktingar. Men det kan också handla om att förvalta enskilda växter eller föremål med en särskild historia och betydelse. För vissa förefaller det ha ett värde i sig att växter eller föremål kan kategoriseras som "gamla" eller "gammeldags", oavsett om man har någon personlig koppling till dem eller ej. Andra föredrar att förnya och sätta sin egen prägel på trädgården. Förvaltning kan även handla om att hålla olika slags traditioner och kunskaper vid liv, och föra dem vidare.

Att överta en trädgård

Vid övertagandet av en trädgård står den nya ägaren inför ett antal val, bland annat i relation till de växter och planteringar som finns i trädgården. Ska perenna växter ersättas med annuella i form av köksväxtland och sommarblomsplanteringar, eller tvärtom? Ska vinddämpande och skuggande vegetation tas ner för att släppa in ljus och öppna upp utsikter? Frågorna och alternativen är många, men åtminstone för den som övertar en trädgård från äldre släktingar ligger ofta tanken på att "föra arvet vidare" nära till hands. Det är inte alltid så lätt att ta ställning till vad som är intressant att bevara och vad som kan tas bort. För en trädgård lever och förändras kontinuerligt och varje ny trädgårdsägare sätter sina spår. Rådet som ofta ges i handböcker, exempelvis av landskapsarkitekten Christina Ilminge i boken *Bevara och sköta en gammal trädgård*, är att gå varsamt fram

Den som tar över en uppvuxen trädgård måste ofrånkomligen förhålla sig till det som redan finns och växer där.

och vänta minst ett år innan man gör några mer omfattande förändringar. Det är lätt att dras med av marknadens locktoner och modets växlingar, att schakta bort och avverka och göra nytt istället för att ta tillvara och bygga vidare på de befintliga förutsättningarna (Ilminge 2002, s. 17).

Många trädgårdsägare konstruerar skapelseberättelser kring vad den egna trädgården en gång var, vad de har skapat och hur de vill att den ska bli, och som etnologen och trädgårdshistorikern Maria Flinck visat följer sådana berättelser ofta vissa specifika mönster

(Flinck 2010). Dessa berättelser formar ett slags trädgårdens biografi som ofta förankras i enskilda växter och föremål, varigenom nuet knyts till det förflutna. I sådana berättelser framkommer hur man ser på vad som är viktigt att vårda och bevara, och hur man vill bevara det som uppfattas som värdefullt i trädgården. Så småningom kanske man väljer att förändra en del av det man fått överta, exempelvis genom att ta bort eller flytta på vissa växter. Men även när mycket i praktiken förändrats bibehålls ofta en medvetenhet om att det nya är skapat med utgångspunkt i något som fanns tidigare.

En äldre trädgård innehåller inte sällan större träd, och nya ägare kan ibland uppfatta de uppvuxna träden som alltför dominerande och utrymmeskrävande. Ett vanligt scenario när en trädgård tas över, inte minst efter äldre personer, är således att den upplevs som alltför skuggig. Ibland raskt, ibland efter viss betänketid avverkas träd och annan skuggande vegetation:

Redan första sommaren tog vi ner två bigarråträd som stod alltför nära huset och tog allt ljus från rummet närmast, vårt arbetsrum som blev grönt som ett akvarium. Min man arbetade då en del hemma och ville ha ljus och utsikt. (DAG F 1530)

Träd engagerar och väcker engagemang och exemplifierar en mängd olika förhållningssätt till natur och kultur, vad som betraktas som gemensamt och delat liksom föreställningar om drömmar och ideal. Ibland är de värdeneutrala och fyller en enkel och klar funktion, ibland är de starkt värdeladdade och leder till konflikter och starka känslor (Hagström & Sjöholm 2007). Träd är dessutom ständigt föränderliga, över tid och mellan säsonger. Att såga av, klippa ner och gräva bort träd, buskar och andra växter kan upplevas som både tillfredsställande och ångestfyllt. Om detta vittnar Astrid, som säger att det är lätt att ta för mycket när man är igång. Själv brottas hon med motsägelsefulla känslor då hon å ena sidan gärna vill omge sig med en frodig växtlighet men å andra sidan tycker det är "härligt just i nedtagningsögonblicket". Efteråt, konstaterar hon, dyker ofta andra tankar upp: "Men varför gjorde jag det här när jag vill ha en lummig trädgård?"

Ivern att öppna upp den trädgård man tog över för att släppa in ljus och luft är inte alltid entydig. Två olika trädgårdsägare, Frank och Marianne, vittnar om att det inte minst var fruktträden och frukten som fick dem att välja just det hus och den trädgård som nu är deras. Flertalet fruktträd står fortfarande kvar hos dem båda, och Frank har till och med planterat ytterligare ett träd på den lilla radhustomten. Marianne är mycket glad för sina fruktträd. För frukten naturligtvis, men också för att det är "skugga under ett träd, det är jättemysigt. Så det utnyttjar jag ju under det där äppelträdet, ibland, då när det är för varmt. Jag ska sätta upp en hängmatta också". Hon konstaterar att fruktträd och häckar säkert var viktiga när trädgårdarna var nyanlagda på 1940-talet, då många av småhusägarna också använde sina tomter för odling. Hon uttrycker viss kritik mot den trend hon tycker sig iakta i området som helhet, att många nya ägare sågar ner gamla fruktträd:

Så ser man då att vissa har ju tagit ner allting. Har ju inte ett enda träd! Men då har jag sett att de saknade något, för när det är varmt, ja då vill de ha skugga, och då får de sitta där upptryckta mot husväggen. (Marianne)

Borttagning av stora träd provocerar en del men känns självklart för andra. Den betydelse träd har skiftar beroende på var de står, vem som äger dem eller på andra sätt har tillgång till dem och inte minst hur stora de kommit att bli. Det som för den ene är grönt, buskigt och insynsskyddande kan för den andre te sig mörkt, svärgenomträngligt och hotfullt. För den som en gång planterat träden kan de handla om tillhörighet och fungera som en länk mellan det förflutna och nuet, de knyts ofta till olika slags minnen. Många träd har ju en livslängd som gör att deras historia kan sträcka sig över flera generationer. Möjligen är det en orsak till att de ofta också tillskrivs en symbolisk betydelse. Samtidigt påverkas synen på träd också av estetiska ideal, tycke och smak, och hur dessa skiftar över tid. Något så till synes objektivt som träd – plantering av träd, men också borttagning av träd – är alltså som så mycket annat också beroende av trender och stilideal (Gunnarsson 1989, Hagström & Sjöholm 2007).

Även om man inte ser det som sin huvuduppgift att förvalta och föra vidare de spår som tidigare generationer satt i trädgården är många som tar över en trädgård av olika skäl angelägna om att ta tillvara åtminstone en del av de växter som finns i den. Vad som till sist bevaras och vad som inte bevaras kan vara resultatet av en mer eller mindre medveten process. En del kan ganska exakt tala om vilka växter man valt att behålla och vilka som försvunnit:

De vi köpte huset av var inga trädgårdsmänniskor men deras släktingar som byggt huset hade planterat en del i typisk femtiotalstil, fruktträd och bärbuskar på den stora gräsmattan och en del perenner i smala rabatter längs huset. Röda klätterrosen "Flammentanz" täckte balkongen på baksidan och en Jackmanklematis växte på västra gaveln. På framsidan gick en plattgång snett från den lilla parkeringsytan fram till ingången, med röda floribundarosor i smala rabatter. Av befintliga växter behöll vi en nästan enkel röd pion, en jätteplanta Helleborus niger, kaprifol i mängd, massor av påskliljor, pingstliljor och scilla, lila bollök, rosa höstflox och söder om skogspartiet, ett buskage med lila bondsyrener. Mot grannarna i sydväst fanns ett annat buskage med vita syrener. (DAG F 1530)

Vi ser i många trädgårdar hur växter flyttats runt mellan olika platser i trädgården, inte sällan har samma buske, klätterväxt eller perenn flyttats flera gånger. Ibland kan det som var tänkt som en tillfällig placering av en växt blivit en permanent lösning. Hanna berättar om "pioner, clematis ... som är kvar, fast som har flyttats runt lite. Ja jag har haft svårt att slänga också, så jag har flyttat runt och satt det tillfälligt nånstans". Att det kan vara svårt att slänga det som är fungerande gäller även i andra sammanhang än just i trädgården (jfr Palmsköld 2013) men kanske upplevs det emellanåt som extra svårt att göra sig av med

levande växter. Och även om man försöker ta tillvara växter som inte kan stå kvar där de tidigare stått är det inte alltid det lyckas. Helen berättar till exempel om när de blev tvungna att dränera runt huset: "När vi gjorde det så var det ju en rabatt som var längs med gaveldelen då, som vi fick gräva upp då och den blev ju förstörd." I rabatten växte rosor som de försökte ta tillvara genom att gräva upp och flytta dem. "Vi försökte ju spara men, det kom liksom inte igen sedan." I ett tidigare kapitel berättade Hanna en liknande historia om de rosor som hon "föll för" vid husköpet, som hon senare blev tvungen att flytta på, och att det bara var en som överlevde.

För den som är intresserad av att bevara gamla växter och historiska spår i trädgården kan det kännas konfliktfyllt att det inte är praktiskt möjligt att bevara allt. Astrid, som tagit över en nästan 70-årig trädgård efter de ursprungliga ägarna, berättar bland annat om vildvuxna buskage på ena sidan av huset:

Där var det jättemycket buskar, som alltså de var ju hur höga, de växte högre än deras hus med schersminer och grejer, olvon, alltså det var en massa fantastiska buskar, men det gick inte att beskära, det gick nästan inte att förnya dem för de var ju så [visar hur grova stammarna var], så här stora i botten och så var det ju blad längst upp och helt dött där nere. Det är klart man kanske hade under en jättelångsiktig plan kunnat beskära dem och få fram dem igen, men jag tror ... Så mycket av det fick ju gå men vi har sparat så mycket av det som vi har kunnat. Jag tycker ändå det finns en charm i det liksom att det har funnits här, det blir också lite historia. (Astrid)

Tar man vara på självsådda växter, delar perenner och tar rotskott och sticklingar kan de växter man har bli fler, och som vi sett använder en del trädgårdsägare målmedvetet dessa metoder för att utöka rabatter och andra odlingar utan att behöva köpa plantor. Men den som tar över en befintlig trädgård kan också behöva lägga igen rabatter, om de uppfattas som för många, för stora eller felaktigt placerade.

Vi har inte gjort några stora investeringar eller förändringar i trädgården. Det fanns några rabatter vid en gräsmattekant, men den sprang bara barnen och hundarna ner, så den lade jag igen. Den fanns en annan rabatt i vid husväggen, men vårt stora vårdträd, en alm med drygt tre meter i omkrets, står nära huset och skuggade och torkade ut den, så den lade jag också igen. Vad har vi då? Gräsmattor, gamla och mjuka, med mycket mossor, en stor syrenberså, gamla rikt blommande rosenbuskar vid grindstolparna, lika gamla ljuvligt doftande pingstliljor i en bergskreva, några gamla blåa och gula liljor i en annan. Allt detta har vi ärvt med tomten. Skott från rosenbusken har vi planterat invid avloppsbrunnen för att dölja den. (DAG F 1529)

De som kommit till tals i frågan om hur man tänker och agerar kring ett övertagande av en trädgård visar på en rad olika strategier och förhållningssätt. Några drar ganska direkt igång ett omfattande förnyelsearbete, medan andra tar det så sakteliga steg för steg för att

I många trädgårdar förvaltas såväl växter som kunskaper om hur man sköter dem.

kunna värdera det som redan finns och växer i trädgården i relation till de egna framtidsidéerna. En del ser ett stort värde i det arv de fått och hyser respekt för föregångares sätt att forma och sköta trädgården. Men det är inte alltid orken och tiden finns att ta vara på allt. Perennrabatter och odlingsland är ofta arbetskrävande och förutsätter viss kunskap om de ska hållas i gott skick, vilket kan få de nya ägarna att välja rationalisering och igenläggning till något mera lättskött.

De varierande förhållningssätten till ett trädgårdsövertagande kan jämföras med de tre begreppen *rekonstruktion*, *renovering* och *fri förnyelse*, så som de beskrivs av landskapsarkitekten och professorn i trädgårdskonst Sven-Ingvar Andersson (1988). Han presenterar dem som tre olika ingångar och koncept för hur en park eller trädgårdsanläggning kan förvaltas, rustas upp eller utvecklas i relation till nuvarande skick, bedömt värde och framtida funktion. *Rekonstruktion* syftar till att återskapa en mer eller mindre degenererad anläggning till vad den en gång var. Detta genomförs bara vid mycket enstaka tillfällen då en trädgård anses som särskilt värdefull och då målet är en museal funktion. *Renovering* används som benämning på en förnyelse i platsens/anläggningens anda och utifrån de landskapliga förutsättningar som finns, inkluderande det som lagts till över tid. *Fri förnyelse* kan ses som en nystart för anläggningen. Det som har varit kan stå för inspi-

ration, och delar av det gamla kan användas som byggstenar i en ny helhet och struktur, men riktningen mot framtiden står fri från historien (Andersson 1988).

Jämför vi dessa förhållningssätt med de relativt ordinära trädgårdar som denna bok handlar om är av förklarliga skäl knappast rekonstruktion aktuell vid ett övertagande. De exempel som getts ligger alla någonstans mellan renovering och fri förnyelse. Vilken modell som väljs beror bland annat på ägarnas kunskap, intresse, ideal och användning av trädgården i relation till dennas status och kvaliteter. Ett stort trädgårdsintresse kan resultera både i ett varsamt renoverande och en mycket fri förnyelse, beroende på vilka idealen är. Människans behov av att sätta avtryck och göra platsen till sin, liksom svårigheten att bevara något som i sig är föränderligt leder inte sällan till ett fritt förhållningssätt. I kapitlet *Rummen i trädgården* diskuterade vi hur en plats ges form och innehåll, med stöd av Edward Relph (1993/2002). Hans påstående om att en plats måste skapas med ett inifrånperspektiv av dem som ska leva där och inte utifrån, av andra aktörer, kan ses som ett argument för varje trädgårdsinnehavares rätt att påverka och forma den trädgård de ska leva med och i. Annars blir den inte deras plats, utan någon annans, till exempel en tidigare innehavares. För den som har ett historiskt intresse kan ett pietetsfullt bevarande antagligen kännas som ett sätt att sätta *sin* prägel på den trädgård man fått att förvalta. Utifrån Relphs synsätt kan dock en frihet att förnya, i linje med följande citat, framstå som viktigare än ett mer eller mindre uttalat krav att bevara det man fått överta:

Varje år åker något ut och nytt kommer in. En trädgård får aldrig stå stilla och nu, när den är väl etablerad efter 20 år, är det tid med förnyelse och varje år måste vi beskära buskar och annat för att hålla dem i ett hyfsat skick så att de inte tar över. (LUF M 26223)

”En trädgård får aldrig stå stilla”, skriver denne trädgårdsinnehavare, vilket också kan uttryckas som att en trädgård inte *kan* stå stilla. En trädgård utgörs av levande och föränderliga material och processer, vilket gör det principiellt svårt att bevara trädgårdar. Växternas liv och tillväxt förändrar successivt trädgårdens karaktär. Ju mer en trädgård bygger på växter och växtkompositioner av olika slag, desto starkare är förändringskraften och den ofrånkomliga dynamiken där tillväxt, spridning, tillbakagång och död alltid ingår. Därför är frågan om bevarande är möjligt högst relevant i trädgårdssammanhang, liksom i fråga om andra levande landskap (Saltzman 2000). I artikeln ”Trädgårdar och parker – går de att bevara?” behandlar hortonomerna och trädgårdshistorikerna Åsa Åhrland denna fråga. Visst är det möjligt, menar Åhrland, men inte allt och inte vad och hur som helst. Ofta kan förnyelse vara en relevant bevarandestrategi (Åhrland 1997). Även Christina Ilminge (2002) brottas med denna fråga, liksom Maria Flinck i boken *Historiska trädgårdar. Att bevara ett föränderligt kulturarv* (2013).

Bevarande och förändring är alltså inte nödvändigtvis varandras motsatser när det handlar om att hantera ett levande landskap. Frågan är dock vad det är som bevaras, och här finns flera möjliga vägval: Är det exempelvis enskilda växtindivider eller sär-

skilda arter och sorter som ses som viktiga att bevara? Eller är det snarare trädgårdens eller planteringens karaktär, med specifika former, färger och uttryck? I det senare fallet behöver växter kontinuerligt bytas ut för att karaktären ska bevaras. I villaträdgårdarna ser vi många exempel på att växlighetens och trädgårdens sammantvinnade förändringsprocesser i samspel med livsstilsförändringar och marknadstrender successivt påverkar människors sätt att se på vad som bör och kan bevaras.

Växter med personlig historia

Många trädgårdsodlare kan berätta om hur enskilda växter flyttats och förökats innan de hamnade på sin nuvarande plats i trädgården. Det kan exempelvis handla om prydnadsväxter och nyttoväxter som över generationer följt med trädgården eller familjen, och ibland flyttats från trädgård till trädgård. I berättelserna blir växterna bärare av historier och tillskrivs särskilda betydelser, inte sällan relaterade till person- och familjehistoria. På så vis förknippas trädgårdsväxter ofta med en personlig historia:

Jag har några växter som kommer från min hemort, några rosbuskar från mitt föräldrahem och några växter från grannar till mitt barndomshem. Särskilt tänker jag på rosen Finlands vita ros som min mamma kallar för farmorsros eftersom hon fått den från sin farmor via sina föräldrar. (LUF M 26227)

En meddelare skriver om pingstliljor från moderns barndomshem i början av 1900-talet och en annan om pioner från föräldrahemmet som förmodligen funnits länge i släkten. I några fall har växterna följt meddelarna genom livet, som för denna kvinna i 80-årsåldern:

När vi flyttade till Silvergatan [1945] kom morbror Axel med en rabarberrot från sin koloniträdgård. När jag flyttade till Partille [1959], fick jag en rot av rabarbern av Mor. När jag flyttade till Gotland [1980] tog jag med mig rabarberrötterna till min nya trädgård. Det är det som blivit en 10 m lång häck, och som jag nu [2011] har en liten rot av i en kruka! (DAG F 1316)

Berättelserna om växter som har gått i arv i familjen möter vi gång på gång. Ofta har plantor delats och flyttats såväl inom den enskilda trädgården som till nya trädgårdar och trädgårdsägare. En kvinna berättar om en blomma som följt henne genom livet, trots att hon själv aldrig ägt någon trädgård. Hon växte upp i en familj som hade koloniträdgård och hennes pappa och de andra kolonisterna bytte växter med varandra. Pappan fick genom ett sådant byte en primula med blå klockklasar, och för meddelaren kom den att få en alldeles särskild betydelse: "Den blommar i maj på min födelsedag och jag kallar den min födelsedagsblomma." Senare, i början av 1950-talet, byggde pappan en sommarstuga:

Mina födelsedagsblommor fick följa med och trivdes bra. När pappa dog och vi sålde huset tog jag med några Primulaplantor och gav till kamrater. Min tanke var att jag fortsättningsvis skulle få blommor men vi bor inte nära varandra så det blir inte så. Men de finns ju kvar. Men jag har fått en planta som jag satte hos min svåger i Bollebygd. Nu är min dotter på väg att sälja sin sommarstuga och har köpt hus i Kode. Hon har tagit med sig växter och så klart "mina födelsedagsblommor". (DAG F 1308)

Vissa växter får uppenbarligen en särskild betydelse genom att de har anknytning till speciella händelser i livet. Det kan mycket väl vara ganska vardagliga händelser, men genom att växten finns kvar hålls också minnet av händelsen vid liv. Växten blir så att säga något att hänga upp minnet på. Samtidigt får en växt som är särskilt betydelseladdad ett särskilt värde, vilket kanske gör att trädgårdsinnehavaren månar lite extra om den:

Jag är mycket glad i Trolliusbuskarna, smörbollor. Jag köpte ett par små plantor då jag gick på min lärarutbildning i Växjö, cyklade hem med dem på pakethållaren och så småningom har dessa buskar förökat sig och jag har numera många av dem. De blommar tidigt och det är alltid ett vårtecken när de kommer. (LUF M 26173)

När Anneli hade sin första koloniträdgård odlade hon dahlior som hon hade fått av sin morfar, och hon beskriver dem som "en väldigt kär grej". Evy berättar att några av de växter som hon har i sin 70-talsträdgård har sitt ursprung i andra trädgårdar, exempelvis "vårklockor från min svärmors trädgård". Därifrån kommer också "fina höga prästkragar och fina liljor och det känns ju väldigt roligt att ha från svärmors trädgård, plus att jag också har en hel del växter från deras grannar som var mycket duktiga växtälskare, trädgårdsmänniskor". Även yngre informanter berättar om växter som har sitt ursprung hos äldre släktingar. Några nämner hallon som något man flyttat med sig. "Det är en koppling till mormor", säger Ebba om sina hallon, och Hanna berättar om sina:

Det vi har tagit hit är hallon, men de kom inte från, alltså de växer hemma hos mina föräldrar nu men de kommer egentligen från min mans mormor och morfar. [...] De har haft handelsträdgård och de hade jättefina hallon som vi har, ja, som pappa har fått därifrån och sen har vi tagit med dem hit också. (Hanna)

Sofia berättar att hon har ett särskilt förhållande till pioner, och en av de trädgårdsdrömmar som hon inte hunnit realisera i den ännu ganska nya trädgården vid radhuset är att plantera pioner. När Sofia gifte sig hade hon pioner i brudbuketten, berättar hon, och i mormors trädgård i Skåne fanns det pioner som hon har starka minnen av. Dessa pioner har hennes mamma tagit vara på och flyttat till sin trädgård på Öland. Där växer de nu och väntar på delning och transport till Sofias trädgård när hon är redo att ta emot dem. Vål där kommer de att vara en symbol för en med släkten delad historia, och kanske också för hennes nuvarande familjs ännu relativt korta historia.

Barbros egen bild på fars iris.

Barbro, vars trädgårdsliv vi följde i förra kapitlet, berättar om en iris som växte i föräldrarnas koloniträdgård. När hon var 12–13 år sålde föräldrarna kolonin. En morbror i Västergötland var den enda i släkten som hade trädgård och han fick överta några perroner. När Barbro så småningom skaffade eget hus kom föräldrarna på besök. De hade ingen bil så de reste med buss, tåg och rälsbuss, och när de kom fram sa fadern: ”Du, vi har varit i Västergötland, jag tog med mig irisen som du var så glad för.”

Och sen bodde vi väl där i tio år, och det sista jag gjorde när vi flyttade, jag hade fyllt bilen. Jag kommer ihåg [min son] där, han satt uppe på sängkläderna och med en stor krukväxt så, det var det sista. Så tänkte jag: ”O, jag måste ha fars iris med mig!” (Barbro)

Denna iris växer nu i Barbros radhusträdgård och hon delar och sprider den generöst vidare. Hon berättar också om en ros med en lång historia, som hon fått av sin svåger:

Hans mor, hon måste ju vara född någon gång på 1800-talet, när de gifte sig hade hon med sig en rotäktä rot ifrån sin ros, ifrån sitt föräldrahem, och planterade vartefter. Så att när jag kom in i bilden där, och vi var ute och hälsade på, då svängde man runt en

rosenhäck. Och jag fick en. Det är som att dela perenner. Så den är väl, ja, hundra år i alla fall kanske, anmodern. (Barbro)

Vi ser här exempel på att berättelser om växters ursprung ofta traderas muntligt. I svaren på frågelistan har några av meddelarna nedtecknat historien om en specifik växt, och ofta förefaller det vara första gången dessa berättelser förmedlas på annat sätt än muntligen. En meddelare har skrivit ner historien om en ros kallad Prästarosen, som på 1880-talet planterades i hennes lantliga trädgård: "Skottet hade prästen knuckt på kyrkogården", och det fick ligga en hel dag på en solig stengårdsgård innan det kom i jorden. "Ingen trodde den skulle ta sig men det gjorde den och idag är det en rosenbuske på 4 × 12 meter", skriver hon och berättar vidare att rosen är en pimpinell som alltid blommar vid examenstid och doftar ljuvligt. "Den är det finaste jag har i trädgården" (DAG F 1344).

Genom växters koppling till specifika personer fylls trädgården på sätt och vis av ett persongalleri. En kvinna som bott över 30 år i sin villa berättar att flera olika blommor i trädgården är sådana som kommit som gåva. I några fall är det länge sedan, och givaren är inte längre i livet, "men när de blommar så tänker jag på dem som gett mig blommorna en gång" (DAG F 1317). Även den som har begränsat utrymme för odling kan samla växter med personlig historia. I följande exempel har sådana växter samlats i en rabatt på åtta kvadratmeter i anslutning till en bostadsrättslägenhet:

Några av mina blommor har jag fått av vänner och bekanta. De blommorna tycker jag bäst om, för de påminner mig om givaren. För ett antal år sedan var jag ute och grävde upp lupiner vid vägkanten uppe i Östra Göinge, där min mamma kom ifrån. Tyvärr gick det inte att klara dem när altanerna i området skulle byggas om. (LUF M 26226)

Många har alltså speciella växter som de själva tagit med sig från en annan plats. En nybliven trädgårdsägare berättar: "Runt äppelträdet har jag grävt ner, vad jag tror är liljelökar. De tog jag med mig från Råneå där trädgården gjordes om en del i somras. Liljan flyttades och då upptäckte jag att jorden var full av lökar" (DAG F 1380). Några tar gärna hand om växter från andra trädgårdar, i synnerhet om det handlar om att "rädda" växter som annars riskerar att gå förlorade:

Något år efter inflyttning hämtade jag några växter i en gammal trädgård, som skulle röjas för hyreshus. Här lyckades jag rädda en pion och en flox till eftervärlden. Pionen visade sig vara Duchesse de Nemours. Den är min favorit, doftar underbart. Floxen har en färgställning som jag inte sett någon annanstans (rosa med vitt öga). Intresset för flox och pioner vaknade genom dessa fynd. (DAGF 1333)

Att rädda det som annars skulle gått förlorat kan ses som exempel på en form av kultur-
arvsskapande praktik. När det gäller växter får räddningsaktionen en särskild dimension när man ser att den tillvaratagna växten lever vidare. En annan form av kulturarvs-

skapande avspeglas i berättelser om kunskaper från förr som förvaltas och hålls vid liv. Det kan exempelvis handla om specifika kunskaper om tekniker för att odla särskilda typer av växter:

En speciell växt jag odlar är iskonvalje. Det är en liljekonvalj som tas upp på hösten och så sorterar man fram blomämnen och låter dessa frysa och så driver man fram blommorna lagom till jul. Jag har lärt mig konsten av en man som drev sådan odling på 1940-talet. (LUF M 26192)

Odling av iskonvaljer kan sägas vara en specialistkompetens som förmodligen aldrig har varit särskilt vitt spridd bland villaägare. I vårt material möter vi dock mängder av exempel på kunskaper och kompetenser som i vardagliga sammanhang mer eller mindre oreflekterat förts vidare från en generation till en annan. Bengt berättar exempelvis om alla dahlior som hans farmor och farfar odlade medan de bodde i huset: "De hade väldigt mycket dahlior, nere i den änden, där carporten står nu, det var, det var ett hav med dahlior. Men det ska ju grävas upp och det ska skötas varje år." Bengt och Ingela har under senare år själva odlat dahlior, dock utan att gräva upp och spara dahliaknölarna år från år, som farmor och farfar gjorde. "Men nu ska vi prova det i år, får vi se, de var väldigt vackra", säger Bengt.

Reseminnen

Flera av våra informanter kan visa upp växter som fått följa med hem från platser de besökt under en resa. Barbro berättar exempelvis om några rosor hon nyligen fick när hon och en väninna var ute på bilresa och stannade för att rasta hunden, på en parkeringsplats intill ett hus där väninnan beundrade de blommande rosorna och började samtala med ägaren:

"Vill du ha en?" sa hon. "Eh, ja tack!", hon trodde ju då hon skulle bryta av en. Nä hon sprang efter en spade. Och så sa hon, här har legat ett kloster. Ett munkkloster. Så hon grävde upp sex plantor, så vi fick tre var. (Barbro)

Vid vårt besök står rosenplantorna på tillväxt i Barbros radhusträdgård. Ett annat exempel ger Frank som berättar om de smultronplantor som fyller en del av en rabatt i hans trädgård. De härstammar från en planta som han plockade från sin segelbåt. Han befann sig med båten i en

Franks smultronplanta från Dalsland.

sluss i Dalslands kanal när han fick syn på en smultronplanta som växte i en fog i slussväggen och fick en ingivelse att ta den med sig. Plantan placerades i en plastmugg ombord, för att vid hemkomsten planteras i hans trädgård, där den sedan har bildat revor och spritt sig.

En trädgårdsinnehavare som uppenbarligen reser ofta och gärna, beskriver sitt förhållande till växterna som känslomässigt. Han odlar en hel del i sin trädgård hemma på Öland och tycker att odlandet och skörden ger speciella upplevelser när fröna köpts eller samlats in på särskilda platser och vid speciella tillfällen:

Jag har ett stort nöje av att pillra fram en tomatkärna ur den tomat jag äter i till exempel Tyskland eller ur den paprika som serveras i Ungern för att sedan omsätta dem i plantor i mitt växthus. Under tiden plantorna växer och när jag så småningom skördar och äter frukterna kan jag återskapa känslan jag hade i den stad eller på den restaurang där jag kom över fröet. [...] Bland de grönsaker jag odlar finns några sparrisplantor. Dessa ger nu den mjällaste sparris från mitten av april fram till första eller andra veckan i juni. Jag köpte fröer i Danmark för ungefär sju år sedan, och ur dessa frön har jag nu nio sparrisstånd, och dessa räcker till för mitt och mina närmastes behov. Plantorna har en livslängd på ungefär 25 år, vilket bör räcka för den tid jag räknar med att så och skörda i min trädgård. (LUF M 26190)

Han fortsätter att berätta om träd och buskar han hämtat från olika delar av världen, inte minst från Kina varifrån han bland annat har fört med sig två äppelträd som nu bär frukt i hans trädgård. Där växer uppenbarligen mycket som bär på minnen från när och fjärran:

I en liten park utanför Förbjudna staden i Beijing i Kina hittade jag frö från urgamla cypressliknande träd, och det var inte någon svårighet att dra upp egna exemplar som trivs väldigt bra här i min trädgård. Från England, Skottland och Wales har jag köpt och fått olika sorters benved och murgröna, och det är lika trevligt att betrakta dem och minnas till exempel en mycket trevlig men ack så alkoholskadad walesare, som blev helt betagen när han förstod att det var svenskar som besökte hans väldigt nedgångna handelsträdgård i början på oktober 2005. (LUF M 26190)

Nutida villaträdgårdar rymmer alltså inte bara inspiration utan ibland också levande växtmaterial som har hämtats från olika delar av världen. En kvinna berättar historien om ett träd, en liten platan som nu växer i hennes trädgård i Mariestad och som är resultatet av fröer hemförda från London:

S:t Peter's Church i London, bakom S:t Paul's Cathedral har plataner på kyrkogården. Den lilla kyrkogården blev inte träffad under Blitzten. Min man plockade små frökottar för att själv få plataner på tomten. Efter flera försök fick han fröna att gro. De måste skyddas mot kölden. Hararna har också ätit på de små plantorna, men plötsligt lyckades det. (DAG F 1334)

Att från frö, skott eller fröplantor driva upp växter med ursprung i mer eller mindre fjärran länder, ofta med ett annat klimat, kan utgöra en särskild utmaning för den odlingsintresserade. Och när det lyckas kan de egenhändigt hemförda och uppodlade växterna ge en känsla av att världen på ett påtagligt sätt tar plats i den egna trädgården.

"Gammalt och fint"

Många trädgårdsinnehavare vårdar växter och trädgårdar som de på olika sätt övertagit från andra människor eller hämtat från särskilda platser, och som därmed förknippas med en speciell historia. Det finns olika skäl till omhändertagandet: en del gör det därför att de har särskilda minnen förknippade till de specifika växterna, andra för att växterna påminner om en kär släkting och somliga helt enkelt för att de tycker om och ser ett värde i att ta hand om och bevara det gamla. Att medvetet förvalta ett grönt kulturarv framhålls ibland som en skyldighet gentemot kommande generationer (Flinck 2013, Andréasson 2007), men bevarandet kan ha olika drivkrafter och ta sig skilda uttryck. Gemensamt är att gamla växter tillskrivs nya värden i nya situationer. Att det i sig kan ha ett värde att något är gammalt eller "gammaldags" är tydligt i en del av de trender som under senare år

Även föremål som kanske inte är särskilt gamla kan ge associationer till ett förflutet.

varit rådande inom trädgårdsområdet. Begrepp som *mormorsträdgård*, *cottage garden* och *torparblommor* har fått stort genomslag i trädgårdsböcker och media, liksom på marknaden och i enskilda trädgårdar.

”Likhetstecken sätts ofta mellan gammalt och vackert”, konstaterar kulturgeografen Maja Lagerqvist i avhandlingen *Torpets transformationer* (2011, s. 234), där hon diskuterar den förändrade synen på och användningen av torp, från småjordbruk till sommaridyll. I synnerhet i media och mäklaronnoser karaktäriseras torp idag ofta som en plats för hemskapande och förverkligande av inredningsideal med historiska förtecken, konstaterar Lagerqvist (2011). Detta kan också jämföras med hur gamla hus i staden som betraktats som ”rivningshus” kan omtolkas för att i en ny situation uppfattas som ett fint och värdefullt kulturarv (Holmberg 2006). Parallellerna till synen på det som i trädgårdssammanhang betraktas som ”gammaldags” är slående.

I förverkligandet av trädgårdsdrömmar och torpardrömmar kan intresset för det gamla ta sig många olika uttryck. För trädgårdsinnehavare kan det handla inte bara om växter utan också om ting, redskap, strukturer och material i trädgården. Det är lätt att hitta exempel på att det är populärt att återanvända gamla bruksföremål som trädgårds-

dekorationer. Under intervjun med Bengt och Ingela får vi syn på en gammal vattenkanna som placerats som dekoration bland blommor i krukor. Det visar sig att de hittat vattenkannen i sin dotters hus, där den lämnats kvar av tidigare ägare: ”Den fanns kvar där, så att den räddade vi. Ja, de är inte så intresserade av sånt, ungdomarna”, berättar Bengt. Men att gilla gamla grejer behöver dock inte vara så tydligt åldersbundet. En 40-årig kvinna, som redan tidigare berättat att hon använder ”gammalt skrot, slitna möbler och gamla zinkbaljor och hinkar som trädgårdsattribut”, reflekterar över sitt intresse för sådana ting:

Jag tycker det är roliga detaljer i min lite vildvuxna trädgård och de sköter sig själva. Säkert har jag blivit inspirerad av ett par besök på Kinnekulle där det finns ett par annorlunda trädgårdar. Emellertid är jakten på dessa prylar populär och vi är många om buden. Det gäller att komma in i gamla uthus och trädgårdar. Jag fann en gammal rostig brandhake och en slåt-

Zinkkannen har fått en ny funktion.

terkniv hos grannen och sedan kom ett par gamla diskbaljor till plus lite gamla spadar och grepar, några har jag hittat i jord och skog runt mig där det finns en del gamla torpruiner i omgivningen. (LUF M 26201)

Vad händer egentligen när ting som betraktats som ointressanta på grund av att de är gamla omvärderas och börjar ses som värdefulla just på grund av sin ålder? Vilken betydelse har patina och andra spår av bruk? Och hur gammalt behöver något vara för att uppfattas som "gammalt och fint"? Astrid kommer in på värdet av "det gamla" när hon svarar på frågan om vad hon aldrig skulle kunna tänka sig att ha i sin trädgård. Hon berättar om en liten skulptur i trädgården som hon valt att behålla, trots att hon är lite kluven inför den:

Jag skulle väl inte ha så mycket trädgårdskonst kanske, även om vi nu faktiskt har en liten fontän, men den fanns här så den får vara kvar, den är ganska charmig. [...] Till en början så tänkte jag nog "oj, oj, oj", fast den är liksom lite kitschig på något sätt och så just att den är gammal också. Hade det varit en ny grej hade jag ju slängt det direkt, då hade jag nog inte behållit det. Men den har ju de valt någon gång för länge sedan. Det är en fisk, så den är ganska enkel sådär, en fisk som ska spruta vatten upp så och så är det en liten damm runt. (Astrid)

Astrid använder ordet kitschig som ett sätt att rättfärdiga att fiskfontänen får stanna i hennes trädgård, och det är ett ord som väl avspeglar hur ett föremål kan balansera på gränsen mellan fult och fint. Ofta handlar det om halvgamla föremål som ännu inte nått en ålder som så att säga med automatik gör dem historiskt och estetiskt intressanta. Samtidigt kan det fulsnygga och halvgamla i vissa sammanhang vara ett estetiskt ideal i sig. När det gäller trädgårdsideal ser vi ständigt exempel på att stilar, färger och växtval som för bara något decennium sedan ansågs hopplöst "ute" kan bli "helt rätt" igen, och därmed också föremål för omsorg och bevarande (Londos 1996).

Kulturarv i trädgården

Inom trädgårdshistorisk forskning och trädgårdsantikvarisk verksamhet har kulturarv ofta studerats främst med fokus på vilka kulturhistoriska spår som kan finnas i äldre trädgårdar, hur dessa kan identifieras, värderas och bevaras (Flinck 2013). Med utgångspunkt i de förvaltningsprocesser som skildras i våra informanternas berättelser ser vi att det också kan vara intressant att studera de mer informella kulturarvsprocesser som försiggår i många människors vardagliga hantering av växter och ting i sina trädgårdar.

Det finns som vi sett många exempel på hur sådant som tidigare betraktats som "gammalt och fult" omvärderas och blir "gammalt och fint". I de berättelser vi mött i detta kapitel blir gamla grejer och gammaldags växter bärare av historier och tillskrivs särskilda betydelser, vilket kan tolkas som del i en informell, mer eller mindre privat kulturarvs-

process. Precis som när klädesplagg eller heminredning kategoriseras som retro eller vintage kan "gamla" trädgårdsväxter tillskrivas ett särskilt värde just för att de förknippas med det förflutna. I sådana processer omladdas föremål, stilar och växter och tillskrivs nya betydelser, ofta knutna till ursprung och autenticitet.

I trädgårdssammanhang liksom i många andra sammanhang har äkthet, ursprung och arv också blivit viktiga ledord på nya typer av marknader (Kirchenblatt-Gimblett 1998). Trädgårdsväxter cirkuleras idag i stor utsträckning på en högt kommersialiserad marknad som mer eller mindre saknar lokal anknytning. Som vi redan tidigare konstaterat har många lokala handelsträdgårdar fått lämna plats för de stora kedjorna, och de växter man köper på sitt närmaste garden center är sällan odlade i närområdet, trots att "närodlat" och "ekologiskt" är viktiga ledord i en diskurs där trädgård idag framställs som en trend i tiden. Samtidigt kan man i handeln hitta fröer märkta som "kulturarvssorter", ofta grönsaker och blommor som har odlats i Sverige under "lång" tid. Numera säljs också växter märkta "Grönt kulturarv". Dessa är gamla sorter som insamlats inom Programmet för odlad mångfald (POM) och bedömts värda att bevara och sprida. POM har sedan 2002 arbetat med att samla in "gamla" kulturväxter. En grundläggande tanke inom POM är att kulturväxter med historia, såväl prydnadsväxter som nyttoväxter av olika slag, samlas in tillsammans med människors minnen och muntligt traderade berättelser om hur och var dessa har odlats. Sorter som bedöms som särskilt odlingsvärda har valts ut för att göras tillgängliga för marknaden (Börjesson 2009, Nygårds & Leino 2013, Oskarsson 2008). Sålunda kan man idag köpa höstflox med namn som Ingeborg från Nybro och Morfar Albert, liksom strandbinkan Fru Frida Lindström och såpnejliken Kvinnsgröta på försäljningsställen runt om i Sverige. Person- och platsanknytning har uppenbarligen ett värde även på en kommersiell marknad. Även bland våra informanter och meddelare finns några som vittnar om att gamla trädgårdsväxter kan vara odlingsvärda:

Många av de växter jag har i trädgården [är] arvegods från tidigare generationer. Det är tåliga växter, som inte är det minsta kinkiga för lite bristande omvårdnad lite då och då. Dessutom är det en trevlig uppgift att bevara de här gamla sorterna. (LUF M 26236)

Kulturarv skapas, förvaltas och förmedlas alltså på olika sätt i enskilda trädgårdar. I trädgårdsinnehavarnas berättelser blir enskilda växter ofta bärare av historier. Det sätt på vilket dessa växter och deras historia vävs samman kan tolkas som del i en vardagsnära kulturarvsprocess, där historien ger mening och mervärde åt trädgården och livet i den. Trots att kulturarv handlar om det förflutna är det i första hand en produkt av vår egen tid. Inom den växande forskningsriktning som benämns kritisk kulturarvsforskning har exempelvis arkeologerna Laurajane Smith (2006) och Rodney Harrison (2013) framhållit att kulturarv bör betraktas som något dynamiskt och socialt förhandlat, snarare än som lämningar från det förflutna. Sådant som i en viss tid definieras som historiskt intressant kan vara både materiellt och immateriellt, gammalt och relativt nytt och betydelsefullt

för många eller några få (Harrison 2013, Smith 2006). Det förflutna hanteras i vår samtid på många olika sätt, inte bara genom kategorier som kulturarv och naturarv, påminner Rodney Harrison. Han pekar på det komplexa samspel som äger rum mellan mänskliga och icke-mänskliga aktörer som på olika sätt är engagerade i att hålla något från det förflutna levande i samtiden och bevara det för framtiden (Harrison 2015, s. 28). Sådana samspelsprocesser ser vi många exempel på i villaträdgårdarnas vardagliga och mer eller mindre privata kulturarvsprocesser.

Kulturarvsskapande kan ha många olika drivkrafter, och en viktig aspekt kan förvisso vara att föra ett arv vidare. En nyfikenhet på att pröva sig fram, exempelvis med gamla sorter och odlingstekniker, kan också vara en drivkraft. Men att ta tillvara befintliga växter kan även vara ett pragmatiskt sätt att hushålla med resurser och använda beprövade sorter som visat sig fungera. Detta knyter an till de perspektiv på trädgårdens informella ekonomier som vi berör i ett tidigare kapitel, där vi diskuterar hur växter cirkulerar på många andra sätt än genom köp i trädgårdshandeln. Vissa sprider sig själva genom frösådd, rhizomer eller rotskott – ibland betydligt mer än vad trädgårdsägaren önskar. Andra förökas handgripligt genom delning, sticklingar, avläggare eller frösådd. Många trädgårdsägare delar med sig av sina växter, och detta kan på samma gång betraktas som del i en informell ekonomi och som förmedling av ett kulturarv. Såväl på den storskaliga, kommersiella marknaden som i informella och alternativa forum för förmedling av trädgårdsrelaterade växter, ting, och upplevelser framhålls ofta kulturarv och historia som viktiga värden. Tankar om ursprung och kulturarv används och förvaltas på många olika sätt av olika aktörer, och det är tydligt att föreställningar om trädgård, kulturarv och marknad möts i nya sammanhang och samspelar i nya konstellationer när informella marknader och kulturarvsprocesser överlappar varandra.

AVSLUTNING

När vi inledde vår vandring mellan villaområdets trädgårdar visste vi inte riktigt vilken mångfasetterad värld som dolde sig bakom häckar och mellan hus. Vi ville utforska denna i forskningssammanhang förbisedda men samtidigt vanliga värld för att se vad den hade att berätta. Redan ut mot gatan annonserades vitt skilda ambitioner, en skillnad som blev än tydligare när vi tog steget in genom grindar och vidare till olika tomters inre delar. Stramhet och kontroll i en trädgård ställdes mot fria tyglar i en annan, mångformighet kontrasterade mot enkelhet, odlingsambitioner mot strävan efter det lättskötta och så alla varianter däremellan. Samtalen med trädgårdsinnehavare i olika åldrar och livssituationer och med varierande kunskaper, ambitioner och ideal stärkte bilden av mångfald och mångtydighet och fördjupade vår kunskap om de många förhållningssätten.

Vi har velat förmedla den rikedom av intryck och uttryck som vi mött. I skrivandet har vi brottats med risken att förenkla och trivialisera nyanserna i trädgårdsägarnas berättelser och praktik. En ambition har varit att spegla föreställningar, normer och ideal om och kring trädgård, en annan att skildra trädgårderiets materiella, kroppsliga och estetiska praktik. I detta kapitel vill vi avslutningsvis samla några tematiska trådändar och trådtvinningar, som inte ska ses som entydiga och sammanfattande, men som på olika sätt visar kopplingarna mellan trädgårdens lilla värld, villakvartens lite större och det som sker i det omgivande samhället.

En egen värld i världen

För de flesta villaägare finns trädgården inte bara där som en buffert mot grannhusen, utan som ett erbjudande om att skapa en ombonad och integrerad del av hemmet. Den begränsade skalan och dess ofta tydliga gränser gör tomten till ett lagom stort rum att väva drömmar kring, ge form, möblera och odla. Villatomten har ett format som kan väcka kreativitet och skaparlust till liv. Vi har mött denna lust och detta behov av att

ha och bygga upp ett eget utomhus, för en del som en motpol till den hektiska och till synes kaotiska världen utanför. Här kan man odla ett stycke mark och samtidigt odla önskningar och behov.

Den egna trädgården kan vara ett rum för återhämtning men samtidigt en plats för arbete – fast ingen arbetsplats. Att arbeta i trädgården fungerar för somliga som ett slags frirum där man i lugn och ro kan få ägna sig åt att dagdrömma medan man gör en del av rutinarbetet. Eller så kan arbetet upplevas som så enahanda att det är just dagdrömmet som gör att man står ut med det. Många talar på olika sätt om trädgården som terapeutiskt rum. För någon kan det vara ett sätt att upprätthålla ett slags normalitet genom att för sig själv, och kanske andra, visa att man kan klarar av att sköta sin trädgård, trots att man exempelvis blivit ensam om hus och trädgård. För andra blir det en väsentlig kontrast till arbetslivet och därmed en mental avkoppling.

Den biosociala samhörighet som kan uppstå mellan människa och annat organiskt liv som följer årstidernas rytm kan framhäva en cirkulär tidsuppfattning framför en linjär och stå som kontrast till andra sätt att hantera tid. De cykliska förloppen i trädgården kan skapa känslor av förankring i tid och rum, men de kan också generera stress för den som inte tycker sig hinna rensa, beskära eller helt enkelt njuta när ”rätt” tid är inne.

Å andra sidan visar nästan alla berättelser vi tagit del av att så där entydigt helgjutet och fint som man drömmer om att det ska vara i trädgården blir det nästan aldrig. Det finns alltid något som skaver. Ogräsen växer, arbetsuppgifterna hopar sig och världen därutanför sipprar in trots kringgärdande häckar, plank och murar. Men drömmen finns och lever trots allt i villakvarteren om en egen värld i världen – och drömmarna såväl som vägen mot drömförverkligandet är ibland lika viktiga som det som faktiskt förverkligas.

En värld att dela med andra

En skyddad utomhusplats vill de flesta ha, men i övrigt kan man fråga sig vad som egentligen är privat i en villaträdgård. Gränsen kliver man inte över hur som helst grannar emellan, men blickar kan nå över staket och genom häckar, och dofter och ljud rör sig så gott som obehindrat. En avskiljande mur kan bli ett bra hängstöd för en stunds snack med grannen. Närhet, delat luftrum och olika syn på saker och ting kan också leda till osämja och gräl. Våra informanter har dock framhävt det trevliga i närhet och relationer så länge de håller sig på en lagom nivå.

Vi har sett många markeringar av generositet och samspel – uttryck för vilja att dela med sig och tecken på gemenskapsbygge. Dit hör att ge och ta emot tips och råd grannar emellan. Växter som förmerar sig mer än vad som ryms i den egna trädgården erbjuds ofta, liksom frukt, till grannar och bekanta, om än det ibland knorras om oönskad spridning. Den som har tid och lust tar kanske steget över till allmänna ytor för att bidra med skötselinsatser, plantering och utsmyckning, för egen och andras del. En del av det som sköts gemensamt är kanske sådant man inte hade valt själv, men för den goda grannsäm-

jas skull tar man inte strid. Likafullt är det fortfarande med sina grannar man delar den plats där man bor, och det är tillsammans med dessa man formar villaområdets gemensamma landskap.

Naturen som medskapare och motkraft

Att forma och bruka en trädgård innebär att man växlar mellan att arbeta med och mot "naturen" – om nu naturen kan föras samman till något gemensamt utanför det mänskliga? Trädgården kan ses som ett försök att tämja och regissera det växande så att det fyller människors behov och håller sig inom utstakade gränser. De villaboende talar sällan explicit om naturen som något närvarande i deras trädgårdar, knappast ens som ett sökt ideal, medan många meddelare med större tomter nämner att de har inslag av "sparad natur", i form av exempelvis en äng eller en skogsdunge. En förvildad trädgård kan betraktas antingen som misslyckande eller som ett ideal, beroende på betraktarens perspektiv. Vad som är önskvärt respektive inte önskvärt växlar inte bara från en trädgårdsinnehavare till en annan utan kan också skifta mellan olika familjemedlemmar och i den enskildes synsätt och praktik från tid till tid.

Knådandet, möblerandet och motandet av trädgårdens växtvärld upptar många trädgårdsinnehavares tankar och verksamhet, som när små växter plötsligt blir för stora och när enskilda växter identifieras som ogräs och hamnar på listan över fiender. Vilka som räknas dit kan växla över tid. En upplysning om att man bör se upp med en viss växt då den har en tendens till stark spridning kan från en minut till en annan förvandla den från vän till fiende. Beteendet kan ses som särskilt bedrägligt om en så kallad kulturväxt visar sig vara en förklädd inkräktare. Trädgården är inte en plats vid sidan om naturens processer utan mitt i, och samspelet mellan människa, djur och växter är nära, fysiskt och ibland brutalt. Att rensa ogräs och köra bort det rensade är inte en aktion som entydigt gynnar en part och missgynnar en annan. Avskurna rötter kan ge upphov till nya ogräsplantor och högen i skogskanten bli en utgångspunkt för vidare spridning.

Trial and error i trädgården

Lärandeprocesserna för den som blivit med hus och trädgård kan se olika ut vad gäller balansen mellan teoretiskt och praktiskt lärande. För en del har lärandet startat redan i barndomen tillsammans med föräldrar, morföräldrar eller grannar i trädgårdar och kolonilotter. Förvånansvärt ofta sker kunskapsinhämtningen genom ett ganska fritt och lustdrivet provande. En impuls leder till en åtgärd, som leder till nästa. Stegvis byggs kunskap upp, som tycks sätta sig lika mycket i kroppen som i huvudet. I dessa fall är det helt klart *learning by doing* som gäller. Misslyckade såväl som lyckade åtgärder ger erfarenhet som kanske noteras i någon form av trädgårdsdagbok.

Våra informanter har fått frågan om de är trädgårdskunniga och få har svarat obetingat ja. Kunskapen kan vara svår att verbalisera då den är erfarenhetsbaserad och gradvis erövrad under ett helt liv, men sitter i kroppen. Det som lärs handlar inte bara om redskapsgrepp, gödselmängder och planteringsdjup, utan mitt i detta spirar kunskap om kretslopp och ekologiska processer.

Delning och återbruk

Mellan privatträdgården och marknaden för trädgårdsanknutna varor och tjänster löper många trådar i båda riktningarna som ytterligare bevis för att trädgården inte är en isolerad ö. Vi har fått höra hur trädgårdsinnehavarna söker sig till olika försäljningsställen

för att handla jord, växter, krukor med mera, samtidigt som marknaden söker sig till den enskilde genom marknadsföringen. Att vara med trädgård kan kosta. Men vi har sett flera exempel på hur utgifterna kan hållas nere genom att trädgårdsinnehavaren fyndar, återbrukar och delar med andra. I villaträdgårdarna försiggår en hel del småskalig, ekologisk odling av grönsaker, frukt och örter. Dessa odlingar är ofta av ringa ekonomiskt värde och har snarare ett symboliskt värde.

En icke obetydlig informell marknad lever vid sidan av den formella. Någon hittar slängda växter på en informell kompost, en annan samlar sten till trädgården i högar bredvid åkarna ute på landet och en tredje hittar gömda plattor under kulturlagren på den egna tomt. Från granne till granne byts och delas växter liksom via forum på internet och redskap ärvs mellan generationerna. Med växterna och redskapen följer då bruksanvisningar om framgångsrik användning och skötsel. Det som började som ett sätt att avyttra det egna överflödet på en växtloppis kan leda till möten med likasinnade som man även kan utbyta kunskaper och erfarenheter med.

I medier och offentlig debatt beskrivs ibland de aktiviteter som försiggår i villaträdgården som allt annat än hållbara. I

I den egna trädgården bestämmer man själv vad som ska växa eller tuktas, lämnas framme eller plockas undan.

dess sammanhang nämns exempelvis ofta överanvändning av bekämpningsmedel och o-organiska gödselmedel liksom gräsklippning med fossildrivna gräsklippare som företeelser med negativ miljöpåverkan. Villaträdgårdarna är många, vilket innebär att många enskilda trädgårdsägares "små" beslut och praktiker kan innebära en stor påverkan på miljön. I våra intervjuer har vi sett att många förhåller sig till en diskurs om trädgårdsarbete som miljöskadligt, oftast genom att påpeka att de *inte* använder bekämpningsmedel eller fossildrivna maskiner i sin trädgård.

Laborativt skapande i samverkan

Dessa fem trådar eller kanske snarare trådknippen som dragits ur bokens komplexa väv ger upphov till nya frågor om meningen med livet i ett eget utomhus: Hur mycket bygger på plikt och hur mycket på lust? Vad gör man för sig själv och vad gör man för andra runt omkring? Och vilken betydelse har allt detta i samhället i stort? I den lilla värld i världen som den privata trädgården utgör finns ett dubbelriktat flöde där människor verkar och samverkar med grannar, växter, ting, kunskap och marknad på gott och ont.

Drömmar vävs och övergår i provande som kan leda till misslyckanden men också så nya tag och något som lyckas lite bättre med nya drömmar som följd. Mycket är på gång och de flesta trädgårdar tycks aldrig bli riktigt färdiga. De fungerar istället som *laboratorier* för idéprovning och erfarenhetsuppyggnad. Det processuella understryker att trädgård i första hand kan förstås och beskrivas som skapande handling snarare än som fysiskt resultat, med människan som aktör i samverkan och brottnings med naturen, materialen och drömmarna.

Skapande av trädgård laddar landskap, omdefinierar platser och färger sinnesstämningar. Det människor gör i sina trädgårdar när de förvaltar och förvandlar dem har effekter som sträcker sig bortom den enskilda trädgården. Sålunda kan trädgårdar ibland bli en moralisk arena, de kan bli verktyg för maktkamp eller fungera som sätt att utveckla drömmar och fantasier.

Vår studie har visat att villaträdgården sällan är ett isolat. Snarare fungerar villaområdet som ett gemensamt landskap, om än gemensamhetsgörandet inte alltid innebär konsensus. Det är många olika människor med skilda erfarenheter, drömmar och ideal som bor tätt ihop. De formar sina egna miniatyrvärldar samtidigt som de delar ljud, dofter, synintryck och gränser med varandra. Ett eget utomhus och samtidigt på många sätt ett delat utomhus. Olikheterna kan irritera och skapa konflikt men leder ibland också till vidgade vyer och nya erfarenheter och lärdomar med konsekvenser för de egna idealen och den egna tomten. Villaområdet kan därmed ses som en plats för delat lärande och dynamik över gränserna. Dock aldrig i den grad att det blir likformigt och färgstämt. Snarare kan mångformigheten, brokigheten och de många sätten att förvalta ett stycke mark ses som en av de främsta tillgångarna i villavärlden.

Bild från frågelistsvaret DAG F 1531.

Tack

En trädgård är ett slags process, ständigt i förändring, och så har även arbetet med denna bok fungerat. Det har böljat fram och vi har behövt ta ställning till resonemang som vuxit okontrollerat och måste tuktas, medan andra små taniga har behövt skyddas i flödet för att kunna utvecklas och bli synliga. Vi har strävat efter att hitta balans och en enhetlig röd tråd, trots att boken spänner över ett stort fält med många olika infallsvinklar. En viss brokighet har visat sig ofrånkomlig mot bakgrund av det stora och spännande material vi haft tillgång till och velat göra rättvisa.

Vi vill särskilt tacka dem vi intervjuat och som välvilligt delat med sig av tid, engagemang och material av olika slag. Många har öppnat sina hem, berättat öppenhjärtigt och delat med sig av sitt. Det har nu gått några år sedan vi träffades och den stora materialinsamlingen genomfördes. För oss var den analytiska distansen viktig, och det är med värme vi lyssnar på intervjuer och tittar på videofilmer, fotografier och uppmätningar. Vårt tack riktas också till alla dem som runt om i landet suttit och besvarat de frågelistor som skickats ut via folkminnesarkiven. Vi har haft förmånen att ha hjälp med transkriberingen av de innehållsrika och långa intervjuerna av Mia Krokstade, Tess Waltenburg, Susanna Rolfsdotter och Alma Aspeborg. Tack!

Birgitta Svensson, Eivor Bucht och Orvar Löfgren gjorde betydelsefulla insatser under sommaren och hösten 2016 genom att kritiskt läsa och kommentera den första manusversionen – tack för era kloka och värdefulla synpunkter! Tack även till Anneli Palmasköld som läst och kommenterat kapitlet *Att förvalta det växande*.

Vi har under årens lopp haft många seminarier kring projektet, gjort konferenspresentationer, skrivit artiklar och haft öppna föreläsningar. I samband med dessa har vi fått tillfälle till många givande samtal som varit av betydelse för hur vi valt att analysera materialet. Ett kollektivt tack för det stora engagemang och alla intressanta synpunkter vi mött i dessa och andra sammanhang. Vi vill också avslutningsvis tacka alla kollegor och nära och kära som engagerat sig genom att lyssna, diskutera, vara tekniskt behjälpliga och som på olika sätt stött oss, tillsammans och var för sig.

APPENDIX

Perspektiv, metod och material

”Den som vill hälsa på en vän som bor i villa måste vanligen först passera en trädgård. Besökaren går igenom en grind och befinner sig därmed i ett slags mellanrum, ett utrymme mellan gata och bostad, ute och inne.” Så inleder idé- och lärdomshistorikern Ronny Ambjörnsson sin bok *Den hemliga trädgården. Om trädgårdar i litteratur och verklighet* (2015).

I Sverige har forskningen om villaträdgården, dess kulturhistoria och dess betydelse i människors vardag tidigare varit förvånansvärt begränsad. Varken inom trädgårds- och landskapsforskning, forskning om hus och hem eller kulturarvsvetenskapen har villaträdgården utforskats mer systematiskt. Inte heller Ambjörnssons bok handlar specifikt om villaträdgårdar, trots att den hämtar sin inledningsscen från en sådan miljö. Det var mot denna bakgrund vi blev nyfikna på att utforska den nutida villaträdgården och dess betydelse för sina brukare.

Den här boken bygger på ett forskningsprojekt med villaträdgården i fokus. Projektet genomfördes under åren 2012–2015 och hade rubriken *Arbete och redskap i villaträdgården – mellan dröm och förverkligande* och finansierades av Vetenskapsrådet. Det nu som speglas är den tid då projektets material samlats in, det vill säga i första hand 2010-talets första hälft, men vårt material inkluderar även minnen som våra informanter delat med sig av från sina trädgårdsliv som helhet.

Projektets mål var att dyka på djupet i villaträdgården, i avsikt att undersöka hur nutida privata trädgårdar skapas, används, odlas och utvecklas i samspel mellan människor och andra aktörer såsom växter, ting, texter och teknik. En viktig utgångspunkt har vi hämtat i den etnologiska kulturanalysens begreppsapparat, där tolkning av hur människor förstår och konstruerar sin vardagsverklighet med hjälp av kulturella dikotomier är en ofta använd ansats (Ehn & Löfgren 2001, 2012). I projektet har vi prövat att se den privata trädgården som en plats där motsattpar som privat/offentligt, arbete/fritid, ordning/oordning, bevarande/förändring, dröm/förverkligande och natur/kultur kommer till konkret uttryck.

De slags trädgårdar vi undersökt, trädgårdar som hör till villor, radhus och kedjehus,

är begränsade i storlek och kan på distans och vid en ytlig anblick te sig ganska likartade och alldagliga. En närstudie som inkluderar samtal med dem som lever med och formar trädgården kan ge ett annat perspektiv och blotta nya lager och laddningar. "Att stanna upp i det till synes händelselösa eller alltför invanda och reflektera över stillhetens och pausens potentialer", beskriver Billy Ehn och Orvar Löfgren som ett metodknep i boken *När ingenting särskilt händer. Nya kulturanalyser* (2007, s. 228). Denna ansats har väglett oss under fältarbetet och påverkat skrivprocessen, som kännetecknats av en djupläsning av informanternas berättelser i syfte att nå förbi ordens yta och få tag i det bakomliggande. Att gå från detalj till helhet och åter till detaljerna i texter och trädgårdar har varit ett viktigt metodologiskt grepp.

Tidigare forskning

Kanske är villaträdgårdens vanlighet en bidragande orsak till att den förblivit relativt outforskad. Svensk trädgårdshistorisk forskning har betydligt oftare studerat parker och större trädgårdsanläggningar (t.ex. Ahrlund 2005, Nolin 1999) än villaträdgårdar. Landskapsarkitekten Åsa Wilkes bok *Villaträdgårdens historia* (2006) är en omfattande studie som uteslutande behandlar svenska villaträdgårdar, och trots att den inte är tillkommen i ett vetenskapligt sammanhang utgör den en värdefull utgångspunkt för oss. Wilkes studie är historiskt orienterad, medan vi riktat fokus mot hur villaträdgårdar används, utformas och utvecklas i vår samtid.

Som boendemiljö för gemene man har kombinationen villa och trädgård i Sverige en drygt hundraårig historia, som tog sin början med anläggningen av de första egna-hemsområdena i början av 1900-talet (Wilke 2006). Trädgården som en plats för odling av frukt och grönsaker för hushållets behov kom under efterkrigstiden successivt att ersättas när trädgården alltmer kom att betraktas som en plats för avkoppling (Blomberg 2012, Flinck 1994). Till en början var det stor skillnad på villor, som har sin historia i borgerlighetens sommarnöjen, och egna-hem, som var ett socialt projekt för att höja arbetarklassens boendestandard: "På 1940-talet var egna-hemsträdgården och villaträdgården två skilda begrepp. I egna-hemsträdgården, som fortfarande var vanlig, bedrevs husbehovsodling, medan villaträdgården var en anläggning av modernare typ, där vila, rekreation och skönhet var målet" (Wilke 2006, s. 147).

För många av dem som bor i villa är trädgården en viktig del av hemmet. Mycket av det som har störst betydelse för människor försiggår i hemmets privata sfär (Miller 2001), och skapande av hem hänger ofta ihop med skapande av trädgård. Kulturvetenskaplig forskning har på senare tid närmat sig hemmets kulturella processer och beståndsdelar på nya sätt men har bara i begränsad omfattning berört trädgården (t.ex. Arnold et al. 2013). Också bland svenska etnologer har intresset för hemmet förnyats under 2000-talet (se t.ex. Willim 2006, Löfgren 2016) men här har sällan trädgården behandlats som en del av hemmiljön. Flera etnologiska studier har behandlat koloniområden (Bergquist 1996, Ek 1990, Klein 1990, 2003), men Eva Londos är ganska ensam bland svenska etnologer

om att ha studerat villaträdgårdar. Hon har bland annat intresserat sig för hur olika slags kreativitet tagit sig uttryck i privata trädgårdar (1996, 1998, 2004).

En etnolog som har stått för viktiga bidrag till den trädgårdshistoriska forskningen är Maria Flinck (1994, 1997), som också har lång erfarenhet av att dokumentera och rekonstruera trädgårdar vilket hon exempelvis skriver om i boken *Historiska trädgårdar. Att bevara ett föränderligt kulturarv* (2013). Historikern Eva Blomberg (2012) har på ett intressant sätt via hallonbuskar gjort en kulturhistorisk vandring i trädgårdsodlandets spår och visat på kopplingen mellan odling och samhällsförändring. Kulturarvsaspekter på olika typer av trädgårdar har berörts av bland andra bebyggelseantikvarien Ingrid Holmberg (2000).

Viktiga bidrag till den trädgårdshistoriska forskningen har även genomförts vid Sveriges lantbruksuniversitet (t.ex. Ahrlund 2005, Jakobsson 2009, Gunnarsson 1992, Klintborg Ahlklö 2012). Där bedrivs även forskning om bland annat växtförädling, växtskydd, växt- och materialanvändning och om de gröna rummens betydelse för hälsa och välbefinnande (t.ex. Bengtsson & Grahn 2014, Grahn & Ottosson 2010, Nilsson 2009, Pálsdóttir 2014). Från den trädgårdsrelaterade forskningen vid SLU vill vi särskilt nämna en rapport som Fritidsodlingens Riksorganisation initierat, *Fritidsodlingens omfattning i Sverige*, som genomförts av Lise-Lotte Björkman (2012) och som fungerat som tacksamt underlag för en kvalitativ studie som vår egen.

Att den privata trädgården i andra delar av världen bedömts vara en arena väl värd att utforska visar bland annat exempel från Storbritannien (Bhatti 2006, 2009, Bhatti & Church 2000, 2001, 2004, 2009, Hitchings 2003, 2006, Roberts 1996, Taylor 2008). Från det internationella forskningsfältet har vi i detta arbete särskilt inspirerats av ett par studier som bygger på omfattande etnografiskt fältarbete i trädgårdsmiljöer för gemene man: geografen Lesley Head och hennes kollegors projekt om australiensiska *backyards* (Head & Muir 2007) och etnologen Helle Ravns studier av danska privatträdgårdar (Ravn 2000, 2011). I den internationella trädgårdslitteraturen vill vi i övrigt särskilt framhålla Michael Pollans *En andra natur* (2000) och Tim Richardson och Noël Kingsburys samling *Vista. The Culture and Politics of Gardens* (2005).

Metoder och material

Som forskare har vi delvis olika, delvis överlappande bakgrund, och i boken liksom i vårt forskningsprojekt har vi medvetet strävat efter att använda de olika forskningssammanhang vi verkar inom för att tillföra olika erfarenheter och kompetenser. Etnologiska metoder för att dokumentera och tolka människors berättelser om hem och vardag har kombinerats med landskapsarkitekturens intresse och metoder för att dokumentera och analysera rumsliga och funktionella förhållanden. Med dessa metodologiska ansatser har vi också närmat oss de aspekter som förenar oss, så som materialitet, rumslighet, relationen natur/kultur och det föränderliga samspelet mellan människor och växter.

Frågelistor

Redan innan projektet var finansierat formulerade vi en etnologisk frågelista på temat trädgård som i två olika varianter skickades ut genom folkminnesarkiven i Lund (LUF) och Göteborg (DAG). Senare har DAG-versionen av frågelistan även skickats ut genom arkiven i Umeå (DAUM) och Uppsala (DFU). Frågelistan är en insamlingsmetod som har en lång tradition inom etnologin och används av flera folkminnesarkiv i Sverige och andra länder. Den fungerar som ett sätt att få tillgång till enskilda människors berättelser och reflektioner kring vardagliga erfarenheter. Meddelarna uppmuntras att berätta fritt och med egna ord, och svaren kan därmed se mycket olika ut (jfr Hagström & Marander Eklund 2009, Sheridan et al. 2000). Strukturen för svaren är delvis given av de frågor man fått att utgå ifrån, men frågornas främsta uppgift är att väcka meddelarens minnen och associationer. Frågelistsvaren utgörs således av subjektiva beskrivningar, reflektioner och minnesrekonstruktioner. De som har svarat har en relativt hög medelålder och i det här sammanhanget kan det ses som en tillgång, då trädgård är en fritidssysselsättning som enligt tidigare studier (Björkman 2012, Bhatti 2006) förefaller ha större betydelse för äldre än för yngre.

Svaren på vår frågelista har kommit in till arkiven mellan år 2010 och 2015, och totalt har listorna genererat 111 svar. Omfånget varierar mellan en och 20 sidor, och många innehåller dessutom fotografier och skisser. Vi kan konstatera att frågelistan genererat ett rikt material med utförliga berättelser om enskilda människors relation till sin trädgård. Vad gäller meddelarna har vi bara i undantagsfall träffat dem eller besökt deras trädgårdar. Deras svar har vi fått skriftligen, via folkminnesarkiven, och i boken framträder de i de flesta fall utan namn. Vid citat hänvisas till det accessionsnummer som det aktuella svaret tilldelats i det arkiv där det förvaras.

Ur vårt perspektiv har frågelistan haft ett särskilt värde eftersom vi där kunnat ta upp frågor om trädgård med en grupp meddelare som inte specifikt anmält intresse för ämnet, då denna lista för dem ingår i en lång rad olika frågelistor på vitt skilda teman. Det är dessutom en insamlingsmetod där man på relativt kort tid kan få in ett stort och brett material som fungerar bra som utgångspunkt för exempelvis en intervjustudie (Hagström & Sjöholm 2017). Alla som svarat har inte egen trädgård, och alla definierar sig inte som trädgårdsintresserade. Några svar från personer med särskilt intresse för ämnet har dock tillkommit som en effekt av att vår frågelista omnämnts i ett par olika trädgårdstidningar, där intresserade uppmanades att gå in på arkivets hemsida och besvara frågelistan. Vi har också haft tillgång till material insamlat genom tidigare frågelistor, och i synnerhet den nationella frågelistan "Naturen för mig" från 2010 har genererat ett stort antal (cirka 400) svar, varav många berör trädgård. Dessa utgör ett värdefullt kompletterande material (Saltzman & Sjöholm 2014b).

Fältstudier i villaområden

Frågelistsvaren handlar om trädgårdar av olika karaktär såväl på landsbygd som i stadsmiljö, spridda över landet. Eftersom forskningsprojektets fokus var villaträdgården valde vi ut ett par relativt enhetliga bostadsområden för att där närstudera ett antal villaträdgårdar. Efter en del letande och efterforskningar fastnade vi för två villaområden i två olika kommuner i södra Sverige.

De studerade områdena är ett egnehemsområde från 1930-talet och ett villaområde från 1960- och 70-talen. Det äldre av områdena uppfördes på tidigare jordbruksmark i stadens utkant under 1930-talet. Det var ett så kallat småstugeområde, som ursprungligen planerades för att ge bostäder åt arbetare anställda i närliggande industrier. Området var planerat i detalj, och husen och tomterna hade enhetlig utformning, där allt från husens färg till flaggstångens och trädens placering var reglerat. Tomterna var cirka 300–400 kvadratmeter och bostadsytan 50–75 kvadratmeter. Arbetet med att uppföra de monteringsfärdiga husen utfördes i flera fall av de nya ägarna själva (jfr Jonsson 1985). Tomterna användes inledningsvis vanligen till odling av frukt och grönsaker, och området hade sin egen trädgårdsmästare som bland annat gav råd om besprutning av fruktträd. Av de hus och trädgårdar vi besökt i detta område ingår de flesta i det ursprungliga småstugeområdet, men ett par har tillkommit senare.

Under de decennier som gått har området gradvis förändrats, från att ha en ursprungligen mycket enhetlig karaktär till att vara ett ganska brokigt område, där hus byggts om och till på många olika sätt och även tomterna förändrats. De ursprungliga husen uppfattas av de flesta som alltför små för dagens behov, vilket lett till många olika varianter av tillbyggnader. När området byggdes fanns ingen föreställning om att varje husägare skulle ha egen bil, och de smala gatorna lämnade begränsade möjligheter till parkering. Idag har därför de flesta trädgårdar förändrats för att ge plats för parkering av minst en bil framför huset. Viss förtätning har också skett genom nybyggnad på en tidigare grönyta inne i området.

Det yngre av våra studerade områden har tillkommit under en längre period, med början på 1960-talet. Området ligger på tidigare åkermark och är en del av det så kallade miljonprogrammet som riksdagen antog under 1960-talet för att hantera landets bostadsbrist. När miljonprogrammet diskuteras glöms ofta att en tredjedel av bostäderna som byggdes var friliggande villor och radhus (Augustsson 2017). Sedan 1960-talet har området kontinuerligt byggts ut och man kan numera säga att det finns områden i området. I den lokala ortsanalysen från 2007 kallas området för "villaort" och "sovstad" men också för ett "utpräglat villaområde" med goda pendlarmöjligheter. Där bor idag flera tusen människor med en åldersfördelning som liknar riksgenomsnittet, men med betydligt färre invånare med utländsk bakgrund och en större andel högutbildade än riksgenomsnittet.

Till skillnad från det äldre området tillkom detta bostadsområde när bilen blivit en väsentlig del av vardagen för många villaägare och det har därför planerats för ett bilbe-

roende boende. I vissa delar av området kan bilarna köras fram till dörren och den egna biluppställningsplatsen, men ambitionen var initialt att samla bilar på separata parkeringsplatser. Det finns gott om grönområden, gång- och cykelstigar och god infrastruktur för de många pendlarna. De flesta av trädgårdarna i området som ingår i vår studie är från 1960- och 70-talen, men några av dem ligger i senare byggda delar.

Fältarbetet inom projektet genomfördes 2013–2014. Under fältarbetsperioder om två till fem dagar har etnologerna i forskargruppen, Katarina Saltzman och Carina Sjöholm, ägnat sig åt etnografiska observationer och genomfört inbokade samtalsintervjuer åtföljda av videoinspelade rundvandringar i informanternas trädgårdar. Vi har mött människor i olika åldrar som bott i områdena olika länge. I båda områdena besöktes såväl nyskapade som äldre, mer uppvuxna trädgårdar, som innehavarna genom åren förvaltat men där också ofta både stora och små förändringar genomförts. Fältarbete bygger på en blandning mellan å ena sidan planering och förberedelse, å andra sidan flexibilitet och improvisation (Kaijser 2011). Det har varit av stort värde att fältarbete under längre perioder och under olika tider på året. Vi har på så sätt lärt oss att hitta i områdena och kunnat se att förändring hela tiden äger rum.

Områdena kan betraktas som tidstypiska miljöer, skapade för boende i eget hus i stadens utkanter. Under årens lopp har hus och trädgårdar successivt förändrats och omformats, och vi har i fältarbetet kunna iakttä den stora variation som idag rymms inom vart och ett av de studerade områdena. Trots att husen och tomterna i ett villaområde ofta har stora likheter sinsemellan, kan grannar där leva olika slags liv sida vid sida, med olika förutsättningar och olika föreställningar om vad som är ett gott liv och hur det kan gestalta sig materiellt. Därtill kommer inte sällan olika syn på vad som betraktas som privat, eget och gemensamt, som arbete och fritid, eller vad som uppfattas som en fin eller ful trädgård. Det på ytan likartade kan således rymma en mångfald av synsätt och förhållningssätt till sin omgivning (jfr Rosengren 1991).

Vi har bland våra informanter sett en lojalitet med det egna villaområdet, vilket bland annat kommer till uttryck i att flera av dem har bott på olika adresser inom respektive område. I båda områdena har det visat sig att personer som vuxit upp på platsen inte sällan väljer att återvända dit när de själva bildar familj och skaffar eget hus.

Observationer och intervjuer

När vi hade valt studieområdena började vi söka informanter och gick då via kontaktpersoner i respektive område som gav oss tips om personer att kontakta. Vi har rört oss mycket i områdena under fältarbetet och på så sätt kommit till tals med människor, varav några blivit informanter. Vi har också tagit kontakt med föreningar i de båda områdena och därigenom funnit ytterligare informanter. Flera har i samband med intervjuer också rekommenderat oss att ta kontakt med andra i området, och vi har således utvidgat vår grupp av intervjupersoner genom vad som brukar benämnas snöbollseffekten (Bryman 2011).

I valet av informanter sökte vi en bredd i förhållningssätt till trädgård. Vi har flera in-

formanter som är vad man traditionellt skulle kunna betrakta som trädgårdsintresserade. Några har till och med varit engagerade i trädgårdsföreningar, åker på trädgårdsresor, har haft "öppen trädgård" och visat sina trädgårdar i samband med lokala trädgårdsevenemang. Andra var glada att ha en trädgård men prioriterade inte att lägga särskilt mycket tid på trädgårdsskötsel. De flesta vittnade om ett ganska alldagligt förhållande till sin trädgård.

Intervjuerna genomfördes i samtliga fall utom ett i informanternas hem och trädgårdar. I samtliga fall hade vi haft kontakt i förväg och bland annat frågat om vi fick spela in samtalet. Vi började oftast med att sitta ner med informanterna inomhus för en samtalsintervju. Därefter frågade vi om de ville visa oss runt i sin trädgård och om vi fick videofilma dessa rundvisningar, något som alla ställde sig positiva till.

Huvuddelen av intervjuerna genomfördes från våren 2013 till hösten 2014, och intervjuerna har därefter transkriberats, vilket innebär att de har renskrivits ordagrant. De citat ur intervjuerna som vi använder i boken är i vissa fall lätt redigerade eftersom ingen av oss talar som vi skriver. Totalt genomfördes 39 djupintervjuer med trädgårdsinnehavare i 27 hushåll – de flesta bosatta i villor men några i radhus och kedjehus. Vår ambition var som sagt att få en bredd i informantgruppen, och den kom att innefatta såväl par som barnfamiljer och ensamstående, yngre och äldre, människor som bott länge i området och som nyligen flyttat in, alla med olika livserfarenheter. I flera fall genomfördes gemensamma intervjuer med gifta och sammanboende par. I snitt varade intervjuerna ett par timmar. Till det kommer totalt cirka 25 timmar videofilmade rundvandringar i informanternas trädgårdar. Vi har även använt andra visuella dokumentationsmetoder så som fotografering, och den dokumentationen har fungerat som visuella minnesanteckningar som underlag för analys (jfr Rosengren 1991). Vi har under forskningsprojektets gång fotograferat såväl i våra informanternas trädgårdar som på andra platser i de områden där vi genomfört våra fältstudier, och även i helt andra områden. Vi har valt att använda många av dessa fotografier i boken. För att skydda våra informanternas anonymitet illustreras här och var i boken resonemang som handlar om en specifik trädgård med bilder från andra trädgårdar.

Videofilmningen har bland annat gett oss en möjlighet att fånga vad man valt att visa och hur man valt att på plats tala om trädgården som plats och praktik. Här har vi mött andra aspekter av liv i förändring i trädgården än i samtalsintervjuerna. Informanterna har i filmerna ibland fysiskt visat känslor som stolthet eller irritation över olika företeelser i trädgården. Även mer eller mindre uttalade meningsskiljaktigheter mellan grannar eller inom familjen speglas emellanåt i filmerna. I vissa fall kunde vi notera en skillnad mellan vad som kom fram i samtalsintervjuerna och vad som sägs och görs när vi går runt med informanterna i deras trädgårdar. Det har även varit intressant att i efterhand se vad vi prioriterat att fotografera och filma. Filmandet har i stor utsträckning styrts av vad informanterna velat visa och berätta om, men vi kommer inte ifrån att våra frågor har påverkat, liksom den förståelse våra informanter har haft om vad vi kan tänkas vara intresserade av (jfr Gradén & Kaijser 2011, s. 182).

Att gå runt i trädgårdarna tillsammans med deras innehavare kan ses som ett sätt att "låna" deras blick, att försöka se det de ser (Kusenbach 2003). Det var betydelsefullt att vi kunde vistas och röra oss i trädgårdarna tillsammans med informanterna. I vissa fall var det trädgårdsinnehavarna som ledde vandringen och vi följde efter och stack in en fråga då och då, i andra fall var vi mer drivande. Där och då delgav de sina tankar kring såväl trädgården som helhet som enskilda delar. Det kom att handla om nu och då, men också om hur det skulle kunna bli, om drömmar och ideal, och om att lyckas och misslyckas. Medan de förflyttade sig och berättade visade många också med kroppen vilken relation de hade till trädgårdens olika platser och vad som hade förändrats i trädgården, till exempel hur plantor och funktioner förflyttats eller brett ut sig.

I många fall kan vi säga att vi arbetat med materialtriangulering genom att vi provat olika materialkategorier som både fungerat kompletterande och fördjupande i relation till varandra (jfr Öhlander 2011). Vårt intresse för trädgårdens olika redskap, som vi bad informanterna visa oss, fungerade många gånger som ett slags *objktelicitering*, det vill säga ett sätt att föra in samtalet på vissa spår (Silvén 2011, s. 163). I samband med intervjuerna har vi, när tillfälle getts, också frågat informanterna om de har någon form av dokumentation av sin trädgård som de vill visa oss. Flera valde att visa oss sin egen dokumentation av trädgården, ofta i fotoalbum (både digitala och fysiska) som visade årets skiftningar men också närbilder på blommande favoriter. I några fall illustrerades mer omfattande projekt, både för hus och trädgård, där vi fick se tydliga förr och nu-bilder. En del hade dokumenterat väder, vind och växtlighetens förändringar i trädgården i särskilda trädgårdsdagböcker. Andra hade gjort skisser och planritningar för att komma ihåg vad som planterats var och för att komma ihåg sina planer för framtida förändring. Även de tillfällen då vi tittade på bilder, böcker eller planritningar tillsammans med informanterna kom att fungera som *objktelicitering*, där objekten blev en utgångspunkt för vidare samtal.

Rumslig dokumentation

Hos elva av de intervjuade har vi också genomfört en fördjupad studie av trädgårdarnas innehåll, rumslighet och funktioner, genom att mäta upp och rita detaljerade planer av trädgårdarna. Detta genomfördes under hösten 2013 samt våren och hösten 2014. Allan Gunnarsson, landskapsarkitekten i forskargruppen, mätte upp trädgårdarna med ortogonalteknik, med hjälp av vinkel- och parallellagda måttband samt tumstock, och renritade skisserna. Denna metodik, som har stora likheter med den uppmättningsmetodik som länge var en gängse del av etnologisk dokumentationsteknik, används idag ofta vid uppmätning och analys av byggnader, trädgårdar och landskap och kan jämföras med byggnadsantikvarisk uppmätningsteknik (Sjömar et al. 2000) och upprättandet av täckningskartor vid vegetationsstrukturell analys (Gustavsson 1986). I samband med uppmättningsritningen gjordes också en översiktlig dokumentation av vilka växter som odlades i respektive trädgård. Dessa noteringar gjordes på artnivå och omfattade inte

gräsmattans artvariation och inte heller den spontana, örtartade vegetation som brukar benämnas ogräs. Under uppmätningen och artbestämningen var de informella samtal som fördes med trädgårdsinnehavarna viktiga som tolkningsbakgrund. Några växtlistor finns med i boken, och dessa omfattar identifierade släkten och arter (däremot inte sorter, former och varieteter) av fleråriga och vid spontan frösådd återkommande växter. Listorna gör inte anspråk på att vara fullständiga, och växter i kruka, gräsmattegräs, ettåriga kulturer och sådana som betraktas som ogräs har inte tagits med.

En redigerad version av trädgårdsplanerna skickades sedan till respektive ägare tillsammans med ett antal frågor om vilket förhållande informanterna har till olika delar av trädgården och hur de används liksom en fråga om möjligheten att återkomma för en uppföljningsintervju. Under de uppföljande samtalen fick informanterna tillfälle att utveckla svaren på frågorna, och deras markeringar på planen i relation till de i förväg formulerade frågorna diskuterades. Utifrån planerna utvecklades på så sätt samtalen på olika sätt och metoden blev därmed inte helt olik den som vi använde vid objekteliciteringen, där fotografier eller föremål utgjorde utgångspunkt för samtalsintervjuer (jfr Collier & Collier 1986, Gradén & Kaijser 2011, Silvé 2011).

Under uppmättningsarbetet och vid samtalen var vi i flera fall med alla tre för att återknyta till tidigare besök och ställa uppföljningsfrågor. Metoden gav i relation till övrigt insamlat material en mer preciserad bild av hur en del informanter betraktade och använde sina tomter. Men framförallt utgör planerna ett viktigt kommunikativt medel som förtydligar och konkretiserar de rumsrelaterade resonemang som förts med informanterna. Exempel på detta finns på några ställen i boken, framförallt i kapitlen *Rummen i trädgården* och *Grannar och gränser*. Mätandet och ritandet har fungerat som ett sätt att ytterligare lära känna de studerade trädgårdarna och deras innehavare och inte minst som en samtidsdokumentation.

Metodologiska reflektioner

Inför våra besök har trädgårdsinnehavarna varit lite olika förberedda. I några fall fick vi intrycket att man ansträngt sig för att städa och göra fint i trädgården innan vi skulle komma; ett äldre par hade exempelvis dagen innan åkt till plantskolan och köpt växter till en stor, välfylld kruka vid ingången. De flesta betonade dock att vi fick "ta det som det är". Under några av intervjuerna kommenterade informanterna spontant hur de uppfattade intervjusituationen, exempelvis detta par:

Anders: Det var kul att prata om trädgård så här.

Pia: Jag har aldrig pratat om den på det sättet heller.

Anders: Nej, alltså man förstår hur mycket den betyder nu. När ni ringde tänkte jag, jo det klart, men alltså man blir medveten. Det är rätt häftigt.

(Pia och Anders)

Citatet speglar vad som kan hända när en del av vardagen lyfts till att bli ett ämne för en intervju och del av en studie. Man tänker inte alltid på att den finns där och vilken betydelse den har. Även om villaträdgården mer sällan varit föremål för systematisk, vetenskaplig forskning är den samtidigt en miljö som många, även vi forskare, har egna erfarenheter av och är bekanta med. Det har både underlättat och försvårat forskningsprocessen. Intervjusituationen, ett besök "hemma hos" i någons hus och trädgård, påminner på många sätt om privata besök hos vänner och bekanta. Det kan ibland vara svårt att hitta ett lagom distanserat, vetenskapligt förhållningssätt till något som utifrån vardagliga erfarenheter är både invariant och välkänt.

I kommunikationen med informanter och andra har vi mött människors förförståelser, och så snart vi nämnt att vårt forskningsprojekt handlar om trädgård har vi märkt att många associerat till en snävare definition av begreppet. Inte sällan har man hänvisat till andra som man menar är betydligt mer trädgårdsintresserade än en själv. Att hitta "trädgårdsintresserade" informanter har alltså varit lätt, svårare har det varit att få med dem som prioriterar helt andra aktiviteter i användningen och utformningen av den egna tomten. Vi har också mött en osäkerhet om huruvida exempelvis biluppställningsplatser, hörnet där soptunnan står eller "skräphörnan" kan räknas som trädgård men också om grönskan kring huset verkligen "duger" som trädgård. Trots att vår ambition har varit att inkludera alla sätt att använda den yta som många i dagligt tal benämner trädgård, oavsett om där odlas eller inte, kan vi därför konstatera att vårt projekt trots allt i ganska stor utsträckning har kommit att präglas av en grön och klassisk trädgårdsdefinition.

Sammantaget kan vi utifrån våra egna tidigare erfarenheter av andra forskningsprojekt, konstatera att detta projekt genererat ett stort och mycket innehållsrikt material som ger många inblickar i villaträdgårdarnas värld.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg (DAG): Svar på frågelistan DAG 20 "Naturen för mig" och DAG 22 "Trädgården". Arkivserie F.

Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala (DFU): Svar på frågelistan DFU 283 "Trädgården".

Folklivsarkivet i Lund (LUF): Svar på frågelistan LUF 230 "Naturen för mig" och LUF 233 "Trädgården". Arkivserie M.

Intervjuer, planskisser, videofilmer och fotografier i författarnas förvar.

Elektroniska källor

Europeiska unionens officiella tidning 14 juli 2016: Kommissionens genomförandeförordning (EU) 2016/1141 av den 13 juli 2016, om antagande av en förteckning över invasiva främmande arter av unionsbetydelse i enlighet med Europaparlamentets och rådets förordning (EU) nr 1143/2014.8 (<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/SV/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016R1141&from=EN>)

www.ljusstyrkan.se

www.movium.slu.se/skolgardar-blir-stadsodling

www.nobanis.org

Litteratur

Adams, Hardman & Larkham 2015: Exploring guerrilla gardening. Gauging public views on the grassroots activity. *Local Environment. The International Journal of Justice and Sustainability*. Vol. 20, nr 10.

Ahrland, Åsa 1997: Trädgårdar och parker – går de att bevara? *Kulturmiljövård*, nr 4, 1997.

Ahrland, Åsa 2005: *Den osynliga handen. Trädgårdsmästaren i 1700-talets Sverige*. Diss. Alnarp: Sveriges lantbruksuniversitet.

Almevik, Gunnar et al. 2014: *Hantverkare emellan*. Hantverkslaboratoriet, Göteborgs universitet.

Ambjörnsson, Ronny 2015: *Den hemliga trädgården. Om trädgårdar i litteratur och verklighet*. Stockholm: Albert Bonniers.

Andersson, Sven-Ingvar 1988: *Bygninger og landskab. Spredte tanker om at ligge smukt i landskabet*. København: Kunstakademiets Arkitektskole.

- Andréasson, Anna 2007: *Trädgårdshistoria för inventerare*. Centrum för biologisk mångfald, Alnarp.
- Arnold, Jeanne E., Graesch, Anthony P., Ragazzini, Enzo & Ochs, Elinor 2013: *Life at Home in the Twenty-first Century. 32 Families Open Their Doors*. Los Angeles: Cotsen Institute of Archaeology Press.
- Atchison, Jennifer & Head, Lesley 2013: Eradicating bodies in invasive plant management. *Environment and Planning D: Society and Space*, 31.
- Augustsson, Malin 2017 (kommande): *Miljonprogrammets småhusträdgårdar*. Examensarbete 60 hp, Masterprogram i kulturvård. Göteborg: Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet.
- Baines, Chris 2000: *How to Make a Wildlife Garden*. Frances Lincoln Publishers Ltd.
- Bauman, Zygmunt 2001: Consuming life. *Journal of Consumer Culture*. Vol. 1, nr 1.
- Belk, Russell 2013: You are what you can access. Sharing and collaborative consumption online. *Journal of Business Research*. Vol. 67, nr 8.
- Bell, Simon 2008: *Elements of Visual Design in the Landscape. Second edition*. London and New York: Routledge.
- Bengtsson, Anna & Grahn, Patrik 2014: *Outdoor Environments in Healthcare Settings: A Quality Evaluation Tool for Use in Designing Healthcare Gardens*. Urban Forestry and Urban Greening. Vol. 13, nr 4.
- Bengtsson, Rune et al. 1997 (första utgåvan 1989): *Perennboken med växtbeskrivningar*. Stockholm: LTs förlag.
- Berglund, Karin 1996: *Bonniers stora bok om Din trädgård*. Stockholm: Bonnier Alba.
- Berglund, Karin 2012: *Samtal i trädgården*. Stockholm: Norstedts.
- Berglund, Karin 2016: *Det var en gång en trädgård. Minnen från ett odlarliv*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Bergquist, Magnus 1996: *En utopi i verkligheten. Kolonirörelsen och det nya samhället*. Göteborg: Etnologiska föreningen i Västsverige.
- Bhatti, Mark & Church, Andrew. 2000. "I never promised you a rose garden". Gender, leisure and home-making. *Leisure Studies*. Vol. 19, nr 3.
- Bhatti, Mark & Church, Andrew 2004: Home, the culture of nature and meanings of gardens in late modernity. *Housing Studies*. Vol. 19, nr 1.
- Bhatti, Mark 2006: "When I'm in the garden I can create my own paradise". Homes and gardens in later life. *The Sociological Review*. Vol. 54, nr 2.
- Bhatti, Mark, Church, Andrew, Claremont, Amanda, Stenner, Paul 2009: "I love being in the garden". Enchanting encounters in everyday life. *Social & Cultural Geography*. Vol. 10, nr 1.
- Björkman, Lise-Lotte 2012: *Fritidsodlingens omfattning i Sverige*. Rapport 2012:8. Alnarp: Fakulteten för landskapsplanering, trädgårds- och jordbruksvetenskap, Sveriges lantbruksuniversitet.
- Blennow, Anna-Maria 2002: *Europas trädgårdar. Från antiken till nutiden*. [Ny utg.] Lund: Signum.
- Blomberg, Eva 2012: *Hallonlandet. Trädgårdens odling under 200 år*. Lund: Sekel förlag.
- Borg, Jennie, Ekelund, Lena & Tjärnemo, Heléne 2010: *Växande växtmarknad. Tillväxt och utveckling i produktion, handel och konsumtion av blommor och växter i Skåne*. Rapport. Arbetsvetenskap, ekonomi och miljöpsykologi, SLU Alnarp.

- Boverket 2015: *Gör plats för barn och unga*. Rapport 2015:8.
- Bourdieu, Pierre 1986: *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. London: Routledge.
- Bosch Willebrand, Ilge 1977: *Marktäckande växter för lättskött trädgård*. Stockholm: LTs förlag.
- Braun, Anna, Strandqvist Klein, Karin & Roos, Anders 2012: *Ute blir inne. Inspiration för din utemiljö*. Malmö: Roos & Tegnér.
- Braun, Anna, Strandqvist Klein, Karin & Roos, Anders 2014: *Ute blir inne. Inspiration för din utemiljö*. Vol. 2. Malmö: Roos & Tegnér.
- Bringéus, Nils-Arvid et al. 1979: *Arbete och redskap. Materiell folkkultur på svensk landsbygd före industrialismen*. Stockholm: Liber.
- Bryman, Alan 2011: *Samhällsvetenskapliga metoder*, 2 [rev.] uppl. Malmö: Liber.
- Bucht, Eivor 1989: Cirkeln sluts. *Utblick Landskap*, nr 4, 1989.
- Börjesson, Agneta 2009: *Nya vägar för mångfalden*. Jordbruksverket, Rapport 2009:13.
- Campbell, Colin 1987: *The Romantic Ethic and the Spirit of Modern Consumerism*. Oxford: Basil Blackwell.
- Campbell, Colin 2005: The Craft Consumer. Culture, craft and consumption in a postmodern society. *Journal of Consumer Culture*. Vol. 5, nr 23.
- Casey, Edward, S. 1996: How to get from space to place in a fairly short stretch of time. I Basso, K.H. & Feld, S. (red.) *Sense of Place*. Santa Fe: School of American Research Press.
- Collier, John Jr & Collier, Malcolm 1986: *Visual anthropology. Photography as a research method*. Albuquerque: University of New Mexico Press.
- Cooper, David Edward 2006: *A Philosophy of Gardens*. Oxford: Clarendon.
- Czarniawska, Barbara & Löfgren, Orvar 2012: *Managing Overflow in Affluent Societies*. New York: Routledge.
- Damsholt, Tine & Simonsen, Dorthe Gert 2009: Materialiseringer. Processer, relationer og performativitet. I Damsholt, Tine, Simonsen, Dorthe Gert & Mordhorst, Camilla (red.) *Materialiseringer. Nye perspektiver på materialitet og kulturanalyse*. Århus: Århus Universitetsforlag.
- Dee, Catherine 2007: *Form and Fabric in Landscape Architecture. A Visual Introduction*. London and New York: Spoon Press.
- Delshammar, Tim, Alexandersson, Erik, Qviström, Mattias, Jansson, Märit, Pálsdóttir, Anna Maria, Gunnarsson, Allan, Rännbäck, Linda-Marie & Rämert, Birgitta 2013: *Stadsodling – reflektioner och perspektiv från SLU Alnarp*. Fakulteten för landskapsplanering, trädgårds- och jordbruksvetenskap, Alnarp. Rapportserie 2012:31.
- Dunér, Sten & Dunér, Katarina 2001: *Den gyllene trädgården: trädgårdskonstens idéhistoria från Adam till Örtagård*. Stockholm: Prisma.
- Ehn, Billy & Löfgren, Orvar 2001: *Kulturanalyser*. Andra omarbetade upplagan. Malmö: Gleerups.
- Ehn, Billy & Löfgren, Orvar 2007: *När ingenting särskilt händer. Nya kulturanalyser*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Ehn, Billy & Löfgren, Orvar 2012: *Kulturanalytiska verktyg*. Malmö: Gleerups.
- Ehn, Siv 1987: *Grannar – behövs dom? Om samhörighet och splittring i modernt boende*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Ek, Sven B. 1990: *Kolonins sista strid*. Göteborg: Etnologiska föreningen i Västsverige.
- Englander, Peter 2008: *Medelhavsträdgården på svenska*. Stockholm: Albert Bonniers.

- Flinck, Maria 1994: *Tusen år i trädgården. Från sörmländska herrgårdar och bakgårdar*. Stockholm: Tidens förlag/Torekällbergets museum.
- Flinck, Maria 1997: Trädgårdshistorisk forskning i Sverige. I *Rig. Kulturhistorisk tidskrift*, nr 80, 1997.
- Flinck, Maria 2010: "Det var en djungel!" Den heroiska berättelsen om trädgården. I *Laboratorium för folk & kultur*, nr 1, 2010.
- Flinck, Maria 2013: *Historiska trädgårdar. Att bevara ett föränderligt kulturarv*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Folkesson, Anders 2002: *Jag söker platsens mening. Arkitektoniska överväganden i samband med formandet av en trädgård*. Institutionen för landskapsplanering, Alnarp. Rapport 02:5.
- Folkesson, Anders 2016: *Jordkokboken*. Stockholm: Svensk Byggtjänst.
- Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar 1979. *Den kultiverade människan*. Lund: Liber Läromedel.
- Frykman, Jonas 2012: *Berörd. Plats, kropp och ting i fenomenologisk kulturanalys*. Stockholm: Carlssons förlag.
- Gaston, Kevin J., Fuller, Richard A., Loram, Alison, MacDonald, Charlotte, Power, Sinead & Dempsey, Nicola 2007: Urban domestic gardens (XI). Variation in urban wildlife gardening in the United Kingdom. *Biodiversity and Conservation* 16.
- Gehl, Jan 1996: *Livet mellem husene*. København: Arkitektens forlag.
- Gibson, Sylvia & Hönig, Madeleine (red.) 1953: *Trädgården som hobby*. Stockholm: Forum.
- Ginn, Franklin 2013: Sticky lives. Slugs, detachment and more-than-human ethics in the garden. *Transactions of the Institute of British Geographers*. Vol. 39, nr 4.
- Gradén, Lizette & Kaijser, Lars 2011: Fotografi och film. I Kaijser, Lars & Öhlander, Magnus (red.) *Etnologiskt fältarbete*. Lund: Studentlitteratur.
- Grahn, Patrik & Ottosson, Åsa 2010: *Trädgårdsterapi. Alnarpsmetoden: att ta hjälp av naturen vid stress och utmattning*. Stockholm: Bonnier Existens.
- Greider, Göran 2006: *Hagen. Betraktelser från en by*. Stockholm: Ordfront.
- Gunnarsson, Allan 1988: *Träden och människan*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Gunnarsson, Allan 1992: *Frukträden och paradiset*. Diss. Institutionen för landskapsplanering, Sveriges lantbruksuniversitet, Alnarp.
- Gunnarsson, Allan 2004: Träd och trädgårdar som minne och myt. I Berggren, Å., Arvidsson, S. & Hållans A-M. (red.) *Minne och myt. Konsten att skapa det förflutna*. Lund: Nordic Academic Press.
- Gunnarsson, Allan 2011: Om landskapsvårdens och trädgårdens hantverk. I Löfgren, E., (red.) *Hantverkslaboratorium*. Hantverkslaboratoriet, Göteborgs universitet.
- Gustavsson, Roland 1986: *Struktur i lövskogslandskap*. Diss. Stad & Land, nr 48. ALA/MOVIUM, Sveriges lantbruksuniversitet.
- Gustavsson, Eva 1999: *Trädgårdskonst eller trädgård som konst. Om trädgårdskonst som skapande handling*. Nordisk Arkitekturforskning. Vol. 12, nr 4.
- Gustavsson, Eva 2001: Estetiska trädgårdsideal under tidigt 1900-tal, exemplifierade genom uppfattningar hos Gösta Reuterswärd och Ulla Molin. I Holmberg, Ingrid (red.) *Park & trädgård i kulturperspektiv*. Avdelningen för kulturvård 2000:26. Göteborgs universitet.
- Gustavsson, Roland 2009: The touch of the world. Dynamic vegetation studies and embodied knowledge. *Journal of Landscape Architecture*. Vol. 4, nr 1.

- Hagström, Charlotte 2014: Otäcka djur och tråkig natur. I Saltzman, Katarina & Midholm, Lina (red.) *Naturen för mig. Nutida röster och kulturella perspektiv*. Institutet för språk och folkminnen i samarbete med Folklivsarkivet, Lunds universitet.
- Hagström, Charlotte & Marander-Eklund, Lena (red.) 2009: *Frågelistan som källa och metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Hagström, Charlotte & Sjöholm, Carina 2007: *Tankar om träd. En etnologisk studie av människors berättelser om träds betydelser*. Lund: Lunds universitet.
- Hagström, Charlotte & Sjöholm, Carina 2017: Nya frågor till gamla svar. Frågelistor som historisk källa. I Jönsson, Lars Eric & Nilsson, Fredrik (red.) *Kulturhistoria. En etnologisk metodbok*. Lund Studies in Arts and Cultural Sciences 13.
- Hammer, Mårten 1989/1997: Naturen som förebild. I Bengtsson, Rune et al. *Perennboken med växtbeskrivningar*. Stockholm: LTs förlag.
- Haraway, Donna Jeanne 2008: *When Species Meet*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Harrison, Rodney 2013: *Heritage. Critical Approaches*. Milton Park, Abingdon: Routledge.
- Harrison, Rodney 2015: Beyond "natural" and "cultural" heritage. Toward an ontological politics of heritage in the age of the anthropocene. *Heritage & Society*. Vol. 8, nr 1.
- Head, Lesley & Muir, Pat 2007: *Backyard. Nature and Culture in Suburban Australia*. Wollongong: University of Wollongong Press.
- Head, Lesley 2014: Living in a weedy future: Insights from the garden. *Bulletin för trädgårdshistorisk forskning*. Vol. 27.
- Hedfors, Per 2002: *Med öppna öron för trädgård*. Fakta Trädgård-Fritid, nr 87, 2002.
- Hitchings, Russell 2003: People, plants and performance. On actor network theory and the material pleasures of the private garden. I *Social & Cultural Geography*. Vol. 4, nr 1.
- Hitchings, Russell 2006: Expertise and inability. Cultured materials and the reason for some re-treating lawns in London. I *Journal of Material Culture*. Vol. 11, nr 3.
- Holmberg, Ingrid (red.) 2000: *Park & trädgård i kulturarvsperspektiv*. Avdelningen för kulturvård 2000:26, Göteborg: Göteborgs universitet.
- Holmberg, Ingrid M. 2006: *På stadens yta. Om historiseringen av Haga*. Göteborg/Stockholm: Makadam.
- Hunt, John Dixon 2000: *Greater Perfection. The Practice of Garden Theory*. University of Pennsylvania Press.
- Ilminge, Christina 2002: *Bevara & sköta en gammal trädgård*. Stockholm: Prisma.
- Ingold, Tim 2013: Prospect. I Ingold, Tim & Pålsson, Gísli (red.) *Biosocial Becomings. Integrating Social and Biological Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ingold, Tim & Pålsson, Gísli (red.) 2013: *Biosocial Becomings. Integrating Social and Biological Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Israelsson, Lena 2000: *Handbok för köksträdgården*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Jakobi, Marie, Dellming, Björn & Jangius, Anna 2011: *Vägbelysningens påverkan på djur och växter samt rekommendationer för val av ljus*. Borlänge: Trafikverket.
- Jakobsson, Anna 2009: *Experiencing landscape while walking: on the interplay between garden design, sensory experience and medical spa philosophy at Ronneby Spa*. Diss. Sveriges lantbruksuniversitet, Alnarp.

- Johansson, Ulla 1987: *Att skolas för hemmet. Trädgårdsskötsel, slöjd, huslig ekonomi och nykterhetsundervisning i den svenska folkskolan 1842–1919 med exempel från Sköns församling*. Diss. Umeå: Umeå universitet.
- Johansson, Barbro 2009: Barns inflytande på en stad i förändring. I Saltzman, Katarina (red.) *Mellanrummens möjligheter. Studier av föränderliga landskap*. Göteborg/Stockholm: Makadam.
- Jonsson, Leif 1985: *Från egnahem till villa. Enfamiljshuset i Sverige 1950–1980*. Diss. Uppsala: Uppsala universitet.
- Kaijser, Lars 2011: Fältarbete. I Kaijser, Lars & Öhlander, Magnus (red.) *Etnologiskt fältarbete*. Lund: Studentlitteratur.
- Kingsbury, Noël 2005: As the Garden so the Earth. The Politics of the "Natural Garden". I Richardsson, T. & Kingsbury, N. (red.) *Vista. The Culture and Politics of Gardens*. London: Frances Lincoln.
- Klein, Barbro 1990: Plotting boundaries and planting roots: Gardening in a multi-ethnic Swedish town. I Ehn, B. et al. *Working Papers on the Organization of Diversity in Sweden*. Tumba: Sveriges invandrarinstitut och museum.
- Klein, Barbro 2003: Med svenska ögon – ett mångkulturellt odlingsområde 1990–2000. I Becker, Karin & Klein, Barbro (red.) *Stadens odlare. Fataburen 2003*. Stockholm: Nordiska museet.
- Klintborg Ahlklo, Åsa 2012: *Åkerns blomma. Trädgården som jordbrukets förebild i 1800-talets Skåne*. Diss. nr 2012:9. Acta Universitatis Agriculturae Sueciae, Alnarp.
- Knuts, Eva 2016: I sommarträdgården smälter tid och rum samman. I Gunnemark, Kerstin (red.) *Sommarliv. Minnen, drömmar och materialitet*. Göteborg och Stockholm: Makadam.
- Kusenbach, Margarethe 2003: Street Phenomenology: The Go-Along as Ethnographic Research Tool. *Ethnography*. Vol. 4, nr 3.
- Kylin, Maria & Lieberg, Mats 2001: Barnperspektiv på utemiljön. I *Nordisk Arkitekturforskning* 2001:1.
- Kvant, Christel & Palmgren, Heidi 1999: *Trädgårdens rum*. Stockholm: Prisma.
- Lagerqvist, Maja 2011: *Torpets transformationer. Materialitet, representation och praktik från år 1850 till 2010*. Diss. Stockholm: Stockholms universitet.
- Larsson, Lena & Martinsson, Gunnar 1963: *Mitt hem och min trädgård*. Stockholm: Tiden.
- Larsson, Marie 2009: *Stadsdelsträdgård. Plats för gemenskap och kreativa processer*. Diss. nr 2009:40. Acta Universitatis Agriculturae Sueciae, Alnarp.
- Latour, Bruno 2004: *Politics of Nature. How to Bring the Sciences into Democracy*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Lefebvre, Henri 1991: *The Production of Space*. Oxford: Blackwell.
- Lenninger, Anna & Olsson, Titti (2006). *Lek äger rum. Planering för barn och ungdomar*. Stockholm: Formas.
- Lindholm, Gunilla 1995: *Skolgården. Vuxnas bilder, barnets miljö*. MOVIMUM-sekretariatet i samarbete med Institutionen för landskapsplanering, Sveriges lantbruksuniv., Diss. Alnarp: Sveriges lantbruksuniv.
- Londos, Eva 1996: Vackert och vedervärdigt i villaträdgården. Om trädgården som estetikens arena. I Valeri, Renée, Berglin, Elisabeth & Nordström, Ingrid (red.) *Tycke och smak. Sju etnologer om estetik*. Stockholm: Carlssons.

- Londos, Eva 1998: *Trädgårdskonster. Med utblick från höglandet*. Stockholm: Carlssons.
- Londos, Eva 2004: Fem trädgårdar som samhällsspegel. I Londos, Eva (red.) *I skuggan av Gnosjöandan*. Jönköping: Jönköpings läns museum.
- Lorentzon, Kenneth 1989: *Woodland. En djungel i din trädgård*. I Bengtson, R. et al. *Perennboken med växtbeskrivningar*. Stockholm: LTs förlag.
- Lundberg, Emma 1936: *Trädgården. En länk mellan hemmet och naturen*. Stockholm: Nordisk Rotogravyr.
- Lundquist, Elin 2014: Mellan fåglar, ting och människor. Hur fågelskådarnas seende formas. I Ek-Nilsson, Katarina & Meurling, Birgitta (red.) *Talande ting. Berättelser och materialitet*. Uppsala: Institutet för språk och folkminnen.
- Lundquist, Kjell 1997: Något om begreppet trädgård och dess förändrade innebörd. I Lundquist, K. 2000. *Bidrag till kännedom om begreppet trädgård och om trädgårdsväxternas historia i Sverige*. Licentiatavhandling. Rapport 00:1, Institutionen för landskapsplanering Alnarp. Sveriges lantbruksuniversitet.
- Löfgren, Orvar 1981: Människan i landskapet. Landskapet i människan. I Honko, Lauri & Löfgren, Orvar (red.) *Tradition och miljö. Ett kulturekologisktperspektiv*. Lund: Liber Läromedel.
- Löfgren, Orvar 2016: Mess. On domestic overflows. I *Consumption Markets & Culture*. Taylor & Francis.
- Löfgren, Eva (red.) 2011: *Hantverkslaboratorium*. Hantverkslaboratoriet, Göteborgs universitet.
- Malm, Britt-Louise & Malm, Göran 2003: *Idébok för din trädgård*. Sundbyberg: Bokförlaget Semic.
- Miller, Daniel 2001: *Home Possessions. Material Culture Behind Closed Doors*. Oxford: Berg.
- Miller, Mara 1993: *The Garden as an Art*. Albany: State University of New York Press.
- Molin, Ulla 1986: *Leva med trädgård*. Höganäs: Wiken.
- Möller, Lotte 1992: *Trädgårdens natur. Om den svenska och den engelska trädgården, om trädgårdar för barn, fjärilar och igelkottar, om humor och biskötsel, om tiden och förgängligheten samt om den gräsliga gräsmattan*. Stockholm: Albert Bonniers.
- Möller, Lotte 2006: *Tre mästare tre trädgårdar*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Nolin, Catharina 1999: *Till stadsbornas nytta och förlustande. Den offentliga parken i Sverige under 1800-talet*. Diss. Stockholm: Stockholms universitet.
- Norberg-Schulz, Christian 1976/2003: Fenomenet plats. I Beck, I. et al. (red.) *Arkitekturteorier*. Skriftserien Kairos, nr 5. Stockholm: Raster förlag.
- Norberg-Schulz, Christian 1980: *Genius loci. Towards a Phenomenology of Architecture*. New York: Rizzoli.
- Nordström, Annika & Saltzman, Katarina 2014: Att fånga det svårgripbara. I Midholm, Lina & Saltzman, Katarina (red.) *Naturen för mig. Nutida röster och kulturella perspektiv*. Göteborg: Institutet för språk och folkminnen i samarbete med Folklivsarkivet, Lunds universitet.
- Nygårds, Lena & Leino, Matti Wiking 2013: *Klint Karins kålrot och Mor Kristins böna. Om frö-opp-ropets kulturarv*. Sveriges lantbruksuniversitet.
- Olausson, Inger 2014: *En blomstrande marknad: handelsträdgårdar i Sverige 1900–1950 med fyra fallstudier i Stockholms län*. Diss. Uppsala: Sveriges lantbruksuniversitet.
- Olsson, Gunnel 2012: Sofiero Slottspark. En plats som tar sig en modal ton. *Rig. Kulturhistorisk tidskrift*, nr 4, 2012.

- Olwig, Kenneth R. (2015): Heritage as common(s) – commons as heritage: Things we have in Commons in the Political Landscape of Heritage. I Benesch, H., Hammami, F., Holmberg I. & Uzer, E. (red.) *Heritage as Common(s) – Common(s) as Heritage*. Göteborg/Stockholm: Makadam.
- Oskarsson, Linnea 2008: *Att inventera perenner. En handledning*. Uppsala: Centrum för biologisk mångfald.
- Palmsköld, Anneli 2013: *Textilt återbruk. Om materiellt och kulturellt slitage*. Möklinta: Gidlunds förlag.
- Palmstierna, Inger 1998: *Trädgård för nybörjare*. Stockholm: LTs förlag.
- Pálsdóttir, Anna Maria 2014: *The Role of Nature in Rehabilitation for Individuals with Stress-related Mental Disorders. The Alnarp Rehabilitation Garden as Supportive Environment*. Diss. nr 45. Acta Universitatis Agriculturae Sueciae, Swedish University of Agricultural Sciences, Alnarp.
- Pearce, Fred 2015: *The New Wild. Why Invasive Species Will Be Nature's Salvation*. London: Icon Books Ltd.
- Phillips, Catherine 2013: *Saving More Than Seeds*. Farnham: Ashgate.
- Polanyi, Michael 1966: *The Tacit Dimension*. Peter Smith: Gloucester, MA.
- Pollan, Michael 2000: *En andra natur. En trädgårdsodlares bildningsväg*. Stockholm: Prisma.
- Qyenild, Marte 2013: *Wanted and Unwanted Nature. Invasive Plants and the Non-native Dichotomy*. Trondheim: Norwegian University of Science and Technology.
- Qyenild, Marte, Setten, Gunhild & Skår, Margarete 2014: Politicising plants. Invasive alien species and domestic gardening. *Bulletin för trädgårdshistorisk forskning*. Vol. 27.
- Ravn, Helle 2000: *Havetid – den almindelige danske have – kulturhistorisk set*. Rudkøbing: Langelands museum.
- Ravn, Helle 2011: *Gulerødder, græs eller granit. Danske parcellhushaver 1950–2000*. Rudkøbing: Øhavsmuseet. Langeland.
- Relph, Edward 1993: Place reclamation. I Swaffield, S. (red.) *Theory in Landscape Architecture*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Repton, Humphry & Repton, John Adey 1816: *Fragments on the Theory and Practice of Landscape Gardening*. London: Taylor.
- Richardson, Tim & Kingsbury, Noël 2005: *Vista. The Culture and Politics of Gardens*. London: Frances Lincoln.
- Robbins, Paul 2007: *Lawn People. How Grasses, Weeds, and Chemicals Make Us Who We Are*. Philadelphia, PA: Temple University Press.
- Roberts, Judith 1996: Researching the vernacular garden. *Landscape research*. Vol. 21, nr 2.
- Robinson, Nick & Wu, Jia-Hua 1998: *The Planting Design Handbook*. Cambridge: Gower Publishing Company Limited. University Press.
- Rosengren, Annette 1991: *Två barn och eget hus: om kvinnors och mäns världar i småsamhället. En etnologisk studie*. Diss. Stockholm: Stockholms universitet.
- Saltzman, Katarina 2000: Kan man bevara det föränderliga? Processperspektiv i landskapsvården. I Eliasson, Per & Lisberg Jensen, Ebba (red.) *Naturens nytta. Från Linné till det moderna samhället*. Lund: Historiska media.

- Saltzman, Katarina 2001: *Inget landskap är en ö. Dialektik och praktik i öländska landskap*. Lund: Nordic Academic Press.
- Saltzman, Katarina 2008: Trädgårdspolitiska utmaningar. I Hyltén-Cavallius, Charlotte, Lindelöf, Karin S. & Lundahl, Pia (red.) *Om avvikelser, gränser och marginaler*. Stockholm: Etnologiska avdelningen Stockholms universitet.
- Saltzman, Katarina (red.) 2009: *Mellanrummens möjligheter. Studier av föränderliga landskap*. Göteborg och Stockholm: Makadam.
- Saltzman, Katarina & Sjöholm, Carina 2014a: Gräva upp och klippa ner – liv och rörelse i villaträdgården. On the Move: ACSIS conference 11–13 June Norrköping, Sweden 2013.
- Saltzman, Katarina & Sjöholm, Carina 2014b: Trädgård – kultiverad natur? I Saltzman, Katarina & Midholm, Lina (red.) *Naturen för mig. Nutida röster och kulturella perspektiv*. Institutet för språk och folkminnen i samarbete med Folklivsarkivet, Lunds universitet.
- Saltzman, Katarina, Sjöholm, Carina & Gunnarsson, Allan 2016: Önskat eller oönskat? Växter i rörelse i den privata trädgården. *Rig. Kulturhistorisk tidskrift*, nr 1, 2016.
- Saltzman, Katarina & Sjöholm, Carina 2016: Managing nature in the home garden. I Head, Lesley, Saltzman, Katarina, Setten, Gunhild & Stenseke, Marie (red.) *Nature, Temporality and Environmental Management: Scandinavian and Australian perspectives on peoples and landscapes*. Abingdon, Oxen: Routledge.
- SCB (Statistiska centralbyrån) 2008: Bostads- och byggnadsstatistisk, årsbok 2008. Örebro: Statistiska centralbyrån, Enheten för byggande, bostads- och fastighetsstatistik.
- Schön, Donald 1987: Educating the reflective practitioner. *Towards a New Design for Teaching and Learning in the Professions*. San Francisco: Jossey-Bass Publisher.
- Sheridan, Dorothy, Street, Brian V. & Bloome, David 2000: *Writing ourselves: Mass-observation and literacy practices*. Cresskill, NJ: Hampton Press.
- Silvén, Eva 2004: *Bekänna färg. Modernitet, maskulinitet, professionalitet*. Stockholm: Nordiska museet.
- Silvén, Eva 2011: Det materiella. I Kaijser, Lars & Öhlander, Magnus (red.) *Etnologiskt fältarbete*. Lund: Studentlitteratur.
- Sjöberg, Fredrik 2001: Mångfaldens analfabeter. I *Sveriges Natur*, nr 6, 2001.
- Sjöholm, Carina 2011: *Litterära resor. Turism i spåren efter böcker, filmer och författare*. Göteborg och Stockholm: Makadam.
- Sjömar, Peter & Hansen, Erik 2000: *Byggnadsuppmätning. Historik och praktik*. Riksantikvarieämbetet 2:1.
- Smith, Laurajane 2006: *Uses of heritage*. New York: Routledge.
- Solà-Morales, de, Ignasi 1992/2003: Plats: Permanens eller produktion. I Beck, I. et al. (red.) *Arkitekturteorier*. Skriftserien Kairos, nr 5. Stockholm: Raster.
- Sonesson, Nils 1947: *Handbok för trädgårdsodlare*. Stockholm: Albert Bonniers.
- Svensson, Per 2002: *Svenska hem. En bok om hur vi bor och varför*. Stockholm: Bonnier Fakta 002.
- Sveriges villaägare om grannrelationer*. Rapport september 2010. *Vi i Villa*.
- Szabó, Mátyás 1979: Boskapsskötsel. I Bringéus, Nils-Arvid (red.) *Arbete och redskap. Materiell folkkultur på svensk landsbygd före industrialismen*. Lund: Liber Läromedel.

- Taylor, Lisa 2008: *Taste for Gardening. Classed and Gendered Practices*. Aldershot/Burlington: Ashgate.
- Thwaites, Kevin 2001: Experimental Landscape Place: An exploration of space and experience in neighbourhood landscape architecture. *Landscape Research*. Vol. 26, nr 3.
- Tuan, Yi-Fu 1974: *Space and Place. Humanistic Perspective*. Progress in Geography 6.
- Tuan, Yi-Fu 1991: *Language and the Making of Place. A Narrative-Descriptive Approach*. Annals of the Association of American Geographers. Vol. 8, nr 14.
- Valentin, Henrik 2011: *Om lusten att trädgårdara*. Malmö: Fonem.
- Wallander, Håkan, Permell, Charlotte, Nobel, Alf, Nobel, Magnus, Sundin, Anton & Svalin, Elisabeth 2016: *Trädgårdsboken om JORD*. Stockholm: Langenskiöld.
- Wandersee, James H. & Schussler, Elisabeth E. 1999: Preventing plant blindness. *The American Biology Teacher*. Vol. 61, nr 2.
- Weimarck, Torsten 2008: Vardagstingens visuella brus: Mediala aspekter på teknologi- och designhistoria. I Jülich, Solveig, Lundell, Patrik & Snickars, Pelle (red.) *Mediernas kulturhistoria*. Stockholm: Statens ljud- och bildarkiv.
- Whatmore, Sarah 2002: *Hybrid geographies: Natures, cultures, spaces*. London: SAGE.
- Vi i Villa*, nr 1, 2015.
- Välfärd*, nr 1, 2014. Statistiska centralbyrån.
- Wilke, Åsa 2006: *Villaträdgårdens historia. Ett 150-årigt perspektiv*. Stockholm: Prisma.
- Willim, Robert (red.) 2006: *ETN: Hem*. Etnologisk skriftserie, nr 2. Etnologiska institutionen, Lunds universitet.
- Åkerblom, Petter 2004: Footprints of School Gardens in Sweden. *Garden History*. Vol. 32, nr 2.
- Åkerblom, Petter 2005: *Lära av trädgård. Pedagogiska, historiska och kommunikativa förutsättningar för skolträdgårdsverksamhet*. Diss. nr 2005:77. Acta Universitatis Agriculturae Sueciae, Uppsala.
- Åsberg, Cecilia, Hultman, Martin & Lee, Francis (red.) 2012: *Posthumanistiska nyckeltexter*. Lund: Studentlitteratur.
- Öhlander, Magnus 2011: Analys. I Kaijser, Lars & Öhlander, Magnus (red.) *Etnologiskt fältarbete*. Lund: Studentlitteratur.

